

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Διδακτικές προτάσεις και ιδέες για εκπαιδευτικούς που διδάσκουν Ιστορία**

ΤΑΞΗ: **Γ΄ δημοτικού**

Συγγραφή: Δρ. Χαρά Μακρυγιάννη, *Λειτουργός Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*
Λούκας Περικλέους, *Λειτουργός Γραφείου Αναλυτικών Προγραμμάτων*
Αντώνης Τινής, *Λειτουργός Γραφείου Αναλυτικών Προγραμμάτων*
Κλειώ Φλουρέντζου, *Λειτουργός Γραφείου Αναλυτικών Προγραμμάτων*

Εποπτεία: Γιώργος Σ. Γεωργίου, *Επιθεωρητής Δημοτικής Εκπαίδευσης*

Επιμέλεια έκδοσης: Δρ. Παναγιώτα Χαραλάμπους, *Φιλολόγος, Ερευνήτρια*

Δρ. Χαρά Μακρυγιάννη, *Λειτουργός Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*

Γλωσσική επιμέλεια: Μαριάννα Παλάτου Χριστόφια, *Λειτουργός Υπηρεσίας Ανάπτυξης Προγραμμάτων*

Σχεδιασμός εξωφύλλου: © GRA.DES , www.gra-des.com

Συντονισμός έκδοσης: Χρίστος Παρπούνας, *Συντονιστής Υπηρεσίας Ανάπτυξης Προγραμμάτων*

Έκδοση 2013 (Προκαταρτική)

Εκτύπωση:

© ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΥΠΡΟΥ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ISBN: 978-9963-0-1391-3

Στο εξώφυλλο χρησιμοποιήθηκε ανακυκλωμένο χαρτί σε ποσοστό τουλάχιστον 50%, προερχόμενο από διαχείριση απορριμμάτων χαρτιού. Το υπόλοιπο ποσοστό προέρχεται από υπεύθυνη διαχείριση δασών.

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	5
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	7
Εισαγωγή στο θεωρητικό πλαίσιο	8
Ανάπτυξη του ιστορικού γραμματισμού	9
Γνώση των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, του οικογενειακού περιβάλλοντος των παιδιών και των κοινωνιο-ψυχολογικών δυναμικών της τάξης	17
Προγραμματισμός, ενημέρωση, συντονισμός με συναδέλφους	19
ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΙΔΕΕΣ ΓΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥΣ ΠΟΥ ΔΙΔΑΣΚΟΥΝ ΙΣΤΟΡΙΑ - ΕΙΣΑΓΩΓΗ	25
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΟΥ, ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΜΟΥ, Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΑΣ, ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΜΑΣ	28
Εισαγωγή: Η ιστορία μου, οι ιστορίες μου, η ιστορία μας, οι ιστορίες μας	29
Διδακτική πρόταση 1: Ποιος είμαι; Ποια είμαι;	30
Διδακτική πρόταση 2: Πώς μαθαίνω για το όνομά μου;	37
Διδακτική πρόταση 3: Ποια/ποιος ήμουν; Ποια/ποιος θα είμαι;	40
Διδακτική πρόταση 4: Ανακρίνοντας τις πηγές	43
Διδακτική πρόταση 5: Πηγές, ερωτήματα και τεκμήρια	46
Διδακτική πρόταση 6: Πώς μαθαίνουμε για το παρελθόν μέσα από οικογενειακές φωτογραφίες;	59
Διδακτική πρόταση 7: Πώς οργανώνουμε μια έκθεση στην τάξη μας;	55
Διδακτική πρόταση 8: Πώς μαθαίνω για το τμήμα μου;	61
Διδακτική πρόταση 9: Το σχολείο μας: Τι άλλαξε και τι έμεινε το ίδιο;	65
Διδακτική πρόταση 10: Τα σχολεία μας: Αλλαγές παντού;	70
Διδακτική πρόταση 11: Πώς εργάζονται οι αρχαιολόγοι;	74
ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΕΙΣ	78
Εισαγωγή: Γιατί Επίσκοπήσεις;	79
Πώς και γιατί μετακινούμαστε;	82
Διδακτική πρόταση 1: Συνοπτικό πλαίσιο μετακίνησης και εγκατάστασης	82
Πώς περνάμε τη μέρα μας;	88
Διδακτική πρόταση 2: Συνοπτικό πλαίσιο καθημερινής ζωής	88
Τι σκεφτόμαστε;	93
Διδακτική πρόταση 3: Συνοπτικό πλαίσιο ιδεών και πεποιθήσεων	93
Πώς οργανωνόμαστε;	97
Διδακτική πρόταση 4: Συνοπτικό πλαίσιο πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης	97
ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	102
Πώς και γιατί μετακινούμαστε;	103
Διδακτική πρόταση 1: Γιατί τόσες μετακινήσεις στην Παλαιολιθική Εποχή;	103
Διδακτική πρόταση 2: Πώς και πού μετακινούνταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;	107
Πώς περνάμε τη μέρα μας;	111
Διδακτική πρόταση 3: Πώς περνούν τη μέρα τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;	111
Διδακτική πρόταση 4: Πώς περνούν τη μέρα τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;	116
Τι σκεφτόμαστε;	120
Διδακτική πρόταση 5: Τι να σκέφτονταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;	120
Διδακτική πρόταση 6: Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;	123

Πώς οργανωνόμαστε;	128
Διδακτική πρόταση 7: Οργάνωση των ομάδων κατά την Παλαιολιθική Εποχή	128
Διδακτική πρόταση 8: Οι σχέσεις μεταξύ των ομάδων της Παλαιολιθικής Εποχής	132
Πώς και γιατί μετακινούμαστε; Πώς περνάμε τη μέρα μας;	
Τι σκεφτόμαστε; Πώς οργανωνόμαστε;	135
Διδακτική πρόταση 9: Η ζωή των ανθρώπων από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι Σήμερα	135
ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	139
Πώς και γιατί μετακινούμαστε;	140
Διδακτική πρόταση 1: Γιατί μετακινούνταν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;	
Πώς μετακινούνταν; Πού έκτιζαν τα χωριά τους;	140
Διδακτική πρόταση 2: Πώς έκτιζαν τα σπίτια τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;	145
Διδακτική πρόταση 3: Νεολιθικοί οικισμοί στην Κύπρο και τον υπόλοιπο κόσμο	148
Πώς περνάμε τη μέρα μας;	152
Διδακτική πρόταση 4: Ποια τεχνολογία χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;	152
Διδακτική πρόταση 5: Πώς περνούσαν τη μέρα τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;	156
Τι σκεφτόμαστε;	160
Διδακτική πρόταση 6: Τι σκέφτονταν άραγε οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;	160
Διδακτική πρόταση 7: Πώς εξέφραζαν και επικοινωνούσαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;	168
Πώς οργανωνόμαστε;	173
Διδακτική πρόταση 8: Οργάνωση των ομάδων κατά τη Νεολιθική Εποχή	173
Διδακτική πρόταση 9: Οι σχέσεις μεταξύ των ομάδων στη Νεολιθική Εποχή	178
ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ	182
Πώς περνάμε τη μέρα μας;	183
Διδακτική πρόταση 1: Ένα νέο υλικό αλλάζει τη ζωή των ανθρώπων	183
Διδακτική πρόταση 2: Πώς περνούσαν τη μέρα τους οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;	188
Διδακτική πρόταση 3: Τι έτρωγαν και τι φορούσαν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;	192
Πώς και γιατί μετακινούμαστε;	196
Διδακτική πρόταση 4: Γιατί και πώς μετακινούνταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;	196
Διδακτική πρόταση 5: Πού και πώς έκτιζαν τις πόλεις τους οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;	200
Διδακτική πρόταση 6: Πού και πώς έκτιζαν τις πόλεις τους οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;	204
Τι σκεφτόμαστε;	207
Διδακτική πρόταση 7: Εποχή του Χαλκού: Μυθολογία και Ιστορία	207
Διδακτική πρόταση 8: Τι σκέφτονταν άραγε οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;	212
Διδακτική πρόταση 9: Πώς εξέφραζαν και επικοινωνούσαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;	216
Πώς οργανωνόμαστε;	221
Διδακτική πρόταση 10: Πώς οργανώνονταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;	221
Διδακτική πρόταση 11: Οι σχέσεις ανάμεσα στις ομάδες ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού – Πολιτική και κοινωνική οργάνωση	225
Φωτογραφίες από εφαρμογές σε διάφορα δημοτικά σχολεία της Κύπρου	229
 Κατάλογος με τις ιστοσελίδες και εικόνες που χρησιμοποιήθηκαν στα Φύλλα Εργασίας <i>Η ιστορία μου, οι ιστορίες μου, η ιστορία μας, οι ιστορίες μας</i>	 232

Πρόλογος

Οι Διδακτικές προτάσεις και ιδέες για εκπαιδευτικούς που διδάσκουν Ιστορία, τα Φύλλα Εργασίας *Η ιστορία μου, οι ιστορίες μου, η ιστορία μας, οι ιστορίες μας* και οι Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα*;, τα οποία κρατάτε στα χέρια σας, έχουν παραχθεί στα πλαίσια της εφαρμογής των νέων Αναλυτικών Προγραμμάτων για τα σχολεία της Κύπρου.

Οι εκπαιδευτικές αυτές εκδόσεις υποστηρίζονται από την ιστοσελίδα του μαθήματος της Ιστορίας <http://www.schools.ac.cy/klimakio/Themata/Istoria/index.html>. Στη συγκεκριμένη ιστοσελίδα φιλοξενείται συνοδευτικό μαθησιακό υλικό για τις θεματικές ενότητες που αναλύονται στα βιβλία, καθώς και επιμορφωτικό υλικό, εκπαιδευτικές διαδικτυακές συνδέσεις, χρήσιμες ανακοινώσεις και εκπαιδευτικά νέα με κύριο στόχο την ενίσχυση του έργου των εκπαιδευτικών που διδάσκουν Ιστορία στο Δημοτικό Σχολείο.

Στόχος της δημιουργίας του εκπαιδευτικού αυτού υλικού είναι να ενδυναμωθεί η προσπάθεια για ανάπτυξη του ιστορικού γραμματισμού μέσα από πρακτικές εισηγήσεις και παραδείγματα για το πώς μπορούν οι εκπαιδευτικοί να βοηθήσουν τους μαθητές και τις μαθήτριά τους να αναπτύξουν τη γνώση τους για το παρελθόν αλλά, ταυτόχρονα, και την ιστορική τους σκέψη. Η συγκεκριμένη προσπάθεια συνάδει με τον ευρύτερο στόχο της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης για καλλιέργεια της κριτικής σκέψης, μέσα από μια διαδικασία συνοικοδόμησης της γνώσης και μέσα από τον ελεύθερο διάλογο και την ανταλλαγή απόψεων, στη βάση του αμοιβαίου σεβασμού μεταξύ όλων των εμπλεκομένων στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Το νέο αυτό εκπαιδευτικό υλικό, βεβαίως, δεν αποτελεί μια «τελική» έκδοση, αλλά αναμένουμε ότι θα εξελίσσεται στην πορεία των χρόνων και θα εμπλουτίζεται τακτικά βάσει των ερευνητικών ευρημάτων των επιστημών της Παιδαγωγικής και της Ιστορίας· αλλά και μέσα από την συνεισφορά διδακτικών προτάσεων από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς. Άλλωστε, αυτό συνάδει τόσο με τη φιλοσοφία και τις επιδιώξεις του νέου Αναλυτικού Προγράμματος, όσο και με την ίδια την εξέλιξη της Επιστήμης της Ιστορίας.

Θέλω να ευχαριστήσω τα μέλη της ομάδας του νέου Προγράμματος Σπουδών της Ιστορίας στο Δημοτικό Σχολείο και όλους όσοι με οποιονδήποτε τρόπο συνέβαλαν στη δημιουργία του εκπαιδευτικού αυτού υλικού και να τους εκφράσω τα ειλικρινή μου συγχαρητήρια για την αξιόλογη εργασία.

Η Ομάδα Ιστορίας της Δημοτικής Εκπαίδευσης είναι στη διάθεση όλων για σχόλια και εισηγήσεις. Πάγιος στόχος, η δημιουργία ιστορικά εγγράμματων μαθητών και μαθητριών.

Ελπιδοφόρος Νεοκλέους

Διευθυντής Δημοτικής Εκπαίδευσης

Ευχαριστίες

Ευχαριστίες στο διευθυντικό και διδακτικό προσωπικό των σχολείων που έλαβαν μέρος στη μικρής κλίμακας ελεγχόμενη εφαρμογή συγκεκριμένης Θεματικής Περιοχής του νέου Προγράμματος Σπουδών Ιστορίας (Φεβρουάριος – Ιούνιος 2011) και που – μέσα από τις διαδικασίες του αναστοχασμού και της ανατροφοδότησης – συνέβαλαν στην ανάπτυξη του προσχεδίου το οποίο αποτέλεσε τη βάση για τη δημιουργία της Εισαγωγικής Ενότητας:

- κ. Άντρη Μιχαηλίδου, Δημοτικό Λακατάμειας Στ' - Αγ. Στυλιανού, Τάξη: Γ'
- κ. Κλειώ Φλουρέντζου, Μελέτιο Σχολείο Λυθροδόνα, Τάξη: Γ'
- κ. Δήμητρα Δημητρίου, Δημοτικό Λακατάμειας Στ' - Αγ. Στυλιανού, Τάξη: Δ'
- κ. Γεωργία Καραβιώτου, Δημοτικό Αγίου Αντωνίου, Τάξη: Δ'
- κ. Στέλλα Καραολιά, Δημοτικό Λακατάμειας Στ' - Αγ. Στυλιανού, Τάξη: Δ'
- κ. Σοφία Σπύρου, Δημοτικό Λακατάμειας Στ' - Αγ. Στυλιανού, Τάξη: Ε'
- κ. Χριστιάνα Χρίστου, Δημοτικό Λακατάμειας Στ' - Αγ. Στυλιανού, Τάξη: Ε'
- κ. Άννα Κασινίδου, Δημοτικό Λακατάμειας Στ' - Αγ. Στυλιανού, Τάξη: ΣΤ'
- κ. Σούλα Πολυκάρπου, Δημοτικό Λακατάμειας Στ' - Αγ. Στυλιανού, Τάξη: ΣΤ'

Ευχαριστίες επίσης και σε όλους τους μαθητές και τις μαθήτριες που συμμετείχαν στη μικρής κλίμακας ελεγχόμενη εφαρμογή συγκεκριμένης Θεματικής Περιοχής του νέου Προγράμματος Σπουδών Ιστορίας (Φεβρουάριος – Ιούνιος 2011). Η συνεισφορά τους ήταν ιδιαίτερα σημαντική, αφού μας έδωσε την ευκαιρία να αξιολογήσουμε την εφαρμογή σε πρακτικό επίπεδο.

Ευχαριστίες επίσης και σε όλους/ες τους/τις Προϊσταμένους/ες και Λειτουργούς του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, του Γραφείου Αναλυτικών Προγραμμάτων και του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού γενικότερα, που στήριξαν την εφαρμογή ή/και πρόσφεραν ουσιαστική ανατροφοδότηση. Ειδικότερα, θερμές ευχαριστίες στους/τις:

- Δρ. Κυπριανό Δ. Λούη, ΕΜΕ Φιλολογικών Μαθημάτων, Μέλος της Επιτροπής Προώθησης Αναλυτικών Προγραμμάτων·
- Δρ. Ανδρέα Β. Κρίγκο, Φιλολόγο, Λειτουργό Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, για τη γλωσσική επιμέλεια (2010-2011)·
- Δρ. Μαριάννα Φωκαΐδου-Παπαμάρκου, Δασκάλα, Λειτουργό Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, η οποία στήριξε τη φάση της ελεγχόμενης εφαρμογής·
- κ. Φλωρεντία Τιμοθέου-Πιτζιόλη, τέως ΕΔΕ, Πρόεδρο Ενδομηματικής Επιτροπής Κοινωνικών Θεμάτων 2010, για την ανάγνωση του κειμένου και την προσφορά ανατροφοδότησης·
- Δρ. Χάρη Ψάλτη, Επίκουρο Καθηγητή Κοινωνικής και Αναπτυξιακής Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, για την συνεισφορά του στο θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας έκδοσης·
- Δρ. Λεύκιο Νεοφύτου, Λειτουργό Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και Δρ. Σταυρούλα Βαλιαντή, Λειτουργό Παιδαγωγικού Ινστιτούτου για τις εισηγήσεις τους
- Δρ. Μανόλη Χριστοδουλάκη για την τεχνική υποστήριξη κατά τη διαδικασία σελίδωσης και μορφοποίησης του τελικού κειμένου·
- κ. Γιακουμή Αντωνίου και κ. Φωτεινή Αντωνίου για την ευγενή παραχώρηση οικογενειακών φωτογραφιών·
- διευθυντικό και διδακτικό προσωπικό, γονείς/κηδεμόνες, μαθητές και μαθήτριες του Δημοτικού Σχολείου Ερήμης Λεμεσού για την προθυμία τους να μοιραστούν μαζί μας εμπειρίες και φωτογραφίες από την εφαρμογή των νέων Αναλυτικών Προγραμμάτων στο σχολείο τους.

Θερμές ευχαριστίες απευθύνονται επίσης στο Τμήμα Αρχαιοτήτων για την πολύτιμη βοήθεια και ιδιαίτερα στους/τις:

- Δρ. Μαρία Χατζηκωστή, Διευθύντρια του Τμήματος Αρχαιοτήτων
- Δρ. Δέσπω Πηλείδου, Έφορο Αρχαιοτήτων
- Δρ. Γιώργο Γεωργίου και κ. Ευθυμία Άλφα, Αρχαιολόγους, για τη στήριξη και την επιστημονική τους καθοδήγηση
- Φωτογραφικό Αρχείο του Τμήματος Αρχαιοτήτων της Κυπριακής Δημοκρατίας, και ιδιαίτερα στις κ. Μαρία Χατζηνικολάου, Ανώτερη Τεχνικό και κ. Σοφία Χατζηζωρζή, Τεχνικό, για τον εντοπισμό και διάθεση του φωτογραφικού υλικού που συμπεριλαμβάνεται στην παρούσα έκδοση.

Ευχαριστίες και στο διευθυντικό και διδακτικό προσωπικό των σχολείων που εφάρμοσαν το Ν.Α.Π. Ιστορίας στη Γ΄ τάξη του Δημοτικού Σχολείου κατά τη σχολική χρονιά 2011-2012 και 2012-2013 και που, μέσα από τις εφαρμογές αυτές, συνεισέφεραν στην διαδικτυακή τράπεζα υλικού εμπλουτισμένες διδακτικές προτάσεις, καθώς και μαθησιακό και φωτογραφικό υλικό.

Θερμές ευχαριστίες και σε όλους και όλες εσάς που αγωνίζεστε για ένα καλύτερο αύριο για τα παιδιά μας.

Εισαγωγή στο θεωρητικό πλαίσιο

Σύμφωνα με το νέο Πρόγραμμα Σπουδών Ιστορίας,¹ βασικός σκοπός του μαθήματος της Ιστορίας είναι η καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης και η διαμόρφωση ιστορικής συνείδησης. Ως εκπαιδευτικοί που καλούμαστε να διδάξουμε Ιστορία στο Δημοτικό Σχολείο, προτάσσουμε την καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης και τη συμμετοχή του παιδιού στην ανακάλυψη της ιστορικής γνώσης.² Ο κριτικός μετασχηματισμός του Αναλυτικού Προγράμματος της Ιστορίας:³

- συνδέεται άμεσα με τις αρχές του σύγχρονου ιστοριογραφικού λόγου, αλλά και με γενικότερες ιδέες και αξίες που αφορούν την κοινωνία και τους ίδιους τους μαθητές και τις μαθήτριες ως αυτόνομες προσωπικότητες·
- προτάσσει τη μετασχηματιστική φύση της γνώσης, η οποία ωθεί τους μαθητές και τις μαθήτριες να αντιλαμβάνονται την ενεργητική τους στάση απέναντι στον κόσμο και την κοινωνία·
- προωθεί τη συμμετοχή του κάθε παιδιού, και ιδιαίτερα τη μύησή του στη διαδικασία της ιστορικής έρευνας·
- δίνει έμφαση στη δυναμική αλληλεπίδραση της Ιστορίας με τα υπόλοιπα γνωστικά πεδία και στην άμεση σύνδεση της ιστορικής γνώσης με την καθημερινή ζωή των παιδιών·
- προάγει τη διασύνδεση των διαδικασιών παραγωγής της ιστορικής γνώσης εντός αλλά και εκτός των ορίων της σχολικής μονάδας·
- βοηθά τον/τη μαθητή/τρια να σκέφτεται, να αποφασίζει και να δρα στο πλαίσιο ενός χρονικού συνεχούς, αξιολογώντας τις πληροφορίες του παρελθόντος, συνεκτιμώντας τις συνθήκες του παρόντος και «προβλέποντας» τα αποτελέσματά τους στο μέλλον.⁴

Προσλαμβάνουμε το νέο Πρόγραμμα Σπουδών Ιστορίας ως ένα ευέλικτο εργαλείο, το οποίο θέτει τις πρώτες βάσεις για τη θεώρηση της Ιστορίας ως πεδίου προβληματισμού και έρευνας. Οι βασικοί άξονες και οι θεματικές ενότητες μας προσφέρουν περισσότερη ευελιξία ως προς την επιλογή του γνωστικού περιεχομένου των μαθημάτων μας και, με τις προτροπές τους για ενημερωμένη επιλογή, σφαιρικές επισκοπήσεις, θεματικές και εις βάθος μελέτες, ενθαρρύνουν την ανάπτυξη των ερευνητικών μεθόδων και του ιστορικού προβληματισμού, καθώς και τη χρήση μιας μεγάλης ποικιλίας πηγών. Το γεγονός αυτό συμβάλλει και στην ανάπτυξη νέων τρόπων αξιολόγησης και ελέγχου των ιστορικών γνώσεων των μαθητών/τριών.

Στα πλαίσια του νέου Προγράμματος Σπουδών της Ιστορίας, η αποτελεσματική διδασκαλία και μάθηση στηρίζεται στις ακόλουθες βασικές προϋποθέσεις:

- τη γνώση των θεωριών ανάπτυξης του παιδιού και τη γνώση των θεωριών και ερευνητικών ευρημάτων σχετικά με την ανάπτυξη του ιστορικού γραμματισμού·
- τη γνώση των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών, του οικογενειακού περιβάλλοντος των παιδιών και των κοινωνιο-ψυχολογικών δυναμικών της τάξης·

¹ Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (2010). *Αναλυτικά Προγράμματα Προδημοτικής, Δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης*, Τόμος Α'. Λευκωσία: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων, σ. 159-199.

² Το υλικό με τίτλο *Διδακτικές προτάσεις και ιδέες για εκπαιδευτικούς που διδάσκουν Ιστορία*, που κρατάτε στα χέρια σας, δεν έρχεται να αντικαταστήσει το Πρόγραμμα Σπουδών της Ιστορίας, αλλά να λειτουργήσει συμπληρωματικά και υποστηρικτικά, μαζί με το νέο ηλεκτρονικό και έντυπο εκπαιδευτικό υλικό (Φύλλα Εργασίας *Η ιστορία μου, οι ιστορίες μου, η ιστορία μας, οι ιστορίες μας*, Κάρτες Εργασίας - Βιβλιάρια Επισκοπήσεων για μαθητές και μαθήτριες Γ' τάξης του Δημοτικού Σχολείου *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα*· παρουσιάσεις και πληθώρα διαφορετικών πηγών) που φιλοξενείται στην ιστοσελίδα για το μάθημα της Ιστορίας <http://www.schools.ac.cy/klimakio/Themata/Istoria/index.html>.

³ Μπαγάκης, Γ. (επιμ.) (2004). *Ο εκπαιδευτικός και το αναλυτικό πρόγραμμα*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 344-345.

⁴ Η χρήση της λέξης «προβλέποντας» δεν υπονοεί οποιαδήποτε ικανότητα θεώρησης του μέλλοντος ως κάτι που είναι προδιαγεγραμμένο, αλλά την πληροφορημένη εκτίμηση των επιλογών και των περιορισμών του μέλλοντος που προκύπτουν από τη μελέτη του παρόντος και του παρελθόντος.

- τον προγραμματισμό, την ενημέρωση και τον συντονισμό με τους υπόλοιπους συναδέλφους που διδάσκουν άλλα γνωστικά αντικείμενα.

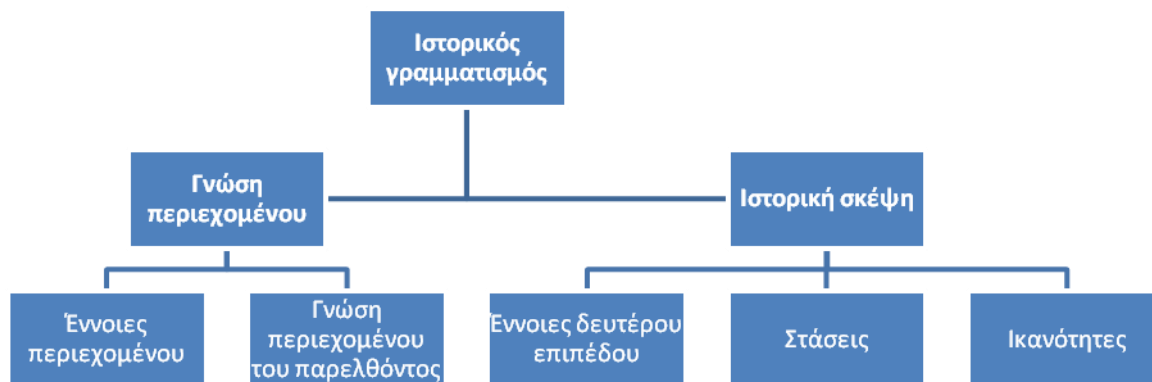
Ανάπτυξη του ιστορικού γραμματισμού

Με την ανάπτυξη του ιστορικού γραμματισμού βοηθούμε τους μαθητές και τις μαθήτριες να κατανοήσουν τον κόσμο μέσα από τη μελέτη του παρελθόντος και της σχέσης του με το παρόν και το μέλλον. Η ανάπτυξη του ιστορικού γραμματισμού μπορεί να επιτευχθεί μέσα από:

- την ανάπτυξη της γνώσης περιεχομένου (*τι συνέβη στο παρελθόν*)· και
- την ανάπτυξη της ιστορικής κατανόησης/σκέψης (πώς μαθαίνουμε για το παρελθόν, οι μέθοδοι και διαδικασίες της επιστήμης της Ιστορίας, οι μορφές της ιστορικής γνώσης αλλά και τα όριά της).

Οι μαθητές και οι μαθήτριές μας θα εξέλθουν του εκπαιδευτικού συστήματος εξακολουθώντας να αγνοούν μεγάλο μέρος του περιεχομένου της Ιστορίας (γνώση γεγονότων, προσωπικοτήτων κ.λπ.). Όμως, ακόμη και οι επαγγελματίες ιστορικοί δεν είναι σε θέση να κατακτήσουν το σύνολο της γνώσης που έχει παραχθεί από την επιστήμη της Ιστορίας σχετικά με το παρελθόν. Επιπλέον, δεν υπάρχει καμιά εγγύηση ότι η απλή γνώση των γεγονότων του παρελθόντος παρέχει, από μόνη της, τη δυνατότητα σύνδεσης των γεγονότων αυτών με το παρόν και με τα όσα συμβαίνουν σε αυτό, ώστε να τα νοηματοδοτήσει. Αυτό όμως για το οποίο μπορούμε να είμαστε βέβαιοι και βέβαιες είναι το εξής: αν οι μαθητές και οι μαθήτριές μας εξοικειωθούν από νωρίς με την ιστορική αναζήτηση (την ιστορική σκέψη, τις λογικές και τις μεθόδους της επιστήμης της Ιστορίας), δεν θα παραμένουν αβοήθητοι μπροστά στις πολλαπλές και αντικρουόμενες ιστορίες που θα συναντούν καθημερινά· αντίθετα, θα είναι σε θέση να χρησιμοποιούν τα εργαλεία που τους προσφέρει η επιστήμη της Ιστορίας για να αναζητούν απαντήσεις στα νέα ερωτήματα που διαρκώς θα προκύπτουν.

Αυτό σε καμιά περίπτωση δεν υποβαθμίζει τη σημασία που έχει η ανάπτυξη της γνώσης περιεχομένου, η οποία είναι απαραίτητη για την ιστορική κατανόηση. Είναι προφανές ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες δεν μπορούν να μάθουν Ιστορία χωρίς να μάθουν για το παρελθόν και για τις ερμηνείες σχετικά με το τι συνέβη σε αυτό. Τα παιδιά θα πρέπει να είναι σε θέση να τοποθετούν τον εαυτό τους μέσα στον χρόνο (να προσανατολίζονται στον χρόνο), ώστε να μπορούν να αντιλαμβάνονται το παρόν και το μέλλον τους μέσα από το συγκεκριμένο του παρελθόντος. Για να το πετύχουμε αυτό, η απλή γνώση των γεγονότων του παρελθόντος δεν αρκεί. Τα παιδιά χρειάζονται ένα παρελθόν, το οποίο να μπορούν να χρησιμοποιήσουν, δηλαδή ένα παρελθόν το οποίο να μπορούν να θυμούνται, γιατί αξίζει να το θυμούνται.

Διάγραμμα ιστορικού γραμματισμού.

Ανάπτυξη γνώσης περιεχομένου

Όταν αναφερόμαστε στη γνώση περιεχομένου στην Ιστορία, εννοούμε:

- τη γνώση περιεχομένου του παρελθόντος (γεγονότα, καταστάσεις, προσωπικότητες, ημερομηνίες, κ.λπ.)·
- τις έννοιες περιεχομένου (π.χ. βασιλιάς, σκλάβος, δημοκρατία, μοναρχία, εμπόριο, κ.ά.).

Γνώση περιεχομένου του παρελθόντος

Βασική μας επιδίωξη είναι να βοηθήσουμε τους μαθητές και τις μαθήτρίες μας να προσανατολίζονται στον χρόνο μέσα από την ανάπτυξη γνώσης περιεχομένου, την οποία να θυμούνται και να χρησιμοποιούν για να κατανοούν το παρελθόν και τη σχέση του με το παρόν και το μέλλον.

Τα ευρήματα διεθνών ερευνών, αλλά και η καθημερινή διδακτική εμπειρία στο εκπαιδευτικό σύστημα της Κυπριακής Δημοκρατίας, δείχνουν ότι οι μαθητές και οι μαθήτρίες μας έχουν στο μυαλό τους εικόνες του παρελθόντος που δε διαθέτουν την απαραίτητη συνοχή.⁵ Αντί αυτού, η γνώση τους για το παρελθόν παραμένει αποσπασματική και – στις περισσότερες περιπτώσεις – περιορίζεται σε ονόματα ιστορικών περιόδων, γεγονότων και προσωπικοτήτων χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο και χωρίς την απαραίτητη κατανόηση σχετικά με το πώς τα συγκεκριμένα κομμάτια της γνώσης συνδέονται μεταξύ τους, αλλά και με το παρόν.⁶ Επιπλέον, οι αφηγήσεις των παιδιών συχνά διαστρεβλώνονται από διάφορες

⁵ Lee, P.J. (2004). Historical Literacy: Theory and Research. *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, 5(2). [Διαδίκτυο]. Πρόσβαση:

<http://centres.exeter.ac.uk/historyresource/journal9/papers/lee.pdf> [4 Ιουλίου 2012]; Lee, P.J. (2007). From National Canon to Historical Literacy. Στο M. Grever & S. Stuurman (επιμ.). *Beyond the Canon: History in the Twenty- First Century*, Palgrave Macmillan· Lee, P.J. & Howson, J. (2009). Two out of five did not know that Henry VIII had six wives: History education, historical literacy and historical consciousness. Στο L. Symcox & A. Wilschut (επιμ.). *National history standards - The problem of the canon and the future of teaching history: Vol. 5. International Review of History Education*. Charlotte: Information Age Publishing.

⁶ Lee, ό.π.· Shemilt, D. (2000). The caliph's coin: the currency of narrative frameworks in history teaching. Στο P. Seixas, P. Stearns & S. Wineburg (επιμ.). *Knowing, teaching and learning history*. New York: New York University Press.

παρανοήσεις που συνήθως έχουν σχετικά με το παρελθόν και με το πώς μαθαίνουμε γι' αυτό. Ως εκ τούτου, βοηθούμε και στηρίζουμε τους μαθητές και τις μαθήτριές μας ώστε να αναπτύξουν ιστορικά πλαίσια τα οποία θα διαθέτουν συνοχή και στα οποία η γνώση του παρελθόντος θα οργανώνεται και θα αποκτά σημασία. Προσφέρουμε την ευκαιρία στα παιδιά να μελετήσουν μεγάλες χρονικές περιόδους δίνοντας έμφαση στην κατανόηση αλλαγών μεγάλης κλίμακας. Την ίδια στιγμή, έχουμε επίσης υπόψη ότι αυτά τα ιστορικά πλαίσια δεν μπορούν να αναπτυχθούν χωρίς την ταυτόχρονη ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης και κατανόησης των παιδιών.⁷

Πέρα από την οργάνωση του περιεχομένου, δίνουμε την ευκαιρία στα παιδιά – παράλληλα με την Ιστορία της Κύπρου και της Ελλάδας – να μελετήσουν και θέματα από την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια Ιστορία. Και αυτό γιατί οι μαθητές και οι μαθήτριές μας δεν θα είναι ποτέ σε θέση να κατανοήσουν τον κόσμο στον οποίο ζουν – ειδικά τον πολύπλοκο σύγχρονο κόσμο, όπου απομακρυσμένα μεταξύ τους μέρη αλληλεπιδρούν σε καθημερινή βάση – αν δεν τους δώσουμε την ευκαιρία να μελετήσουν το παρελθόν πέρα από τα στενά πλαίσια του τοπικού παρελθόντος, το οποίο, ούτως ή άλλως, δεν μπορεί να υπάρξει και να έχει νόημα από μόνο του. Επίσης, προσφέρουμε στους μαθητές και τις μαθήτριες την ευκαιρία να δουλέψουν με ιστορίες διάφορων ομάδων (ανδρών, γυναικών, παιδιών, εθνικών, κοινωνικών και θρησκευτικών ομάδων σε τοπικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο). Επιπλέον, κεντρίζουμε το ενδιαφέρον τους σε ποικίλες πτυχές της Ιστορίας: την καθημερινή ζωή και τις συνθήκες εργασίας, την επιστήμη, την εκπαίδευση, τις κοινωνικές αλλαγές, την τεχνολογική ανάπτυξη, την πολιτική Ιστορία κ.ά..

Για να δομήσουμε τη γνώση περιεχομένου χρησιμοποιούμε διάφορα είδη πηγών (πρωτογενών και δευτερογενών). Η χρήση πηγών έχει να προσφέρει πολύ περισσότερα από την απλή πρόκληση του ενδιαφέροντος των παιδιών ή τη δημιουργία μιας αίσθησης «αυθεντικότητας». Το βασικό όφελος που προκύπτει από τη χρήση πηγών είναι η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης των παιδιών. Η εργασία με πηγές παρέχει την ευκαιρία στους μαθητές και στις μαθήτριες να προβληματιστούν για τον τρόπο με τον οποίο δομείται η γνώση για το παρελθόν, χρησιμοποιώντας τα ίχνη του παρελθόντος που εξακολουθούν να υπάρχουν στο παρόν. Με αυτό τον τρόπο υποβοηθούμε την ανάπτυξη της κατανόησης των παιδιών σχετικά με κεντρικής σημασίας έννοιες για την καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης όπως π.χ. *ιστορικές αναφορές, τεκμήρια, κατάλοιπα, καταγραφές* κ.ά..

Ενθαρρύνουμε τους μαθητές και τις μαθήτριες και παράλληλα παρέχουμε το απαραίτητο υλικό για να δουλέψουν με πηγές. Φροντίζουμε οι πηγές να:

- ανήκουν σε διάφορα είδη (πρωτογενείς – δευτερογενείς πηγές, γραπτές – παραστατικές πηγές, καταγραφές - κατάλοιπα).
- είναι κατάλληλες για την ηλικία και το επίπεδο κατανόησής των μαθητών και μαθητριών της Γ' Δημοτικού·
- παρουσιάζουν πολλαπλές προοπτικές από το τοπικό, περιφερειακό και παγκόσμιο συγκείμενο·
- προέρχονται από ένα μεγάλο φάσμα πηγών γνώσης για το παρελθόν: από υλικά κατάλοιπα μέχρι ιστορικές αναφορές διάφορων ειδών· από επίσημες μέχρι προφορικές ιστορίες και παραδόσεις κ.ά.·
- προσφέρουν ευκαιρίες για την ανάπτυξη της ικανότητας των μαθητών και των μαθητριών να ερμηνεύουν, να αξιολογούν και να συγκρίνουν διάφορες ιστορικές αφηγήσεις ως προς τις αντικρουόμενες αναφορές τους·
- συνεισφέρουν ουσιαστικά στην ανάπτυξη της γνώσης περιεχομένου·
- συνεισφέρουν ουσιαστικά στην ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης των παιδιών μας.

⁷ Lee, ό.π.· Shemilt, ό.π..

Έννοιες περιεχομένου

Έννοιες περιεχομένου ονομάζουμε τους διάφορους όρους που χρησιμοποιούν οι ιστορικοί για να περιγράψουν πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά και πολιτιστικά φαινόμενα (π.χ. *εμπόριο, δημοκρατία, βασιλιάς, δουλεία, σύνταγμα* κ.λπ.). Οι έννοιες αυτές είναι πάρα πολλές και αναφέρονται σε διάφορους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η επιλογή των εννοιών περιεχομένου που θα αναπτυχθούν στη διδασκαλία της Ιστορίας εξαρτάται από τη σχέση που αυτές έχουν με τη γνώση περιεχομένου που θα διδαχθεί. Ανεξάρτητα όμως από αυτή την επιλογή, βοηθούμε τους μαθητές και τις μαθήτριες να κατανοήσουν ότι το νόημα των εννοιών περιεχομένου μπορεί να αλλάζει στον χώρο και στον χρόνο. Η κατάκτηση μιας έννοιας σε ένα συγκεκριμένο δεν σημαίνει αυτόματα ότι η συγκεκριμένη έννοια εξακολουθεί να έχει το ίδιο νόημα και σε ένα άλλο (π.χ. η έννοια της *βασιλίσσας* στα μεσαιωνικά χρόνια έχει πολύ διαφορετικό περιεχόμενο από την έννοια της *βασιλίσσας* στον 21^ο αιώνα).

Ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης

Οι ιστορικοί μελετούν το παρελθόν βασιζόμενοι, όχι μόνο στη γνώση περιεχομένου που διαθέτουν, αλλά και στην ικανότητά τους να δουλεύουν με τις μεθόδους και τη λογική της Ιστορίας. Κατ' επέκταση, στόχος μας είναι να βοηθήσουμε τα παιδιά να αναπτύξουν την κατανόησή τους γύρω από τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η επιστήμη της Ιστορίας.

Λαμβάνουμε σοβαρά υπόψη το γεγονός ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες έρχονται στην τάξη κουβαλώντας μαζί τους ένα σύνολο ιδεών, οι οποίες βασίζονται στη δική τους εμπειρία για τον κόσμο και για το πώς συμπεριφέρονται συνήθως οι άνθρωποι σε συγκεκριμένες περιστάσεις· αλλά και στην αντίληψη που έχουν για το πώς μαθαίνουμε για το παρελθόν.⁸ Η έρευνα δείχνει ότι από πολύ μικρή ηλικία τα παιδιά αρχίζουν να αναπτύσσουν αντιλήψεις για τον κόσμο, οι οποίες ασκούν ισχυρή επίδραση στην ενσωμάτωση καινούργιων εννοιών και αντιλήψεων.⁹ Οι προϋπάρχουσες αυτές ιδέες είναι δυνατόν να δημιουργήσουν προβλήματα στη διδασκαλία της Ιστορίας, αφού δεν είναι αυτονόητο ότι ιδέες που λειτουργούν ικανοποιητικά στην καθημερινή ζωή, μπορούν απαραίτητα να εφαρμοστούν με επιτυχία και στη μελέτη της Ιστορίας.¹⁰ Έτσι, εάν δεν λάβουμε εξ αρχής υπόψη τις αρχικές αντιλήψεις των παιδιών, είναι ορατός ο κίνδυνος είτε τα παιδιά να μην είναι σε θέση να κατανοήσουν τις νέες έννοιες και πληροφορίες που διδάσκονται· είτε να χρησιμοποιήσουν τις πληροφορίες αυτές μόνο για τους σκοπούς της αξιολόγησής τους και αργότερα – εκτός τάξης – να επιστρέψουν στις προϋπάρχουσες ιδέες τους.¹¹

Παρόλο που η έρευνα μας πληροφορεί για το ενδεχόμενο τα παιδιά να έχουν τέτοιες παρανοήσεις, δεν υπάρχει κανένας τρόπος να γνωρίζουμε εκ των προτέρων και με ακρίβεια τις παρανοήσεις που πιθανόν να έχουν τα παιδιά της συγκεκριμένης τάξης στην οποία διδάσκουμε. Επομένως, για να μπορέσουν να αναδειχθούν αυτές οι παρανοήσεις, είναι σημαντικό να δίνουμε στα παιδιά την ευκαιρία να εκφράζουν ελεύθερα τις ιδέες τους. Για να το πετύχουμε αυτό, θα πρέπει να καλλιεργήσουμε στην τάξη το κατάλληλο κλίμα, ώστε τα παιδιά να νιώθουν άνετα να εκφραστούν χωρίς τον φόβο της αρνητικής αντίδρασης ή της κριτικής από τους/τις συμμαθητές/τριες ή τον/την εκπαιδευτικό. Επιπλέον, όταν τα παιδιά εκφράζουν ιδέες που αποτελούν παρανοήσεις, αυτές δεν πρέπει να γίνονται απλά το αντικείμενο διορθώσεων εκ μέρους του/της εκπαιδευτικού, αλλά να αποτελούν τη βάση για τη δημιουργία μαθησιακών περιστάσεων που θα τα βοηθήσουν να προχωρήσουν στην κατασκευή πιο ισχυρά θεμελιωμένων ιδεών.

⁸ Lee, P.J. (2005). *Putting Principles into Practice: Understanding History*. Στο M.S. Donovan & J.D. Bransford (επιμ.). *How Students Learn: history, mathematics and science in the classroom*. Washington DC: National Academy Press.

⁹ Bransford J.D, Brown A. L., & Cocking R.R. (επιμ.) (2000). *How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School*. Washington DC: National Academy Press.

¹⁰ Lee, P. J., ό.π..

¹¹ Bransford,, J. D., Brown, A. L. & Cocking, R. R., ό.π..

Η ανάπτυξη των ιδεών των παιδιών επιτυγχάνεται είτε με την ανασκευή των προβληματικών ιδεών που εμποδίζουν την ανάπτυξη πιο ισχυρών ιδεών, είτε με το κτίσιμο πάνω σε ιδέες που, αν και δεν είναι αρκετά ισχυρές, μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για πιο ανεπτυγμένες και πολύπλοκες ιδέες. Τα πιο πάνω, όμως, δεν μπορούν να επιτευχθούν με απλές αναφορές στο πώς πρέπει να μελετούμε και να κατανοούμε το παρελθόν. Με άλλα λόγια, τα παιδιά δεν πρόκειται να εγκαταλείψουν τις ιδέες τους απλά επειδή τους το λέει ο/η εκπαιδευτικός. Τα παιδιά θα προχωρήσουν στην κατασκευή πιο ισχυρών ιδεών μόνον όταν, μέσα από εμπλοκή τους στη μαθησιακή διαδικασία, αντιληφθούν από μόνα τους ποιες από τις ιδέες τους δεν λειτουργούν και πρέπει επομένως να αναθεωρηθούν· όταν δηλαδή αντιληφθούν ότι ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονται την Ιστορία και το παρελθόν δεν τα βοηθά να δώσουν απαντήσεις στα ιστορικά ερωτήματα που συναντούν, ή τα οδηγεί σε λανθασμένα συμπεράσματα και υποθέσεις σχετικά με το παρελθόν.

Η διεθνής έρευνα γύρω από την ιστορική κατανόηση των παιδιών δείχνει ότι τα παιδιά του δημοτικού σχολείου μπορούν να αναπτύξουν ισχυρές ιδέες για την Ιστορία και για το πώς μαθαίνουμε για το παρελθόν. Από τα ερευνητικά δεδομένα προκύπτει επίσης ότι η εκπαίδευση μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης των μαθητών και των μαθητριών.¹²

Από τα πιο πάνω, είναι προφανές ότι η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης των παιδιών αποτελεί βασικό στόχο της διδασκαλίας της Ιστορίας, και γι' αυτό στο νέο Πρόγραμμα Σπουδών Ιστορίας αποκτά πρωτεύουσα σημασία. Η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης επιτυγχάνεται αναπτύσσοντας ταυτόχρονα: τις ιδέες των παιδιών γύρω από διάφορες επιστημολογικές έννοιες· τις δεξιότητες που σχετίζονται με την Ιστορία· και τις στάσεις τους απέναντι στην Ιστορία και το παρελθόν.

Επιστημολογικές έννοιες της Ιστορίας (έννοιες δευτέρου επιπέδου)¹³

Οι έννοιες αυτές αποτελούν κανόνες και εργαλεία τα οποία χρησιμοποιούνται για να ορίσουμε το τι νομιμοποιούμαστε να πούμε σχετικά με το παρελθόν και το πώς δομούμε ιστορικές αφηγήσεις· αλλά και για να εξηγήσουμε το τι συνέβη στο παρελθόν. Σε αυτή την κατηγορία περιλαμβάνονται έννοιες όπως ο *χρόνος*, οι *αιτίες* και οι *συνέπειες*, η *αλλαγή* και η *συνέχεια*, τα *τεκμήρια*, οι *αναφορές*, η *σημαντικότητα*, η *ιστορική ενσυναίσθηση* κ.ά. Οι έννοιες αυτές ορίζουν τη σχέση ανάμεσα στο «γνωστό παρελθόν» και στο «πραγματικό παρελθόν», δίνοντας προτεραιότητα στις ιστορικές αναφορές (που αποτελούν προϊόν ιστορικής έρευνας), σε αντιδιαστολή με τους μύθους, τη συλλογική μνήμη, τη δημοσιογραφία και τη φαντασία. Βοηθούμε τα παιδιά να αναπτύξουν κάποιες από αυτές τις επιστημολογικές έννοιες της Ιστορίας, οι οποίες μπορούν να τα βοηθήσουν να εξερευνήσουν το παρελθόν, να καταλάβουν το παρόν και να συνεχίσουν να μαθαίνουν Ιστορία ακόμα και μετά την έξοδό τους από το εκπαιδευτικό σύστημα.

Στον πίνακα που ακολουθεί δίνεται μια περιγραφή των εννοιών που θα πρέπει να επιδιώξουμε να καλλιεργήσουμε στο μάθημα της Ιστορίας. Οι ιδέες που περιγράφονται πιο κάτω αποτελούν τους τελικούς στόχους στους οποίους η διδασκαλία της Ιστορίας θα πρέπει να βοηθήσει τους μαθητές και τις μαθήτριες να φθάσουν μέχρι το τέλος της σχολικής τους καριέρας. Παρά το μακροχρόνιο της διαδικασίας, κατά τη διδασκαλία της Ιστορίας ο/η εκπαιδευτικός είναι σημαντικό να γνωρίζει την κατεύθυνση προς την οποία διδάσκει και να στοχεύει προς αυτήν.

¹² Βλ. Lee (2006)· Lee & Ashby (2001)· Lee & Ashby (2000)· Lee, Dickinson & Ashby (2001).

¹³ Οι έννοιες αυτές είναι επίσης γνωστές και ως «μετα-έννοιες» ή «διαδικαστικές έννοιες».

Η διδασκαλία εννοιών δεν μπορεί να φέρει αποτελέσματα μόνο μέσα από μερικές συζητήσεις στην τάξη ή μέσα από μερικά παραδείγματα· γι' αυτό και επανερχόμαστε σε αυτές τις έννοιες συστηματικά και χρησιμοποιώντας το κατάλληλο διδακτικό υλικό. Τονίζεται επίσης, ότι η διδασκαλία τέτοιων εννοιών δεν επιτυγχάνεται με προσεγγίσεις του τύπου «όλα ή τίποτα», αλλά αποτελεί μια διαδικασία στην οποία διαρκώς αναπτύσσουμε όλο και ισχυρότερες ιδέες, μέσα από το συνεχή διάλογο αντικρουόμενων απόψεων με τεκμηριωμένα επιχειρήματα.

Έννοιες δευτέρου επιπέδου	Ιδέες που πρέπει να αναπτυχθούν
Χρόνος	<p>Οι μαθητές και οι μαθήτριες θα πρέπει να βοηθηθούν, ώστε να κατανοήσουν τη διάκριση ανάμεσα στο «παρελθόν» από τη μια· και στο «παλιό» ή το «ξεπερασμένο» από την άλλη. Επίσης, θα πρέπει να αναπτύξουν την κατανόησή τους σχετικά με την περιοδολόγηση της Ιστορίας.¹⁴ Επιπλέον, τα παιδιά θα πρέπει να αντιληφθούν ότι η κατανόηση των ιστορικών περιόδων απαιτεί βαθιά γνώση της Ιστορίας, την οποία αυτές ορίζουν, οργανώνουν και συνοψίζουν.¹⁵ Οι μαθητές και οι μαθήτριες θα πρέπει επίσης να συνειδητοποιήσουν ότι διάφοροι όροι που χρησιμοποιούμε στην καθημερινή μας ζωή σε σχέση με τις ιστορικές περιόδους μπορεί να αποκτούν διαφορετικό περιεχόμενο στην Ιστορία.¹⁶ Πολύ σημαντική είναι και η ανάπτυξη της αίσθησης της χρονικής διάρκειας, όταν σκέφτονται για ιστορικά γεγονότα, αλλαγές κ.λπ. Τέλος, τα παιδιά χρειάζεται να αντιληφθούν ότι το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον δεν αποτελούν απομονωμένες μεταξύ τους έννοιες, αλλά ένα συνεχές. Με άλλα λόγια, το παρόν αποτελεί την αιχμή του παρελθόντος, η οποία κινείται προς το μέλλον.</p>
Αλλαγή και συνέχεια	<p>Οι μαθητές και οι μαθήτριες θα πρέπει να κατανοήσουν ότι οι αλλαγές στην Ιστορία μπορεί να είναι εκούσιες ή ακούσιες, και ότι ακολουθούν ποικίλες πορείες και ρυθμούς. Πρέπει, επίσης, να κατανοήσουν ότι η Ιστορία ασχολείται με πολύ μεγαλύτερης κλίμακας αλλαγές από αυτές που συντελούνται στην καθημερινή τους ζωή και ότι, σε πολλές περιπτώσεις, οι αλλαγές αυτές έχουν να κάνουν με καταστάσεις πραγμάτων και θεματικές, και όχι απλά και μόνο με γεγονότα. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό, γιατί συνήθως οι μαθητές και οι μαθήτριες τείνουν να υποβαθμίζουν τις ιστορικές αλλαγές και να τις βλέπουν απλά ως γεγονότα που προκαλούν κάποια άλλα. Η Ιστορία λειτουργεί, επίσης, με την έννοια της συνέχειας (της απουσίας αλλαγής). Με άλλα λόγια, η Ιστορία ενδιαφέρεται και για καταστάσεις και θεματικές που φαίνεται να μην αλλάζουν στο χρόνο.</p>

¹⁴ Οι ιστορικές περίοδοι συνήθως δεν μπορούν να ορισθούν με βάση συγκεκριμένα αρχικά και τελικά χρονικά σημεία, γιατί αυτά ενδέχεται να διαφέρουν ανάλογα με το θέμα το οποίο μελετούμε.

¹⁵ Είναι αδύνατον για παράδειγμα να κατανοήσουμε και να ορίσουμε τον Μεσαίωνα, αν δεν έχουμε βαθιά γνώση του κομματιού της Ιστορίας που ορίζεται με αυτό τον όρο.

¹⁶ Για παράδειγμα, όταν αναφερόμαστε στη μουσική της δεκαετίας του 60 δεν αναφερόμαστε σε οτιδήποτε γράφτηκε ή βγήκε στον αέρα από την 1/1/1960 μέχρι την 31/12/1969, αλλά στη μουσική που καθορίζεται και από κάποια άλλα κοινά χαρακτηριστικά, πέρα από τις πιο πάνω ημερομηνίες (αγγλόφωνη μουσική συνήθως με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά η οποία παράχθηκε κυρίως κατά τη δεκαετία του 60 αλλά όχι απόλυτα μεταξύ των πιο πάνω χρονολογιών).

<p>Αναφορές</p>	<p>Οι μαθητές και οι μαθήτριες πρέπει να κατανοήσουν ότι οι ιστορικές αναφορές που έχουμε για το παρελθόν (π.χ. βιβλία Ιστορίας, ιστορικά κείμενα κ.λπ.) δεν αποτελούν πιστά αντίγραφα, αλλά αναπαραστάσεις του παρελθόντος. Δεν υπάρχει καμιά απόλυτα «αληθινή» αναφορά για το παρελθόν, αφού οι αναφορές αυτές προκύπτουν μέσα από τις επιλογές που κάνουν οι συγγραφείς τους και, επομένως, δεν υπάρχει ιστορική αναφορά που να είναι ανεξάρτητη από την οπτική ή τον υποκειμενισμό του συγγραφέα της. Τέλος, οι μαθητές και οι μαθήτριες πρέπει να αντιληφθούν ότι οι διαφορές στις ιστορικές αναφορές οφείλονται πολλές φορές στα διαφορετικά ερωτήματα, τα οποία οι συγγραφείς τους προσπαθούν κάθε φορά να απαντήσουν. Επομένως, οι προσωπικές προτιμήσεις και οι προκαταλήψεις δεν αποτελούν το μοναδικό λόγο για τον οποίο μπορούμε να συναντήσουμε διαφορετικές αναφορές για το ίδιο γεγονός, θέμα, ιστορικό πρόσωπο κ.λπ.</p>
<p>Τεκμήρια</p>	<p>Οι ιστορικοί κατασκευάζουν επιχειρήματα για το παρελθόν ανακρίνοντας τις διαθέσιμες πηγές. Οι μαθητές και οι μαθήτριες θα πρέπει να κατανοήσουν ότι οι πηγές από μόνες τους δεν αποτελούν «τεκμήρια». Τεκμήρια αποτελούν όσες πληροφορίες από τις πηγές μας επιτρέπουν να διατυπώσουμε ή να στηρίξουμε ένα επιχειρήμα ή μια άποψη για το παρελθόν. Επίσης, δεν είμαστε υποχρεωμένοι/ες να επιλέξουμε μια και μόνο «ορθή» αναφορά για το παρελθόν, αλλά μπορούμε να εξαγάγουμε τα δικά μας συμπεράσματα συνδυάζοντας διάφορες – ακόμα και αντικρουόμενες – αναφορές. Τα παιδιά θα πρέπει επίσης να είναι ικανά να κάνουν τη διάκριση μεταξύ των «καταγραφών» του παρελθόντος και των «καταλοίπων» του παρελθόντος.¹⁷ Τέλος, πρέπει να έχουν υπόψη ότι, όταν δουλεύουμε με τεκμήρια, η ποιότητα είναι σημαντικότερη από την ποσότητα. Ακόμα και όταν ένας μεγάλος αριθμός τεκμηρίων υποστηρίζει μια συγκεκριμένη ερμηνεία, ένα και μόνο καλύτερο τεκμήριο το οποίο υποστηρίζει μια αντίθετη ερμηνεία είναι αρκετό για να προκύψουν διαφορετικά συμπεράσματα.</p>
<p>Αιτίες και αποτελέσματα</p>	<p>Οι μαθητές και οι μαθήτριες θα πρέπει να αντιληφθούν ότι για να εντοπίσουν τις αιτίες θα πρέπει να μπορούν να κατανοούν ένα πλέγμα αλληλοσχετιζόμενων γεγονότων, καταστάσεων και διαδικασιών – και όχι απλά μια σειρά γεγονότων στην οποία το προηγούμενο οδηγεί στο επόμενο. Σε αυτό το πλέγμα σημασία δεν έχουν μόνο τα συγκεκριμένα γεγονότα, καταστάσεις και διαδικασίες, αλλά και οι μεταξύ τους σχέσεις. Μελετώντας αυτό το πλέγμα, θα πρέπει να είμαστε σε θέση να επιλέξουμε τα στοιχεία εκείνα που σχετίζονται πιο άμεσα με τα γεγονότα που προσπαθούμε να εξηγήσουμε και που αποτελούν τις αιτίες τους. Η κάθε μια από αυτές τις αιτίες μπορεί να διαδραμάτισε διαφορετικό ρόλο στο ίδιο</p>

¹⁷ «Καταγραφές» ονομάζουμε τις πηγές που κατασκευάστηκαν για να δίνουν πληροφορίες για ένα θέμα που μελετούμε (π.χ. η στρατιωτική αναφορά από μια μάχη). «Κατάλοιπα» ονομάζουμε τις πηγές που δεν προορίζονταν εξ αρχής να παρέχουν πληροφορίες για το θέμα της ιστορικής μας έρευνας (π.χ. τα κατεστραμμένα κτήρια από μια μάχη). Ο χαρακτήρας μιας πηγής (αν δηλαδή αποτελεί καταγραφή ή κατάλοιπο) εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο τη χρησιμοποιούμε. Αν τη χρησιμοποιούμε για να περιγράψουμε την ιστορία που η πηγή είναι κατασκευασμένη για να μεταδώσει, τότε αποτελεί καταγραφή (όπως στο παράδειγμα της στρατιωτικής αναφοράς πιο πάνω). Αν όμως χρησιμοποιήσουμε την ίδια πηγή για να διερευνήσουμε κάτι άλλο που δεν έχει σχέση με αυτό που περιγράφει η πηγή (π.χ. να μελετήσουμε τις τεχνολογίες επικοινωνίας που είχαν χρησιμοποιηθεί για να κατασκευαστεί η συγκεκριμένη στρατιωτική αναφορά), τότε αυτή αποτελεί κατάλοιπο.

	γεγονός, φαινόμενο, κατάσταση κ.λπ. Για παράδειγμα, μια ή περισσότερες αιτίες μπορεί να προκάλεσαν ένα συγκεκριμένο γεγονός, ενώ μια άλλη ή άλλες μπορεί να καθόρισαν τη χρονική στιγμή ή περίοδο που αυτό έλαβε χώρα ή την έντασή του.
Ιστορική ενσυναίσθηση	Οι μαθητές και οι μαθήτριες πρέπει να κατανοήσουν ότι για να είμαστε σε θέση να εξηγήσουμε τη συμπεριφορά των ανθρώπων στο παρελθόν, πρέπει να έχουμε υπόψη μας τις διαφορετικές ιδέες και πεποιθήσεις που είχαν για τον κόσμο, καθώς και το διαφορετικό ιστορικό πλαίσιο-συγκεκριμένο στο οποίο έζησαν. Πρέπει επίσης να συνειδητοποιήσουμε ότι τόσο οι ιδέες των ανθρώπων στο παρελθόν, όσο και το συγκεκριμένο στο οποίο έζησαν, διαφέρουν δραματικά από τα δικά μας· και ότι μόνο αν καταλάβουμε τους στόχους και τις προθέσεις τους θα είμαστε ικανοί να καταλάβουμε και τις πράξεις τους. Τέλος, οι μαθητές και οι μαθήτριες θα πρέπει να κατανοήσουν ότι η γνώση του ιστορικού συγκεκριμένου, στο οποίο έζησαν οι άνθρωποι στο παρελθόν, είναι απαραίτητη προϋπόθεση για να καταλάβουμε τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο έβλεπαν την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν, και τον κόσμο τους γενικότερα.
Ιστορική σημαντικότητα	Οι μαθητές και οι μαθήτριες πρέπει να κατανοήσουν ότι στην Ιστορία η ιστορική σημαντικότητα που αποδίδεται σε συγκεκριμένα γεγονότα, αλλαγές, καταστάσεις, ανθρώπους και φαινόμενα του παρελθόντος καθορίζεται από τους ανθρώπους του παρόντος και, συνεπώς, αλλάζει, καθώς αλλάζει το παρόν. Ένα συγκεκριμένο στοιχείο του παρελθόντος μπορεί να έχει διαφορετική σημαντικότητα σε σχέση με διαφορετικά θέματα/ερμηνείες, διαφορετικές χρονικές κλίμακες και διαφορετικά χρονικά/χωρικά πλαίσια-συγκεκριμένα. Οι μαθητές και οι μαθήτριες πρέπει επίσης να αντιληφθούν ότι η ιστορική σημαντικότητα είναι δυνατόν να αλλάζει ανάλογα με τη σχέση του στοιχείου αυτού με διαφορετικά γεγονότα (π.χ. ένα γεγονός μπορεί να είναι σημαντικό σε σχέση με κάποιο άλλο και λιγότερο σημαντικό σε σχέση με ένα τρίτο).

Πίνακας: Έννοιες δευτέρου επιπέδου.¹⁸

Δεξιότητες

Οι δεξιότητες που θα πρέπει να βοηθήσουμε τους μαθητές και τις μαθήτριες να αναπτύξουν αποτελούν ουσιαστικά έκφραση των επιστημολογικών εννοιών που περιγράφονται πιο πάνω. Είναι πολύπλοκες και δεν αναπτύσσονται απλώς με την μηχανική εξάσκηση και την επανάληψη, αλλά προϋποθέτουν ουσιαστική κατανόηση των εννοιών και αναστοχασμό.

Στόχος μας είναι να βοηθήσουμε τους μαθητές και τις μαθήτριές μας να:

- χρησιμοποιούν τις ιδέες τους γύρω από τις έννοιες της Ιστορίας για να κτίζουν τις δικές τους ερμηνείες σχετικά με ιστορικά ερωτήματα, αξιολογώντας και χρησιμοποιώντας ποικιλία πηγών ανάλογα με την ηλικία τους και το επίπεδο κατανόησής τους·
- παρουσιάζουν τα αποτελέσματα της δουλειάς τους με ποικιλία μεθόδων και χρησιμοποιώντας την κατάλληλη ιστορική γλώσσα και συμβάσεις·
- προβάλλουν τα επιχειρήματά τους σχετικά με τις ερμηνείες τους μέσα από ελεύθερο διάλογο και συζήτηση·

¹⁸ Chapman, A., Περικλέους, Λ., Υακίνθου, Χ. & Τζελάλ, Ρ. (2012). *Σκεφτόμαστε ιστορικά το ζήτημα των αγνοουμένων: ένας οδηγός για εκπαιδευτικούς*. Λευκωσία: Όμιλος Ιστορικού Διαλόγου και Έρευνας.

- αξιοποιούν τις ευκαιρίες που τους προσφέρονται εκτός του σχολείου (μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους, ιστορικά κτήρια, μνημεία πολιτιστικής κληρονομιάς, διάφορες εκθέσεις, ντοκιμαντέρ και ιστοσελίδες που σχετίζονται με την Ιστορία κ.τ.λ.), έχοντας ταυτόχρονα κατά νου ότι οι πηγές που προσφέρουν αυτά τα μέσα δεν παύουν να αποτελούν ερμηνείες, και όχι απόλυτες αλήθειες ή ακριβή αντίγραφα του παρελθόντος·
- χρησιμοποιούν τις σύγχρονες τεχνολογίες ως εργαλεία ιστορικής διερεύνησης, αλλά και ως μέσα με τα οποία μπορούν να παρουσιάζουν και να μοιράζονται τα ευρήματα της ιστορικής τους διερεύνησης.

Στάσεις

Πέρα από την κατανόηση των εννοιών και την απόκτηση δεξιοτήτων ως προς την ιστορική διερεύνηση, επιδιώκουμε επίσης να βοηθήσουμε τα παιδιά να αναπτύξουν ορισμένες στάσεις που αποτελούν θεμελιώδες στοιχείο της επιστήμης της Ιστορίας, όπως π.χ. να:

- επιδεικνύουν σεβασμό προς τα τεκμήρια και είναι σε θέση να κατασκευάζουν αμερόληπτες ιστορικές αναφορές·
- εκτιμούν τους καλά τεκμηριωμένους ιστορικούς ισχυρισμούς και καταβάλλουν κάθε προσπάθεια να τους επιτυγχάνουν·
- αποδέχονται την ύπαρξη ποικίλων απόψεων και στάσεων, και υιοθετούν μια πολυπρισματική προσέγγιση ως προς την ερμηνεία των γεγονότων·
- επιδεικνύουν σεβασμό προς το παρελθόν, τους ανθρώπους του και τα επιτεύγματά τους·
- αναγνωρίζουν την απόσταση που υπάρχει ανάμεσα σε εμάς και το παρελθόν, αλλά και ανάμεσα σε εμάς και τους ανθρώπους του παρελθόντος· και αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν όρια σχετικά με τη γνώση που μπορούμε να έχουμε για το παρελθόν·
- στέκονται κριτικά απέναντι στις διάφορες περιπτώσεις κακής χρήσης της Ιστορίας, είτε αυτές οφείλονται στην απόρριψη συγκεκριμένων ιστορικών γεγονότων, στη διαστρέβλωση, την παράλειψη και την άγνοια· είτε αυτές προέρχονται από το σφετερισμό του παρελθόντος για ιδεολογικούς σκοπούς.

Γνώση των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, του οικογενειακού περιβάλλοντος των παιδιών και των κοινωνιο-ψυχολογικών δυναμικών της τάξης

Η διδασκαλία της Ιστορίας, όπως και κάθε μαθήματος, πραγματώνεται σε συγκεκριμένες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες μιας ορισμένης κοινωνίας. Ως εκ τούτου, παιδιά και εκπαιδευτικοί μοιράζονται διάφορες μορφές γνώσης, νοήματα, συμπεριφορές, αξίες και πρακτικές, οι οποίες είναι διαθέσιμες στο κοινωνικό τους περιβάλλον. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η διαδικασία της μάθησης να υπόκειται σε διάφορους περιορισμούς. Για παράδειγμα, όταν συζητάμε στην τάξη τη διαφορά των κοινωνικών αναπαραστάσεων του φύλου μεταξύ παρελθόντος και παρόντος δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι όταν επικοινωνούμε μεταξύ μας, τόσο τα παιδιά όσο κι εμείς ως εκπαιδευτικοί, δρούμε στα πλαίσια που καθορίζουν οι αναπαραστάσεις του φύλου στην κοινωνία στην οποία ζούμε.¹⁹ Στην περίπτωση των παιδιών, αυτές οι αναπαραστάσεις εκδηλώνονται με διαφορετικό τρόπο, ανάλογα με την ηλικία τους, και επηρεάζουν – πολλές φορές καθοριστικά – τον τρόπο με τον οποίο διαπραγματεύονται τη γνώση στις αλληλεπιδράσεις τους με συνομηλίκους και

¹⁹ Lloyd, B., & Duveen, G. (1992). *Gender identities and education: The impact of starting school*. Hemel Hempstead, England: Harvester Wheatsheaf.

εκπαιδευτικούς.²⁰ Γενικά, η τάξη μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα μικροσύστημα κοινωνικών σχέσεων που διαπερνάται και διαμορφώνεται από τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της κάθε κοινωνίας. Σε κάθε κοινωνία, οι διάφορες κατηγοριοποιήσεις και κοινωνικές ταυτότητες κουβαλούν τα δικά τους νοήματα και τη δική τους αξία. Για παράδειγμα, σε μια κοινωνία με κυρίαρχη την ιδεολογία της πατριαρχίας, είναι συνηθισμένο φαινόμενο, στο μικροσύστημα της τάξης, το αρσενικό κοινωνικό φύλο να αποκτά – ανοικτά ή κεκαλυμμένα – υψηλότερο κύρος σε σχέση με το θηλυκό. Με παρόμοιο τρόπο, τα παιδιά μεταναστών, οι μαθητές και οι μαθήτριες με αναπηρίες ή τα παιδιά από οικογένειες χαμηλού κοινωνικο-οικονομικού υποβάθρου συχνά γίνονται θύματα περιθωριοποίησης στην τάξη, με αποτέλεσμα να αναπτύσσονται αντι-παραγωγικές μορφές επικοινωνίας μεταξύ των μαθητών και των μαθητριών. Αυτό επιδεινώνεται όταν τα παιδιά τυγχάνει να ανήκουν ταυτόχρονα σε περισσότερες από μια περιθωριοποιημένες ομάδες. Στις περιπτώσεις αυτές συχνά παρατηρούμε ότι, όταν τα συγκεκριμένα παιδιά εργάζονται σε ζευγάρια ή ομάδες, τείνουν να μη συμμετέχουν στη συζήτηση, να μην εκφράζουν την άποψη τους και γενικά να υιοθετούν μια παθητική στάση. Όπως τεκμηριώνεται από σειρά ερευνών της Παιδαγωγικής και της Κοινωνικής Αναπτυξιακής Ψυχολογίας,²¹ πολύ συχνά το φαινόμενο αυτό συμβάλλει, ώστε τα συγκεκριμένα παιδιά να αποκτούν απλά και μόνο επιφανειακές αντιλήψεις, τις οποίες δεν είναι σε θέση να επιχειρηματολογήσουν και να τεκμηριώσουν, γιατί δεν τις έχουν κάνει κτήμα τους. Αναπόφευκτα, αυτό έχει άμεσο αρνητικό αντίκτυπο στην ποιότητα της μάθησής τους.

Ως εκπαιδευτικοί λοιπόν, πέρα από την ευαισθητοποίησή μας στις διάφορες μορφές κοινωνικών ανισοτήτων και στις επιπτώσεις τους στη μαθησιακή διαδικασία, είναι αναγκαίο να ενημερωνόμαστε, όσο το δυνατόν πιο νωρίς μετά την έναρξη της σχολικής χρονιάς, για τις ιδιαιτερότητες, τις ανάγκες, τις ικανότητες, αλλά και το οικογενειακό και κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρο του κάθε παιδιού στην τάξη μας. Αυτό θα μας βοηθήσει να διαμορφώνουμε από νωρίς και συστηματικά μια κουλτούρα συνεργασίας, στην οποία όλα τα παιδιά να μπορούν να εμπλέκονται σε ελεύθερο διάλογο – ισότιμα και σε πνεύμα αμοιβαίου σεβασμού – με τα άλλα παιδιά και τους εκπαιδευτικούς. Πηγές πληροφοριών για τα πιο πάνω μπορούν να αποτελέσουν οι συνήθεις εγκεκριμένες μέθοδοι συλλογής και διατήρησης στοιχείων για τους μαθητές και τις μαθήτριές μας: το μαθητολόγιο, το μητρώο, τα πιστοποιητικά γεννήσεως, αλλά και οι ίδιοι οι γονείς/κηδεμόνες, οι εκπαιδευτικοί προηγούμενων τάξεων κ.ά.

Επομένως, ως εκπαιδευτικοί οργανώνουμε τη μορφή του σχεδίου δράσης μας μέσα στη συγκεκριμένη τάξη και εφαρμόζουμε τις προτεινόμενες δραστηριότητες μέσα από διαδικασίες διαφοροποίησης που επιτρέπουν στα «σιωπηλά» παιδιά να αποκτήσουν εμπειρίες και γνώση με τρόπο ισότιμο με τα υπόλοιπα και προνομιούχα παιδιά, ώστε να εκτιμηθεί η συνεισφορά τους μέσα στη δυάδα ή στην ομάδα. Τελικός σκοπός μας είναι οι μαθησιακοί στόχοι να επιτευχθούν από όλα τα παιδιά «χωρίς διακρίσεις οποιουδήποτε είδους, ανεξαρτήτως χρώματος, φύλου, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής, εθνοτικής ή κοινωνικής προέλευσης, περιοσίας, αναπηρίας, γέννησης ή άλλης κατάστασης του παιδιού, των γονέων ή κηδεμόνων του».²² Οργανώνουμε και εφαρμόζουμε τις προτεινόμενες δραστηριότητες με σεβασμό προς τις ευαισθησίες, τις ικανότητες και τις ιδιαιτερότητες του κάθε παιδιού.

²⁰ Ψάλτης, Χ. (2007). Κοινωνική ανάπτυξη. Στο Σ. Γεωργίου (επιμ.). *Του παιδιού και του σχολείου*. Αθήνα: Ατραπός, σ. 57-84· Psaltis, C. Duveen, G & Perret-Clermont, A.N (2009). The social and the psychological: Structure and context in intellectual development. *Human Development*, 52, σ. 291-312.

²¹ Piaget, J. ([1932] 1965). *The moral judgment of the child*. London: Routledge· Piaget, J. ([1977] 1995). *Sociological Studies*. London: Routledge· Psaltis, C. Duveen, G & Perret-Clermont, A.N (2009). The social and the psychological: Structure and context in intellectual development. *Human Development*, 52, σ. 291-312· Psaltis, C. & Duveen, G. (2006). Social Relations and cognitive development: The influence of conversation types and representations of gender. *European Journal of Social Psychology*, 36, σ. 407-430· Psaltis, C. & Duveen, G. (2007). Conversation types and conservation: Forms of recognition and cognitive development. *British Journal of Developmental Psychology*, 25, σ. 79-102.

²² UNICEF (1989). *Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού*. Μέρος Α', Άρθρο 2. Πρόσβαση: <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm> [4 Ιουλίου 2012].

Ενημερώνουμε από νωρίς, με την έναρξη της σχολικής χρονιάς, τους γονείς/κηδεμόνες για τη διδασκαλία των θεματικών που θα στοχεύουν στη εξέταση διαφόρων πτυχών της προσωπικής και οικογενειακής ιστορίας του κάθε παιδιού, της ιστορίας της τάξης, του σχολείου, της κοινότητας, της ιστορίας της Κύπρου, της Ελλάδας, καθώς και της ευρωπαϊκής και παγκόσμιας ιστορίας, ώστε να συνεισφέρουμε, όπου είναι δυνατόν, από κοινού στη μαθησιακή διαδικασία. Επίσης, ενημερώνουμε τους γονείς/κηδεμόνες, ώστε να έχουμε πάντα από την αρχή τη σύμφωνη γνώμη και στήριξη τους, ότι αρκετές από τις δραστηριότητες των θεματικών που αναπτύσσονται, ειδικά στην πρώτη εισαγωγική ενότητα, προϋποθέτουν την αξιοποίηση πηγών με δημογραφικά δεδομένα, προσωπικά αντικείμενα, καθώς και την πιθανή προσωρινή μεταφορά στην τάξη προσωπικών αντικειμένων του παιδιού (π.χ. βιβλία, φωτογραφίες, ενδύματα, παιχνίδια, αναμνηστικά διπλώματα, κ.ά.).

Προγραμματισμός, ενημέρωση, συντονισμός με συναδέλφους

Ως εκπαιδευτικοί Ιστορίας, συντονιζόμαστε με τους/τις συνάδελφους μας στο σχολείο, συνεργαζόμαστε, μελετούμε και οργανώνουμε τις ενδεικτικές διδακτικές ιδέες και δραστηριότητες που παρουσιάζονται στο εκπαιδευτικό υλικό (σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή) ενώ ταυτόχρονα προσπαθούμε να διαφοροποιούμε το σχέδιο μαθήματός μας με βάση τις ανάγκες, τα ενδιαφέροντα, τις ικανότητες των μαθητών και των μαθητριών μας. Ο συντονισμός στην αρχή της σχολικής χρονιάς βοηθά στην αποφυγή επικάλυψης ή επανάληψης δραστηριοτήτων σε κοινές θεματικές που γίνονται μέσα από διάφορα άλλα γνωστικά αντικείμενα, όπως είναι η Γλώσσα, η Αγωγή Υγείας, τα Θρησκευτικά κ.ά.

Μαζί με τα παιδιά συνδιοργανώνουμε τη σχολική μας αίθουσα ως ένα ευχάριστο μαθησιακό περιβάλλον (συγκεκριμένες ιδέες και υλικό για το πώς μπορούμε να φτιάξουμε ένα ευχάριστο περιβάλλον εργασίας στο μάθημα της Ιστορίας ακολουθούν στο αμέσως επόμενο υποκεφάλαιο) και κατανέμουμε ορθά τον χρόνο μας, ούτως ώστε να:

- υλοποιούνται οι διδακτικοί στόχοι·
- μεγιστοποιείται ο χρόνος ενεργούς εμπλοκής των παιδιών·
- αφιερώνεται ποιοτικός χρόνος και στήριξη στα διάφορα ζευγάρια ή/και ομάδες ανάλογα με τη δραστηριότητα·
- αφιερώνεται χρόνος για τον αναστοχασμό των παιδιών, παράλληλα με τον δικό μας αναστοχασμό.²³

Ιδιαίτερη έμφαση δίνουμε στη δημιουργία ενός παιδαγωγικά κατάλληλου κλίματος (αλληλοσεβασμού και δημοκρατικού διαλόγου), που να πραγματώνει δύο βασικές μαθησιακές επιδιώξεις: την ποιοτική αλληλεπίδραση εκπαιδευτικού και παιδιού· και την ποιοτική αλληλεπίδραση μεταξύ των ίδιων των παιδιών (σε ζευγάρια, σε ομάδες, ή στην ολομέλεια). Ο ανοικτός και δημοκρατικός διάλογος είναι αυτός που προάγει την κριτική σκέψη, τη μάθηση και τη γνωστική ανάπτυξη του κάθε παιδιού. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, σε έναν τέτοιο διάλογο κανένα παιδί δεν φοβάται να εκφράσει την άποψή του· ενώ κάθε παιδί τεκμηριώνει τις απόψεις του, αναμένοντας ταυτόχρονα και από τον/την συνομιλητή/τρια του να κάνει το ίδιο. Χαρακτηριστικό του αμοιβαίου σεβασμού σε έναν διάλογο παιδιού-εκπαιδευτικού είναι η ετοιμότητα του κάθε μαθητή και της κάθε μαθήτριας, με παρρησία και χωρίς εμπάθεια, να αμφισβητήσει τον/την εκπαιδευτικό ως την απόλυτη πηγή της «αλήθειας». Μέσα στα πλαίσια του αλληλοσεβασμού και του δημοκρατικού διαλόγου, θέτουμε από την αρχή τις βάσεις για την αποτελεσματική διαχείριση προβλημάτων συμπεριφοράς μέσα από τη συζήτηση και την παρουσίαση επιχειρημάτων, τόσο από τους εκπαιδευτικούς όσο και τα παιδιά (τηρώντας με συνέπεια τον κώδικα συμπεριφοράς που

²³ Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου (2010). *Αποτελεσματική Διδασκαλία, Πρόγραμμα Εισαγωγικής Επιμόρφωσης Μεντόρων και Νεοεισερχομένων Εκπαιδευτικών Δημοτικής Εκπαίδευσης*. Λευκωσία: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου.

έχουμε συζητήσει με όλη την τάξη από τις πρώτες κιόλας μέρες της έναρξης της σχολικής χρονιάς).

Έμφαση δίνουμε τόσο στο περιεχόμενο, όσο και στη μεθοδολογία. Προτάσσουμε τη διδασκαλία στρατηγικών επίλυσης προβλημάτων και την καλλιέργεια δεξιοτήτων και εννοιών υψηλού επιπέδου σκέψης στα παιδιά, ώστε να είναι σε θέση να αναπτύξουν τις δικές τους στρατηγικές για την επίλυση διάφορων ειδών προβλημάτων, προωθώντας, έτσι, την αυτορρύθμιση και την ενεργό τους μάθηση. Επίσης, δίνουμε έμφαση στην ικανοποίηση της ανάγκης του κάθε παιδιού για ενεργό συμμετοχή σε οργανωμένα, ευχάριστα μαθήματα που κεντρίζουν το ενδιαφέρον του και προάγουν την ιστορική σκέψη, δίνοντας παράλληλα τη δυνατότητα στο κάθε παιδί να εμπλακεί στη διαδικασία του αναστοχασμού και της κριτικής τοποθέτησης απέναντι στα όσα έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του κάθε μαθήματος. Είναι για το λόγο αυτό, που το μαθησιακό περιβάλλον συνδιοργανώνεται με την ενεργό εμπλοκή των παιδιών και ο χρόνος αξιοποιείται με τρόπο τέτοιο που να επιτρέπει – τόσο στα παιδιά και στους εκπαιδευτικούς – να διαθέτουν 5-6 περίπου λεπτά για αναστοχασμό στο τέλος κάθε μαθήματος.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Πίνακας: Αναστοχασμός παιδιού

Σημαντικότερη προϋπόθεση για τη βελτίωση της μαθησιακής διαδικασίας και της επαγγελματικής μας ανέλιξης αποτελεί η δυνατότητά μας, ως εκπαιδευτικοί, να αναστοχασόμαστε σχετικά με τις πρακτικές μας και, με βάση τον αναστοχασμό μας, να αναθεωρούμε, να επιμελούμαστε και να βελτιωνόμαστε. Μέσα στο συγκεκριμένο αυτό, προτείνουμε το Εργαλείο Αναστοχασμού Εκπαιδευτικού, το οποίο δημιούργησε το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (με μερικές αναπροσαρμογές ώστε είναι πιο προσανατολισμένο προς το μάθημα της Ιστορίας), το οποίο πιστεύουμε ότι θα υποβοηθήσει τη διαδικασία αυτή.²⁴

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

Προσανατολισμός: Στόχοι του μαθήματος

- Έγινε αναφορά στους στόχους του μαθήματος;
- Συμπεριλήφθηκαν στόχοι που αναφέρονται στις διάφορες πτυχές του ιστορικού γραμματισμού (γνώση περιεχομένου, ιστορική σκέψη, δεξιότητες, στάσεις);

Δόμηση: Οργάνωση του μαθήματος

Ακολούθησα μια δομή στο μάθημά μου:

- Άρχισα με αναφορά στους στόχους του μαθήματος;
 - Μετέβηκα ομαλά από το ένα σημείο στο άλλο;
 - Ανακεφαλαιώσαμε, μαζί με τα παιδιά, τα κύρια σημεία;
 - Τα παιδιά είχαν την ευκαιρία για αναστοχασμό;
-

²⁴ Πρόκειται για το Dynamic Model of Educational Effectiveness, των Creemers & Kyriakides (2010). Στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου (2010). *Αποτελεσματική Διδασκαλία, Πρόγραμμα Εισαγωγικής Επιμόρφωσης Μεντόρων και Νεοεισερχομένων Εκπαιδευτικών Δημοτικής Εκπαίδευσης*. Λευκωσία: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, σ. 18.

Χρήση δραστηριοτήτων εμπέδωσης

- Χρησιμοποίησα δραστηριότητες εμπέδωσης που αναφέρονται σε συγκεκριμένο μέρος του μαθήματος ή σε διάφορα μέρη;
- Προσέφερα δραστηριότητες εμπέδωσης μέσα από διάφορες δραστηριότητες;
- Δόθηκε βοήθεια στα παιδιά που δυσκολεύονται;

Υποβολή ερωτήσεων

- Υπέβαλα ικανοποιητικό αριθμό ερωτήσεων, για να εμπλέξω το κάθε παιδί στη συζήτηση;
- Υπέβαλα ερωτήσεις διαφορετικού είδους και διαβαθμισμένης δυσκολίας;
- Υπέβαλα ερωτήσεις που έκανα τα παιδιά να σκεφτούν κριτικά και δημιουργικά;
- Υπέβαλα ερωτήσεις που έθεταν υπό αμφισβήτηση τις παρανοήσεις των μαθητών μου;²⁵
- Υπέβαλα ανοικτές ερωτήσεις που προκαλούσαν τον διάλογο και τη χρήση επιχειρηματολογίας;
- Τα παιδιά είχαν ικανοποιητικό χρόνο για να υποβάλουν τις δικές τους ερωτήσεις;
- Τα παιδιά είχαν ικανοποιητικό χρόνο για να σκεφτούν την απάντηση;
- Τα παιδιά αξιοποίησαν τις διάφορες απαντήσεις των συμμαθητών/τριών τους;

Χρήση μοντέλων διδασκαλίας

- Τα παιδιά χρησιμοποίησαν στρατηγικές μεταγνώσης και επίλυσης προβλημάτων;
- Τα παιδιά είχαν την ευκαιρία να επεξηγήσουν τη δική τους στρατηγική;

Αξιοποίηση του χρόνου

- Οργάνωσα με ευελιξία και κατένειμα ορθά τον χρόνο, ώστε να υλοποιούνται οι διδακτικοί στόχοι;
- Τα παιδιά εμπλέκθηκαν στο μέγιστο βαθμό στη μαθησιακή διαδικασία;
- Όλες οι διαφορετικές ομάδες μαθητών/τριών είχαν την ευκαιρία να ανταλλάξουν τις σκέψεις και απόψεις τους;
- Τα παιδιά είχαν ποιοτικό χρόνο για διάλογο (π.χ. με τη μορφή μιας αντιπαράθεσης επιχειρημάτων (debate) με τεκμηριωμένα επιχειρήματα διαφορετικών απόψεων και ερμηνειών);

Η τάξη ως μαθησιακό περιβάλλον

- Επιδίωξα την αλληλεπίδραση εκπαιδευτικού-μαθητή στα πλαίσια του δημοκρατικού διαλόγου και του αμοιβαίου σεβασμού;
- Επιδίωξα την αλληλεπίδραση στα πλαίσια του αμοιβαίου σεβασμού ανάμεσα στους μαθητές και τις μαθήτριες; (βεβαιώθηκα ότι τα παιδιά εξέφρασαν την άποψη τους, έλαβαν υπόψη τους την άποψη των άλλων, τεκμηρίωσαν την άποψη τους, δεν διέκοπταν τον συνομιλητή τους κ.λπ.);
- Δημιούργησα το κατάλληλο παιδαγωγικά κλίμα στην τάξη (αλληλοσεβασμού και δημοκρατικού διαλόγου), ενισχύοντας τη δυνατότητα τυχόν περιθωριοποιημένων παιδιών να λάβουν μέρος στην συζήτηση ως ισότιμα μέλη;
- Διαχειρίστηκα επιτυχώς προβλήματα συμπεριφοράς και συγκρουσιακές καταστάσεις;

Αξιολόγηση

- Τα παιδιά αξιολογήθηκαν και αυτό-αξιολογήθηκαν με ποικίλα μέσα;
- Παρείχα ουσιαστική ανατροφοδότηση στους μαθητές και στις μαθήτριες;
- Αξιοποίησα τα αποτελέσματα της αξιολόγησης για επαναδιδασκαλία ορισμένων σημείων και βοήθησα το κάθε παιδί εκεί όπου χρειαζόταν βοήθεια;

Πίνακας: Αναστοχασμός εκπαιδευτικού μετά από διδασκαλία.

²⁵ Ερωτήσεις με τις οποίες οι μαθητές αρχίζουν να αντιλαμβάνονται ότι κάποιες ιδέες που έχουν δεν φαίνεται να τους βοηθούν και θα πρέπει να τις αλλάξουν.

Βιβλιογραφία

- Αγγελάκος, Κ., & Κόκκινος, Γ. (επιμ.) (2004). *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο & η διδασκαλία της Ιστορίας με τη χρήση πηγών*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Βιολάρη, Α. (2008). *Τα Κρατικά Μουσεία της Λευκωσίας: Ο Κοινωνικός και Εκπαιδευτικός τους Ρόλος*. Λευκωσία: Πάργα.
- Βώρος, Φ. Κ. (1993). *Η διδασκαλία της ιστορίας με αξιοποίηση της εικόνας*. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Γουστέρης, Σ. (1998). *Η διδασκαλία της ιστορίας στο δημοτικό σχολείο: Μια εμπειρική προσέγγιση από την πλευρά των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης*. Αθήνα: Κυριακίδη Αίφιοι.
- Ζαχάρης, Δ. (2006). *Η ψυχολογία του Piaget και οι δυνατότητες εφαρμογής στη διδασκαλία της ιστορίας*. Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση.
- Ιστοσελίδα Μουσειακής Αγωγής του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού Κύπρου, http://www.moec.gov.cy/dde/programs/mousiaki_agogi/index.html [3 Αυγούστου 2011].
- Κόκκινος, Γ. (2004). *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα. Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κόκκινος, Γ., & Νάκου Ε. (επιμ.) (2006). *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21ου αιώνα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Μακρυγιάννη, Χ. & Φωκαΐδου-Παπαμάρκου, Μ. (2011). Τι σημαίνει σκέφτομαι ιστορικά; Ένα ερώτημα για μικρούς και μεγάλους και ένα Σχέδιο Δράσης - Μικρής Κλίμακας Εφαρμογή στο Μάθημα της Ιστορίας μέσα στα πλαίσια των νέων Αναλυτικών Προγραμμάτων. *Ενημερωτικό Δελτίο του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*, Αρ. Τεύχους 13, σ. 50-56.
- Μπαγάκης, Γ. (επιμ.) (2004). *Ο εκπαιδευτικός και το αναλυτικό πρόγραμμα*. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 344-345.
- Νάκου, Ει. (2000). *Τα παιδιά και η ιστορία: Ιστορική σκέψη, γνώση και ερμηνεία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Νάκου, Ει. (2001). *Μουσεία: Εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός: Από τη σκοπιά της θεωρίας του υλικού πολιτισμού, της μουσειολογίας και της μουσειοπαιδαγωγικής*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου (2010). *Αποτελεσματική Διδασκαλία, Πρόγραμμα Εισαγωγικής Επιμόρφωσης Μεντόρων και Νεοεισερχομένων Εκπαιδευτικών Δημοτικής Εκπαίδευσης*. Λευκωσία: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου.
- Σκούρου, Τ. (1997). *Η Ιστορία και η Διδακτική της*. Λεμεσός: Έκδοση συγγραφέα.
- Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (2010). *Αναλυτικά Προγράμματα Προδημοτικής, Δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης, Τόμος Α΄*. Λευκωσία: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων, σ. 159-199.
- Ψάλτης, Χ. (2007). Κοινωνική ανάπτυξη. Στο Σ. Γεωργίου (επιμ.). *Του παιδιού και του σχολείου*. Αθήνα: Ατραπός, σ. 57-84.
- Ashby, R., & Lee, P. (1987). Children's concepts of empathy and understanding in history. Στο C. Protal (επιμ.). *The history curriculum for teachers*. London: The Falmer Press.
- Ashby, R., Lee P.J., & Shemilt D. (2005). Putting principles into practice: teaching and planning. Στο M.S. Donovan & J.D. Bransford (επιμ.). *How students learn: history, mathematics and science in the classroom*. Washington DC: National Academy Press.
- Barca, I. (2004). Μια άποψη από την Πορτογαλία: Έρευνα για τη μάθηση και τη διδασκαλία της ιστορίας (μφρ.). Στο Γ. Κόκκινος & Ι. Νάκου (επιμ.). *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Barton, K. C. (1996). Narrative simplifications in elementary students' historical thinking. Στο J. Brophy (επιμ.). *Advances in research on teaching vol. 6: Teaching and learning history*. Greenwich: JAI Press.
- Barton, K. C. (2006). 'Bossed around by the queen': Elementary students' understanding of individuals and institutions in history. Στο L.S. Levstik & K. C. Barton (επιμ.). *Researching History Education: History, Method and Context*. New York & London: Routledge.
- Bermudez, A. & Jaramillo, R. (2001). Development of Historical Explanation in Children, Adolescents and Adults. Στο A. Dickinson, P. Gordon & P.J. Lee (επιμ.). *International review of history education, vol.3: Raising standards in history education*. London: Woburn Press.
- Booth, M. (1987). Ages and Concepts: A Critique of the Piagetian Approach to History Teaching. Στο C. Protal (επιμ.). *The history curriculum for teachers*. London: The Falmer Press.
- Bransford J.D, Brown A. L., & Cocking R.R. (επιμ.) (2000). *How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School*. Washington DC: National Academy Press.
- Cooper, H. (2007). *History 3- 11: a guide for teachers*. Oxford: David Fulton Publishers.

- Davis O.L. Jr., Foster S. & Yeager E. (επιμ.) (2001). *Historical empathy and perspective taking in social studies*. Boulder: Rowman and Littlefield.
- Dawson, I. (2010). Bits & Pieces: Using Clues to Reconstruct the Past. Στο *Thinking History - Online activities and 'issues' on history teaching and learning*. Πρόσβαση: <http://www.thinkinghistory.co.uk/ActivityBase/BitsandPiecesReconstruct.html> [12 Ιουλίου 2011].
- Dickinson A.K. & Lee, P.J. (1978). Understanding and Research. Στο A.K. Dickinson & P.J. Lee (επιμ.). *History Teaching and Historical Understanding*. London: Heinman Educational Books.
- Dickinson, A.K. & Lee, P.J. (1984) Making sense of history. Στο A.K. Dickinson, P.J. Lee & P.J. Rogers (επιμ.). *Learning History*. London: Heinman Educational Books.
- Dickinson, P. Gordon & P.J. Lee (επιμ.) (2004). *International review of history education, vol.3: raising standards in history education*. London: Woburn Press.
- Donovan, M.S. & Bransford, J.D. (επιμ.) (2005). *How Students Learn: history, mathematics and science in the classroom*. Washington DC: National Academy Press.
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου (2010). *Αποτελεσματική Διδασκαλία, Πρόγραμμα Εισαγωγικής Επιμόρφωσης Μεντόρων και Νεοεισερχομένων Εκπαιδευτικών Δημοτικής Εκπαίδευσης*, Λευκωσία: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου.
- Foster, J.S. (2006). Whose history? Portrayal of immigrant groups in US history textbooks, 1800- present. Στο S.J. Foster & K.A. Crawford (επιμ.). *What shall we tell the children? International Perspectives on school history textbooks*. Greenwich, CT: Information Age Publishing.
- Hallam, N. R. (1967). Logical Thinking in History. *Educational Review* 19, σ. 183 - 202.
- Kitson, & A. Pendry (επιμ.) (2003). *Understanding history teaching*. London: Open University Press.
- Κουργιαντάκης, Χ. (2005). Ιστορική σκέψη-ενσυναίσθηση των μαθητών στην Ιστορία. Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο του Αιγαίου.
- Lee, P. & Ashby, R. (2000). Progression in Historical Understanding among Students Ages 7- 14. Στο P. N. Stearns, P. Seixas & S. Wineburg (επιμ.). *Knowing, Teaching and Learning History: National and International Perspectives*. New York & London: New York Press.
- Lee, P. J. (2004). Historical literacy: theory and research. *International Journal of Historical Learning Teaching and Research*, 5(1), σ. 1-12.
- Lee, P., Dickinson A. & Ashby, R. (2001). Children's Ideas about Historical Explanation. Στο A. Lee, P.J. (1978). Explanation and understanding in history. Στο A.K. Dickinson & P.J. Lee (επιμ.). *History Teaching and Historical Understanding*. London: Heinman Educational Books.
- Lee, P.J. (1992). History in schools: aims, purposes and approaches: A reply to John White. Στο P.J. Lee, J. Slater, P. Walsh & J. White. *The Aims of School History: The National Curriculum and Beyond*. London: Tufnell Press.
- Lee, P.J. (2005). Putting Principles into Practice: Understanding History. Στο M.S. Donovan & J.D. Bransford (επιμ.). *How Students Learn: history, mathematics and science in the classroom*. Washington DC: National Academy Press.
- Lee, P.J. (2007). From National Canon to Historical Literacy. Στο M. Grever & S. Stuurman (επιμ.). *Beyond the Canon: History in the Twenty- First Century*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lee, P.J. & Ashby, R. (2001). Empathy, perspective taking, and rational understanding. Στο O.L. Davis Jr., S. Foster & E. Yeager (επιμ.). *Historical empathy and perspective taking in social studies*. Boulder: Rowman and Littlefield.
- Lee, P.J. & Howson, J. (2009). 'Two out of five did not know that Henry VIII had six wives': History education, historical literacy and historical consciousness. Στο L. Symcox & A. Wilschut (επιμ.). *National history standards- The problem of the canon and the future of teaching history: Vol. 5. International Review of History Education*. Charlotte: Information Age Publishing.
- Lee, P.J. & Shemlit, D. (2003). A scaffold not a cage: progression and progression models in history. *Teaching History*, 113, σ. 13-23.
- Lévi-Strauss, C. (Χ.Χ.). *The View from Afar*. Πρόσβαση: http://unescoeducation.blogspot.com/2008_06_01_archive.html [10 Δεκεμβρίου 2010]
- Levstik, L. (2000). Articulating the silences: teachers' and adolescents' conceptions of historical significance. Στο P. Seixas, P. Stearns & S. Wineburg (επιμ.). *Knowing, teaching and learning history*. New York: New York University Press.
- Levstik, L. (2001). Crossing the empty spaces. Στο O.L. Davis Jr., S. Foster & E. Yeager (επιμ.). *Historical empathy and perspective taking in social studies*. Boulder: Rowman and Littlefield.

- Levstik, L. S. (2006). The relationship between historical response and narrative in a sixth- grade classroom. Στο L.S. Levstik & K. C. Barton (επιμ.). *Researching History Education: History, Method and Context*. New York and London: Routledge.
- Lloyd, B., & Duveen, G. (1992). *Gender identities and education: The impact of starting school*. Hemel Hempsted, England: Harvester Wheatsheaf.
- Oakeshott, M. (1983). *On history and other essays*. Oxford: Basil Blackwell.
- Peyrot, J. (2002). *Η διδασκαλία της ιστορίας στην Ευρώπη*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Piaget, J. ([1932] 1965). *The moral judgment of the child*. London: Routledge.
- Piaget, J. ([1977] 1995). *Sociological Studies*. London: Routledge.
- Psaltis, C. Duveen, G & Perret-Clermont, A.N (2009). The social and the psychological: Structure and Context in Intellectual Development. *Human Development*, 52, σ. 291-312.
- Psaltis, C. & Duveen, G. (2006). Social Relations and cognitive development: The influence of conversation types and representations of gender. *European Journal of Social Psychology*, 36, σ. 407-430.
- Psaltis, C. & Duveen, G. (2007). Conversation types and conservation: Forms of recognition and cognitive development. *British Journal of Developmental Psychology*, 25, σ. 79-102.
- Riley, C. (1999). *Teaching History 97, Visual History Edition Journal*.
- Sebba, Judy (2000). *Ιστορία για όλους: διδακτικές προτάσεις για το μάθημα της ιστορίας στο δημοτικό και στο γυμνάσιο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Seixas, P. (1993). Popular film and young people's understanding of the history of Native American- White relations. *The History Teacher*, 26 (3), σ. 351- 270.
- Shelmit, D. (1980). *History 13- 16 evaluation study*. Edinburgh: Holmes McDougall.
- Shemilt, D. (1984). Beauty and the philosopher: Empathy in history and classroom. Στο A.K. Dickinson, P.J. Lee & P.J. Rogers (επιμ.). *Learning History*. London: Heinman Educational Books.
- Shemilt, D. (2000). The caliph's coin: the currency of narrative frameworks in history teaching. Στο P. Seixas, P. Stearns & S. Wineburg (επιμ.). *Knowing, teaching and learning history*. New York: New York University Press.
- Smithsonian Museum. (1997). *Collecting Their Thoughts: Using Museums as Resources for Student Writing*. Online database Πρόσβαση: http://www.smithsonianeducation.org/educators/lesson_plans/collect/crecla/crecla0a.htm [1 Ιουλίου 2011].
- Steele, I. (1976). *Developments in History Education*. London: Open Books.
- UNICEF (1989). Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Μέρος Α', Άρθρο 2. Πρόσβαση: <http://www2.ohchr.org/english/law/crc.htm> [4 Ιουλίου 2012].
- Voss & M. Carretero (επιμ.) (1998). *Learning and reasoning in history: international review of history education volume 2*. London: Woburn Press.
- Wertsch, J. & Rozin, M. (1998). The Russian Revolution: official and unofficial accounts. Στο J. Voss & M. Carretero (επιμ.). *Learning and reasoning in history: international review of history education, vol. 2*. London: Woburn Press, σ. 39-60.
- Wertsch, J.V. & Penuel, R.P. (1998). Historical representations as mediated action: official history as a tool. Στο J. Voss & M. Carretero (επιμ.). *Learning and reasoning in history: international review of history education, vol. 2*. London: Woburn Press, σ. 23-38.
- Williams, M. & Griffith - Northop Hall, *History Detectives*. G. NGfL Cymru CP School - Flintshire County Council. Πρόσβαση: http://www.ngfl-cymru.org.uk/eng/irf10_-_history_detectives. [10 Σεπτεμβρίου 2011]. Πρώτη προσαρμογή – μετάφραση σε διδακτική πρόταση στην ελληνική γλώσσα από: Αργυρού, Ε. κ.ά. (2011) *Μαθαίνοντας να διερευνούμε την ιστορία της Κύπρου μέσα από τεχνουργήματα*. Λευκωσία: K&L Lithofit.
- Wineburg, S. (2000). Making historical sense. Στο P. Seixas, P. Stearns & S. Wineburg (επιμ.). *Knowing, teaching and learning history*. New York: New York University Press.
- Wineburg, S. (2001). *Historical thinking and other unnatural acts*. Philadelphia: Temple University Press.
- Wineburg, S. & Wilson, S. (2001). Models of wisdom in the teaching of history. Στο S. Wineburg *Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past*. Philadelphia: Temple University Press.
- Yeager, E. A. & Foster, S., J. (2001). The role of empathy in the development of historical understanding. Στο O.L. Davis Jr., S. Foster & E. Yeager (επιμ.). *Historical empathy and perspective taking in social studies*. Boulder: Rowman and Littlefield.

Διδακτικές προτάσεις και ιδέες για εκπαιδευτικούς που διδάσκουν Ιστορία

Εισαγωγή

Οι διδακτικές προτάσεις που περιγράφονται στις σελίδες που ακολουθούν απευθύνονται σε εκπαιδευτικούς που διδάσκουν Ιστορία στο Δημοτικό Σχολείο και επιθυμούν να βοηθήσουν τους μαθητές και τις μαθήτριά τους να αναπτύξουν την ιστορική τους σκέψη μέσα από διαδικασίες ιστορικής διερεύνησης. Από τη στιγμή που διατηρούμε την επιστημολογική προσέγγιση, όπως την περιγράψαμε πιο πάνω, ως τον βασικό πυλώνα της διδασκαλίας μας, έχουμε τη δυνατότητα να διαφοροποιήσουμε τις δραστηριότητες και τη σειρά εφαρμογής τους ανάλογα με τις ανάγκες, τις ιδιαιτερότητες και τα ενδιαφέροντα των παιδιών της τάξης μας· αλλά και ανάλογα με τα νέα ερωτήματα που θα προκύπτουν μετά από κάθε μάθημα.

Ως εκπαιδευτικοί, οργανώνουμε το σχέδιο δράσης για τη σχολική χρονιά με τρόπο ώστε να διαμορφώνουμε στην τάξη μας – συστηματικά και από νωρίς – κουλτούρα συνεργασίας, στην οποία όλα τα παιδιά να μπορούν να εμπλέκονται σε ελεύθερο διάλογο με άλλα παιδιά και με εκπαιδευτικούς, ισότιμα και μέσα σε πνεύμα αμοιβαίου σεβασμού.

Για σκοπούς αρχειοθέτησης και παρακολούθησης της προόδου των παιδιών (τόσο από τους εκπαιδευτικούς, όσο και από τους γονείς/κηδεμόνες και τα ίδια παιδιά), το κάθε παιδί διατηρεί ξεχωριστό **Φάκελο Επιτευγμάτων** για το μάθημα της Ιστορίας. Στο φάκελο αυτό τα παιδιά μπορούν να τοποθετούν τα συμπληρωμένα **Φύλλα Εργασίας Η ιστορία μου, οι ιστορίες μου, η ιστορία μας, οι ιστορίες μας**· τις συμπληρωμένες **Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα**· και οποιοδήποτε άλλο υλικό φέρουν τα ίδια στην τάξη ή επιθυμούν να συμπεριλάβουν στο φάκελό τους.

Επιπλέον, φροντίζουμε το κάθε παιδί να έχει το δικό του ατομικό πλαστικοποιημένο χαρτόνι (μικρό πίνακα), μερικούς μαρκαδόρους νερού και ένα σφουγγαράκι, ώστε να μπορεί να σημειώνει εκεί σύντομες σκέψεις, ερωτήσεις και ιδέες κατά τη διάρκεια του μαθήματος - τόσο στην μπροστά όσο και στην πίσω πλευρά της πλαστικοποιημένης καρτέλας.

Μαζί με τα παιδιά, φτιάχνουμε ευχάριστο και συνάμα γεμάτο κίνητρα και μαθησιακές προκλήσεις περιβάλλον. Προκαταλαμβάνοντας την ερώτηση που ίσως να απασχολεί αρκετά από τα παιδιά: «Γιατί να μελετούμε Ιστορία;» και πριν την πρώτη γνωριμία μας με το μάθημα της Ιστορίας, μπορούμε για παράδειγμα να τοποθετήσουμε με διάφορους ευφάνταστους τρόπους στις πινακίδες ή/και τους άλλους εκθεσιακούς χώρους της σχολικής μας αίθουσας καρτέλες με διάφορες απόψεις σχετικά με την αξία της Ιστορίας ή άλλο σχετικό υλικό. Οι λόγοι και το διάγραμμα που προτείνεται πιο κάτω, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν σε όλες τις τάξεις του δημοτικού για να συζητηθεί το ερώτημα «Γιατί να μελετούμε Ιστορία;»:²⁶

²⁶ Murphy, J. (2009). *100+ ideas for teaching history*. London: Continuum, σ. 2-4.

Εικόνα: Ενδεικτικό ιδεόγραμμα για την πινακίδα μας - «Γιατί να μελετούμε Ιστορία».²⁷

Γιατί να μελετούμε Ιστορία;

Μαθαίνουμε πώς ήταν η ζωή στο παρελθόν.

Για παράδειγμα, εσύ σκέφτηκες ποτέ:

- πώς ήταν η ζωή στα χρόνια του παππού και της γιαγιάς;
- γιατί έχει αυτό το όνομα το σχολείο σου;
- τι άλλαξε και τι έμεινε το ίδιο στη σχολική ζωή των παιδιών με το πέρασμα των χρόνων;
- τι θα έκανες αυτή τη στιγμή αν ζούσες στο παρελθόν;
- ...

Μαθαίνουμε πώς να σκεφτόμαστε.

Εσύ μαθαίνεις:

- πώς να ρωτάς ερωτήσεις και να χρησιμοποιείς τεκμήρια για να καταλήξεις σε συμπεράσματα·
- πώς να εξετάζεις διάφορες και διαφορετικές απόψεις.
- ...

²⁷ Αντίγραφο του διαγράμματος μπορεί, μετά τη συζήτηση και, αφού εμπλουτιστεί με τις σκέψεις των παιδιών, να τοποθετηθεί στην Πινακίδα, στον Φάκελο Επιτευγμάτων ή/και στο τετράδιο του κάθε παιδιού.

Σου δίνεται η ευκαιρία:

- π.χ. να διερευνήσεις τις αιτίες και τα αποτελέσματα των αποφάσεων που παίρνουν οι άνθρωποι· και να αξιολογήσεις τις αποφάσεις τους με βάση τα δεδομένα της συγκεκριμένης περιόδου·
-

Μαθαίνουμε για πράγματα που συμβαίνουν στον κόσμο, σήμερα.

Εσύ εξετάζεις:

- γιατί υπάρχουν σήμερα χώρες πολύ πλούσιες και χώρες πολύ φτωχές σε συγκεκριμένα μέρη του πλανήτη μας·
- γιατί υπάρχουν σήμερα χώρες που πολεμούν η μια την άλλη·
- ...

Αποκτούμε δεξιότητες που θα μας χρειαστούν και σε άλλα σχολικά μαθήματα.

Εσύ μαθαίνεις:

- πώς να γράφεις λεπτομερείς και τεκμηριωμένες απαντήσεις·
- πώς να χρησιμοποιείς πληροφορίες από διάφορες πηγές, για να δημιουργείς τη δική σου εργασία.

Αυτές οι δεξιότητες θα σε βοηθήσουν να διαβάσεις εφημερίδες και να παρακολουθήσεις τις ειδήσεις στην τηλεόραση, αφού θα αντιλαμβάνεσαι πια πως σε κάθε ιστορία υπάρχουν περισσότερες από μια οπτικές γωνίες.

Γινόμαστε πιο ενημερωμένα άτομα.

Εσύ αρχίζεις να καταλαβαίνεις τις ιστορικές πληροφορίες που υπάρχουν γύρω σου – σε μια σειρά κινουμένων σχεδίων, σε μια ταινία, σε μια διαφήμιση, σε ένα ηλεκτρονικό παιχνίδι – και να διακρίνεις την ιστορική γνώση από τη φαντασία.

Μαθαίνουμε να επιχειρηματολογούμε.

Εσύ μαθαίνεις:

- πώς να οργανώνεις τα επιχειρήματά σου σε μια συζήτηση·
- πώς να εκφράζεις την άποψή σου τεκμηριωμένα και χωρίς φόβο·
- πώς να συζητάς μια άποψη αντίθετη από τη δική σου τεκμηριωμένα και με σεβασμό.

**Εισαγωγική
ενότητα**

Η ιστορία μου, οι ιστορίες μου, η ιστορία μας, οι ιστορίες μας

Εισαγωγή

Στην παρούσα ενότητα τα παιδιά εξερευνούν θέματα που σχετίζονται με την προσωπική τους ιστορία, την ιστορία της οικογένειάς τους, του τμήματός τους και του σχολείου τους. Καθώς οργανώνουμε την ενότητα, προσπαθούμε – στο βαθμό που αυτό είναι δυνατόν – να εντοπίσουμε συνδέσεις και με άλλα μαθήματα,²⁸ έτσι ώστε να δώσουμε την ευκαιρία στα παιδιά να μελετήσουν το ίδιο θέμα μέσα από την στοχοθεσία και τις πηγές διάφορων γνωστικών αντικειμένων. Για τη συγκεκριμένη ενότητα, οι ενδεικτικές διδακτικές προτάσεις που ακολουθούν σκοπό έχουν να καλλιεργήσουν τον ιστορικό γραμματισμό μέσα από συγκεκριμένη στοχοθεσία.

Είναι σημαντικό να έχουμε υπόψη πως, πέρα από την κατανόηση εννοιών και την απόκτηση δεξιοτήτων, η ενότητα αυτή στόχο έχει επίσης να βοηθήσει τα παιδιά να αναπτύξουν συγκεκριμένες στάσεις, όπως για παράδειγμα: να επιδεικνύουν σεβασμό προς τα τεκμήρια· να εκτιμούν τους καλά τεκμηριωμένους ιστορικούς ισχυρισμούς και να καταβάλλουν κάθε προσπάθεια να τους επιτυγχάνουν· να αποδέχονται την ύπαρξη ποικίλων απόψεων και στάσεων· και να επιδεικνύουν σεβασμό προς το παρελθόν, τους ανθρώπους του και τα επιτεύγματά τους.

²⁸ Βλ. Κοινές θεματικές της παρούσας εισαγωγικής ενότητας με ενότητες των μαθημάτων: Γλώσσα και Πολιτισμός, Αγωγή Υγείας, Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Αειφόρος Ανάπτυξη, Εικαστικές Τέχνες, Θρησκευτικά, κ.ά.

Διδακτική πρόταση 1: Ποιος είμαι; Ποια είμαι;

Ερώτημα-κλειδί

- Ποιος είμαι; Ποια είμαι;

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και οι μαθήτριες να:

- παρουσιάζουν μέχρι και 5 διαφορετικές ταυτότητές τους (γνώση περιεχομένου, δεξιότητες)·
- εντοπίζουν διάφορα είδη πηγών από τα οποία αντλούμε πληροφορίες για το παρελθόν μας (επιστημολογικές έννοιες, δεξιότητες)·
- εισηγούνται λόγους, για τους οποίους διαφορετικές πηγές μπορεί να μας δίνουν διαφορετικές πληροφορίες για το ίδιο γεγονός (επιστημολογικές έννοιες)·
- αναφέρουν τρόπους, με τους οποίους το παρελθόν του καθενός και της καθεμιάς μας επηρεάζει τις σημερινές μας ταυτότητες (γνώση περιεχομένου- επιστημολογικές έννοιες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint.
- Χάρτης της Κύπρου, της Ευρώπης ή/και παγκόσμιος (για την ιστορία των ονομάτων του/της εκπαιδευτικού).
- Λέξεις-φράσεις σε καρτέλες: παρελθόν, πηγές, ευρήματα, έρευνα, σύμφωνα με....
- Φύλλο χαρτιού ή χαρτονίου Α3 ή Α4 για να παρουσιάσει το κάθε παιδί τις ταυτότητές του.
- Πρόσφατη μικρή ατομική φωτογραφία του κάθε παιδιού (εάν και όπου τα παιδιά έχουν πρόσβαση).
- Φύλλο Εργασίας «Η ιστορία του ονόματός μου – Οι ιστορίες των ονομάτων μας· ή Πώς το παρελθόν συνδέεται με το παρόν» (σ. 5) για να συμπληρωθεί από τα παιδιά μετά από έρευνα.
- Φάκελος Επιτευγμάτων για τα δημιουργήματα των παιδιών.

Προετοιμασία

Συλλέγουμε πληροφορίες, φωτογραφικό ή άλλο υλικό και ετοιμάζουμε τη δική μας αφήγηση και παρουσίαση (βλ. Φύλλο Έρευνας: «Η ιστορία του ονόματός μου – Οι ιστορίες των ονομάτων μας: Πώς το παρελθόν συνδέεται με το παρόν», σ. 5).

Με βάση τα στοιχεία της προσωπικής και οικογενειακής ιστορίας του ονόματός μας, ετοιμάζουμε ένα μεγάλο χάρτη της Κύπρου και έναν της Ευρώπης ή/και παγκόσμιο για να δείξουμε τον τόπο γέννησής μας. Όπου είναι εφικτό, προτιμούμε να αξιοποιούμε τον διαδραστικό πίνακα που προσφέρει περισσότερες ευκαιρίες διάδρασης, αποθήκευσης, ανάκλησης πληροφοριών, μεγέθυνσης, κ.ά. Αν δεν υπάρχει αυτή η δυνατότητα, χρησιμοποιούμε χάρτες και πινέζες για τον καθορισμό των τόπων γέννησης. Όπου είναι δυνατόν, τοποθετούμε τα θρανία σε διάταξη Π. Αναρτούμε σε ευδιάκριτο μέρος της τάξης το λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας (αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως,

μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με..., κ.ά.), ώστε να γίνει οπτικά μια πρώτη γνωριμία. Ορισμένα παιδιά πιθανόν να «δανειστούν» λέξεις και φράσεις, για να μιλήσουν για τις υποθέσεις τους ή/και να εκφράσουν τις σκέψεις τους.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

«Σήμερα, αλλά και στα επόμενα μαθήματα που ακολουθούν, θα μαζέψουμε, θα παρουσιάσουμε και θα συζητήσουμε πληροφορίες για τον εαυτό μας, και μέσα από διάφορες δραστηριότητες θα γνωριστούμε μεταξύ μας και θα γνωρίσουμε καλύτερα το ποιοι και ποιες είμαστε. Ας ξεκινήσουμε λοιπόν κάνοντας την αρχή με εμένα. Στο σημερινό μάθημα θα σας μιλήσω λίγο περισσότερο για την ιστορία μου, για να γνωρίσετε καλύτερα ποια είμαι:

Ονομάζομαι και σύμφωνα με την ταυτότητά μου (εδώ δείχνουμε στα παιδιά την πολιτική μας ταυτότητα) έχω γεννηθεί το, στ... .. Ο πατέρας μου ονομάζεται και η μητέρα μου Αυτή η ταυτότητα όμως δεν δίνει άλλες πληροφορίες για το παρελθόν μου, ούτε εξηγεί πώς πήρα το όνομα και το επίθετό μου. Για να αρχίσετε λοιπόν να γνωρίζετε την ιστορία μου, θα σας παρουσιάσω τα ευρήματα μιας μικρής έρευνας που έχω κάνει για το παρελθόν μου. Πρώτα όμως ας σκεφτούμε: Πώς έμαθα για το όνομα και το επίθετό μου;»

Το κάθε παιδί σκέφτεται τα ερωτήματα αυτά και τα συζητά με το παιδί που κάθεται δίπλα του. Πιθανές απαντήσεις: «ρώτησες τους γονείς σου/ τηλεφώνησες στη γιαγιά και τον παππού/ έψαξες σε βιβλία». Παρουσιάζουμε στα παιδιά την καρτέλα με τη λέξη «πηγές», σημειώνοντας ταυτόχρονα ότι οι «πηγές μου ήταν συγγενικά μου πρόσωπα, βιβλία, λεξικά κ.λπ.».

Στη συνέχεια παρουσιάζουμε τα ευρήματα της δικής μας έρευνας γύρω από το θέμα: «Η ιστορία του ονόματός μου – Οι ιστορίες των ονομάτων μας ή Πώς το παρελθόν συνδέεται με το παρόν». Εμπλουτίζουμε την παρουσίασή μας προβάλλοντας σταδιακά τα διάφορα νέα στοιχεία που επιλέγουμε και νιώθουμε άνετα να μοιραστούμε με τα παιδιά:

Η ιστορία του ονόματός μου – Οι ιστορίες των ονομάτων μας²⁹

Πώς το παρελθόν συνδέεται με το παρόν

Ονομάζομαι: Χαρά Μακρυγιάννη. Γεννήθηκα στην Αμμόχωστο.

Πήρα το όνομά μου από το μικρό όνομα του παππού μου (Χαράλαμπος).

Πήρα το επίθετό μου από το επίθετο του πατέρα μου.

Σύμφωνα με το λεξικό Μπαμπινιώτη (σ. 1934), «Χαρά» είναι γυναικείο όνομα – συνήθως συντομογραφία άλλων ονομάτων, όπως Χαραλαμπία ή Χαρίκλεια. Σύμφωνα με το ίδιο λεξικό, το ουσιαστικό «χαρά» δηλώνει συναίσθημα ή κατάσταση μεγάλης ευχαρίστησης και ικανοποίησης, που οφείλεται στο ότι κάποιος ή κάποια κατέχει ή ζει κάτι που τον/την ευχαριστεί πολύ.

Σύμφωνα με τον πατέρα μου (Ιούλιος 2011), το επίθετό μου σημαίνει «μακρύς = ψηλός» Γιάννης, και ήταν το παρατσούκλι που είχαν δώσει στον παππού του πατέρα μου (Μακρυγιαννης αρχικά), επειδή ήταν πολύ ψηλός.

²⁹ Ο πίνακας είναι ενδεικτικός· μπορεί να πάρει τη μορφή παρουσίασης σε διαδραστικό πίνακα ή PowerPoint και να εμπλουτιστεί με φωτογραφικό ή άλλο υλικό (π.χ. με ένα χάρτη με σημειωμένα τα ονόματα των τόπων γέννησης, φωτογραφίες από τα συγγενικά μας άτομα), ανάλογα με τις πληροφορίες που θέλουμε και είμαστε σε θέση να μοιραστούμε με τα παιδιά.

<p>Η μητέρα μου ονομάζεται: Ανθή. Σύμφωνα με όσα μου είπε η ίδια η μητέρα μου (11 Ιουλίου 2011), πήρε το όνομά της από τη γυναίκα του αδελφού της μητέρας της, δηλαδή τη θεία της, που λεγόταν Ευανθία (ευ = ωραίο· άρα ωραίο άνθος). Η θεία αυτή είχε βαφτίσει τη μητέρα μου και, επειδή δεν είχε δικά της παιδιά, της έδωσε και το όνομά της: μικρή Ευανθία, αν και όλοι/ες τη φώναζαν «Ανθούλα». Στην Α΄ Λυκείου, μια καθηγήτρια είπε στη μαμά μου: «Τώρα μεγάλωσες, δεν είσαι πια μικρούλα Ανθούλα· από τώρα και στο εξής θα σε φωνάζω Ανθή».</p>	<p>Ο πατέρας μου ονομάζεται: Αντρέας. Σύμφωνα με τα όσα μου είπε ο ίδιος (12 Ιουλίου 2011), πήρε το όνομά του από τον θείο Αντρέα, τον αδελφό της μητέρας του. Ο θείος αυτός σε νεαρή ηλικία είχε μεταναστεύσει στην Αγγλία και είχε καταταγεί για να πολεμήσει στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Την περίοδο που γεννήθηκε ο πατέρας μου, ο θείος Αντρέας είχε αιχμαλωτιστεί και αγνοούνταν η τύχη του. Προς τιμήν του τότε αγνοούμενου θείου δόθηκε στον πατέρα μου το όνομά του.</p>
<p>Η μητέρα της μητέρας μου ονομάζεται: Αρτεμισία. Σήμερα δεν είναι σε θέση να μιλήσει μαζί μας γιατί δε μπορεί να θυμηθεί. Σύμφωνα με τη μητέρα μου (11 Ιουλίου 2011): «μέχρι στιγμής δεν ξέρουμε από πού και γιατί πήρε αυτό το όνομα η γιαγιά μας». Σύμφωνα όμως με τη θεία μου (αδελφή της μητέρας μου) (2 Αυγούστου 2011), η γιαγιά μας πήρε το όνομά της από έναν θείο που λεγόταν Αρτέμης. Σύμφωνα με το λεξικό Μπαμπινιώτη (σ. 285), μια διάσημη «Αρτεμισία» ήταν μια βασίλισσα της Αλικαρνασσού (μιας αρχαίας Ελληνικής πόλης στη Μικρά Ασία, απέναντι από την Κω), η οποία είχε λάβει μέρος στη ναυμαχία της Σαλαμίνας στο πλευρό του Πέρση βασιλιά Ξέρξη.</p>	<p>Η μητέρα του πατέρα μου ονομαζόταν: Παναγιώτα. Είχε το όνομα της Παναγίας. Σύμφωνα με τον πατέρα μου (12 Ιουλίου 2011), αυτή η γιαγιά μου πήρε το όνομά της στη μνήμη του πατέρα της, ο οποίος ονομαζόταν Παναγής και είχε πεθάνει όταν αυτή ήταν ακόμα βρέφος.</p>
<p>Ο πατέρας της μητέρας μου ονομαζόταν: Χαμπής. Σύμφωνα με τα όσα μου είπε η θεία μου (αδελφή της μητέρας μου) (11 Ιουλίου 2011), ο πατέρας τους (δηλαδή ο δικός μου παππούς) πήρε το όνομά του από τον παππού του τον Χαρή.</p>	<p>Ο πατέρας του πατέρα μου ονομαζόταν: Αλέξανδρος. Σύμφωνα με τον πατέρα μου (12 Ιουλίου 2011), μέχρι στιγμής, δεν ξέρουμε από πού πήρε το όνομά του αυτός ο παππούς. Αλέξανδρος σημαίνει αυτός που κρατά μακριά τους άντρες.</p>

Πίνακας: Ιστορία του ονόματός μου - Οι ιστορίες των ονομάτων μας (ενδεικτική συμπλήρωση).³⁰

Δραστηριότητα 1: Ποια είναι η/ο δασκάλα/δάσκαλός μου;

Τα παιδιά μοιράζονται τις πρώτες αυθόρμητες παρατηρήσεις τους για την ιστορία του ονόματος της/του εκπαιδευτικού με το παιδί που κάθεται δίπλα τους, και μετά στην ολομέλεια της τάξης.

Εντοπίζουμε κάθε περιοχή που αναφέρεται και τοποθετούμε σημάδια στον χάρτη του διαδραστικού μας πίνακα (ή στον χάρτη που είναι αναρτημένος στον πίνακα της τάξης). Συζητούμε στην ολομέλεια τις παρατηρήσεις των παιδιών για τον τόπο γέννησης των διάφορων προσώπων.

Τα παιδιά εντοπίζουν στην παρουσίαση συνδέσεις του παρόντος με το παρελθόν: π.χ. στο παράδειγμα του Πίνακα βλέπουμε ότι το σημερινό όνομα της εκπαιδευτικού σχετίζεται με τον ένα της παππού· το όνομα του πατέρα της σχετίζεται με έναν θείο· το όνομα της μητέρας της σχετίζεται με μια θεία· ενώ αργότερα, στο πιο πρόσφατο παρελθόν το όνομα της εκπαιδευτικού αλλάζει με την παρέμβαση μιας καθηγήτριας. Παρόμοια σύνδεση εντοπίζεται και με τον τόπο γέννησης. Έτσι, μέσα από την παρουσίαση της συγκεκριμένης περίπτωσης μελέτης, τα παιδιά εισάγονται αβίαστα στη διαδικασία διερεύνησης του πώς το παρελθόν του καθενός και της καθεμιάς μας επηρεάζει το ποιοι/ες είμαστε σήμερα.

³⁰ Βλ. υπο-κεφάλαια της παρούσας έκδοσης «Γνώση των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, του οικογενειακού περιβάλλοντος των παιδιών και των κοινωνιο-ψυχολογικών δυναμικών της τάξης» και «Προγραμματισμός, ενημέρωση, συντονισμός με συναδέλφους» καθώς και τις βασικές αρχές διεξαγωγής δραστηριοτήτων μέσα στα πλαίσια της ενότητας 3.1 του ΝΑΠ Αγωγής Υγείας, «Οικογενειακός Προγραμματισμός, Σεξουαλική και Αναπαραγωγική Υγεία», κατά την οποία προσεγγίζονται κοινές θεματικές, από διαφορετική οπτική.

Τα παιδιά σκέφτονται τη φράση «σύμφωνα με ...» και τη συζητούν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους: «Πότε, πώς και γιατί χρησιμοποιείται σε αυτή την παρουσίαση;». Μ' αυτό τον τρόπο, εισάγουμε την ανάγκη και τη σημασία της αναγνώρισης και της αναφοράς των πηγών μας (Ποιος το είπε/έγραψε; Πότε; Πού;).

Εστιάζουμε επίσης την προσοχή μας σε σημεία στα οποία υπάρχουν αντικρουόμενες πληροφορίες – π.χ. στο συγκεκριμένο παράδειγμα η μητέρα και η θεία της εκπαιδευτικού δίνουν διαφορετικές πληροφορίες για το πώς πήρε το όνομά της η μητέρα τους (η γιαγιά της εκπαιδευτικού). Γιατί άραγε συμβαίνει αυτό; Τα παιδιά μοιράζονται τις σκέψεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους (εργασία σε ζευγάρια), και μετά με την ολομέλεια της τάξης.

Τέλος, ο/η εκπαιδευτικός θέτει το ερώτημα: «Είχε μήπως η ιστορία μου κοινά σημεία με τη δική σας;». Τα παιδιά μοιράζονται πρώτα με το ζευγάρι τους και στη συνέχεια με την ολομέλεια της τάξης τα όσα πιθανόν να γνωρίζουν ήδη για το όνομά τους.

Δραστηριότητα 2: Ιστορία του ονόματός μου – Ιστορίες των ονομάτων μας

Τα παιδιά εφοδιάζονται με το Φύλλο Εργασίας «Η ιστορία του ονόματός μου – Οι ιστορίες των ονομάτων μας» (σ. 5, για συμπλήρωση από τα παιδιά μετά από έρευνα). Αφού τονίσουμε ότι για κάποια θέματα είναι πολύ πιθανόν να μη γνωρίζουμε κάτι, τα παιδιά μοιράζονται τις γνώσεις τους στην ολομέλεια της τάξης. Η εργασία αυτή ολοκληρώνεται με έρευνα στο σπίτι (βλ. σχετική δραστηριότητα στο τέλος του μαθήματος).

Όταν διαπιστώσουμε ότι έχουμε πια κεντρίσει το ενδιαφέρον των παιδιών και αυτά έχουν αρχίσει να συνειδητοποιούν ότι ενδεχομένως να μη γνωρίζουν τα πάντα για να μπορέσουν να απαντήσουν σε όλα τα ερωτήματα του πίνακα, ρωτούμε: «Πώς μπορούμε να μάθουμε περισσότερα;». Τα παιδιά αναμένεται να απαντήσουν με διάφορους τρόπους, π.χ. να ρωτήσω τη μητέρα, τον πατέρα, τον παππού, τη γιαγιά, τη θεία μου, τον θείο μου· να κοιτάξω το πιστοποιητικό γέννησής μου· να δω το παιδικό μου άλμπουμ· να ψάξω στο ημερολόγιο που κρατούσε για μένα η μητέρα μου στα πρώτα μου χρόνια, κ.ά. Στο σημείο αυτό πληροφορούμε τα παιδιά για την πρώτη μας «Αποστολή», την οποία το κάθε παιδί καλείται να φέρει εις πέρας ξεχωριστά με τη βοήθεια του οικογενειακού του περιγύρου: «Πώς μαθαίνω την ιστορία του ονόματός μου και τις ιστορίες των ονομάτων μας;». Ταυτόχρονα ενημερώνουμε τα παιδιά ότι τα ευρήματα της έρευνάς τους θα αποδειχτούν πολύτιμα στα επόμενα μαθήματα, κρατώντας έτσι αμείωτο το ενδιαφέρον τους για την έρευνα.

Διευκρινίζουμε στα παιδιά ότι η Αποστολή στο συγκεκριμένο Φύλλο Εργασίας (σ. 5) περιλαμβάνει ένα προαιρετικό μέρος, το οποίο μπορούν να συμπληρώσουν μόνο εάν το επιθυμούν και μόνο με όσα στοιχεία νιώθουν άνετα να μοιραστούν με τους συμμαθητές και τις συμμαθήτριά τους.³¹

Δραστηριότητα 3: Ποιος είμαι; Ποια είμαι; Οι ταυτότητές μου

«Μοιράστηκα πληροφορίες για την ημερομηνία και τον τόπο γέννησής μου, την ιστορία του ονόματός μου, τις ιστορίες των ονομάτων του πατέρα, της μητέρας, του παππού και της γιαγιάς μου. Σας έδειξα την ταυτότητά μου που παρουσιάζει κάποια στοιχεία για το ποια είμαι, ενώ παραλείπει άλλα. Είναι γεγονός πως η πολιτική μου ταυτότητα δεν δίνει πολλά άλλα στοιχεία για το ποια είμαι· όπως, για παράδειγμα, για το γεγονός ότι είμαι μητέρα, εκπαιδευτικός και σύζυγος, ή για το ότι αγαπώ τα δελφίνια. Για να γνωριστούμε λοιπόν ακόμη καλύτερα, έχω να σας παρουσιάσω κάποιες επιπλέον πληροφορίες για μένα:

³¹ Με την έναρξη της σχολικής χρονιάς, φροντίζουμε να ενημερωνόμαστε όσο το δυνατόν νωρίτερα για τις ιδιαιτερότητες, τις ανάγκες, τις ικανότητες και το οικογενειακό και κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρο του κάθε παιδιού στην τάξη μας (βλ. Θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας έκδοσης για μια πιο εις βάθος συζήτηση του συγκεκριμένου ζητήματος). Σε περίπτωση που κριθεί αναγκαίο, αξιοποιούμε μόνο φανταστικά σενάρια.

Ποια είμαι;

- **Στην τάξη** μας είμαι η δασκάλα σας.
- **Στο σχολείο** μας είμαι η υπεύθυνη δασκάλα για το μάθημα της Ιστορίας και για την παιδονομία κάθε Δευτέρα.
- **Στην οικογένειά** μου είμαι η μητέρα ενός δίχρονου αγοριού, η σύζυγος ενός καθηγητή, η μεγάλη αδελφή, η κόρη ενός συνταξιούχου επιθεωρητή μέσης εκπαίδευσης και μιας συνταξιούχου διευθύντριας μέσης εκπαίδευσης.
- **Στην παρέα** μου είμαι αυτή που επιλέγει τα εστιατόρια και που έχει για αγαπημένη της ασχολία το διάβασμα.
- **Στην ομάδα** μου είμαι η πιο γρήγορη κολυμβήτρια.
- **Στη γειτονιά** μου είμαι η ένοικος ενός διαμερίσματος στον 3^ο όροφο.
- **Στον τόπο** που κατοικώ είμαι κάτοικος Λευκωσίας – συγκεκριμένα της περιοχής Στροβόλου.
- **Στον κόσμο** που ζω είμαι Ευρωπαία, υπέρμαχος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος.

Αν ζωγράφιζα ένα λουλούδι, θα έβαζα σε κάθε του πέταλο καθεμιά από τις πιο πάνω ταυτότητές μου. Εσείς; Ας συζητήσουμε τι θα έβαζε ο καθένας και η καθεμιά από εσάς.»

Προβάλλουμε ή σημειώνουμε στον πίνακα κάποιες ενδεικτικές ερωτήσεις και ενθαρρύνουμε τα παιδιά να σκεφτούν και να συζητήσουν τις απαντήσεις τους με το παιδί που κάθετα δίπλα τους:

Ποιος/ποια είμαι, π.χ.:

- στην τάξη;
- στην οικογένειά μου;
- στο σχολείο μου;
- στην παρέα μου;
- στην ομάδα μου;
- στη γειτονιά μου;
- στον τόπο που κατοικώ;
- στον κόσμο που ζω;

Περνούμε από κάθε δυάδα και ενθαρρύνουμε τα παιδιά να επιλέξουν και να αναφερθούν στα στοιχεία που θεωρούν ως τα σημαντικότερα της *ταυτότητάς* τους, σε σχέση με τους κοινωνικούς τους ρόλους σε διάφορα συγκείμενα.

Ως εκπαιδευτικοί, έχουμε υπόψη μας κάποια σημεία για τον εαυτό μας, ώστε να βοηθήσουμε τα παιδιά στις συζητήσεις τους γύρω από τις *ταυτότητές* τους, π.χ.:

- **Στην τάξη είμαι** π.χ. μαθητής/τρια ..., αγόρι/κορίτσι ... , μέλος του Συμβουλίου, καλός/ή στο ..., αγαπημένη ασχολία.
- **Στην οικογένεια είμαι** π.χ. γιος/κόρη, εγγονός/ή, ξάδελφος/η, ... καλός/ή στο..., αγαπημένη ασχολία.
- **Στο σχολείο μου είμαι** π.χ. μαθητής/τρια τρίτης τάξης, μεγάλος/η, μικρός/η..., καλός/ή στο..., αγαπημένη ασχολία.
- **Στην παρέα μου είμαι** π.χ. αρχηγός, αυτός/ή που βρίσκει λύσεις, μουσικός, καλός/ή στο ... αγαπημένη ασχολία.
- **Στην ομάδα μου είμαι** π.χ. αυτός/ή που παίζει κιθάρα, ο/η γρήγορος/η, εθελοντής/τρια ... καλός/ή στο... αγαπημένη ασχολία.
- **Στη γειτονιά μου είμαι** π.χ. αθλητής/τρια, ποδοσφαιριστής/τρια, κολυμβητής/τρια ..., καλός/ή στο..., αγαπημένη ασχολία...
- **Στον τόπο που κατοικώ είμαι** π.χ. κάτοικος χωριού/πόλης..., κάτοικος νησιού, Κύπριος/α, Άγγλος της Κύπρου, Ελληνοκύπριος/α, Τουρκοκύπριος/α, Αρμένιος/α, Μαρωνίτης/ισσα, Λατίνος/α, Ελλαδίτης/ισσα, Έλληνας/ίδα, Άγγλοκύπριος/α,

Αγγλος/ίδα, Ιρακινός/ή, Ρώσος/ίδα της Κύπρου, Χριστιανός/ή Ορθόδοξος/η, Καθολικός/ή, Μουσουλμάνος/α, Προτεστάντης... αγαπημένη ασχολία...

- **Στον κόσμο που ζω** π.χ. Ευρωπαίος/α, πολυταξιδεμένος/α...

Δραστηριότητα 4: Ποιος είμαι; Ποια είμαι; Πολλές ταυτότητες – Το λουλούδι μου

Το κάθε παιδί παίρνει από ένα φύλλο χαρτιού ή χαρτονίου σε μέγεθος A3 ή A4 και επιλέγει **ποιες** ταυτότητες θέλει να παρουσιάσει, και **πώς** θέλει να τις παρουσιάσει · π.χ. μπορεί να φτιάξει ένα μεγάλο λουλούδι/δέντρο/διάγραμμα κ.λπ. με 5-6 πέταλα/φύλλα/χώρους.³² Σε κάθε πέταλο/φύλλο/χώρο, το κάθε παιδί απαντά στην ερώτηση «Ποιος είμαι; Ποια είμαι;» επιλέγοντας τις ταυτότητες που το εκφράζουν με τη βοήθεια της συζήτησης που προηγήθηκε. Τέλος, αν το επιθυμεί, κολλά στο έργο του τη φωτογραφία του.

Για σκοπούς εξοικονόμησης χώρου, στην ενότητα αυτή θεωρούμε ότι το κάθε παιδί έχει επιλέξει να παρουσιάσει το «ποιος/ποια είναι» μέσα από ένα λουλούδι. Μέσα από τη συζήτηση αναδεικνύεται ότι όπως κανένα λουλούδι δεν είναι ίδιο με κάποιο άλλο, και κανένα πέταλο του ίδιου λουλουδιού δεν είναι το ίδιο με κάποιο άλλο· έτσι και το κάθε πέταλο του λουλουδιού του καθενός και της καθεμιάς από μάς θα είναι ξεχωριστό και διαφορετικό.

Δραστηριότητα 5: Ποιος είμαι; Ποια είμαι; Παρουσιάζω το λουλούδι μου

Σε συγκεκριμένο μέρος της τάξης που έχουμε καθορίσει από κοινού ως τον χώρο συνάντησης των παιδιών που ολοκληρώνουν αυτή τη δραστηριότητα, το κάθε παιδί παρουσιάζει το λουλούδι που δημιούργησε στα υπόλοιπα παιδιά, εξηγώντας ποιος/α θεωρεί πως είναι. Τα παιδιά σκέφτονται πως μπορούν να παρουσιάσουν τα ευρήματά τους με όσο το δυνατό πιο ζωντανό τρόπο, ώστε να κρατήσουν αμείωτο το ενδιαφέρον των συμμαθητών και συμμαθητριών τους, από την αρχή μέχρι το τέλος. Τα παιδιά αναγνωρίζουν την ανάγκη για: «καθαρή και δυνατή φωνή»· «ύφος και παραστατικότητα»· «εκφράσεις και κινήσεις που να δίνουν έμφαση σε αυτά που λένε» κ.λπ.

Αποστολή 1 – Δημιουργική Σκέψη και Έρευνα για το σπίτι

Το Φύλλο Εργασίας «Η ιστορία του ονόματός μου – Οι ιστορίες των ονομάτων μας» (σ. 5) προορίζεται για συμπλήρωση από τα παιδιά μετά από έρευνα, εάν τα ίδια τα παιδιά το επιθυμούν. Τα ευρήματα της έρευνας αυτής θα αξιοποιηθούν στα επόμενα μαθήματα.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά των κύριων σημείων

Με τη βοήθεια της ατομικής του καρτέλας, το κάθε παιδί:

1. αναφέρει μέχρι και τρεις διαφορετικές ταυτότητές του·
2. αναφέρει μέχρι και δύο ταυτότητες που είναι κοινές με άλλους/ες συμμαθητές/τριές ·
3. εξηγεί με τη χρήση παραδείγματος το πώς το παρελθόν μας επηρεάζει τη σημερινή μας ταυτότητα (συγκεκριμένα το όνομά του)·
4. εξηγεί τους λόγους για τους οποίους μπορεί να συναντούμε πηγές που παρέχουν διαφορετικές πληροφορίες·

³² Μετά την ολοκλήρωση των λουλουδιών/δέντρων/διαγραμμάτων της τάξης μας, συζητούμε κάνοντας συγκεκριμένες αναφορές στα έργα των παιδιών, στα ονόματά τους, στο τι έγραψαν πάνω στα πέταλα/φύλλα/χώρους κ.λπ. Συζητούμε π.χ. το γεγονός ότι ενώ υπάρχουν αρκετά κορίτσια με το όνομα Μαρία, αυτά δεν μοιάζουν μεταξύ τους· ή το ότι ακόμα και παιδιά που τυγχάνει να είναι μονοζυγωτικά δίδυμα – και επομένως να μοιάζουν σαν δυο σταγόνες νερό – πέρα από τις ομοιότητές τους, έχουν και ένα σωρό διαφορές. Τέλος, επισημαίνεται ότι η πιο πάνω δραστηριότητα μπορεί να γίνει και με τη χρήση του προγράμματος *Kidspiration* που είναι εγκατεστημένο στους Η.Υ. στα σχολεία. Με τη χρήση του *Kidspiration* τα παιδιά μπορούν να φτιάξουν ηλεκτρονικά το δικό τους λουλούδι/διάγραμμα/χώρο. Μπορούν να προσθέσουν ή να αφαιρέσουν στοιχεία, να σχολιάσουν και ταυτόχρονα να ασχοληθούν οι ίδιοι με τη χρήση της τεχνολογίας.

Αναστοχασμός παιδιού³³

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Στο επόμενο μάθημα

Αξιοποιούμε τα αποτελέσματα της αξιολόγησης για τη συζήτηση ορισμένων σημείων και την παροχή βοήθειας εκεί που χρειάζεται. Συνδέουμε το μάθημα με την Αποστολή 1 και τα κύρια σημεία της πρώτης διδακτικής πρότασης. Τα λουλούδια των παιδιών μπορούν να αξιοποιηθούν ως πηγές από τα ίδια τα παιδιά. Ως εκπαιδευτικοί καλό είναι να εντοπίζουμε τόσο τα διάφορα μοτίβα που επαναλαμβάνονται, όσο και κάποιες περιπτώσεις που είναι μεμονωμένες, ώστε να είμαστε σε θέση να τα αναφέρουμε ως παραδείγματα στο επόμενο μάθημα.

³³ Ο τρόπος με τον οποίο θα γίνεται ο αναστοχασμός των παιδιών μπορεί να συναποφασιστεί στην ολομέλεια της τάξης και δύναται να διαφέρει από μάθημα σε μάθημα. Για παράδειγμα, τα παιδιά μπορεί να επιλέξουν να προχωρήσουν στον αναστοχασμό: είτε γραπτά στην ατομική τους καρτέλα· είτε ανώνυμα ή επώνυμα σε ένα κομμάτι χαρτί που θα καταθέτουν σε ένα ειδικό κουτί που θα ανοίγει ο/η δάσκαλος/α μετά το τέλος του μαθήματος· είτε ακόμα και προφορικά.

Διδακτική πρόταση 2: Πώς μαθαίνω για το όνομά μου;

Ερώτημα-κλειδί

- Πώς μαθαίνω για το όνομά μου; Πώς μαθαίνουμε για τα ονόματά μας;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Οι εμπειρίες των παιδιών από το προηγούμενο μάθημα γύρω από την ποικιλία των πηγών και την επίδραση του παρελθόντος στις σημερινές τους ταυτότητες παρέχουν τη βάση για να διερευνήσουν, σ' αυτό το μάθημα, την ιστορία των ονομάτων στην οικογένειά τους και τη χρήση πηγών στην εξερεύνηση του παρελθόντος· ενώ ταυτόχρονα παρέχουν ερεθίσματα για προεκτάσεις και σε επόμενα μαθήματα.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και οι μαθήτριες να:

- αναφέρουν βασικά στοιχεία που σχετίζονται με την ιστορία των ονομάτων στην οικογένειά τους (γνώση περιεχομένου)·
- αναφέρουν διάφορα είδη πηγών, από τα οποία αντλούμε πληροφορίες για το παρελθόν μας, κάνοντας τη διάκριση ανάμεσα σε *προφορικές* και *γραπτές* πηγές (επιστημολογικές έννοιες)·
- εντοπίζουν τεκμήρια για τη διερεύνηση διάφορων διαστάσεων της ζωής τους στο παρελθόν (δεξιότητες)·
- επιχειρηματολογούν χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint.
- Τα λουλούδια/δέντρα/διαγράμματα των παιδιών («ο κήπος/το δάσος/η έκθεση του τμήματός μας») αναρτημένα μαζί σε ευδιάκριτο μέρος.
- Νέες λέξεις-φράσεις σε καρτέλες: παρελθόν, πηγές, προφορικές - γραπτές πηγές, ευρήματα.
- Χάρτης της Κύπρου και της Ευρώπης ή και παγκόσμιος (ανάλογα με τον τόπο γέννησης παιδιών).
- Τέσσερις σταθμοί για ομάδες, διαφορετικού χρώματος
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Προετοιμασία

Με βάση την ενημέρωση που λάβαμε ήδη από τους γονείς/κηδεμόνες των παιδιών σχετικά με τις ιδιαιτερότητες, τις ανάγκες και τις ικανότητές τους, οργανώνουμε και εφαρμόζουμε τις προτεινόμενες δραστηριότητες με προσοχή και σεβασμό προς τα παιδιά και τις ευαισθησίες

τους. Με άλλα λόγια φροντίζουμε να μην ανάγουμε τη δραστηριότητα σε αυτοσκοπό, αλλά να την χρησιμοποιήσουμε ως αφορμή για διάλογο και διατύπωση τεκμηριωμένων θέσεων.³⁴

Με βάση τα στοιχεία και τους αριθμούς που έχουμε στη διάθεσή μας (π.χ. για τον τόπο γέννησης του κάθε παιδιού), ετοιμάζουμε έναν μεγάλο χάρτη της Κύπρου και έναν της Ευρώπης ή/και παγκόσμιο. Όπου είναι εφικτό, προτιμούμε να αξιοποιούμε τον διαδραστικό πίνακα, ενώ σε αντίθετη περίπτωση χρησιμοποιούμε χάρτες και πινέζες για να προσδιορίσουμε τους τόπους γέννησης των παιδιών.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Επαναφέρουμε τα κυριότερα σημεία του προηγούμενου μαθήματος:

- Ο καθένας και η καθεμιά από μας είναι ξεχωριστός/ή (κάνουμε αναφορά στον κήπο με τα λουλούδια κ.λπ. που έχουμε ήδη αναρτήσει σε ευδιάκριτο μέρος).
- Ο καθένας και η καθεμιά από μας έχει στοιχεία που τον/την κάνουν ιδιαίτερο/η και μοναδικό/ή, και τα οποία σχετίζονται με τις διάφορες *ταυτότητες* του/της (αναφέρουμε παραδείγματα ταυτοτήτων από τα λουλούδια των παιδιών).
- Όλοι οι άνθρωποι έχουν ομοιότητες και διαφορές μεταξύ τους (αναφέρουμε παραδείγματα αξιοποιώντας τα λουλούδια των παιδιών).
- Το παρελθόν μας επηρεάζει τις σημερινές μας ταυτότητες (αναφέρουμε παραδείγματα, αξιοποιώντας την ιστορία του δικού μας ονόματος ή/και τα λουλούδια των παιδιών).

Δραστηριότητα 1: Πώς μαθαίνω για το όνομά μου;

Τα παιδιά μοιράζονται τις εμπειρίες που είχαν από την πρώτη τους ερευνητική Αποστολή, σχετικά με το πώς συνέλεξαν τις πληροφορίες τους (διαδικασία συλλογής πληροφοριών): «*Στο προηγούμενό μας μάθημα συζητήσαμε το πώς μπορούμε να μάθουμε περισσότερα για τις ιστορίες των ονομάτων μας;. Πρώτα-πρώτα ας δούμε ποιες ήταν οι πηγές σας*» Σ' αυτό το σημείο, τοποθετούμε την καρτέλα με τη λέξη «πηγές» σε ευδιάκριτο μέρος.

Σημειώνουμε τις απαντήσεις-σχόλια των παιδιών σε δύο μεγάλες στήλες: «*Προφορικές πηγές*» (π.χ. μητέρα, πατέρας, παππούς, γιαγιά) και «*Γραπτές πηγές*» (π.χ. πιστοποιητικό, άλμπουμ, λεξικό). Μέσα από αυτή τη συζήτηση τα ίδια τα παιδιά προβληματίζονται γύρω από τα εξής σημαντικά μεθοδολογικά ερωτήματα:

- Όσον αφορά τα πρόσωπα με τα οποία μίλησαν, ανέφεραν όλα τα ίδια πράγματα;
- Πήραν όλες τις πληροφορίες π.χ. μόνο από τη μαμά ή χρειάστηκε να μιλήσουν και με τη γιαγιά ή/και άλλο οικείο τους πρόσωπο;
- Χρειάστηκε σε κάποιο σημείο να καταφύγουν και σε λεξικό ή άλλο γραπτό κείμενο; Πότε έγινε αυτό και γιατί;

Τα παιδιά παρατηρούν το περιεχόμενο των δύο στηλών και, έχοντας υπόψη τα όσα διευκρινιστικά ακούστηκαν από τους συμμαθητές και τις συμμαθήτριές τους, συζητούν τις παρατηρήσεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους. Ακολουθεί συζήτηση των απόψεων στην ολομέλεια της τάξης. Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να παρατηρήσουν ότι, για να βρουν τι σημαίνει το όνομά τους, στις πλείστες των περιπτώσεων άντλησαν πληροφορίες από προφορικές πηγές, ή από το λεξικό κ.λπ..

Δραστηριότητα 2: Τι μαθαίνω για το όνομά μου;

Αφού ολοκληρώσουμε τη συζήτηση γύρω από τις πηγές, καλούμε τα παιδιά να εστιάσουν την προσοχή τους στο περιεχόμενο της έρευνάς τους: «*Τώρα ας δούμε τα ευρήματα της έρευνάς μας*» (εδώ τοποθετούμε/προβάλλουμε σε κεντρικό και ευδιάκριτο σημείο την λέξη

³⁴ Για περισσότερα σχετικά με το θέμα της εκ των προτέρων ενημέρωσης βλ. Θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας έκδοσης.

ευρήματα). Σε αυτό το στάδιο το κάθε παιδί επιλέγει και μοιράζεται προφορικά αυτό που θεωρεί ως το πιο σημαντικό εύρημα της Αποστολής 1. Όπως και στο προηγούμενο μάθημα, δίνουμε ιδιαίτερη σημασία στη διαδικασία της προετοιμασίας της παρουσίασης.

Τα παιδιά συζητούν τα ευρήματά τους, ενώ παράλληλα σημειώνουμε τους τόπους καταγωγής των παιδιών και τα επαναλαμβανόμενα μοτίβα ή/και τις διαφορές που παρατηρούνται στον τρόπο με τον οποίο δίνονταν τα ονόματα στους γονείς και τους παππούδες τους, σε σχέση με τον τρόπο που δίνονται σήμερα (αυτές οι πληροφορίες θα μας χρειαστούν στη συνέχεια όταν θα εξετάσουμε με τα παιδιά την ιστορία του τμήματός μας).

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Τα παιδιά σημειώνουν στην ατομική τους καρτέλα:

- δύο από τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία που ανακάλυψαν σχετικά με την ιστορία των ονομάτων στην οικογένειά τους·
- δύο είδη γραπτών και δύο είδη προφορικών πηγών·
- πώς μια συγκεκριμένη πηγή (την οποία επιλέγουν) τα βοήθησε να μάθουν κάτι για την ιστορία των ονομάτων της οικογένειάς τους.

Βεβαιωνόμαστε ότι τα παιδιά μπορούν να κάνουν τα πιο πάνω με αναφορά σε συγκεκριμένα παραδείγματα στα όσα προηγήθηκαν.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Στο επόμενο μάθημα

Αξιοποιούμε των αποτελεσμάτων της αξιολόγησης για την επαναδιδασκαλία ορισμένων στοιχείων και την παροχή βοήθειας, εκεί όπου χρειάζεται.

Διδακτική πρόταση 3: Ποια/ποιος ήμουν; Ποια/ποιος θα είμαι;

Ερωτήματα-κλειδιά:

- Ποια/ποιος ήμουν;
- Ποια/ποιος θα είμαι;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Με βάση την ιδέα ότι το παρελθόν επηρεάζει το παρόν μας, τα παιδιά εντοπίζουν σημεία αλλαγής και συνέχειας στη ζωή τους και συνειδητοποιούν τη σχέση που έχει το μέλλον με το παρόν και το παρελθόν.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και οι μαθήτριες να:

- εντοπίζουν στοιχεία αλλαγής και συνέχειας στον εαυτό τους σε σχέση με το παρελθόν τους (γνώση περιεχομένου - επιστημολογικές έννοιες)·
- εξηγούν πώς το παρελθόν τους επηρεάζει το παρόν τους και πώς και τα δύο πιθανόν να επηρεάσουν το μέλλον τους (γνώση περιεχομένου - επιστημολογικές έννοιες)·
- επιχειρηματολογούν χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint.
- Δύο φύλλα χαρτόνι Α3 ή Α4 για το κάθε παιδί για να σχεδιάσει το έργο του.
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Προτεινόμενη προετοιμασία

Συγκεντρώνουμε τα λουλούδια που σχεδίασαν τα παιδιά στο Μάθημα 1 ώστε, μόλις τα παιδιά ολοκληρώσουν τα λουλούδια του παρελθόντος (ποιος/α ήμουν πριν από 4 χρόνια), να τα συγκρίνουν με τα λουλούδια του παρόντος.

Δραστηριότητα 1: Ποια/ποιος ήμουν; Το λουλούδι πριν από 4 χρόνια

Θέτουμε το ερώτημα: «Ποιος/ποια ήμουν πριν από 4 χρόνια; Αν φτιάχνατε το λουλούδι σας πριν από 4 χρόνια θα ήταν το ίδιο με αυτό που έχετε φτιάξει για το σήμερα;». Υπενθυμίζουμε τη δραστηριότητα που προηγήθηκε και τα αποτελέσματά της, δείχνοντας στα παιδιά μερικά

από τα έργα που είχαν φτιάξει στην πρώτη μας συνάντηση.³⁵ «Τι θα άλλαζε και τι θα έμενε το ίδιο;»³⁶

Στη συνέχεια, το κάθε παιδί ζωγραφίζει σε χαρτόνι Α3 ή Α4 ένα ακόμα λουλούδι με πέταλα και αναγράφει σ' αυτό το όνομά του και τη σχετική χρονολογία (π.χ. 2009, 4 χρόνια πριν το 2013). Ακολουθώντας, τα παιδιά αναγράφουν σε κάθε πέταλο και μια απάντηση στο ερώτημα: «Ποιος/ποια ήμουν πριν από 4 χρόνια;». Παράλληλα, θέτουμε επιπλέον ερωτήματα, βοηθώντας έτσι τα παιδιά να σκεφτούν, π.χ.: «Ποια/ποιος ήμουν στην τάξη μου;/ στην οικογένειά μου;/ στο σχολείο μου;/ στην παρέα μου;/ στην ομάδα μου;/ στη γειτονιά μου;/ στον τόπο που κατοικώ;/ στον κόσμο που ζω;»

Αφού τα παιδιά ολοκληρώσουν τα έργα τους, θέτουμε στην τάξη το εξής βασικό ερώτημα: «Τι έχει αλλάξει και τι έχει μείνει το ίδιο;». Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να συγκρίνουν το πρώτο τους λουλούδι με το δεύτερο και να εντοπίσουν στοιχεία αλλαγής και συνέχειας. Με αυτό τον τρόπο εισάγουμε στην τάξη τις επιστημολογικές έννοιες της *αλλαγής* και της *συνέχειας*. Τα παιδιά πρώτα συζητούν τα στοιχεία αλλαγής και συνέχειας που σημείωσαν για τον εαυτό τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους· και στη συνέχεια μοιράζονται τις παρατηρήσεις τους και με τα υπόλοιπα παιδιά της τάξης.

Δραστηριότητα 2: Ποιος/ποια θα είμαι μετά από 12 χρόνια

«Ποιος/ποια θα είμαι μετά από 12 χρόνια; Αν έφτιαχνα το λουλούδι μου μετά από 12 χρόνια, αυτό θα ήταν το ίδιο με αυτό που έχω φτιάξει για το σήμερα;» Παρουσιάζουμε και πάλι στα παιδιά μερικά από τα λουλούδια από τη Διδακτική Πρόταση 1. «Τι θα άλλαζε και τι θα έμενε το ίδιο;».

Τα παιδιά φτιάχνουν το λουλούδι του μέλλοντος, ακολουθώντας τα ίδια βήματα (βάζοντας την αντίστοιχη χρονολογία μετά από 12 χρόνια). Τα παιδιά απαντούν στα ερωτήματα «Ποια/ποιος θα είμαι στην τάξη μου;/ στην οικογένειά μου;/ στο σχολείο μου;/ στην παρέα μου;/ στην ομάδα μου;/ στη γειτονιά μου;/ στον τόπο που κατοικώ;/ στον κόσμο που ζω;»

Καθώς τα παιδιά εργάζονται έχοντας στο μυαλό τους το ερώτημα «Τι θα έχει αλλάξει και τι θα έχει μείνει το ίδιο» (αλλαγή και συνέχεια), τα βοηθούμε ταυτόχρονα να συνειδητοποιήσουν ότι, ενώ για το παρελθόν τους είναι σε θέση να δώσουν συγκεκριμένες απαντήσεις, για το μέλλον τους το μόνο που μπορούν να κάνουν είναι να διατυπώνουν *υποθέσεις*. Τα παιδιά αιτιολογούν τις επιλογές τους σχετικά με το μέλλον: π.χ. «Σε 12 χρόνια πιθανόν να σπουδάσω ιατρική, γιατί από μικρό παιδί ήθελα να γίνω γιατρός, διαβάζω πολλά βιβλία για γιατρούς και θεραπείες και θα προσπαθήσω πολύ να τα καταφέρω». Μ' αυτό τον τρόπο εισάγουμε την ιδέα ότι και το μέλλον μας επηρεάζεται από το παρόν μας και το παρελθόν μας.

Μετά από έρευνα, τα παιδιά συμπληρώνουν το Φύλλο Εργασίας «Η ιστορία του ονόματός μου – Οι ιστορίες των ονομάτων μας: Πώς το παρελθόν συνδέεται με το παρόν;». Τα ευρήματα της έρευνας αυτής θα αποδειχτούν πολύτιμα στα επόμενα μαθήματα. Επαινούμε το ενδιαφέρον των παιδιών και την ετοιμότητά τους να φέρουν σε πέρας την αποστολή τους και τα ενθαρρύνουμε όσο περισσότερο μπορούμε.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Στην ατομική του καρτέλα το κάθε παιδί σημειώνει:

³⁵ Βλ. Διδακτική Πρόταση 1.

³⁶ Για το πώς προσεγγίζονται το θέμα των σωματικών, συναισθηματικών, νοητικών και άλλων αλλαγών κατά την πορεία της ενηλικίωσης, βλ. επίσης Ενότητα 3.1 του ΝΑΠ Αγωγής Υγείας και Οδηγό για Εκπαιδευτικούς «Φτου και βγαίνω».

1. Κάτι που άλλαξε και κάτι που έμεινε το ίδιο στην ταυτότητά του με το πέρασμα του χρόνου (και είναι έτοιμο να το αιτιολογήσουν , π.χ. πριν από 4 χρόνια ήμουν μαθητής/τρια του νηπιαγωγείου, ενώ τώρα είμαι μαθητής/τρια του δημοτικού, γιατί τώρα είμαι μεγαλύτερος/η).
2. Κάτι που θα αλλάξει και κάτι που θα μείνει το ίδιο στο μέλλον (και είναι έτοιμο να το αιτιολογήσει, π.χ. σε 12 χρόνια θα γίνω κτηνίατρος γιατί από μικρός/ή αγαπούσα τα ζώα και τα φρόντιζα.).

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Στο επόμενο μάθημα

Αξιοποιούμε τα αποτελέσματα της αξιολόγησης για τη συζήτηση ορισμένων σημείων και την παροχή βοήθειας εκεί όπου χρειάζεται.

Διδακτική πρόταση 4: Ανακρίνοντας τις πηγές

Ερώτημα-κλειδί

- Σε ποιον/α ανήκει άραγε η τσάντα;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Μετά από τη γνωριμία τους με τις προφορικές και τις γραπτές πηγές, τα παιδιά αρχίζουν να εργάζονται με πηγές-αντικείμενα. Παράλληλα, επαναφέρουμε την ιδέα ότι για το ίδιο θέμα μπορούμε να συναντήσουμε αντικρουόμενες πληροφορίες.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- εντοπίζουν τεκμήρια για να διερευνούν τις διάφορες διαστάσεις της ζωής των ανθρώπων (δεξιότητες)·
- διακρίνουν ανάμεσα σε *πηγές* και *τεκμήρια* (επιστημολογικές έννοιες)·
- εισηγούνται λόγους για τους οποίους από την ίδια πηγή μπορεί να έχουμε διαφορετικά τεκμήρια (ανάλογα με την ερώτηση και ανάλογα με αυτόν που κάνει την ερώτηση) (επιστημολογικές έννοιες)·
- επιχειρηματολογούν χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint.
- Αναρτημένα στον πίνακα τα λουλούδια των παιδιών («ο κήπος της τάξης»).
- Αθλητική τσάντα με αντικείμενα με διάφορα αντικείμενα όπως για παράδειγμα: κλειδιά, ρολόι, σφυρίχτρα, χρονόμετρο, αθλητικά παπούτσια, αθλητική φανέλα, φόρμες γυμναστικής κ.λπ..
- Φύλλο Εργασίας «Ανακρίνοντας τις πηγές» (σ. 6).
- Διαφανείς τσάντες (ή σακούλια) για την Αποστολή 2.
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

«Σήμερα, θα χρειαστούμε τη βοήθεια όλων για να λύσουμε ένα πρόβλημα: Πρέπει να ανακαλύψουμε σε ποιον/ποια ανήκει η τσάντα που βρήκαμε ξεχασμένη στην αυλή του σχολείου μας. Τι θα λέγατε να εργαστούμε ως ιστορικοί;».

Δραστηριότητα 1: Σε ποιον/α να ανήκει άραγε η τσάντα;

Τα παιδιά παρατηρούν την κλειστή αθλητική τσάντα και τα αντικείμενα που αρχίζουμε να βγάζουμε ένα-ένα από μέσα.

Εναλλακτικά:

Παρουσιάζουμε ένα-ένα τα αντικείμενα, σταματώντας στο κάθε αντικείμενο ξεχωριστά και συζητούμε τις υποθέσεις που διατυπώνουν τα παιδιά. Μπορούμε να ζητήσουμε από τα παιδιά να συζητήσουν πρώτα σε ζευγάρια, και στη συνέχεια να ανακοινώσουν στην

ολομέλεια της τάξης τις υποθέσεις τους, υπογραμμίζοντας κάθε φορά τις αναθεωρήσεις που έκαναν με βάση τα νέα στοιχεία (το κάθε νέο αντικείμενο που βγαίνει από τη τσάντα).

«Σε ποιον/ποια να ανήκει άραγε αυτή η τσάντα; Ας εξετάσουμε τις πηγές μας (δηλ. τα αντικείμενα της τσάντας), πρώτα μία-μία και μετά όλες μαζί, όπως ακριβώς κάνουν και οι ιστορικοί. Υπάρχουν άραγε *τεκμήρια* (δηλαδή πληροφορίες) που μας βοηθούν να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό;»

Δίνουμε έμφαση στη διάκριση μεταξύ «πηγών» και «τεκμηρίων» τονίζοντας ότι:

- πηγή στην περίπτωση μας είναι ένα αντικείμενο· ενώ
- τεκμήριο είναι μια πληροφορία που παίρνουμε από την πηγή (δηλ. από το αντικείμενο), η οποία μας βοηθά να απαντήσουμε στα ερωτήματά μας.

Επομένως, από μια πηγή μπορούμε να αντλήσουμε διάφορα *τεκμήρια* (πληροφορίες), ανάλογα με τα ερωτήματα που της θέτουμε:

- Άραγε είναι άντρας ή γυναίκα;
- Είναι κορίτσι ή αγόρι;
- Με τι να ασχολείται άραγε;
- Τι ενδείξεις υπάρχουν για τα πιθανά ενδιαφέροντά του/της;

Τα παιδιά πρώτα συζητούν τις υποθέσεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους και στη συνέχεια τις μοιράζονται με την υπόλοιπη τάξη. Συνεχώς ενθαρρύνουμε τα παιδιά να αιτιολογούν τις υποθέσεις τους με επιχειρήματα, υπενθυμίζοντάς τους τη σημασία της χρήσης λέξεων όπως: *δεν υπάρχουν ενδείξεις, ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι...* Επιπλέον, προσπαθούμε να καθοδηγήσουμε τα παιδιά ώστε να κάνουν τη διάκριση μεταξύ *πηγής* και *τεκμηρίου* όταν παρουσιάζουν τις υποθέσεις τους (π.χ. «το αντικείμενο X αποτελεί τεκμήριο ότι ο ιδιοκτήτης της τσάντας είναι αγόρι, γιατί... Το ίδιο αντικείμενο αποτελεί επίσης τεκμήριο ότι ο ιδιοκτήτης της τσάντας ασχολείται με τον αθλητισμό, γιατί...»).

Ο/η εκπαιδευτικός συντονίζει τη συζήτηση και, όπου κρίνει σκόπιμο, θέτει υποβοηθητικές/διευκρινιστικές ερωτήσεις, όπως:

- Τι σας κάνει να το πιστεύετε αυτό;
- Ποια είναι τα τεκμήρια – δηλαδή οι πληροφορίες που παίρνετε από τα αντικείμενα – που στηρίζουν αυτό που λέτε;
- Θα μπορούσε η τσάντα να ανήκει σε έναν αθλητή ή σε μια προπονήτρια;

Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να συνεχίσουν να σκέφτονται ως ιστορικοί που ψάχνουν για τεκμήρια, δηλαδή για πληροφορίες που να απαντούν στα ερωτήματά τους.

Δραστηριότητα 2: Σε ποιον/α ανήκει άραγε η τσάντα;

Αφού ακουστούν όλες οι διαφορετικές υποθέσεις, τα παιδιά εργάζονται και πάλι σε δυάδες στο Φύλλο Εργασίας «Ανακρίνοντας τις πηγές» (σ. 6). Λαμβάνοντας υπόψη τις διάφορες απόψεις που ακούστηκαν στην τάξη, το κάθε ζευγάρι παρουσιάζει τα δικά του συμπεράσματα με τη βοήθεια των αντικειμένων-πηγών (και της διαφάνειας). Συζητούμε στην ολομέλεια της τάξης τα διαφορετικά συμπεράσματα που προέκυψαν από τη μελέτη των αντικειμένων. Δίνουμε έμφαση στα εξής:

- Γιατί δεν φτάσαμε όλοι στο ίδιο συμπέρασμα;
- Γιατί μελετώντας το ίδιο αντικείμενο προέκυψαν διαφορετικά τεκμήρια;

Αποστολή 2 - Δημιουργική σκέψη και έρευνα για το σπίτι

Τα παιδιά αναλαμβάνουν να εκτελέσουν την Αποστολή 2:

«Για το επόμενο μάθημα, ο καθένας και η καθεμιά από εσάς έχει ως αποστολή να φέρει 1-5 αντικείμενα – αποδείξεις μέσα στην τσάντα που θα σας δώσω, τα οποία να επιβεβαιώνουν τις ταυτότητές που έχετε αναγράψει στα λουλούδια σας, π.χ. μια φανελίτσα/στολή που να

μαρτυρά ότι είστε μέλη μιας κολυμβητικής ομάδας, ένα αντικείμενο σχετικό με το αγαπημένο χόμπι ή άθλημα, ένα βιβλίο ή παιχνίδι, μια στολή ή φωτογραφίες που να αποδεικνύουν το ποιος είστε στην ομάδα, στη γειτονιά, στην κοινότητά σας κ.λπ.».

Ανακεφαλαίωση - Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί αναφέρει, ή σημειώνει στην ατομική του καρτέλα ένα συγκεκριμένο παράδειγμα για τα δύο ακόλουθα ερωτήματα:

1. Ποια είναι η βασική διαφορά της *πηγής* από το *τεκμήριο*; (Στο μάθημά μας, «πηγές» ήταν τα αντικείμενα που έφεραν τα παιδιά, ενώ «τεκμήρια» ήταν αυτά που μάθαμε από τα αντικείμενα, δηλαδή οι πληροφορίες που αντλήσαμε).
2. Γιατί διατύπωσαν διαφορετικές *υποθέσεις*, παρόλο που μελέτησαν τα ίδια αντικείμενα;

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Στο επόμενο μάθημα

Αξιοποιούμε τα αποτελέσματα της αξιολόγησης για να συζητήσουμε ορισμένα σημεία και να παρέχουμε βοήθεια όπου χρειάζεται. Αξιοποιούμε τα προσωπικά αντικείμενα των παιδιών.

Διδακτική πρόταση 5: Πηγές, ερωτήματα και τεκμήρια

Ερώτημα-κλειδί

- Πώς μαθαίνω για μένα; Πώς μαθαίνω για τον εαυτό μου;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Γίνεται εμπέδωση των εμπειριών του προηγούμενου μαθήματος με τη χρήση των αντικειμένων που φέρνουν τα παιδιά στην τάξη.³⁷ Δίνουμε παραδείγματα για τα διάφορα είδη πηγών που μπορούν να μας δώσουν πληροφορίες για το παρελθόν.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και οι μαθήτριες να:

- εντοπίζουν τεκμήρια για τη διερεύνηση διάφορων διαστάσεων της ζωής των ανθρώπων (δεξιότητες)·
- κάνουν τη διάκριση ανάμεσα στις πηγές και τα τεκμήρια (επιστημολογικές έννοιες)·
- εξηγούν γιατί από την ίδια πηγή μπορούμε να αντλήσουμε διαφορετικά τεκμήρια (ανάλογα με τα ερωτήματα που θέτουμε στην πηγή και ανάλογα με το ποιος θέτει το ερώτημα) (επιστημολογικές έννοιες)·
- αναφέρουν διάφορα είδη πηγών για το παρελθόν (επιστημολογικές έννοιες)·
- επιχειρηματολογούν χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για τη σχετική παρουσίαση PowerPoint.
- Διαφανείς τσάντες με προσωπικά αντικείμενα των παιδιών (Αποστολή 2).
- Φύλλο Έρευνας «Αντικείμενο από το παρελθόν μου» (σ. 7)
- Φύλλο Εργασίας «Πώς εγώ μαθαίνω για μένα» (σ. 8).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Αρχικά επαναφέρουμε τα κυριότερα σημεία των προηγούμενων μαθημάτων:

- Όλοι οι άνθρωποι έχουν πολλές ταυτότητες.
- Όλοι οι άνθρωποι έχουν ομοιότητες και διαφορές μεταξύ τους.
- Ο κάθε άνθρωπος έχει το όνομά του, το οποίο συνδέεται με τη δική του προσωπική ιστορία· οπότε το παρόν του συνδέεται με το παρελθόν του.

Θέτουμε το ερώτημα «Πώς εγώ μαθαίνω για μένα;» και ενθαρρύνουμε τα παιδιά να εκφράσουν τις σκέψεις τους.

³⁷ Αν τα παιδιά, για διάφορους λόγους δεν έχουν φέρει προσωπικά αντικείμενα από το σπίτι, συναποφασίζουμε και αξιοποιούμε σχολικά αντικείμενα (κασετίνες, σβηστήρια, μολύβια, κλπ).

Δραστηριότητα 1: Γίνομαι Ιστορικός – Τι μας λένε τα αντικείμενα για τον/την κάτοχό τους;

«Έχετε μαζέψει πολλά προσωπικά αντικείμενα, τα οποία θα μας βοηθήσουν να ανακαλύψουμε και άλλα πράγματα για τον καθένα από εσάς. Ελάτε να γίνουμε ιστορικοί και να δούμε τι μας λένε τα αντικείμενα για το παιδί στο οποίο ανήκουν».

Προετοιμάζουμε τα παιδιά για το ενδεχόμενο πολλά από τα αντικείμενα μέσα στις πλαστικές τσάντες να είναι τα ίδια. Ταυτόχρονα όμως, υπογραμμίζουμε ότι, παρότι φαίνονται παρόμοια, τα αντικείμενα αυτά έχουν ξεχωριστή αξία για το κάθε παιδί, γιατί συνδέονται με τις δικές του μοναδικές και ξεχωριστές εμπειρίες. Στη συνέχεια, τοποθετούμε τις σακούλες με τα τεκμήρια σε ένα τραπέζι και τις ανακατεύουμε. Μοιράζουμε σε κάθε ομάδα (4 παιδιών) μια τυχαία σακούλα αντικειμένων, φροντίζοντας να μην ανήκει σε κάποιο από τα παιδιά της ομάδας. Στη συνέχεια, η κάθε ομάδα μελετά τα αντικείμενα που έχει μπροστά της και διατυπώνει διάφορες υποθέσεις, αξιοποιώντας το αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας.

«Τι μας λένε τα αντικείμενα για το παιδί στο οποίο ανήκουν; Ας εξετάσουμε τα αντικείμενα, η κάθε ομάδα ξεχωριστά, ένα-ένα και μετά όλα μαζί, όπως κάνουν και οι ιστορικοί. Μπορούμε να βρούμε τεκμήρια που μας βοηθούν να απαντήσουμε στο ερώτημά μας;»

Πιθανές απαντήσεις των παιδιών: *«Μάλλον είναι κάποιο παιδί που του αρέσει το ποδόσφαιρο, γιατί είναι η φανέλα της ποδοσφαιρικής του ομάδας. Πιθανότατα είναι αγόρι, αν και δεν έχουμε ενδείξεις που να αποκλείουν το ενδεχόμενο να είναι κορίτσι. Επίσης, είναι πολύ πιθανόν να του αρέσει και το κολύμπι ή να είναι κολυμβητής, γιατί αυτά είναι γυαλιά κολύμβησης».*

Εξ αρχής τονίζουμε στα παιδιά ότι στόχος της δραστηριότητας αυτής δεν είναι να μαντέψουμε το όνομα του/της ιδιοκτήτη/τριας της σακούλας, αλλά να φτιάξουμε προφορικά το προφίλ του/της κατόχου της. Αυτό είναι συνήθως και το ζητούμενο της ιστορικής έρευνας: με βάση τα διαθέσιμα τεκμήρια να ανακατασκευάσει μια εικόνα του παρελθόντος – και όχι να την ανακαλύψει, αφού το παρελθόν δεν υπάρχει πλέον κάπου για να το ανακαλύψουμε. Στη συνέχεια δίνουμε το λόγο σε κάθε ομάδα για να ανακοινώσει τις παρατηρήσεις και τις υποθέσεις του, ενώ τα υπόλοιπα παιδιά κάνουν τις δικές τους παρατηρήσεις, θέτουν επιπλέον ερωτήματα ή/και αντικρούουν τις απόψεις που παρουσιάζονται.

Εδώ εστιάζουμε ξανά την προσοχή των παιδιών στη διάκριση μεταξύ τεκμηρίων και πηγών· στους λόγους που τα οδήγησαν να κάνουν διαφορετικές υποθέσεις· και στο γεγονός ότι από την ίδια πηγή μπορούμε να αντλήσουμε περισσότερα από ένα τεκμήρια.

Δραστηριότητα 2: Πώς μαθαίνω εγώ για μένα;

Υπενθυμίζουμε στα παιδιά ότι ο κάθε άνθρωπος έχει τη δική του προσωπική ιστορία (κουβαλάει μνήμες, εμπειρίες, αναμνήσεις).

«Θυμηθείτε: Το λουλούδι που θα φτιάχνατε πριν 4 χρόνια, θα ήταν το ίδιο με το σημερινό σας λουλούδι; Πώς μπορούμε να μάθουμε για τα λουλούδια του παρελθόντος μας; Πώς μπορώ να μάθω για μένα; Για το παρελθόν μου;»

Μοιράζουμε στα παιδιά το Φύλλο Εργασίας «Πώς εγώ μαθαίνω για μένα;» (σ. 8) και τα καλούμε να καταγράψουν τις ιδέες τους. Εάν και όπου χρειάζεται, αξιοποιούμε τις διαφάνειες της παρουσίασης PowerPoint, ως ερεθίσματα για συζήτηση και εμβάθυνση, π.χ.

- τα παιδιά μπορούν να αναφέρουν και να συζητήσουν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους παραδείγματα πηγών που εμπίπτουν στην κάθε κατηγορία·
- μόλις αποκαλυφθεί ένας τίτλος, ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να ενθαρρύνει τα παιδιά να σκεφτούν κι άλλα παραδείγματα που εμπίπτουν στη συγκεκριμένη κατηγορία, πριν προχωρήσει στον επόμενο τίτλο.

Αποστολή 2: Φτιάχνουμε ένα μουσείο στην τάξη μας

Για το επόμενο μάθημα, αναθέτουμε στα παιδιά να κάνουν μια μικρή έρευνα και να φέρουν στην τάξη 1-2 προσωπικά τους αντικείμενα που μαρτυρούν το παρελθόν τους. Το κάθε αντικείμενο θα πρέπει να συνοδεύεται από ένα σημείωμα με πληροφορίες σχετικά με τη σχέση του παιδιού με το αντικείμενο – για το σκοπό αυτό το κάθε παιδί μπορεί να αξιοποιήσει το Φύλλο Εργασίας «Αντικείμενο από το παρελθόν μου» (σ. 7).

Συλλέγουμε οικογενειακές φωτογραφίες, πάντοτε με τη σύμφωνη γνώμη των κατόχων τους. Προαιρετικά, τα παιδιά μπορούν να προσπαθήσουν να εντοπίσουν: οικογενειακές φωτογραφίες από το πρόσφατό τους παρελθόν· αλλά και οικογενειακές φωτογραφίες των γονιών τους ή/και των παππούδων και των γιαγιάδων τους, όταν αυτοί ήταν παιδιά.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί σημειώνει στην ατομική του καρτέλα:

- Τέσσερα διαφορετικά είδη πηγών από τις οποίες μπορεί να αντλήσει τεκμήρια για το παρελθόν του.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Διδακτική πρόταση 6: Πώς μαθαίνουμε για το παρελθόν μέσα από οικογενειακές φωτογραφίες;

Ερώτημα-κλειδί

- Πώς μαθαίνουμε για το παρελθόν μέσα από οικογενειακές φωτογραφίες;³⁸

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Τα παιδιά εντοπίζουν σημεία αλλαγής και συνέχειας μέσα από φωτογραφίες του παρελθόντος, τεκμηριώνοντας τις υποθέσεις τους.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και οι μαθήτριες να:

- οργανώνουν σε χρονολογική σειρά πρωτογενείς πηγές – συγκεκριμένα τις φωτογραφίες τους (δεξιότητα)·
- παρουσιάζουν τις αρχικές τους ιδέες για μια φωτογραφία, διατυπώνοντας υποθέσεις για αυτό που παρουσιάζει (δεξιότητα)·
- εντοπίζουν ομοιότητες και διαφορές, καθώς και στοιχεία αλλαγής και συνέχειας (γνώση περιεχομένου - επιστημολογικές έννοιες)·
- τροποποιούν τις ιδέες τους ενόψει νέων πληροφοριών (δεξιότητες)·
- επιχειρηματολογούν χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για τη σχετική παρουσίαση PowerPoint. (διαφάνεια «Πως μαθαίνω για την οικογένειά μου».
- Αναρτημένη διαφάνεια στην πινακίδα: «Πώς μαθαίνουμε για το παρελθόν».
- Σαρωμένες οικογενειακές φωτογραφίες.
- Φύλλο Εργασίας «Ανακρίνοντας μια φωτογραφία» σ. 9
- Φύλλο Εργασίας Διάγραμμα μελέτης πηγής μέσα από επίπεδα, σ. 9-10.
- Φύλλα Εργασίας «Σειροθέτηση φωτογραφιών με βάση τη χρονολογική σειρά» και «Τι έχει αλλάξει και τι έχει μείνει το ίδιο» (σ. 11-12).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Προετοιμασία

Ετοιμάζουμε ένα σημείωμα προς τους γονείς/κηδεμόνες, με το οποίο τους ενημερώνουμε για τη νέα μας έρευνα και ζητούμε την άδειά τους, ώστε τα παιδιά τους, αν το επιθυμούν, να προσκομίσουν στο σχολείο οικογενειακές φωτογραφίες ή/και προσωπικά αντικείμενα. Με τη

³⁸ Ειδικά σε αυτή την διδακτική πρόταση, όλες οι φωτογραφίες στα Φύλλα Εργασίας είναι ενδεικτικές. Αν το επιθυμούν, τα παιδιά αξιοποιούν δικές τους φωτογραφίες στις δραστηριότητες που περιγράφονται, προσθέτοντας έτσι διαρκώς νέες πληροφορίες. Επίσης μπορεί να αξιοποιηθεί εικονικό υλικό από το γνωστικό αντικείμενο της Αγωγής Υγείας και συγκεκριμένα από τον Οδηγό για τον Εκπαιδευτικό «Φτου και βγαίνω», όπου παρουσιάζονται διάφορα σχήματα οικογενειών.

σύμφωνη γνώμη των κατόχων τους, συλλέγουμε οικογενειακές φωτογραφίες. Προαιρετικά, τα παιδιά μπορούν να προσπαθήσουν να εντοπίσουν: οικογενειακές φωτογραφίες από το πρόσφατό τους παρελθόν· αλλά και οικογενειακές φωτογραφίες των γονιών τους ή/και των παππούδων και των γιαγιάδων τους, όταν αυτοί ήταν παιδιά. Αφού βεβαιωθούμε ότι έχουμε τη γραπτή συγκατάθεση των ενήλικων συγγενών για την αξιοποίηση των φωτογραφιών (και αφού καταγράψουμε ορισμένες βασικές πληροφορίες για κάθε φωτογραφία, ώστε να μπορεί εύκολα να επιστραφεί στον/την κάτοχό της), φωτοτυπούμε και σαρώνουμε τις φωτογραφίες, για να τις έχουμε διαθέσιμες κατά τη διάρκεια του μαθήματός μας τόσο σε έντυπη όσο και σε ηλεκτρονική μορφή. **Αν κάτι τέτοιο δεν μπορεί να γίνει λόγω των ιδιοτελειών της τάξης, μπορούμε να αξιοποιήσουμε δικές μας φωτογραφίες ή οικογενειακές φωτογραφίες και εικόνες που έχουμε συλλέξει από πριν.**

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Θέτουμε το ερώτημα: «Πώς μαθαίνουμε για το παρελθόν;». Με τη βοήθεια της διαφάνειας που έχουμε αναρτήσει μεγενθυμένη στην πινακίδα, ενθαρρύνουμε τα παιδιά να επαναφέρουν στη μνήμη τους τα όσα συζητήσαμε σε προηγούμενα μαθήματα. «Πώς μαθαίνω για την οικογένειά μου; Από πού μπορώ να πάρω πληροφορίες;». Τα παιδιά μοιράζονται τις ιδέες τους. Οι ενδεικτικές διαφάνειες και οι φωτογραφίες-δείγματα στα Φύλλα Εργασίας μπορούν να λειτουργήσουν ως ερεθίσματα για μια πρώτη συζήτηση, στην οποία μπορούμε να εμβαθύνουμε όταν τα παιδιά προσκομίσουν τις δικές τους φωτογραφίες.³⁹

Δραστηριότητα 1: Ανακρίνοντας μια πηγή – φωτογραφία

Σε ζευγάρια, τα παιδιά εργάζονται στο Φύλλο Εργασίας «Ανακρίνοντας μια φωτογραφία», το οποίο περιλαμβάνει ένα *Διάγραμμα μελέτης πηγής μέσα από επίπεδα* (σ. 9-10). Στην παρουσίαση PowerPoint του συμπληρωματικού υλικού προτείνεται η φωτογραφία που ακολουθεί, η οποία περιλαμβάνεται και στα Φύλλα Εργασίας.⁴⁰ Συζητούμε με τα παιδιά τον τρόπο με τον οποίο θα εργαστούμε: θα μάθουμε πώς να ανακρίνουμε πηγές και θα δούμε κατά πόσο αυτό θα μας φανεί χρήσιμο στα επόμενα μαθήματα, αλλά και σε διάφορες περιστάσεις της ζωής μας, στις οποίες θα βρεθούμε αντιμέτωποι με μια ή περισσότερες πηγές.

Οικογενειακή φωτογραφία Α (ενδεικτική πρωτογενής πηγής).⁴¹

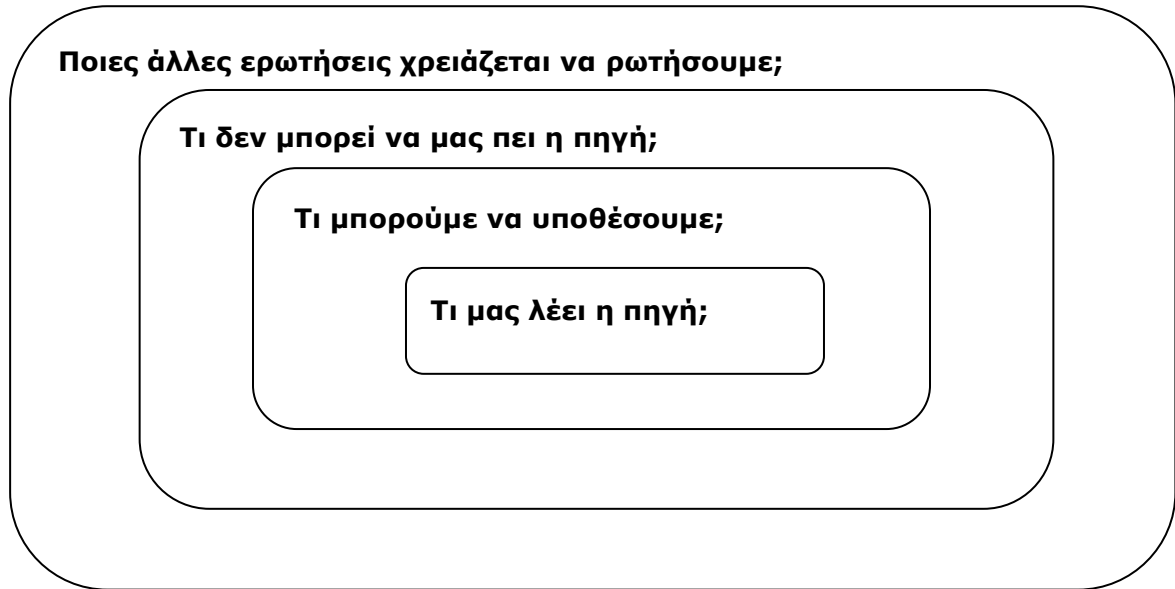
Βοηθούμε τα παιδιά δίνοντάς πρώτα στην ολομέλεια κάποιες αρχικές απαντήσεις ως παραδείγματα, έτσι ώστε να αντιληφθούν τον διαφορετικό τρόπο σκέψης που απαιτείται σε κάθε επίπεδο του διαγράμματος που ακολουθεί.⁴²

³⁹ Βλ. ενδεικτική παρουσίαση PowerPoint. Πρόσβαση: Ιστοσελίδα Ιστορίας, Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΔΕ) http://www.schools.ac.cy/klimakio/Themata/istoria/c_taxi_did_protaseis.html

⁴⁰ Βλ. ενδεικτική παρουσίαση PowerPoint. ό.π.π.

⁴¹ Οικογενειακές φωτογραφίες: Ευγενής παραχώρηση κ. Γιακουμή Αντωνίου και κ. Φωτεινής Αντωνίου.

⁴² Το διάγραμμα αυτό επεξηγείται στην έκδοση Riley, C. (1999) *Teaching History* 97, *Visual History Edition* και μπορεί να αξιοποιηθεί σε πλήθος περιπτώσεων, στις οποίες τα παιδιά καλούνται να μελετήσουν μια πηγή, είτε μόνα τους, είτε σε ζευγάρια ή ομάδες. Οι επιπρόσθετες ερωτήσεις, τις οποίες τα παιδιά καλούνται να σημειώσουν, μπορούν να αποτελέσουν τη δραστηριότητα προσανατολισμού ή και τη σύνδεση-ερέθισμα για μια βαθύτερη διερεύνηση του υπό εξέταση θέματος.

Αφιερώνουμε χρόνο στο κάθε ζευγάρι, ενθαρρύνουμε τη συζήτηση και προσφέρουμε ερεθίσματα, διαφοροποιώντας ταυτόχρονα τις ερωτήσεις μας ανάλογα με τις δυνατότητες των παιδιών. Αφού ολοκληρώσουν τη δραστηριότητα, τα ζευγάρια μοιράζονται τα αποτελέσματα της συζήτησής τους με την ολομέλεια της τάξης. Καλωσορίζουμε τη διαφορετικότητα των απόψεων, εφόσον τα συμπεράσματα των παιδιών αιτιολογούνται και υποστηρίζονται από τεκμήρια.

Δραστηριότητα 2: Ανακρίνοντας μια πηγή – νέες πληροφορίες

Στη συνέχεια, προβάλλουμε την ίδια οικογενειακή φωτογραφία με κάποιες επιπρόσθετες πληροφορίες (βλ. παρουσίαση PowerPoint: «Οικογενειακή φωτογραφία Α - ενδεικτική πρωτογενής πηγή»), τις οποίες παρουσιάζουμε σταδιακά για να κρατήσουμε το ενδιαφέρον των παιδιών και να δημιουργήσουμε το αίσθημα της ανακάλυψης. Σε ζευγάρια, τα παιδιά συζητούν κατά πόσο πιστεύουν ότι πρέπει να αλλάξουν κάποιες από τις αρχικές τους απαντήσεις και υποθέσεις ή αν βρήκαν απαντήσεις στα ερωτήματα που έθεσαν οι ίδιοι (επίπεδο 4: «Ποιες άλλες ερωτήσεις χρειάζεται να ρωτήσουμε;»). Εάν αυτό ισχύει, δικαιολογούν πώς και γιατί. Σταδιακή παρουσίαση επιπρόσθετων πληροφοριών (ενδεικτική):

Οικογενειακή φωτογραφία Χατζημιχαήλ Χατζηγαβριήλ 1920 (ενδεικτική πρωτογενής πηγή).

Δραστηριότητα 3: Σειροθέτηση φωτογραφιών με βάση τη χρονολογική σειρά

Τα παιδιά, σε ζευγάρια, οργανώνουν τις φωτογραφίες σε χρονολογική σειρά, αιτιολογώντας την απόφασή τους (Φύλλο Εργασίας «Σειροθέτηση φωτογραφιών με βάση τη χρονολογική σειρά»).

Οικογενειακή φωτογραφία Β
(ενδεικτική πρωτογενής πηγή).

Οικογενειακή Φωτογραφία Γ
(ενδεικτική πρωτογενής πηγή).

Στη συνέχεια, τα παιδιά παρουσιάζουν τη σειροθέτησή τους και αιτιολογούν τις επιλογές τους στην ολομέλεια της τάξης. Καλωσορίζουμε τη διαφορετικότητα των απόψεων, εφόσον τα συμπεράσματα των παιδιών αιτιολογούνται και υποστηρίζονται από τεκμήρια.

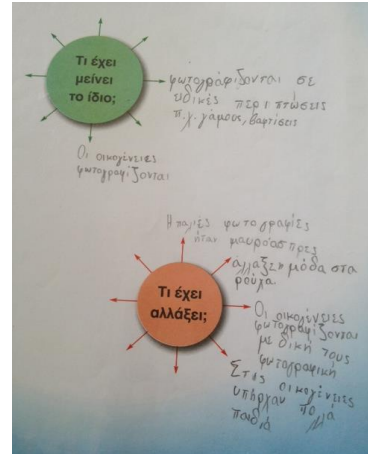
Στη συνέχεια, τα παιδιά μελετούν νέες πληροφορίες που τους παρέχουμε για τις φωτογραφίες αυτές:

- Η οικογενειακή φωτογραφία Β χρονολογείται γύρω στο 1943-1944.
- Η οικογενειακή φωτογραφία Γ χρονολογείται γύρω στο 1962.

Τα παιδιά υπολογίζουν πόσα χρόνια διαφορά έχει η μια φωτογραφία με την άλλη.

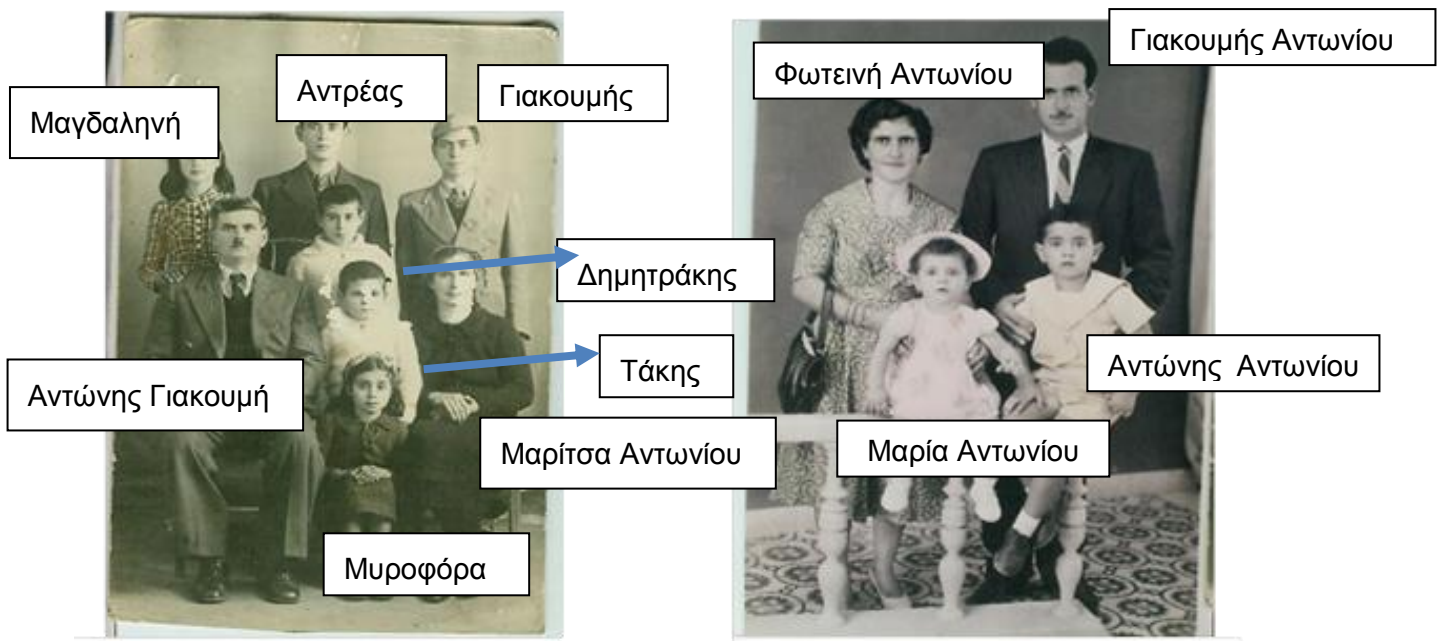
Επίσης με τη βοήθεια του Φύλλου Εργασίας τα παιδιά συζητούν τις φωτογραφίες. «Οι φωτογραφίες αυτές απεικονίζουν οικογένειες που ζούσαν στην Κύπρο πριν από χρόνια. Ανήκουν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Ας δούμε τι έχει αλλάξει και τι έχει μείνει το ίδιο». Τα παιδιά μπορούν να αναφερθούν σε διάφορα στοιχεία, π.χ. ένδυση και υπόδηση, κόμμωση, στολίδια, στάση σώματος κ.λπ..

Τα παιδιά εργάζονται σε ζευγάρια, σημειώνουν τις παρατηρήσεις τους στο τετράδιό τους ή στο Φύλλο Εργασίας και τις ανακοινώνουν. Συζητούμε στην ολομέλεια.

Δείγμα του πώς ένα παιδί αποφάσισε να συμπληρώσει το Φύλλο Εργασίας

Δραστηριότητα 4: Ανακρίνοντας και συγκρίνοντας πηγές – επιπρόσθετες πληροφορίες

Τα παιδιά μελετούν τις νέες επιπρόσθετες πληροφορίες και θέτουμε και το νέο μας ερώτημα:

- «Η οικογένεια στη φωτογραφία Β και η οικογένεια στη φωτογραφία Γ συνδέονται με στενή συγγένεια. Αν παρατηρήσουμε με προσοχή τα ονόματα των αντρών, πιθανότατα να μπορέσουμε να ανακαλύψουμε το είδος αυτής της συγγένειας. Εμπρός, λοιπόν!»
- Απάντηση: Ο Γιακουμής Αντωνίου είναι γιος του Αντώνη Γιακουμή.

Συζητούμε τις παρατηρήσεις μας όσον αφορά το πώς δίνονταν τα ονόματα στα παιδιά και υπενθυμίζουμε τα ευρήματα της Αποστολής 1.

Δραστηριότητα 5: Εντοπίζοντας λεπτομέρειες

Σε περίπτωση που τα παιδιά σχολιάσουν τον τρόπο με τον οποίο είναι ντυμένος ο νέος με το πηλίκιο, παίρνουμε αφορμή για να εξηγήσουμε ότι ο συγκεκριμένος νέος (Γιακουμής Αντωνίου) είναι μαθητής και φοράει τη μαθητική στολή του Παγκυπρίου Γυμνασίου (1943-44). Ακολούθως θέτουμε το ερώτημα: «Τι έχει αλλάξει και τι έχει μείνει το ίδιο όσον αφορά τις μαθητικές στολές; Συγκρίνετε τις δικές σας με αυτήν της φωτογραφίας».

Τα παιδιά εργάζονται σε ζευγάρια, σημειώνουν τις παρατηρήσεις τους στο τετράδιό τους ή σε Φύλλο Εργασίας και τις ανακοινώνουν στην ολομέλεια.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί σημειώνει στην ατομική του καρτέλα ή αν υπάρχει χρόνος αναφέρει:

- τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία που ανακάλυψε σχετικά με τις αλλαγές και τις ομοιότητες στις οικογενειακές φωτογραφίες·
- παραδείγματα από το σημερινό μάθημα, κατά τα οποία χρειάστηκε να αναθεωρήσει τις αρχικές του υποθέσεις.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Στο επόμενο μάθημα

Το επόμενο μάθημα μπορεί να αφιερωθεί εξ' ολοκλήρου στην παρουσίαση των φωτογραφιών και των αντικειμένων που έχουν φέρει τα παιδιά από το σπίτι. Αναμένεται ότι τα παιδιά θα συνδέσουν τις νέες πληροφορίες με την ιστορία του ονόματος των γονιών/κηδεμόνων, των παππούδων και των γιαγιάδων τους. Στόχος μας είναι τα παιδιά να είναι σε θέση να αξιοποιήσουν τα αντικείμενα-πηγές που μάζεψαν και να τα οργανώσουν με τρόπο ώστε να οικοδομήσουν νέα γνώση.

Διδακτική πρόταση 7: Πώς οργανώνουμε μια έκθεση στην τάξη μας;⁴³

Εισαγωγή

Οι διαθεματικές δραστηριότητες που περιγράφονται στη διδακτική αυτή πρόταση, στόχο έχουν να εισηγηθούν δημιουργικούς τρόπους αξιοποίησης των προσωπικών αντικειμένων των παιδιών, μέσα από τη δημιουργία μουσειακών συλλογών και εκθέσεων στη σχολική αίθουσα. Παράλληλα, τέτοιες δραστηριότητες εστιάζουν στις διαδικασίες έρευνας γύρω από τα συγκεκριμένα αντικείμενα-πηγές, αλλά και στους τρόπους έκθεσης και ερμηνείας των αντικειμένων. Αναμένεται ότι η συγκεκριμένη διδακτική πρόταση θα υλοποιηθεί σε περισσότερα από ένα μαθήματα, ανάλογα με τον αριθμό των αντικειμένων, το ενδιαφέρον των παιδιών και την ανταπόκριση των επισκεπτών.

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Σε αυτό το μάθημα τα παιδιά συνδυάζουν τις προηγούμενες τους γνώσεις, με σκοπό να δημιουργήσουν ένα μουσείο στη σχολική τους αίθουσα. Οι ιδέες που παρουσιάζονται σε αυτή τη διδακτική πρόταση μπορούν να αποτελέσουν τη βάση και για άλλα μαθήματα/γνωστικά αντικείμενα, ειδικότερα όταν τα παιδιά θα ετοιμάζουν την επίσκεψή τους σε μουσεία με εκθέματα σχετικά με το υπό εξέταση θέμα.⁴⁴

Ερωτήματα-κλειδιά

- Πώς φτιάχνουμε μια μουσειακή έκθεση με θέμα της επιλογής των παιδιών, αξιοποιώντας τα αντικείμενα και τις φωτογραφίες που αυτά θα φέρουν στην τάξη;
- Τι μπορούν να μας πουν τα αντικείμενα και οι φωτογραφίες για τη ζωή των παιδιών της τάξης μας;

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- εντοπίζουν και να οργανώνουν πηγές, με βάση ένα συγκεκριμένο ερώτημα/θέμα (δεξιότητες)·
- επιχειρηματολογούν υπέρ της επιλογής μιας πηγής έναντι άλλης (δεξιότητες)·
- οργανώνουν και αξιολογούν μια μουσειακή έκθεση (επιλογή θέματος, επιλογή εκθεμάτων, σχεδιασμός έκθεσης, δημιουργία επεξηγηματικών πινακίδων) (δεξιότητες)·
- χρησιμοποιούν βασικό λεξιλόγιο που σχετίζεται με τα μουσεία (δεξιότητες)·
- αποδέχονται καλά τεκμηριωμένες απόψεις και αναγνωρίζουν το γεγονός ότι οι αντιδράσεις και οι ερμηνείες που προκύπτουν από τα εκθέματα είναι δυνατό να διαφέρουν (στάσεις).

⁴³ Η διδακτική αυτή πρόταση αποτελεί ευκαιρία για διεπιστημονική προσέγγιση του ερωτήματος μέσα από διάφορα γνωστικά αντικείμενα. Είναι προσαρμογή των εισηγήσεων που περιγράφονται στην έκδοση *Collecting Their Thoughts: Using Museums as Resources for Student Writing* (1997), του Μουσείου Smithsonian. Πρόσβαση:

http://www.smithsonianeducation.org/educators/lesson_plans/collect/crecla/crecla0a.htm [04 Ιουλίου 2012].

⁴⁴ Στην ιστοσελίδα Μουσειακής Αγωγής του Υ.Π.Π. μπορείτε να βρείτε πληθώρα διδακτικών ιδεών για δραστηριότητες πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την επίσκεψη στο μουσείο. Πρόσβαση: http://www.moec.gov.cy/dde/programs/mousiaki_agogi/index.html [04 Ιουλίου 2012].

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Οτιδήποτε κρίνουν τα παιδιά ως απαραίτητο για να δημιουργήσουν την έκθεσή τους:
 - αντικείμενα και φωτογραφίες που συνέλεξαν.
 - φύλλο καταλόγου έκθεσης.
 - χρωματιστά μολύβια και μαρκαδόρους.
 - πινακίδες ή μεγάλα χαρτόνια.
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Προετοιμασία

Στο μάθημα αυτό τα παιδιά θα χρειαστούν:

- χώρο ώστε να τοποθετήσουν τα εκθέματά τους·
- χώρο ώστε να μπορέσουν να δουλέψουν με άνεση τις πινακίδες/ετικέτες τους·
- υπολογιστές συνδεδεμένους με το διαδίκτυο για την έρευνά τους·
- εκτυπωτή για να τυπώσουν, αν χρειαστεί, το τελικό κείμενο των επεξηγηματικών πινακίδων/ετικετών για τα αντικείμενα.

Είναι σημαντικό επίσης να δώσουμε στα παιδιά άνεση χρόνου για να συζητήσουν και να καταλήξουν σε ομόφωνες αποφάσεις, όπου αυτό είναι δυνατόν. Γενικότερα, ο ρόλος μας ως «αόρατοι» σχεδόν συντονιστές/τριες είναι πολύ σημαντικός, ώστε να διασφαλίσουμε ότι όλα τα ζευγάρια και, αργότερα, οι ομάδες μπορούν και λειτουργούν αποτελεσματικά για την επίτευξη των στόχων που τίθενται.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Διερευνούμε τις προϋπάρχουσες γνώσεις των παιδιών σχετικά με τις έννοιες *μουσείο*⁴⁵ και *έκθεση*. Τα παιδιά μπορούν επίσης σε ομάδες να ψάξουν αυτές τις λέξεις σε λεξικά ή σε συγκεκριμένες ιστοσελίδες στο διαδίκτυο και να εντοπίσουν διάφορα είδη μουσείων.⁴⁶

Τα παιδιά εντοπίζουν και συγκεντρώνουν φωτογραφίες που απεικονίζουν μουσεία ανά τον κόσμο με διάφορες συλλογές. Μετά τις πρώτες αυθόρμητες παρατηρήσεις τους τα παιδιά συζητούν τον τρόπο που οργανώνονται τα αντικείμενα μέσα στα μουσεία. Όπου είναι δυνατόν, κάνουμε αναφορά στις εικόνες από τα μουσεία που είδαν τα παιδιά και συζητούμε τους διάφορους τρόπους με τους οποίους παρουσιάζονται (εκτίθενται) συνήθως τα αντικείμενα σε μια έκθεση (π.χ. σύμφωνα με το υλικό τους, το θέμα, την ηλικία κτλ).

Δραστηριότητα 1: Ιδεοθύελλα για την επιλογή θέματος

Τα παιδιά παρουσιάζουν με συντομία τα αντικείμενα και τις φωτογραφίες που έφεραν από το σπίτι. Τοποθετούμε το κάθε αντικείμενο μαζί με το σημείωμά του «Αντικείμενο από το παρελθόν μου» σε περίοπτη θέση.

Συναποφασίζουμε τη δημιουργία μιας δικής μας έκθεσης στην σχολική αίθουσα. Μπορούμε να ενισχύσουμε το ενδιαφέρον των παιδιών συζητώντας τον στόχο της έκθεσης: μέσα από διάφορα αντικείμενα, να βοηθήσει τους/τις επισκέπτες/τριες να πληροφορηθούν για τη ζωή των παιδιών της τάξης μας. Τα παιδιά συζητούν σε ζευγάρια πιθανά θέματα στα οποία θα μπορούσαμε να εστιάσουμε την έκθεσή μας. Παράλληλα μπορούμε να εισηγηθούμε και εμείς κάποια πιθανά θέματα: *Όταν ήμασταν μικρά παιδιά, Ποιοι είμαστε/ήμασταν; Εμείς, οι*

⁴⁵ Σύμφωνα με το καταστατικό του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM), μουσείο είναι ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός, ανοικτός για το κοινό, στην υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξής της, που αναλαμβάνει να συντηρεί, να προφυλάσσει, και να εκθέτει υλικά και μαρτυρίες για τον άνθρωπο και το περιβάλλον του· και ταυτόχρονα να εμπλουτίζεται, να ερευνά και να εκπαιδεύει για σκοπούς μελέτης, παιδείας και ευαισθητοποίησης του κοινού.

⁴⁶ Βλ. Ιστοσελίδα Μουσειακής Αγωγής. Πρόσβαση:

http://www.moec.gov.cy/dde/programs/mousiaki_agogi/syndeseis.html [4 Ιουλίου 2012].

συμμαθητές και οι συμμαθήτριες, κ.ά.

Στη συνέχεια, τα ζευγάρια παρουσιάζουν τις ιδέες τους σχετικά με το θέμα της έκθεσης. Στην αρχή της παρουσιάσής τους, τα παιδιά εξηγούν τους λόγους για τους οποίους πιστεύουν ότι το θέμα που προτείνουν είναι κατάλληλο για μια έκθεση με τα αντικείμενα που έφεραν στην τάξη (παρουσίαση σε ζευγάρια). Σημειώνουμε τυχόν κοινά θέματα και συναποφασίζουμε με τα παιδιά (ή ψηφίζουμε αν χρειαστεί) δύο ή τρία θέματα που έπεισαν περισσότερο όλη την τάξη για την καταλληλότητά τους, και από αυτά επιλέγουμε το επικρατέστερο.

Δραστηριότητα 2: Πώς οργανώνουμε τα αντικείμενα

Σε δυάδες τα παιδιά εξετάζουν από κοντά τα αντικείμενα. Στη συνέχεια, τα παιδιά συζητούν πιθανούς τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαν να οργανώσουν τα αντικείμενα σε μια έκθεση, ώστε να φτιάξουν ένα μουσείο στην τάξη τους. Οι ερωτήσεις στο Φύλλο Εργασίας «Οργανώνοντας μια έκθεση στην τάξη μας» μπορούν να βοηθήσουν τα παιδιά να συντονιστούν και να οργανώσουν καλύτερα τις σκέψεις τους (βλ. τέλος αυτής της διδακτικής πρότασης).

Τα παιδιά ανακοινώνουν τις αποφάσεις τους στην ολομέλεια και η τάξη συζητά το πώς θα οργανώσει την έκθεσή της. Σημειώνουμε τις εισηγήσεις που ακούγονται και συναποφασίζουμε. Η έκθεσή μας μπορεί να είναι όσο μεγάλη επιθυμούν τα παιδιά και όσο επιτρέπει ο χώρος της σχολικής αίθουσας. Αν υπάρχει η δυνατότητα, η έκθεση μπορεί να γίνει σε κάποιο κοινό σχολικό χώρο, σε συντονισμό και συνεργασία και με τα άλλα τμήματα του σχολείου.

Δραστηριότητα 3: Τι πρέπει να περιέχει μια επεξηγηματική πινακίδα (ετικέτα) ενός αντικειμένου;

«Τώρα που αποφασίσαμε πώς θα οργανώσουμε τα αντικείμενά μας, ας δούμε πώς μπορούμε να βοηθήσουμε τους επισκέπτες και τις επισκέπτριές μας να ενδιαφερθούν και να μάθουν πράγματα για τα αντικείμενα, αλλά και για τους/τις κατόχους τους. Για το λόγο αυτό, θα πρέπει να ετοιμάσουμε τις πινακίδες/ετικέτες που θα εξηγούν στους επισκέπτες και τις επισκέπτριές μας τι είναι αυτό που βλέπουν μπροστά τους».

Το κάθε παιδί μαζεύει τα αντικείμενά του και τα συνοδευτικά τους σημειώματά στο θρανίο του.

Διευκρινίζουμε ότι, στην περίπτωση των μουσείων, η λέξη *πινακίδα* ή *ετικέτα* αναφέρεται στις γραπτές πληροφορίες που παρέχονται για τα αντικείμενα μιας έκθεσης. Στη συνέχεια, το κάθε παιδί αναλαμβάνει να γράψει μια πιο ολοκληρωμένη πινακίδα για τα αντικείμενά του, χρησιμοποιώντας τα σημειώματα που ετοίμασε στο σπίτι. Με τη βοήθεια του ενδεικτικού φύλλου τα παιδιά περιγράφουν το αντικείμενό τους. Στην περίπτωση που τα παιδιά δεν το αναφέρουν από μόνα τους, τα πληροφορούμε ότι παρόμοιες οδηγίες έχουν στο μυαλό τους και οι άνθρωποι που οργανώνουν μια έκθεση στα μουσεία.

Δραστηριότητα 4: Πώς ετοιμάζουμε τα κείμενα των επεξηγηματικών πινακίδων;

Αφού τελειώσουν τις δικές τους πινακίδες/ετικέτες, τα παιδιά τις ανταλλάζουν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους. Τα παιδιά διαβάζουν τις άλλες πινακίδες/ετικέτες από τη σκοπιά ενός επισκέπτη ή μιας επισκέπτριας που δεν γνωρίζει τίποτα για το αντικείμενο ή για το παιδί στο οποίο ανήκει, και κάνουν διάφορες παρατηρήσεις, με σκοπό η πινακίδα να γίνει πιο σαφής, πιο κατατοπιστική και πιο ζωντανή. Στη συνέχεια, με βάση τα σχόλια των συμμαθητών/τριών τους, τα παιδιά αναθεωρούν το κείμενο των πινακίδων τους και το κάθε παιδί μεταφέρει το τελικό κείμενο σε χαρτόνι με μεγάλα, ευανάγνωστα γράμματα. Τα παιδιά μπορούν επίσης να αξιοποιήσουν τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές για τη συγγραφή των κειμένων τους.

Δραστηριότητα 5: Ώρα για δράση

Δύο ζευγάρια παιδιών δουλεύουν μαζί σε ομάδες για να ετοιμάσουν την έκθεση. Συζητούμε με τα παιδιά ότι και οι άνθρωποι του μουσείου εργάζονται με τον ίδιο τρόπο και ότι οι εκθέσεις είναι το αποτέλεσμα διαλόγου και ομαδικής εργασίας. Φροντίζουμε ώστε να σχηματιστούν οι ακόλουθοι τέσσερις τύποι ομάδων:

Φωτογραφία: Ομάδα παιδιών οργανώνει αντικείμενα (Πρώτη Φάση Μερικής Εφαρμογής).

▪ Ομάδα Επισκεπτών

Στόχος: να καθορίσει από πού θα μπαίνουν, πώς θα προχωρούν και από πού θα φεύγουν οι επισκέπτες, ώστε να έχουν τη δυνατότητα να βλέπουν τα αντικείμενα και τις πινακίδες χωρίς συνωστισμό.

▪ Ομάδα Αντικειμένων και Πινακίδων

Στόχος: να οργανώσει, σύμφωνα με τα όσα αποφάσισε η ολομέλεια της τάξης, τη διάταξη των αντικειμένων και των πινακίδων τους.

▪ Ομάδα Χώρου

Στόχος: να οργανώσει τον χώρο στον οποίο θα τοποθετηθούν τα αντικείμενα, δηλαδή τα τραπέζια, τα θρανία, τις πινακίδες κ.λπ..

▪ Ομάδες Προσκλήσεων και Διαφήμισης

Στόχος: μέσα από διαφημιστικά έντυπα, να διαφημίσουν την έκθεση στους συμμαθητές/τριες άλλων τάξεων, στους δασκάλους/ες τους, στους γονείς/κηδεμόνες τους κ.λπ..

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι – σε περίπτωση που τα παιδιά το κρίνουν απαραίτητο – η έκθεση μπορεί να συμπληρωθεί ή/και να εμπλουτιστεί με νέα αντικείμενα που θα φέρουν από το σπίτι.

Δραστηριότητα 6: Ώρα για αναστοχασμό – Ώρα για αναθεώρηση;

Όταν γίνουν οι απαραίτητες προετοιμασίες, τα ίδια τα παιδιά-δημιουργοί εγκαινιάζουν ως επισκέπτες πια την έκθεσή τους. Στη συνέχεια συζητούμε με τα παιδιά ορισμένες ερωτήσεις που σκοπό έχουν να ελέγξουν την αποτελεσματικότητα της έκθεσής. Τα παιδιά στέκονται κριτικά απέναντι στην εμπειρία της περιήγησής τους στο μουσείο της τάξης μας, ώστε να τη βελτιώσουν περισσότερο πριν η έκθεση ανοίξει επίσημα τις πόρτες της στο ευρύτερο σχολικό κοινό. Κάποια ενδεικτικά παραδείγματα τέτοιων ερωτήσεων μπορεί να είναι τα ακόλουθα;

Φωτογραφία: Αντικείμενα και πινακίδες/ετικέτες από έκθεση τάξης (Φάση Μπολιάσματος).

- Εστίασαν όλοι/ες την προσοχή τους στα ίδια αντικείμενα;
- Διάβασαν όλοι/ες όλες τις πινακίδες;
- Τι ήταν αυτό που τράβηξε περισσότερο το ενδιαφέρον των περισσότερων μαθητών/μαθητριών;
- Οι επισκέπτες, μπόρεσαν να δουν εύκολα τα αντικείμενα που παρουσιάζονται;
- Όσον αφορά στις πινακίδες, είχαν τοποθετηθεί με τρόπο ώστε να μην παρεμποδίζεται η ανάγνωσή τους από 2-3 επισκέπτες ταυτόχρονα;

Δραστηριότητα 7: Ώρα για δράση

Η έκθεση έχει ανοίξει για το κοινό. Τα παιδιά προσκαλούν τη Διεύθυνση, τους εκπαιδευτικούς και τα παιδιά άλλων τμημάτων του σχολείου. Με βάση τα πιο πάνω ερωτήματα, συζητούμε και πάλι στην ολομέλεια της τάξης τι πρόσεξαν κατά τη διάρκεια της επίσκεψης.

Δραστηριότητα 8: Πίσω στο σχεδιαστήριο – Αξιολόγηση έκθεσης

Με βάση τις παρατηρήσεις και τα σχόλια των παιδιών, συναποφασίζουμε για τυχόν αναθεωρήσεις που χρειάζονται και για το πως θα προχωρήσουμε στην υλοποίησή τους.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Επαινούμε τα παιδιά τόσο για το περιεχόμενο της έκθεσής τους, όσο και τον τρόπο με τον οποίο οργάνωσαν, αξιολόγησαν και αναθεώρησαν τη μουσειακή τους έκθεση. Σημεία προς συζήτηση:

- Η διαδικασία που ακολουθήσαμε μοιάζει πολύ με τις διαδικασίες που ακολουθούν και οι ερευνητές που αναλαμβάνουν την οργάνωση των μουσείων: σκέφτονται, θέτουν ερωτήματα, συλλέγουν υλικό, συζητούν, συνθέτουν, αναθεωρούν, γράφουν, παρουσιάζουν το τελικό προϊόν και – αν χρειαστεί – αναθεωρούν και πάλι.
- Ο/η κάθε επισκέπτης/τρια με βάση τα ενδιαφέροντα και τις εμπειρίες του/της, εστιάζει την προσοχή του/της σε διαφορετικά αντικείμενα ή πινακίδες/ετικέτες της έκθεσης (δεν έχουμε όλοι τα ίδια ενδιαφέροντα) – υπάρχουν όμως και ομοιότητες στον τρόπο με τον οποίο πολλοί επισκέπτες αντέδρασαν σε συγκεκριμένα αντικείμενα.
- Για το ίδιο αντικείμενο μπορεί να υπάρχουν διαφορετικές αντιδράσεις και ερμηνείες – και αυτό είναι απόλυτα αποδεκτό. Εξάλλου, γι' αυτό το λόγο μαθαίνουμε Ιστορία, για να είμαστε σε θέση να αποδεχόμαστε και ερμηνείες διαφορετικές από τις δικές μας· και την ίδια στιγμή, να μπορούμε να συνθέτουμε και να παρουσιάζουμε με επιχειρήματα τη δική μας τεκμηριωμένη θέση. Στο σημείο αυτό υποδεικνύουμε στα παιδιά τις πινακίδες με τους λόγους για τους οποίους μαθαίνουμε Ιστορία, που βρίσκονται αναρτημένοι στην τάξη μας.⁴⁷

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

⁴⁷ Βλ. Θεωρητικό Πλαίσιο.

Οργανώνοντας μια έκθεση στην τάξη μας

Σκεφτόμαστε, συζητούμε, αποφασίζουμε πώς μπορούμε να οργανώσουμε τα αντικείμενα σε μια έκθεση:

- Έχουμε στο μυαλό μας τα αντικείμενα που φέραμε στη σχολική μας αίθουσα.
- Υπάρχουν αντικείμενα που μοιάζουν μεταξύ τους;
- Πώς μοιάζουν;
- Γιατί επιλέξαμε να φέρομε στην τάξη αυτά τα αντικείμενα;
- Ποια αντικείμενα πρέπει να είναι αυτά που θα δουν πρώτα οι επισκέπτες; Γιατί;
- Ποια αντικείμενα πρέπει να είναι αυτά που θα δουν τελευταία οι επισκέπτες; Γιατί;

///
•
///

Τι συζητήσαμε;

Τι αποφασίσαμε;

Οι επισκέπτες στην έκθεσή μας θα ήθελαν μερικές πληροφορίες για τα εκθέματα. Ελέγχουμε αν αυτές οι πληροφορίες υπάρχουν.

Ταυτότητα Αντικειμένου

- Τι είναι;
- Πότε δημιουργήθηκε;
- Από τι είναι φτιαγμένο;
- Σε ποιον ανήκει; Πότε το απέκτησε;
- Πώς και πότε το χρησιμοποιούσε;
- Γιατί αυτό το αντικείμενο είναι σημαντικό για τον κάτοχό του;
- Τι πρέπει να προσέξει ένας επισκέπτης όταν παρατηρεί το αντικείμενο αυτό; Γιατί;

///
•
///

Θυμόμαστε:

- Οι πληροφορίες στην πινακίδα πρέπει να είναι σύντομες και περιεκτικές, γιατί οι επισκέπτες δεν θα ήθελαν να περάσουν όλη την ώρα τους διαβάζοντας.
- Ο χώρος της έκθεσης είναι μικρός.

///
•
///

Διδακτική πρόταση 8: Πώς μαθαίνω για το τμήμα μου;

Ερώτημα-κλειδί

- Πώς μαθαίνω για το τμήμα μου;

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και οι μαθήτριες να:

- αναφέρουν διάφορα είδη πηγών, από τα οποία να μπορούν να αντλούν πληροφορίες για το τμήμα τους (επιστημολογικές έννοιες)·
- εντοπίζουν πηγές και τεκμήρια που μπορούν να απαντήσουν στο ερώτημα (δεξιότητες)·
- διατυπώνουν τα συμπεράσματα της διερεύνησής τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες)·
- επιχειρηματολογούν χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Αναρτημένα τα λουλούδια των παιδιών («ο κήπος του τμήματός μας»).
- Φύλλο Εργασίας «Ερευνώντας την ιστορία του τμήματός μας» (σ. 13).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Προετοιμασία

Από τα λουλούδια και τα χαρτόνια με τις ιστορίες των ονομάτων των παιδιών συγκεντρώνουμε γενικές παρατηρήσεις για το τμήμα (π.χ. τόπος καταγωγής, αριθμός παιδιών που ασχολούνται με αθλήματα, κ.λπ.) και ετοιμάζουμε τα εξής, ώστε να συνεισφέρουμε ως εκπαιδευτικοί στην τράπεζα υλικού/πηγών:

- αντίγραφα ενός ημερολογίου με τις ημερομηνίες: της έναρξης της σχολικής χρονιάς· της άφιξης των παιδιών στο σχολείο· της πρώτης τους γνωριμίας με τους/τις δασκάλους/ες τους· της πρώτης τους εισόδου στη σχολική τους αίθουσα· της πρώτης επίσκεψης που έκαναν ως τμήμα· της εκλογής του μαθητικού συμβουλίου· και άλλων ημερομηνιών που σχετίζονται με τις δραστηριότητες και την ιστορία του τμήματος και του σχολείου·
- κατάλογο του τμήματος με τα ονόματα των παιδιών·
- ωρολόγιο πρόγραμμα με τα ονόματα των δασκάλων τους, ανά μάθημα.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

«Τι θα λέγατε ότι αποτελούν τα λουλούδια μας μαζεμένα σε ένα χώρο;»

Τα παιδιά μοιράζονται τις σκέψεις τους (π.χ. κήπος, πολλά λουλούδια μαζί, ομάδα, κ.ά.).

Δραστηριότητα 1: Τα παιδιά του τμήματός μας

Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια, αφού πρώτα ενθαρρύνουμε τα παιδιά να σκεφτούν και να συζητήσουν τις απαντήσεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους. Θέτουμε τα εξής ερωτήματα:

- Τι αντιπροσωπεύει το κάθε λουλούδι του κήπου; (Αλλάζουμε την ερώτηση ανάλογα με το τι έχουν επιλέξει να σχεδιάσουν τα παιδιά).
 - Πιθανές απαντήσεις: π.χ. το κάθε παιδί, στοιχεία της ταυτότητάς μας κ.λπ..
- Σε ένα κήπο, είναι όλα τα λουλούδια τα ίδια;
 - Εδώ τα παιδιά αναφέρονται στις ομοιότητες και τις διαφορές που εντόπισαν μέσα από την παρατήρηση των λουλουδιών των άλλων παιδιών, αλλά και μέσα από τη συζήτηση που ακολούθησε.
- Παρατηρώντας τα λουλούδια σας, από μακριά, φαίνονται όλα τα ίδια;
 - Πιθανές απαντήσεις: π.χ. *όχι είναι διαφορετικά ως προς το είδος, το σχήμα πετάλων, το χρώμα ...*

Στη συνέχεια συνοψίζουμε τη συζήτηση, για παράδειγμα:

«Θα έχετε προσέξει ότι και στον κήπο του σχολείου μας ή/και του σπιτιού σας, το κάθε λουλούδι έχει το δικό του διαφορετικό χρώμα, σχήμα και μέγεθος· τις δικές του ανάγκες ως φυτό· αλλά και το δικό του ξεχωριστό άρωμα. Το ίδιο συμβαίνει και με τα λουλούδια που φτιάξατε απαντώντας στην ερώτηση «Ποιος/α είμαι». Το κάθε λουλούδι παρουσιάζει στοιχεία που σας κάνουν ιδιαίτερους και μοναδικούς, και που αποτελούν μέρος του ποιοι/ποιες είσαστε. Την ίδια στιγμή όμως, όλα αυτά τα λουλούδια ανήκουν στον ίδιο κήπο, όπως κι εσείς είστε μαθητές και μαθήτριες στο ίδιο τμήμα και σχολείο».

Συζητούμε τα σχόλια και τις σκέψεις των παιδιών.

Δραστηριότητα 2: Πώς μαθαίνουμε για το τμήμα μας σήμερα;

Το τμήμα μας (κήπος) δεν είναι απλά ένα άθροισμα παιδιών (λουλουδιών), αλλά έχει τη δική του ιστορία, τις δικές του ξεχωριστές δραστηριότητες.

Ερώτημα: «Σε τι διαφέρει και σε τι μοιάζει το τμήμα μας με τα άλλα π.χ. με τα αδελφά τμήματα του σχολείου μας». Τα παιδιά συζητούν πρώτα σε ζευγάρια και στη συνέχεια ανακοινώνουν τις σκέψεις τους στην ολομέλεια. Για παράδειγμα:

- Το τμήμα μας *μοιάζει* με το αδελφό του τμήμα:
 - Έχει παιδιά της ίδιας περίπου ηλικίας, τα οποία διαβάζουν, μελετούν, μαθαίνουν, έχουν φίλους και φίλες, δασκάλους και δασκάλες.
 - Έχουμε θρανία, έπιπλα, καρέκλες κ.λπ..
 - Έχουμε τον/την ίδια διευθυντή/τρια. κ.λπ..
 - ...
- Το τμήμα μας *διαφέρει* από το αδελφό του τμήμα:
 - Υπάρχουν διαφορετικά αντικείμενα π.χ. βάζα, τσάντες παιδιών, έργα-εργασίες παιδιών στις πινακίδες.
 - Υπάρχουν διαφορετικοί κανονισμοί τους οποίους συμφωνήσαμε από κοινού με τα παιδιά της δικής μας τάξης και τον/τη δάσκαλο/α μας.
 - Ψηφίσαμε διαφορετικό Πρόεδρο, Γραμματέα, Συμβούλιο τάξης.
 - Το τμήμα μας βρίσκεται σε διαφορετική σχολική αίθουσα, πάνω/κάτω ή δεξιά/αριστερά/απέναντι από την π.χ. κύρια είσοδο του σχολείου.
 - Η σχολική μας αίθουσα είναι στολισμένη με διαφορετικά χρώματα κ.λπ.
 - Στη δική μας σχολική αίθουσα, τα θρανία, οι καρέκλες και οι υπολογιστές μας είναι διαφορετικά οργανωμένα.
 - ...

Ως εκπαιδευτικοί έχουμε υπόψη ότι: όπως κάθε παιδί έχει διαφορές αλλά και ομοιότητες με άλλα παιδιά, έτσι και οι ομάδες (σύνολα – συλλογικότητες) έχουν διαφορές και ομοιότητες μεταξύ τους, οι οποίες σχετίζονται με τις δραστηριότητες, τις κοινωνικές σχέσεις, τις νόρμες, τις αξίες και τις αναπαραστάσεις τους.

Δραστηριότητα 3: Πώς μαθαίνουμε για την ιστορία του τμήματός μας;

«Αν ένας ιστορικός θελήσει να γράψει την ιστορία του τμήματός μας, από πού θα αντλήσει πληροφορίες για το Γ ... τμήμα του Δημοτικού σχολείου, της πόλης/επαρχίας τη σχολική χρονιά 2013-2014;».

Τα παιδιά εργάζονται αρχικά σε ζευγάρια. Στη συνέχεια, προβάλλουμε στην τάξη τη γνωστή πλέον διαφάνεια με τις διάφορες κατηγορίες πηγών και τη συμπληρώνουμε με τη βοήθεια των παιδιών, εντοπίζοντας τις κυριότερες πηγές πληροφοριών για την ιστορία του τμήματός μας.

Δραστηριότητα 4: Τι μαθαίνουμε για την ιστορία του τμήματός μας;

«Με όλα αυτά που έχετε συζητήσει σχετικά με τις πηγές, βοηθήσατε πολύ τον ιστορικό να σκεφτεί και να ετοιμάσει κάποιες πρώτες ερωτήσεις. Ελάτε να τον βοηθήσουμε λίγο ακόμη».

Τα παιδιά χρησιμοποιούν το Φύλλο Εργασίας «Ερευνώντας την ιστορία του τμήματός μας» (σ. 13) και αποφασίζουν τις απαντήσεις τους σε ζευγάρια ενώ, ταυτόχρονα, συζητούν, συναποφασίζουν και σημειώνουν τις δικές τους ερωτήσεις.

Κατά τη διάρκεια αυτής της δραστηριότητας, περνούμε από τα ζευγάρια, ενθαρρύνοντας τη συζήτηση τους και βοηθώντας τα με τις ερωτήσεις τους. Όσα ζευγάρια ολοκληρώνουν τις ερωτήσεις, αρχίζουν να εργάζονται με τις εξής νέες πηγές:

- αντίγραφο του ημερολογίου με τις ημερομηνίες της ιστορίας του τμήματος (μέρος της προετοιμασίας μας)·
- κατάλογο του τμήματος με τα ονόματα και τον τόπο καταγωγής των παιδιών·
- ωρολόγιο πρόγραμμα με τα ονόματα των δασκάλων τους, ανά μάθημα.

Σε περίπτωση που χρειαστούν περισσότερες πληροφορίες, τα παιδιά μπορούν επίσης να αξιοποιήσουν τον κήπο με τα λουλούδια και τη συλλογή με τις ιστορίες των ονομάτων των μαθητών που είναι αναρτημένα στην τάξη. Ως εκπαιδευτικοί, στηρίζουμε και συντονίζουμε τα ζευγάρια στα διάφορα στάδια της εργασίας τους με τις πηγές. «Οι ερωτήσεις αυτές τι μας βοήθησαν να μάθουμε από τις πηγές;». Τα παιδιά ανακοινώνουν/παρουσιάζουν τα αποτελέσματα της έρευνάς τους.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί σημειώνει στην ατομική του καρτέλα του 3-5 πληροφορίες που έμαθε για το τμήμα του, με συγκεκριμένες αναφορές σε τεκμήρια. Αναφέρει επίσης τη διαδικασία συλλογής πληροφοριών για το «Πώς μαθαίνουμε για το τμήμα μας;».

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Διδακτική πρόταση 9: Το σχολείο μας: Τι άλλαξε και τι έμεινε το ίδιο;

Ερώτημα-κλειδί

- Το σχολείο μας: Τι άλλαξε και τι έμεινε το ίδιο;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Σε αυτό το μάθημα, τα παιδιά μελετούν φωτογραφίες παλαιότερων εποχών που απεικονίζουν σχολικές εγκαταστάσεις και μαθητές και μαθήτριες σχολείου. Τα παιδιά εντοπίζουν σημεία αλλαγής και συνέχειας, τεκμηριώνουν τις υποθέσεις που διατυπώνουν και παρουσιάζουν στην τάξη τα συμπεράσματά τους.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και οι μαθήτριες να:

- αναφέρουν το περιεχόμενο των όρων: υλικά, εργαλεία, κανονισμοί, δραστηριότητες, αρρυναγωγείο, παρθεναγωγείο (έννοιες περιεχομένου).
- οργανώνουν σε χρονολογική σειρά πρωτογενείς πηγές – και συγκεκριμένα φωτογραφίες (δεξιότητα).
- εντοπίζουν ομοιότητες και διαφορές, καθώς και στοιχεία αλλαγής και συνέχειας (γνώση περιεχομένου - επιστημολογικές έννοιες).
- διερευνούν αλλαγές και συνέχειες και να αναζητούν τα αίτια που τις προκάλεσαν (δεξιότητες).
- αναστοχάζονται σχετικά με τη διαδικασία διαρκούς επανεξέτασης των συμπερασμάτων που προκύπτουν από τα τεκμήρια (επιστημολογικές έννοιες).
- διατυπώνουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint. (ερωτήματα, φωτογραφίες από διάφορα σχολεία και σχετικές πληροφορίες).
- Πηγές με πληροφορίες για το σχολείο μας (ακολουθούν εισηγήσεις).⁴⁸
- Φύλλο Εργασίας «Ερευνώντας την ιστορία του σχολείου μας» (σ. 14-15).
- Φύλλο Εργασίας «Σχολεία από το παρελθόν» (σ. 16-18).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

⁴⁸ Σε αυτή τη διδακτική πρόταση παρατίθενται ενδεικτικές φωτογραφίες σχολείων για να περιγράψουμε τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να προσεγγιστεί η συγκεκριμένη θεματική και να δοθούν απαντήσεις στα σχετικά ερωτήματα των παιδιών (βλ. Φύλλα Εργασίας για ενδεικτικές φωτογραφίες από διάφορα σχολεία της Κύπρου και δραστηριότητες).

Προετοιμασία

Από το αρχείο του σχολείου μας ή/και τις κοινοτικές αρχές εντοπίζουμε παλαιότερες φωτογραφίες και χρήσιμες πληροφορίες για το σχολείο μας (οι ερωτήσεις που ακολουθούν μπορούν να αποτελέσουν μέρος της έρευνας των παιδιών):

- Πώς ονομάζεται σήμερα και πώς ονομαζόταν σε παλαιότερες εποχές;
- Πότε ιδρύθηκε;
- Ποιοι το ίδρυσαν/δημιούργησαν/κατασκεύασαν;
- Για ποιους λόγους επιλέγηκε η συγκεκριμένης τοποθεσίας;
- Ποιες είναι οι ιδιαιτερότητες του σχολείου;
- Πόσα παιδιά φοιτούσαν στο σχολείο τότε και πόσα φοιτούν σήμερα;
- Πόσα τμήματα είχα το σχολείο τότε και πόσα έχει σήμερα;
- Πόσοι εκπαιδευτικοί εργάζονταν στο σχολείο τότε και πόσοι εργάζονται σήμερα;
- Ποιες αλλαγές έγιναν στο κτίριο του σχολείου;

Επιπρόσθετες πηγές:

Το διευθυντικό προσωπικό του σχολείου, ή άτομα που θα μπορούσαν να μοιραστούν πληροφορίες, διάφορα επιστολόχαρτα του σχολείου (ή φάκελοι με τυπωμένο το όνομα του σχολείου), πινακίδες με το όνομα του σχολείου μας.

Φωτογραφικό ή άλλο υλικό από διάφορες πηγές, όπως για παράδειγμα:

- εφημερίδες και ένθετα εφημερίδων (π.χ. «Φιλελεύθερος», *Η ιστορία της Πόλης μου – Λευκωσία*, τεύχος 18, σελ. 9 και *Σελίδες της Κύπρου – Μεγάλοι Κύπριοι*, τεύχος 6, σ. 13).
- ιστοσελίδες στο διαδίκτυο.
- λευκώματα σχολείων ή άλλες εκδόσεις τοπικών κοινοτήτων που σχετίζονται με την τοπική ή/και ευρύτερη ιστορία της εκπαίδευσης (π.χ. το λεύκωμα του Υ.Π.Π. *Η Κυπριακή Εκπαίδευση 1960-2010*).
- μουσειακό υλικό (π.χ. το Μουσείο του Παγκυπρίου Γυμνασίου στη Λευκωσία ή το Μουσείο της ΠΟΕΔ στη Βάσα Κοιλανίου).

Δραστηριότητα προσανατολισμού

«Όλοι εμείς αποτελούμε μια ομάδα, ένα τμήμα. Με το αδελφό τμήμα αποτελούμε μια πιο μεγάλη ομάδα, τη Γ' τάξη του σχολείου. Όλα τα παιδιά όλων των τάξεων, οι δάσκαλοι/ες, ο/η διευθυντής/τρια, οι καθαρίστριες, οι υπεύθυνοι/ες του κυλικείου κ.ά., αποτελούν μια πιο μεγάλη ομάδα. Αυτή η ομάδα, μαζί με το κτήριο, τα υλικά, τα εργαλεία, τους κανονισμούς και όλες τις δραστηριότητες που γίνονται μέσα σε αυτό το χώρο, αποτελούν αυτό που είναι γνωστό σε μας ως *σχολείο*». Εδώ, τοποθετούμε ή προβάλλουμε ορισμένες λέξεις-κλειδιά (σχολείο: άνθρωποι, κτήριο, εργαλεία, υλικά, κανονισμοί, δραστηριότητες) και συζητούμε με τα παιδιά το περιεχόμενο των όρων.

Δραστηριότητα 1: Η ιστορία του ονόματος του σχολείου μας

«*Ας αρχίσουμε την έρευνά μας από το όνομα του σχολείου μας:*

- Πώς ονομάζεται; Από πού μπορούμε να μάθουμε γιατί πήρε το όνομα αυτό;
- Είχε πάντα το ίδιο όνομα; Αν όχι γιατί άλλαξε;»

Με τη βοήθεια της διαφάνειας «Πώς μαθαίνουμε για το παρελθόν» τα παιδιά, σε ζευγάρια, συζητούν και ανακοινώνουν πιθανές πηγές πληροφοριών. Στη συνέχεια, τα παιδιά μοιράζονται τις γνώσεις ή/και τις υποθέσεις τους για το όνομα του σχολείου τους, αξιοποιώντας τις αναρτημένες λέξεις και φράσεις διαβαθμισμένης βεβαιότητας (*αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με...*)

Όπου ισχύει, τα παιδιά μπορούν να διερευνήσουν αν το σχολείο είναι/ήταν γνωστό και με άλλο όνομα; (π.χ. *Δημοτικό Σχολείο Λακατάμειας Στ' - Αγίου Στυλιανού· Δημοτικό Σχολείο Λεμεσού ΙΑ' (Κβ) – Τσιρείου· Δημοτικό Σχολείο Κοφίνου – Μιχαλοπούλειο· Δημοτικό Σχολείο Δάσους Άχνας - Φώτης Πίπτας· Δημοτικό Σχολείο Πάφου ΙΒ' – Πεύκιος Γεωργιάδης*). Από πού θα μπορούσαμε να μάθουμε γιατί πήρε το όνομα αυτό; Τα παιδιά ανακοινώνουν/μοιράζονται γνώσεις ή/και υποθέσεις π.χ. ότι το όνομα μπορεί να δόθηκε προς τιμήν του ιδρυτή/τοπικού αγίου/ήρωα/προσωπικότητας με κοινωφελές έργο/τοποθεσίας/χρονολογική σειρά κατασκευής-αρχαιότητα κ.λπ.

Πολύ χρήσιμες είναι και οι επιτόπιες επισκέψεις σε πτέρυγες του σχολείου μας που χτίστηκαν/προστέθηκαν σε διαφορετικές χρονολογίες. Επισκεπτόμαστε την είσοδο του σχολείου, εντοπίζουμε την πινακίδα με το όνομα του σχολείου (αν υπάρχει). Φωτογραφίζουμε το όνομα και πάμε να εντοπίσουμε και να φωτογραφίσουμε τα μέρη ή τις πτέρυγες του σχολείου που άλλαξαν με την πάροδο του χρόνου (σε μερικά σχολεία αυτές οι αλλαγές μπορεί να είναι ιδιαίτερα αισθητές, ενώ σε πιο καινούρια σχολεία, όχι.). Φωτογραφίζουμε τις ορατές αλλαγές για να μπορέσουμε να τις αξιοποιήσουμε μέσα στην τάξη ως πηγή πληροφοριών και να τις συγκρίνουμε με φωτογραφίες προηγούμενων χρόνων. Επισκεπτόμαστε επίσης το διευθυντικό προσωπικό του σχολείου, ή άτομα τα οποία μπορούν να μοιραστούν μαζί μας πληροφορίες, ώστε τα παιδιά να τους θέσουν τα ερωτήματά τους. Το Φύλλο Εργασίας «Ερευνώντας την ιστορία του σχολείου μας», προτείνεται ως μια βάση για τη συλλογή ερευνητικών δεδομένων.

Επιστρέφοντας στην τάξη μας, τα παιδιά μοιράζονται και συζητούν τις πληροφορίες που μάζεψαν. Αφού διασταυρώσουν τις πληροφορίες τους, παρουσιάζουμε τις πηγές που εντοπίσαμε κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας μας, από έρευνα στο αρχείο του σχολείου ή/και τις κοινοτικές αρχές (π.χ. έγγραφα, επιστολόχαρτα, φωτογραφίες με χρήσιμες πληροφορίες για το σχολείο μας). Τα παιδιά σε ζευγάρια αναλαμβάνουν το ρόλο του ιστορικού ερευνητή, προσπαθώντας να εντοπίσουν επιπρόσθετες πληροφορίες σχετικά με τα ερωτήματά τους, ελέγχοντας ταυτόχρονα και διασταυρώνοντας τις πηγές τους. Αφιερώνουμε χρόνο στο κάθε ζευγάρι μαθητών και μαθητριών, ενθαρρύνουμε και προσφέρουμε ερεθίσματα στη συζήτησή τους και ακούμε προσεκτικά τα αποτελέσματα της συζήτησής τους.

Αποστολή 3 – Δημιουργική σκέψη και έρευνα για το σπίτι:

Αναμένεται ότι σε πολλά σχολεία οι αριθμοί των παιδιών, των τμημάτων και των εκπαιδευτικών θα έχουν αλλάξει από την ίδρυσή τους. Τα παιδιά διερευνούν τις διαφορές σ' αυτούς τους αριθμούς του μαθητικού πληθυσμού ανάμεσα στην ίδρυση του σχολείου και το σήμερα. Τα παιδιά προτείνουν τρόπους με τους οποίους μπορούν να αντλήσουν πληροφορίες, π.χ. να απευθυνθούν στους γονείς και τους παππούδες/γιαγιάδες τους, σε άλλους/ες εκπαιδευτικούς, στο διευθυντή ή τη διευθύντρια κ.λπ. Στο επόμενο μάθημα, τα παιδιά παρουσιάζουν τα αποτελέσματα της έρευνάς τους και τα συζητούν.

Δραστηριότητα 2: Σειροθέτηση με βάση τη χρονολογική σειρά

Πρόταση Α

Τα παιδιά σε ζευγάρια μελετούν-ανακρίνουν αντίγραφα σύγχρονων και παλαιότερων φωτογραφιών της πρόσοψης ή/και διαφόρων πτερύγων του σχολείου μας. Αν έχει προηγηθεί επίσκεψη με τα παιδιά στον σχολικό χώρο και φωτογράφιση των κτηριακών αλλαγών του σχολείου, μπορούμε να συμπεριλάβουμε και αυτές τις πηγές στα αντίγραφα.

Με άξονα το ερώτημα-κλειδί: «Το σχολείο μου: Τι άλλαξε και τι έμεινε το ίδιο;», τα παιδιά οργανώνουν τις φωτογραφίες σε χρονολογική σειρά, αιτιολογώντας την απόφασή τους. Στη συνέχεια, από τις πηγές που θέτουμε στη διάθεσή τους (π.χ. χρονολογία, λόγοι αλλαγών) τα παιδιά εντοπίζουν νέες πληροφορίες σχετικά με το ερώτημα αυτό. Ακολούθως, στην ολομέλεια της τάξης, τα ζευγάρια ανακοινώνουν τη νέα τους σειροθέτηση και τυχόν αναθεωρήσεις που έκαναν αιτιολογώντας κάθε φορά τις επιλογές τους. Καλωσορίζουμε τη

διαφορετικότητα των απόψεων, εφόσον τα συμπεράσματα των παιδιών αιτιολογούνται και υποστηρίζονται από τεκμήρια.

Πρόταση Β

Αν δεν έχουμε πρόσβαση σε φωτογραφικό υλικό του δικού μας σχολείου, ούτε τη δυνατότητα να συλλέξουμε ή να βγάλουμε φωτογραφίες που να παρουσιάζουν τις νέες και τις παλιές πτέρυγες, τις επεκτάσεις του σχολείου κ.λπ., μπορούμε να αξιοποιήσουμε φωτογραφίες άλλων σχολείων, όπως είναι το φωτογραφικό υλικό και τα παραδείγματα ενδεικτικών πηγών που παρατίθενται πιο κάτω.

Τα παιδιά σε ζευγάρια μελετούν τα αντίγραφα 3-4 φωτογραφιών (χωρίς τις λεζάντες με τις πληροφορίες και τις πηγές) και οργανώνουν τις φωτογραφίες σε χρονολογική σειρά, αιτιολογώντας την απόφασή τους. Στη συνέχεια ακολουθούμε την ίδια διαδικασία με την Πρόταση Α, παρέχοντας επιπλέον πληροφορίες και καλώντας τα παιδιά – με βάση τις νέες πληροφορίες που σταδιακά παρουσιάζουμε – να αναθεωρούν τη σειροθέτησή τους και να αιτιολογούν τις επιλογές τους. Παράλληλα, εισάγουμε νέες λέξεις και φράσεις όπως αρρεναγωγείο, παρθεναγωγείο κ.λπ..

Δραστηριότητα 3: Σχολεία της Κύπρου – Τι άλλαξε και τι έμεινε το ίδιο;

Με άξονα το ερώτημα-κλειδί «Σχολεία της Κύπρου – Τι άλλαξε και τι έμεινε το ίδιο;» τα παιδιά μελετούν τις φωτογραφίες που έχουν συλλεξει. Στο ενδεικτικό Φύλλο Εργασίας «Σχολεία από το παρελθόν» (σ. 16-18) παρουσιάζονται, ενδεικτικά, ορισμένες φωτογραφίες που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στη μαθησιακή διαδικασία ως πηγές πληροφοριών, σε περίπτωση που δεν εντοπιστεί άλλο υλικό-πηγές για το σχολείο μας. Εξηγούμε τη δραστηριότητα στα παιδιά:

«Οι συγκεκριμένες φωτογραφίες από το παρελθόν απεικονίζουν παιδιά και δασκάλους από διαφορετικά σχολεία. Οι φωτογραφίες ανήκουν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Ας τις παρατηρήσουμε ξανά προσεκτικά ως ιστορικοί ερευνητές, για να τις συγκρίνουμε με το δικό μας σχολείο: τι έχει αλλάξει και τι έχει μείνει το ίδιο;».

Τα παιδιά εργάζονται σε ζευγάρια, σημειώνουν δίπλα από κάθε φωτογραφία τις παρατηρήσεις τους (βλ. ενδεικτικό Φύλλο Εργασίας «Σχολεία από το παρελθόν») και ανακοινώνουν. Συζητούμε στην ολομέλεια.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί αναφέρει ή σημειώνει στην ατομική του καρτέλα:

- δύο από τα πιο ενδιαφέροντα στοιχεία που ανακάλυψαν σχετικά με τις αλλαγές και τις ομοιότητες που είχαν τα σχολεία που μελέτησαν με το δικό τους (ή/και τις αλλαγές που ανακάλυψαν ότι έχουν γίνει στο δικό τους σχολείο, στην περίπτωση της Πρότασης Α)·
- ένα παράδειγμα από το σημερινό μάθημα, στο οποίο χρειάστηκε να αναθεωρήσει τις αρχικές του υποθέσεις.

Βεβαιωνόμαστε ότι τα παιδιά είναι σε θέση να αναφέρουν συγκεκριμένα παραδείγματα από τα όσα προηγήθηκαν, ελέγχοντας έτσι κατά πόσο οι στόχοι του μαθήματος μας επιτεύχθηκαν.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;

- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Διδακτική πρόταση 10: Τα σχολεία μας: Αλλαγές παντού;

Ερώτημα-κλειδί

- Τα σχολεία μας: Αλλαγές παντού;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Σε αυτό το μάθημα, τα παιδιά συνεχίζουν να μελετούν φωτογραφίες σχολικών εγκαταστάσεων, υλικών και μέσων παλαιότερων εποχών, εντοπίζοντας σημεία αλλαγής και συνέχειας, τεκμηριώνοντας τις υποθέσεις τους και παρουσιάζοντας τα συμπεράσματά τους.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και οι μαθήτριες να:

- οργανώνουν σε χρονολογική σειρά πρωτογενείς πηγές – και συγκεκριμένα προφορικές μαρτυρίες και φωτογραφικό υλικό (δεξιότητα).
- γνωρίζουν το περιεχόμενο των όρων: σχολειό, αρρεναγωγείο, παρθεναγωγείο, μικτό, κανονισμοί, δραστηριότητες, υλικά, εργαλεία (έννοιες περιεχομένου).
- εντοπίζουν ομοιότητες και διαφορές, καθώς και στοιχεία αλλαγής και συνέχειας (γνώση περιεχομένου - επιστημολογικές έννοιες).
- διατυπώνουν τις αρχικές τους ιδέες για μια φωτογραφία, κάνοντας υποθέσεις γι' αυτό που παρουσιάζει (δεξιότητα).
- τροποποιούν τις αρχικές τους ιδέες ενόψει νέων πληροφοριών (δεξιότητες).
- αναστοχάζονται γύρω από τη διαδικασία διαρκούς επανεξέτασης των συμπερασμάτων/ερμηνειών που προκύπτουν από τα τεκμήρια (επιστημολογικές έννοιες).
- διατυπώνουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Λέξεις, φράσεις σε καρτέλες: σχολείο, άνθρωποι, κτήριο, εργαλεία, υλικά.
- Φύλλο Εργασίας «Ανακρίνοντας φωτογραφίες σχολικών αντικείμενων από το παρελθόν» (σ. 19).
- Φύλλο Εργασίας «Τι διδάσκονταν τα παιδιά στο παρελθόν» (σ. 20).
- Φύλλο Εργασίας «Ανακρίνοντας φωτογραφίες σχολικών δραστηριοτήτων από σχολεία του παρελθόντος» (σ. 21).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Προετοιμασία

Εντοπίζουμε από το αρχείο του σχολείου μας ή/και τις κοινοτικές αρχές παλαιότερες φωτογραφίες και χρήσιμες πληροφορίες για το σχολείο μας (οι ερωτήσεις που ακολουθούν θα αποτελέσουν μέρος της έρευνας των παιδιών):

- Ποια υλικά και μέσα χρησιμοποιούνταν σε παλαιότερες εποχές;
- Πότε χρησιμοποιούνταν και γιατί;

Ανάλογα με το ενδιαφέρον και τα ερωτήματα των παιδιών, μπορούμε να αξιοποιήσουμε επιπρόσθετο φωτογραφικό ή άλλο υλικό από διάφορες πηγές, όπως:

- ιστοσελίδες στο διαδίκτυο·
- λευκώματα σχολείων ή άλλες εκδόσεις των τοπικών κοινοτήτων που σχετίζονται με την τοπική ή/και την ευρύτερη ιστορία της εκπαίδευσης,⁴⁹ όπως το λεύκωμα του Υ.Π.Π. *Η Κυπριακή Εκπαίδευση 1960-2010*·
- μουσειακό υλικό (π.χ. το Μουσείο του Παγκυπρίου Γυμνασίου στη Λευκωσία, ή το Μουσείο της ΠΟΕΔ στη Βάσα Κοιλανίου)·
- το αρχείο με φωτογραφικό υλικό (παρουσίαση PowerPoint).

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Συζητούμε με τα παιδιά την Αποστολή 3 του προηγούμενου μαθήματος. Τα παιδιά μοιράζονται τις εμπειρίες τους σχετικά με το πως άντλησαν και πώς συνέλεξαν τις πληροφορίες τους. Στη συνέχεια οι μαθητές και οι μαθήτριες παρουσιάζουν τα αποτελέσματα των διερευνήσεών τους σχετικά με τις αλλαγές στους αριθμούς των μαθητών, των τμημάτων και των εκπαιδευτικών, και τα συζητούν.

Συζητούμε το περιεχόμενο της έννοιας *σχολείο* π.χ.

«Όπως αναφέραμε και στο προηγούμενο μάθημα, τα παιδιά όλων των τάξεων, οι δάσκαλοι/ες, ο/η διευθυντής/τρια, οι καθαρίστριες, οι υπεύθυνοι του κυλικείου κ.λπ., αποτελούν μια πιο μεγάλη ομάδα. Αυτή η ομάδα, μαζί με το κτήριο, τα υλικά, τα εργαλεία, τους κανονισμούς και όλες τις δραστηριότητες που γίνονται μέσα σε αυτό, αποτελούν αυτό που είναι γνωστό σε μας ως σχολείο».

Δραστηριότητα 1: Ανακρίνοντας σχολικά αντικείμενα του παρελθόντος

«Ας αρχίσουμε την έρευνά μας από τα υλικά/μέσα που χρησιμοποιούμε σήμερα στο σχολείο μας για να μάθουμε ποια μπορεί να είναι αυτά; Ας δούμε τώρα ποια πράγματα είχαν οι μαθητές/τριες και οι εκπαιδευτικοί στο παρελθόν. Πώς ονομάζονταν; Σε τι χρησίμευαν; Γιατί;»

Όπου ισχύει, μπορούμε να ρωτήσουμε τα παιδιά π.χ. αν θυμούνταν τους πίνακες με την κιμωλία. Τα παιδιά σκέφτονται γιατί, κατά τη γνώμη τους, σήμερα δεν χρησιμοποιούμε την κιμωλία. Σκέφτονται επίσης και τοποθετούνται σχετικά με το κατά πόσο συμφωνούν με αυτή την αλλαγή.

Συζήτηση σε ζευγάρια – Καταγραφή υποθέσεων και συμπερασμάτων

Τα παιδιά μελετούν φωτογραφίες του παρελθόντος που απεικονίζουν διάφορα σχολικά αντικείμενα που είχαν στη διάθεσή τους οι μαθητές και οι μαθήτριες πριν από χρόνια, καθώς και σειρά σχολικών δραστηριοτήτων που έκαναν. Αυτό γίνεται με τη βοήθεια των ακόλουθων Φύλλων Εργασίας:

- «Ανακρίνοντας φωτογραφίες σχολικών αντικείμενων από το παρελθόν» (σ. 19).⁵⁰
- «Ανακρίνοντας φωτογραφίες σχολικών δραστηριοτήτων από σχολεία του παρελθόντος» (σ. 21).

Είμαστε ιδιαίτερα προσεκτικοί ώστε να αποφύγουμε να κάνουμε συγκρίσεις με το παρελθόν με τρόπο αξιολογικό που να καλλιεργεί την εικόνα «ελαττωματικού» ή «ελλειμματικού παρελθόντος». Για παράδειγμα, συζητούμε με τα παιδιά το γεγονός ότι στο παρελθόν

⁴⁹ Νέο Πρόγραμμα Σπουδών Ιστορίας, σ. 163, Νέα Αναλυτικά Προγράμματα, Τόμος Β΄.

⁵⁰ Στη θέση των φωτογραφιών που παρατίθενται στο Φύλλο Εργασίας μπορούμε να τοποθετήσουμε φωτογραφίες από το αρχείο του σχολείου μας ή άλλων γειτονικών σχολείων, ή/και φωτογραφίες από το αρχείο-παρουσίαση PowerPoint που έχει αναρτηθεί στην ιστοσελίδα Ιστορίας Ν.Α.Π.

χρησιμοποιούσαν *αριθμητήριο*, όχι γιατί δεν είχαν υπολογιστικές μηχανές ή ηλεκτρονικούς υπολογιστές, αλλά γιατί *αυτός ήταν ο τρόπος που είχαν στη διάθεσή τους οι άνθρωποι για να αναπαριστούν πρακτικά τους αριθμούς και τις πράξεις.*

Δραστηριότητα 2: Τι μας λένε οι πηγές για τα μαθήματα και τις ώρες που διδάσκονταν τα παιδιά στο παρελθόν;

Τα παιδιά σε δυάδες μελετούν αντίγραφα τρεχόντων ωρολογίων προγραμμάτων μαζί με παλαιότερα ωρολόγια προγράμματα του σχολείου τους. Με άξονα το ερώτημα-κλειδί «Το σχολείο μου: Τι άλλαξε και τι έμεινε το ίδιο;», τα παιδιά εντοπίζουν ομοιότητες και διαφορές. Στη συνέχεια τα ζευγάρια μοιράζονται στην ολομέλεια της τάξης την άποψή τους για τυχόν αλλαγές. Καλωσορίζουμε τη διαφορετικότητα των απόψεων, εφόσον τα συμπεράσματα των παιδιών αιτιολογούνται και υποστηρίζονται από τεκμήρια.

Ενδεικτικά παρατίθεται το ωρολόγιο πρόγραμμα της τάξης του αγωνιστή δάσκαλου Φώτη Πίπτα, από το Δημοτικό Σχολείο Δάσους Άχνας το 1955 (βλ. Φύλλο Εργασίας «Τι διδάσκονταν τα παιδιά στο παρελθόν;», σ. 20).

Προαιρετική αποστολή για το σπίτι

Τα παιδιά συλλέγουν πληροφορίες (ρωτούν τους παππούδες και τις γιαγιάδες ή τους γονείς τους στο σπίτι) σχετικά με τα σχολεία στο παρελθόν, π.χ.: *Τι φορούσατε στο σχολείο την εποχή σας; Τι βιβλία και τι τετράδια είχατε στη διάθεσή σας; Τι είδους τιμωρίες υπήρχαν εκείνη την εποχή και γιατί;*

Ανακεφαλαίωση – επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί:

- σημειώνει στην ατομική του καρτέλα δύο από τα ενδιαφέροντα στοιχεία που ανακάλυψε σχετικά με τις αλλαγές και τις ομοιότητες στα υλικά που χρησιμοποιούσαν οι μαθητές και οι μαθήτριες στο παρελθόν σε σχέση με τη σημερινή εποχή·
- αναφέρει ή σημειώνει ένα παράδειγμα από το σημερινό μάθημα κατά το οποίο χρειάστηκε να αναθεωρήσει τις αρχικές του υποθέσεις.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Διδακτική πρόταση 11: Πώς εργάζονται οι αρχαιολόγοι;⁵¹

Εισαγωγή

Η συγκεκριμένη διδακτική πρόταση στόχο έχει να βοηθήσει τους μαθητές και τις μαθήτριες να κατανοήσουν πώς οι ιστορικοί και οι αρχαιολόγοι σταδιακά αναδομούν πτυχές του παρελθόντος, χρησιμοποιώντας τις πηγές που έχουν βρει ως τεκμήρια για να επιλύσουν συγκεκριμένα ερευνητικά προβλήματα, π.χ. πώς έμοιαζε ένα αντικείμενο· ή για ποιο σκοπό το χρησιμοποιούσαν. Αυτό λειτουργεί καλύτερα όταν οι ιστορικοί και οι αρχαιολόγοι θέτουν συνεχώς νέα επιστημονικά ερωτήματα στην πηγή τους ή σε άλλες καινούριες πηγές που εντοπίζουν. Η διαδικασία που ακολουθούμε μοιάζει με τη σταδιακή επίλυση ενός μυστηρίου. Οι πηγές που μελετούμε είναι δυνατόν να περιέχουν στοιχεία-τεκμήρια, τα οποία όμως μπορούμε να εντοπίσουμε και να «ερμηνεύσουμε» μόνο αν έχουμε το μυαλό μας ανοικτό, διατυπώνοντας επιστημονικά ερωτήματα και επανεξετάζοντας διαρκώς τις αρχικές ιδέες και θεωρίες τους ενόψει πιθανών νέων τεκμηρίων.

Ερώτημα-κλειδί

- Τι μπορούμε να μάθουμε από τις ερωτήσεις που διατυπώνουμε σχετικά με τα αντικείμενα που βρίσκουμε μέσα στο χώμα;

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και οι μαθήτριες να:

- αναφέρουν το περιεχόμενο των όρων: *αρχαιολόγος, παλαιοντολόγος, ανασκαφή, εύρημα* (έννοιες περιεχομένου)·
- διατυπώνουν αρχικές ιδέες για τη φύση ενός αντικειμένου κάνοντας υποθέσεις βασισμένες σε κομμάτια του (δεξιότητες)·
- τροποποιούν αυτές τις ιδέες ενόψει νέων ερωτημάτων ή νέων τεκμηρίων που ανακαλύπτουν (δεξιότητες)·
- αναστοχάζονται σχετικά με τη διαδικασία διαρκούς αμφισβήτησης και επανεξέτασης των συμπερασμάτων/ερμηνειών που προκύπτουν από τα διάφορα τεκμήρια (επιστημολογικές έννοιες)·
- αντιλαμβάνονται ότι οι ιστορικοί/αρχαιολόγοι διατυπώνουν, αξιολογούν και αναθεωρούν τις υποθέσεις τους μέσα από τα διάφορα τεκμήρια (επιστημολογικές έννοιες)·
- επιχειρηματολογούν χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την προβολή της παρουσίασης PowerPoint «Η δημιουργία του πλανήτη Γη και των πρώτων ανθρώπων».
- 7 σακούλες (για μια τάξη των 28 μαθητών, θα χρειαστούμε μια σακούλα για κάθε ομάδα των τεσσάρων μαθητών).

⁵¹ Μέρος της συγκεκριμένης διδακτικής πρότασης βασίζεται στο υλικό για εκπαιδευτικούς που δημιουργήθηκε από τον Ian Dawson (Οκτώβριος 2010). "Bits & Pieces: Using Clues to Reconstruct the Past". Στο *ThinkingHistory - Online activities and 'issues' on history teaching and learning*. Πρόσβαση: <http://www.thinkinghistory.co.uk/ActivityBase/ BitsandPiecesReconstruct.html> [04 Ιουλίου 2012]. Πρώτη προσαρμογή και μετάφραση στην ελληνική γλώσσα στην έκδοση: Αργυρού, Ε., κ.ά. (2011), οπ.π., σημ..

- 14 ακριβή αντίγραφα ενός εύθραυστου φθηνού κεραμικού αντικειμένου, όπως ένα πήλινο πιάτο, ένας αμφορέας ή ένα πήλινο κουτί:
 - σπάζουμε 7 αντικείμενα και τοποθετούμε 3-4 κομμάτια από το κάθε αντικείμενο μαζί σε 7 σακούλες αντίστοιχα·
 - τα υπόλοιπα 7 πανομοιότυπα αντικείμενα τα αφήνουμε άθικτα - και τα τοποθετούμε σε μια άλλη σακούλα.
- 2 αντίγραφα του πίνακα με τις ερωτήσεις (βλ. πιο κάτω).
- Φύλλο Εργασίας «Εργάζομαι σαν αρχαιολόγος» (σ. 22-23).
- Φωτογραφίες αρχαιολόγων και ιστορικών εν δράσει στη ξηρά και τη θάλασσα (οι εκπαιδευτικοί μπορούν να εντοπίσουν τις φωτογραφίες από πριν οι ίδιοι/ες ή μαζί με τα παιδιά).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Υπενθυμίζουμε στα παιδιά ότι μέχρι στιγμής εξετάσαμε το πώς μαθαίνουμε για το δικό μας παρελθόν, και αυτό της οικογένειάς μας, του τμήματός μας και του σχολείου μας. Θέτουμε αμέσως το ερώτημα: «Άραγε πώς μάθαμε για το παρελθόν του πλανήτη μας και των πρώτων ανθρώπων που έζησαν σε αυτόν;».

Αφού δώσουμε στα ζευγάρια χρόνο για σκέψη και προβληματισμό, τα παιδιά μοιράζονται τις πρώτες τους απόψεις και, ενδεχομένως, τα πρώτα τους ερωτήματά. Ακολουθεί η προβολή της παρουσίασης PowerPoint «Η δημιουργία του πλανήτη Γη και των πρώτων ανθρώπων», που πιθανόν να απαντήσει σε ορισμένα από τα ερωτήματα των παιδιών. Επίσης, ειδικά στην περίπτωση που τα ίδια τα παιδιά έχουν ερωτήσεις γύρω από το θέμα αυτό, μπορούμε να προβάλουμε ένα πολύ σύντομο απόσπασμα από ένα ντοκιμαντέρ που εξηγεί το πώς δημιουργήθηκε η Κύπρος.⁵² Μετά την προβολή, ρωτούμε τα παιδιά αν γνωρίζουν ποιοι επαγγελματίες/επιστήμονες συνέβαλαν ώστε να μάθουμε όλα όσα ξέρουμε σήμερα για τους πρώτους ζωντανούς οργανισμούς που εμφανίστηκαν στον πλανήτη Γη. Είναι πιθανόν κάποια παιδιά να γνωρίζουν τους όρους *αρχαιολόγος* και *ιστορικός* και να τους αναφέρουν. Στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να αναφερθούμε και στον όρο *παλαιοντολόγος* και να ζητήσουμε από τα παιδιά να συνεργαστούν και να εντοπίσουν στο λεξικό τους τον όρο *παλαιοντολογία*.⁵³

Πώς εργάζονται οι αρχαιολόγοι;

Στόχος των δραστηριοτήτων που ακολουθούν είναι να βοηθήσουν τα παιδιά να κατανοήσουν πώς οι ιστορικοί και οι αρχαιολόγοι χρησιμοποιούν πηγές για να αναδομήσουν το παρελθόν· πώς βρίσκουν τεκμήρια από τις πηγές για να υποστηρίξουν τα συμπεράσματά τους· και γιατί είναι δυνατόν μελετώντας τα ίδια στοιχεία να καταλήγουν σε διαφορετικά συμπεράσματα σχετικά με το παρελθόν. Επιλέγουμε 3-4 κομμάτια ενός σπασμένου αντικειμένου και δίνουμε στα παιδιά ένα κομμάτι κάθε φορά, κρύβοντας το ολοκληρωμένο αντικείμενο σε μια σακούλα. Το μάθημα μπορεί να εμπλουτιστεί με την παρουσίαση των εργαλείων που χρησιμοποιεί ένας αρχαιολόγος σε μια ανασκαφή.

Σημείωση για θέματα υγείας και ασφάλειας: *χρησιμοποιούμε γυαλόχαρτο, για να λειάνουμε και να στρογγυλέψουμε τυχόν αιχμηρές άκρες των κομματιών του σπασμένου αντικειμένου.*

⁵² Προτείνεται ένα πολύ σύντομο στιγμιότυπο (04:20-05:59) από το ντοκιμαντέρ «ΤΡΟΟΔΟΣ ... και εγένετο Κύπρος», Παραγωγή Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών Κύπρου (2009).

⁵³ Η Παλαιοντολογία είναι η επιστήμη η οποία μελετά την ιστορία της εμφάνισης και της ανάπτυξης της ζωής στη Γη, των αρχαίων φυτών και ζώων και γενικά την ιστορία των ζωντανών οργανισμών, βλ. <http://el.wikipedia.org>.

Δραστηριότητα 1

Δίνουμε ένα κομμάτι από το σπασμένο αντικείμενο στην κάθε ομάδα. Είναι σημαντικό να προγραμματίσουμε ακριβώς ποια κομμάτια του αντικειμένου θα βγάλουμε έξω από τη σακούλα και με ποια σειρά, για να μεγιστοποιήσουμε όσο γίνεται περισσότερο το μαθησιακό αποτέλεσμα της διερεύνησης. Για παράδειγμα: αν δώσουμε πρώτα στα παιδιά ένα κομμάτι από τη βάση ενός αμφορέα διατηρούμε κάποιες αμφιβολίες για το τι μπορεί να είναι το αντικείμενο· αν όμως τους δώσουμε το περιστόμιο – ειδικά στην περίπτωση κάποιου στενού αμφορέα – , το είδος του αντικειμένου γίνεται πιο ξεκάθαρο (π.χ. δεν θα μπορούσε να είναι πιάτο, ενώ το κομμάτι της βάσης θα μπορούσε). Η μετάβαση από μικρότερο σε μεγαλύτερο βαθμό βεβαιότητας είναι κεντρικής σημασίας για την επιτυχία αυτού του μαθήματος. Τα παιδιά εξετάζουν προσεκτικά το κομμάτι που τους δόθηκε και συζητούν με τα μέλη της ομάδας τους πώς θα έμοιαζε το ολοκληρωμένο αντικείμενο.

Δραστηριότητα 2

Δίνουμε στην κάθε ομάδα ένα ακόμη κομμάτι από το σπασμένο αντικείμενό τους που να περιέχει επιπλέον στοιχεία τα οποία τα παιδιά καλούνται να αναγνωρίσουν. Στη συνέχεια τα παιδιά συζητούν κατά πόσο πιστεύουν ότι πρέπει να αλλάξουν κάποιες από τις αρχικές τους απαντήσεις στον Πίνακα Ερωτήσεων και – σε περίπτωση που αυτό ισχύει – να αιτιολογήσουν το γιατί. Οι μαθητές και οι μαθήτριες φτιάχνουν ένα σχέδιο που να δείχνει το πώς πιστεύει η ομάδα τους ότι μοιάζει ολόκληρο το αντικείμενο. Καλωσορίζουμε τη διαφορετικότητα των απόψεων, εφόσον τα συμπεράσματα των παιδιών αιτιολογούνται και υποστηρίζονται από τεκμήρια.

Δραστηριότητα 3

Παρουσιάζουμε στα παιδιά ένα τελευταίο κομμάτι του ίδιου σπασμένου αντικειμένου που περιέχει τουλάχιστον ένα τελικό στοιχείο που να τα βοηθά να καταλάβουν τι μπορεί να είναι. Ρωτούμε ξανά τα παιδιά κατά πόσο θα ήθελαν να αλλάξουν κάποιες από τις απαντήσεις που έδωσαν στις προηγούμενες ερωτήσεις, και εάν ναι, γιατί;

Δραστηριότητα 4

Δίνουμε στην κάθε ομάδα τη σακούλα που περιέχει το ολοκληρωμένο αντικείμενο. Τα παιδιά εξετάζουν το τεχνούργημα ακέραιο και συζητούν τις προηγούμενες απαντήσεις τους σε σχέση με αυτό που βλέπουν μπροστά τους. Πρώτα δίνεται χρόνος στα παιδιά να εμπλακούν σε παραγωγική συζήτηση και έπειτα θέτουμε το ερώτημα: «Γιατί καταλήγατε σε διαφορετικά συμπεράσματα κάθε φορά;»

Δραστηριότητα 5

Στη δραστηριότητα αυτή συζητούμε τη μέθοδο που ακολούθησαν τα παιδιά, καθώς προχωρούσαν σταδιακά στη σύνθεση των κομματιών του θρυμματισμένου αντικειμένου. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να αναλογιστούν τη διαδικασία αναθεώρησης των απόψεων τους σε κάθε στάδιο και τους λόγους που τους οδήγησαν σ' αυτό. Στόχος μας είναι να βοηθήσουμε τα παιδιά να αναλογιστούν γιατί ήταν τόσο σημαντικό να αναθεωρούν τις υποθέσεις τους και πώς η συναρμολόγηση διαφορετικών τεμαχίων τους βοήθησε να διατυπώνουν νέες θεωρίες σε κάθε στάδιο. Αξιοποιούμε την εμπειρία των παιδιών για να εξηγήσουμε ότι οι ιστορικοί και οι αρχαιολόγοι ακολουθούν παρόμοιες διαδικασίες κάθε φορά που βρίσκονται αντιμέτωποι με νέα πιθανά τεκμήρια.

Τέλος, με αφητηρία τις εμπειρίες από το σημερινό μάθημα, τα παιδιά περιγράφουν με συντομία πώς οι ιστορικοί και οι αρχαιολόγοι σταδιακά διατυπώνουν και υποστηρίζουν τους ισχυρισμούς τους.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Οι αρχαιολόγοι και οι ιστορικοί αναζητούν τεκμήρια για να υποστηρίξουν ή να αμφισβητήσουν τις αρχικές ιδέες ή θεωρίες τους (υποθέσεις). Στη διαδικασία αυτή, οι ιστορικοί και οι αρχαιολόγοι έχουν πάντοτε υπόψη ότι οι γνώσεις που θα αποκτήσουν πιθανόν να είναι προσωρινές, να στηρίζονται σε λανθασμένες υποθέσεις ή να υπόκεινται σε περιορισμούς (π.χ. στις περιπτώσεις που κάποιες πληροφορίες έχουν χαθεί για πάντα· στις περιπτώσεις που υπάρχει μηδαμινή ή περιορισμένη πρόσβαση σε κάποιες πληροφορίες· ή στις περιπτώσεις που άλλοι ερευνητές θέτουν διαφορετικά ερωτήματα στις ίδιες πηγές.

Για να εξετάσουν το παρελθόν, οι αρχαιολόγοι και οι ιστορικοί χρησιμοποιούν διάφορες πηγές, τις οποίες εξετάζουν αναζητώντας στοιχεία που θα μπορούσαν να αποτελέσουν τα τεκμήρια πάνω στα οποία θα βασίσουν τα επιχειρήματα και τα συμπεράσματά τους. Παρόλο που το έργο που επιτελούν οι αρχαιολόγοι και οι ιστορικοί είναι επίπονο και απαιτητικό, ωστόσο οφείλουν πάντοτε να παραμένουν ανοικτοί στην πιθανότητα επανεξέτασης και αναθεώρησης των συμπερασμάτων τους, ενόψει νέων πορισμάτων, νέων πληροφοριών ή νέων ερωτημάτων που τίθενται.

Στο σημείο αυτό μπορούμε να δείξουμε στα παιδιά φωτογραφίες ή μικρές ταινίες με αρχαιολόγους και ιστορικούς εν δράσει την ώρα της ανασκαφής, της αποθήκευσης, της συντήρησης, της αρχειοθέτησης, της βιβλιογραφικής έρευνας.

Ιδέα για επέκταση

Θάβουμε αντικείμενα (ή κομμάτια τους) σε επίπεδα άμμου μέσα σε ένα παλιό ξύλινο κουτί (ή σε μια περιοχή του παιχνιδότοπου που ορίζεται ως «αρχαιολογικός χώρος – ανασκαφή σε εξέλιξη»), ώστε να δώσουμε την ευκαιρία στα παιδιά να ανασκάψουν, να καταγράψουν, να αρχειοθετήσουν τα ευρήματά τους και στη συνέχεια να τα παρουσιάσουν.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΕΙΣ

Εισαγωγή: Γιατί Επισκοπήσεις;

Η διεθνής έρευνα, αλλά και η καθημερινή εμπειρία στη σχολική αίθουσα, δείχνουν ότι η παραδοσιακή πρακτική της διδασκαλίας της Ιστορίας – που βασίζεται σε ένα αυστηρά χρονολογικό μοντέλο, στο οποίο οι ιστορικές περίοδοι διδάσκονται ανεξάρτητα και χωρίς ουσιαστική έμφαση στις συνδέσεις μεταξύ τους – δε βοηθά τα παιδιά να αναπτύξουν μεγάλες εικόνες του παρελθόντος που να διαθέτουν συνοχή. Έτσι, όταν διδαχθούν την επόμενη ιστορική περίοδο τα παιδιά τείνουν να ξεχνούν τα περισσότερα από όσα διδάχτηκαν σχετικά με την προηγούμενη. Είναι λοιπόν σημαντικό να βοηθήσουμε τους μαθητές και τις μαθήτριές μας να αναπτύξουν ιστορικά πλαίσια που να διαθέτουν συνοχή, μέσα στα οποία οι εικόνες του παρελθόντος θα οργανώνονται και θα νοηματοδοτούνται. Για να αναπτύξουν αυτά τα ιστορικά πλαίσια, τα παιδιά θα πρέπει να έχουν την ευκαιρία να μελετήσουν μεγάλες χρονικές περιόδους, δίνοντας έμφαση στην κατανόηση μεγάλης κλίμακας αλλαγών και συνεπειών. Πρέπει, τέλος, να έχουμε υπόψη ότι αυτά τα ιστορικά πλαίσια δεν μπορούν να αναπτυχθούν χωρίς την ταυτόχρονη ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης/κατανόησης των μαθητών και των μαθητριών μας.

Το προτεινόμενο μοντέλο οργάνωσης της γνώσης περιεχομένου βασίζεται στο συνδυασμό «επισκοπήσεων» και «μελετών εμβάθυνσης». Αυτά τα δύο είδη μελετών του παρελθόντος περιστρέφονται γύρω από 4 θεματικές (μετακίνηση και εγκατάσταση, καθημερινή ζωή, ιδέες και πεποιθήσεις, κοινωνική και πολιτική οργάνωση). Το παρόν υλικό προσεγγίζει τις θεματικές αυτές μέσα από τέσσερα αντίστοιχα ερωτήματα:

1. Πώς και γιατί μετακινούμαστε από τα πολύ παλιά χρόνια μέχρι σήμερα;
2. Πώς περνάμε τη μέρα μας από τα πολύ παλιά χρόνια μέχρι σήμερα;
3. Τι σκεφτόμαστε από τα πολύ παλιά χρόνια μέχρι σήμερα;
4. Πώς οργανωνόμαστε σε ομάδες από τα πολύ παλιά χρόνια μέχρι σήμερα;

Οι επισκοπήσεις διδάσκονται σε 4 ογδοντάλεπτα μαθήματα (ένα μάθημα για κάθε ερώτημα), τα οποία ακολουθούν μετά τη διδασκαλία της εισαγωγικής ενότητας. Σε αυτά τα μαθήματα, η διδασκαλία επικεντρώνεται:

- στον ορισμό των υπό μελέτη ιστορικών περιόδων· και
- στον εντοπισμό των μεγάλων αλλαγών και συνεπειών που θα μελετηθούν πιο αναλυτικά κατά τη διάρκεια της χρονιάς.

Επομένως, οι επισκοπήσεις παρέχουν το υπόβαθρο πάνω στο οποίο θα αναπτυχθούν, στη συνέχεια, τα σχετικά ιστορικά πλαίσια.

Στα πλαίσια των μελετών εμβάθυνσης, τα παιδιά μελετούν την κάθε ιστορική περίοδο ξεχωριστά και απαντούν σε βασικά ερωτήματα μέσα από την μελέτη ποικιλίας πηγών. Μέσα από τέτοιου τύπου μελέτες τα παιδιά εμβαθύνουν την κατανόηση τους σχετικά με την κάθε ιστορική περίοδο, ενώ ταυτόχρονα εμπλουτίζουν τα ιστορικά πλαίσια που έχουν αρχίσει να αναπτύσσουν μέσα από τις επισκοπήσεις. Έχοντας υπόψη ότι αυτά τα ιστορικά πλαίσια δεν μπορούν να αναπτυχθούν χωρίς ταυτόχρονη ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης και κατανόησης των παιδιών μας, στις διδακτικές προτάσεις που ακολουθούν παρέχονται παράλληλα και μεθοδολογικές εισηγήσεις σχετικά με το πώς τα παιδιά θα αναπτύξουν την κατανόηση τους για το *πώς μαθαίνουμε για το παρελθόν, για τις μεθόδους και τις διαδικασίες της επιστήμης της Ιστορίας, για τις μορφές της ιστορικής γνώσης αλλά και για τα όριά της.*

Επιπρόσθετα, πέρα από αυτό το νέο τρόπο οργάνωσης του περιεχομένου, οι διδακτικές προτάσεις που ακολουθούν δίνουν την ευκαιρία για μελέτη πτυχών και θεμάτων – παράλληλα με την ιστορία της Κύπρου και της Ελλάδας – και από την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια ιστορία. Επίσης, προσφέρουμε στους μαθητές και τις μαθήτριές μας την ευκαιρία

να δουλέψουν με τις ιστορίες πολλών και διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Παράλληλα, φροντίζουμε να κεντρίσουμε το ενδιαφέρον τους σε μια ποικιλία πτυχών της ιστορίας (μετακίνηση και εγκατάσταση, καθημερινή ζωή και συνθήκες εργασίας, τεχνολογία, ιδέες και πεποιθήσεις, κοινωνική οργάνωση).

Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; – Κάρτες Εργασίας

Για την οργάνωση της μαθησιακής διαδικασίας, όπως προτείνεται στις διδακτικές εισηγήσεις που ακολουθούν, αξιοποιούμε τις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;*. Οι Κάρτες Εργασίας στόχο έχουν να μας διευκολύνουν να βοηθήσουμε τα παιδιά να κατανοήσουν καλύτερα τι άλλαξε και τι έμεινε το ίδιο στη ζωή των ανθρώπων από τα πολύ παλιά χρόνια μέχρι σήμερα. Παράλληλα, οι Κάρτες Εργασίας στόχο έχουν να βοηθήσουν τα παιδιά να οργανώσουν τη σκέψη τους και να θυμούνται καλύτερα αυτά που θα διερευνήσουν φέτος στο μάθημα της Ιστορίας για την Γ΄ τάξη, δηλαδή τα σημαντικότερα στοιχεία της ζωής των ανθρώπων από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι και την Εποχή του Χαλκού.

Οι Κάρτες Εργασίας περιλαμβάνουν σημαντικές πληροφορίες για το τι άλλαξε και τι έμεινε το ίδιο στη ζωή των ανθρώπων από τα πολύ παλιά χρόνια μέχρι σήμερα. Μέσα από διάφορες διερευνήσεις στο μάθημα της Ιστορίας, τα παιδιά θα ανακαλύπτουν διαρκώς ακόμη περισσότερα στοιχεία για την ιστορία των ανθρώπων που έζησαν στις υπό εξέταση περιόδους. Είναι για αυτό τον λόγο που δόθηκε στο υλικό η μορφή των Καρτών Εργασίας ώστε, αμέσως μετά από κάθε μάθημα, τα παιδιά να μπορούν να συμπληρώνουν τις κάρτες αυτές, προσθέτοντας τις πληροφορίες που εντόπισαν (κύρια σημεία, ζωγραφιές, σχέδια, εικόνες, φωτογραφίες) και που τα ίδια έχουν κρίνει ότι είναι σημαντικές ή ενδιαφέρουσες και θα ήθελαν να τις θυμούνται.

Σύνδεση με την προηγούμενη ενότητα

Μέσα από την προηγούμενη ενότητα τα παιδιά είχαν την ευκαιρία να εξερευνήσουν διάφορες πτυχές της προσωπικής τους ιστορίας, της οικογένειάς, του τμήματος, αλλά και αυτής του σχολείου και της κοινότητάς τους. Η διδακτική πρόταση που ακολουθεί αναφέρεται στο πρώτο μάθημα σε μια σειρά τεσσάρων μαθημάτων. Κατά τη διάρκεια των τεσσάρων αυτών μαθημάτων διδάσκουμε τις επισκοπήσεις των 4 θεματικών στις οποίες θα εμβαθύνουμε κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό, η κάθε διδακτική πρόταση των επισκοπήσεων να ολοκληρώνεται χωρίς διακοπή (π.χ. σε ένα συνεχόμενο 80λεπτο) ώστε, αμέσως μετά την πρώτη επαφή τους με τις κυριότερες αλλαγές και συνέχειες, τα παιδιά να έχουν την ευκαιρία να χρησιμοποιήσουν τις νέες πληροφορίες που εντόπισαν για να εκτελέσουν συγκεκριμένες δραστηριότητες. Αυτό είναι θεμελιώδες συστατικό της μαθησιακής διαδικασίας, αφού οι δραστηριότητες προσδίδουν νόημα στις πληροφορίες που συνέλεξαν τα παιδιά και τα καλούν να τις χρησιμοποιήσουν με τρόπο ουσιαστικό, ώστε να κάνουν συγκρίσεις μεταξύ των διαφόρων περιόδων. Αντίθετα, στην περίπτωση που διακόψουμε το μάθημα για να το συνεχίσουμε σε άλλη διδακτική περίοδο ή μέρα, είναι πιθανόν τα παιδιά να ξεχάσουν πολλές από αυτές τις πληροφορίες, αφού αυτές δεν θα έχουν προλάβει να αποκτήσουν ουσιαστική σημασία για τα παιδιά. Παρόλα αυτά, όπου η διδασκαλία μιας επισκόπησης είναι *απολύτως αδύνατο* να ολοκληρωθεί σε ένα 80λεπτο, ο/η εκπαιδευτικός θα μπορούσε να επιλέξει να μεταφέρει σε επόμενο μάθημα τη Δραστηριότητα 5: *Μετακίνηση και εγκατάσταση τον 31ο αιώνα (1000 χρόνια μετά)*, η οποία βρίσκεται στις Κάρτες Εργασίας. Σε αυτή την περίπτωση, πριν από την εκτέλεση της Δραστηριότητας 5, θα πρέπει να προηγηθεί ανακεφαλαίωση των όσων συζητήθηκαν στο προηγούμενο μάθημα.

Σύνδεση με τις επόμενες ενότητες

Είναι φυσιολογικό τα παιδιά να μη θυμούνται όλα όσα θα διδαχθούν στις τέσσερις Επισκοπήσεις. Όπως προαναφέρθηκε όμως, κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας των ενοτήτων «Παλαιολιθική Εποχή», «Νεολιθική Εποχή» και «Εποχή του Χαλκού» θα δοθεί στα παιδιά η ευκαιρία να επαναφέρουν στοιχεία από τις αρχικές επισκοπήσεις, εντοπίζοντας τεκμήρια, αλλαγές και συνέχειες. Επιπρόσθετα, η Διδακτική Πρόταση 9: «Η ζωή των ανθρώπων από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι Σήμερα» (ενότητα «Παλαιολιθική Εποχή») δίνει στα παιδιά την ευκαιρία να επαναφέρουν στοιχεία από τις Επισκοπήσεις και ταυτόχρονα να προσπαθήσουν – για πρώτη φορά – να συνδυάσουν μαζί και τις τέσσερις θεματικές των Επισκοπήσεων (μετακίνηση και εγκατάσταση, καθημερινή ζωή, ιδέες και πεποιθήσεις, κοινωνική και πολιτική οργάνωση). Τονίζεται ότι η διδακτική αυτή πρόταση δεν αποσκοπεί στην αξιολόγηση της γνώσης περιεχομένου των μαθητών και μαθητριών μας, αλλά στο να βοηθήσει τα παιδιά να αναπτύξουν και να οργανώσουν στη σκέψη τους μεγάλες εικόνες τους παρελθόντος. Ως εκπαιδευτικοί, μπορούμε να οργανώσουμε παρόμοιες μαθησιακές διαδικασίες και στο τέλος των επόμενων ενοτήτων («Νεολιθική Εποχή» και «Εποχή του Χαλκού») και, μεσα από διάφορες δραστηριότητες, να προσπαθήσουμε να συνδυάσουμε τα τέσσερα συνοπτικά πλαίσια των Επισκοπήσεων σε ένα.

Πώς και γιατί μετακινούμαστε;

Διδακτική πρόταση 1: Συνοπτικό πλαίσιο μετακίνησης και εγκατάστασης

Ερωτήματα-κλειδιά

- Γιατί και πώς μετακινούμαστε από τα πολύ παλιά χρόνια μέχρι σήμερα;
- Πού μένουμε από τα πολύ παλιά χρόνια μέχρι σήμερα;

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν βασικές αλλαγές και συνέχειες στον τρόπο μετακίνησης και εγκατάστασης των ανθρώπων από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα (γνώση περιεχομένου).
- παρατηρήσουν ότι στην ανθρώπινη ιστορία έχουμε μεγάλες αλλαγές που συμβαίνουν στη διάρκεια πολλών χιλιάδων χρόνων (επιστημολογικές έννοιες).
- κάνουν συγκρίσεις των διάφορων εποχών επιχειρηματολογώντας για τις επιλογές τους (δεξιότητες).
- επιχειρηματολογούν και να τεκμηριώνουν τις υποθέσεις τους για πιθανές αλλαγές και συνέχειες στο μέλλον (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Κορδέλα σε ρολό.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για τη σχετική παρουσίαση PowerPoint (η παρουσίαση περιλαμβάνει εικόνες και πληροφορίες που αναπαριστούν τη ζωή των ανθρώπων ως προς τη μετακίνηση και την εγκατάσταση στις υπό μελέτη ιστορικές περιόδους. Πρόσβαση: Ιστοσελίδα Ιστορίας, Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΔΕ) http://www.schools.ac.cy/klimakio/Themata/istoria/c_taxi_did_protaseis.html. Όπου δεν υπάρχει διαθέσιμος Η.Υ. και προβολέας μπορούν να χρησιμοποιηθούν φύλλα με τις αντίστοιχες εικόνες).
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Φύλλο Εργασίας «Συγκρίνοντας τις εποχές. Πώς μετακινούμαστε και πού μένουμε;» (σ. 25).
- Φύλλο Εργασίας «Τι αλλάζει; Τι μένει το ίδιο; Πώς μετακινούμαστε και πού μένουμε;» (σ. 26).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 4-9).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Σε αυτή την πρώτη επισκόπηση τα παιδιά εντοπίζουν αλλαγές και συνέχειες σχετικά με τη μετακίνηση και την εγκατάσταση των ανθρώπων.

Στόχος αυτής της δραστηριότητας είναι να ακουστούν διάφορες ιδέες και απόψεις. Τα παιδιά σκέφτονται το ερώτημα: «Για ποιους λόγους ταξιδεύουν οι άνθρωποι σήμερα;» και διατυπώνουν τις απόψεις τους στην ολομέλεια (με τη βοήθεια της ατομικής τους καρτέλας εκεί όπου ο/η εκπαιδευτικός κρίνει απαραίτητο). Πιθανές απαντήσεις – λόγοι μετακίνησης:

- για να ζήσουν σε άλλο μέρος,
- για να δουλέψουν,
- για να σπουδάσουν,
- για να κάνουν διακοπές,
- λόγω συγκρούσεων, κ.ά..

Στη συνέχεια, τα παιδιά σκέφτονται το ερώτημα: «Πώς και πού μετακινούνται οι άνθρωποι σήμερα;» και εκφράζουν τις απόψεις τους στην ολομέλεια.

Πιθανές απαντήσεις – μέσα μετακίνησης:

- με τα πόδια,
- με ζώα,
- με αυτοκίνητα,
- με ποδήλατα,
- με αεροπλάνα,
- με τρένα,
- με βάρκες, με πλοία, κ.ά..

Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να αναφέρουν επίσης ότι οι άνθρωποι μπορούν να ταξιδέψουν στην ξηρά, στο νερό/στη θάλασσα και στον αέρα. Κάποιοι μπορεί να αναφερθούν και στο διάστημα ή/και στον βυθό της θάλασσας.

Τέλος, θέτουμε το ερώτημα: «Πού μένουν οι άνθρωποι σήμερα;».

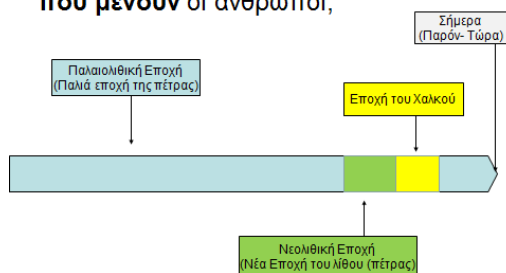
Πιθανές απαντήσεις – χώροι διαμονής:

- σπίτια,
- πολυκατοικίες/διαμερίσματα,
- ξενοδοχεία,
- τροχόσπιτα,
- σκηνές, κ.ά..

Είναι πιθανόν κάποια παιδιά να αναφέρουν επίσης ότι υπάρχουν και άνθρωποι που είναι άστεγοι.

Αναφέρουμε στα παιδιά ότι στο σημερινό μάθημα θα ρίξουμε μια ματιά στο πώς

**Γιατί μετακινούνται
πώς μετακινούνται,
πού μένουν οι άνθρωποι;**

μετακινούνταν και πού έμεναν οι άνθρωποι στα πολύ παλιά χρόνια. Για να δείξουμε τη χρονική απόσταση χρησιμοποιούμε την κορδέλα σε ρολό. Ένα παιδί ξετυλίγει την κορδέλα όσο περισσότερο γίνεται (εάν εξακολουθεί να βρίσκεται μέσα στο οπτικό μας πεδίο, το αφήνουμε να βγει και λίγο έξω από την αίθουσα). Εξηγούμε στα παιδιά ότι αν το διάστημα από την ημέρα που γεννήθηκαν μέχρι σήμερα καταλαμβάνει το ένα εκατοστό της κορδέλας, η αρχή του ταξιδιού της ζωής τους βρίσκεται στο τέλος της κορδέλας. Αναφέρουμε επίσης ότι, αν θέλαμε να ταξιδέψουμε πίσω στο

χρόνο και να φτάσουμε στη στιγμή της δημιουργίας της γης, θα έπρεπε να ενώσουμε πάρα πολλές άλλες κορδέλες.

Παρόλο που η κορδέλα δεν αποτελεί την πραγματική αναλογία (για κάτι τέτοιο θα χρειαζόμασταν κορδέλα μήκους πολλών χιλιομέτρων), η δραστηριότητα αυτή στοχεύει να δώσει στα παιδιά την αίσθηση της μεγάλης χρονολογικής απόστασης.

Στη συνέχεια εξηγούμε στα παιδιά ότι για να μελετήσουμε τη ζωή των ανθρώπων στο παρελθόν, το χωρίζουμε σε «κομμάτια» τα οποία ονομάζουμε «εποχές» ή «περιόδους». Για να εποπτικοποιήσουμε αυτή την πληροφορία, παρουσιάζουμε την πρώτη διαφάνεια της παρουσίασης (είτε με τον προβολέα, είτε σε έντυπη μορφή), στην οποία εμφανίζονται οι τρεις εποχές που θα μελετήσουμε, λαμβάνοντας υπόψη ότι: (α) οι εποχές αυτές έχουν διαφορετική χρονική διάρκεια μεταξύ τους· και (β) ανάμεσα σε αυτές τις εποχές και το σήμερα μεσολαβούν οι εποχές που τα παιδιά θα διδαχθούν στις επόμενες τάξεις.

Αναφέρουμε ότι το πρώτο κομμάτι που θα μελετήσουμε ονομάζεται «Παλαιολιθική Εποχή», δηλαδή παλιά εποχή της πέτρας. Το δεύτερο κομμάτι ονομάζεται «Νεολιθική Εποχή», δηλαδή η νέα εποχή της πέτρας. Το τρίτο κομμάτι ονομάζεται «Εποχή του Χαλκού». Ο χαλκός είναι ένα μέταλλο όπως είναι ο σίδηρος, το χρυσάφι κ.ά.. Τα ονόματα αυτά τα έδωσαν οι αρχαιολόγοι. Τα παιδιά προσπαθούν να κάνουν υποθέσεις γύρω από τους λόγους για τους οποίους οι αρχαιολόγοι διάλεξαν αυτά τα ονόματα. Τα παιδιά αναφέρουν τις ιδέες τους και τα ενημερώνουμε ότι στα επόμενα μαθήματα θα εξετάσουμε γιατί οι αρχαιολόγοι διάλεξαν αυτά τα ονόματα.

Δραστηριότητα 1: Πώς μετακινούνταν και πού έμεναν οι άνθρωποι κατά την Παλαιολιθική Εποχή;

Το πρώτο μέρος της παρουσίασης PowerPoint περιέχει εικόνες, οι οποίες δείχνουν ομάδες ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής. Τονίζουμε στα παιδιά ότι αυτά δεν αποτελούν φωτογραφίες, αλλά εικόνες (*αναπαραστάσεις*) βασισμένες σε όσα γνωρίζουμε για την εποχή εκείνη.

Τα παιδιά συζητούν τα ερωτήματα στα ζευγάρια τους και μετά ανακοινώνουν τις απαντήσεις τους στην ολομέλεια:

1. Για ποιους λόγους μετακινούνται οι άνθρωποι;
2. Πώς μετακινούνται;
3. Πού μένουν;

Είναι πιθανό κάποια παιδιά να μην μπορούν να δώσουν άμεσα απαντήσεις, ή οι απαντήσεις τους να είναι προβληματικές (συνήθως γιατί χρησιμοποιούν αναχρονισμούς).

Μέσα από τη συζήτηση βοηθούμε τα παιδιά να διαπιστώσουν ότι οι άνθρωποι στις εικόνες:

1. Μετακινούνται για να βρουν τροφή, να προστατευτούν από τις καιρικές συνθήκες και τα ζώα, αλλά κάποτε και λόγω συγκρούσεων.
2. Μετακινούνται με τα πόδια στην ξηρά και με σχεδίες στο νερό.
3. Δεν έχουν σπίτι/χώρο, για να μένουν μόνιμα γιατί πρέπει να μετακινούνται συνέχεια.

Δραστηριότητα 2: Πώς μετακινούνταν και πού έμεναν οι άνθρωποι κατά τη Νεολιθική Εποχή;

Το δεύτερο μέρος της παρουσίασης δείχνει ομάδες ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής. Τονίζουμε και πάλι στα παιδιά ότι οι εικόνες αυτές δεν αποτελούν φωτογραφίες ή πιστά αντίγραφα των όσων έβλεπαν οι δημιουργοί τους, αλλά *αναπαραστάσεις* που φτιάχτηκαν βασισμένες σε αυτά που γνωρίζουμε για την εποχή εκείνη.

Τα παιδιά συζητούν τα ακόλουθα ερωτήματα σε ζευγάρια και μετά ανακοινώνουν τα αποτελέσματα της συζήτησής τους στην ολομέλεια: «Γιατί μετακινούνται οι άνθρωποι;».

1. Για ποιους λόγους μετακινούνται οι άνθρωποι;

2. Πώς μετακινούνται;
3. Πού φτιάχνουν τα χωριά τους;
4. Πώς είναι τα σπίτια τους;

Είναι πιθανό κάποια παιδιά να μην μπορούν να δώσουν άμεσα απαντήσεις, ή οι απαντήσεις τους να είναι προβληματικές (συνήθως γιατί χρησιμοποιούν αναχρονισμούς). Μέσα από τη συζήτηση βοηθούμε τα παιδιά να διαπιστώνουν ότι:

1. Οι άνθρωποι μετακινούνται για να βρουν ένα καλό μέρος να κτίσουν τους οικισμούς/χωριά τους, αλλά και λόγω συγκρούσεων με άλλες ομάδες.
2. Οι άνθρωποι μετακινούνται με τα πόδια στην ξηρά και με σχεδίες στο νερό.
3. Οι άνθρωποι χτίζουν τα χωριά τους κοντά σε ποτάμια και δάση· σε υψώματα για να προστατεύονται από τα ζώα ή/και τους διάφορους εχθρούς· ή/και σε μέρη που προσφέρονται για την καλλιέργεια της γης.
4. Τα σπίτια είναι στρογγυλά και κάθε οικία αποτελείται από 2-3 στρογγυλά σπιτάκια.

Δραστηριότητα 3: Πώς μετακινούνταν και πού έμεναν οι άνθρωποι κατά την Εποχή του Χαλκού;

Το τρίτο μέρος της παρουσίασης PowerPoint δείχνει ομάδες ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού. Τονίζουμε και πάλι στα παιδιά ότι οι εικόνες αυτές δεν αποτελούν φωτογραφίες ή πιστά αντίγραφα των όσων έβλεπαν οι δημιουργοί τους, αλλά εικόνες βασισμένες σε αυτά που γνωρίζουμε για την εποχή εκείνη.

Τα παιδιά συζητούν τα ερωτήματα σε ζευγάρια και ακολούθως ανακοινώνουν τα αποτελέσματα της συζήτησής τους στην ολομέλεια:

1. Γιατί μετακινούνται οι άνθρωποι;
2. Πώς μετακινούνται;
3. Πού φτιάχνουν τα χωριά/πόλεις τους;
4. Πώς είναι τα σπίτια τους;

Είναι πιθανό κάποια παιδιά να μην μπορούν να δώσουν άμεσα απαντήσεις, ή οι απαντήσεις τους να είναι «προβληματικές» (συνήθως γιατί χρησιμοποιούν αναχρονισμούς). Μέσα από συζήτηση βοηθούμε τα παιδιά να διαπιστώσουν ότι:

1. Ο άνθρωποι μετακινούνται για να βρουν ένα καλό μέρος να χτίσουν τα χωριά και τις πόλεις τους, για να κάνουν εμπόριο, αλλά και λόγω συγκρούσεων με άλλες ομάδες.
2. Οι άνθρωποι στη ξηρά μετακινούνται με τα πόδια, αλλά και με άμαξες τις οποίες σέρνουν ζώα, ενώ στο νερό μετακινούνται με πλοία.
3. Οι άνθρωποι κτίζουν τα χωριά και τις πόλεις τους κοντά στη θάλασσα· κοντά σε ποτάμια· κοντά σε μέρη όπου υπάρχει χαλκός· σε υψώματα· σε πεδιάδες για να καλλιεργούν τη γη· ή κοντά σε δάση.
4. Τα σπίτια έχουν διάφορα σχήματα και διάφορα δωμάτια.

Δραστηριότητα 4: Συγκρίνοντας τις εποχές

Τα παιδιά προχωρούν σε συγκρίσεις ανάμεσα στις διάφορες εποχές, βασισμένα στο σημερινό μάθημα και στις σχετικές σελίδες από τις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα*. Το κάθε παιδί εργάζεται με τον δικό του ρυθμό και συμπληρώνει όσες δραστηριότητες μπορεί από το Φύλλο Εργασίας «Συγκρίνοντας τις εποχές. Πώς μετακινούμαστε και πού μένουμε;» (σ. 25). Βεβαιωνόμαστε ότι όλα τα παιδιά έχουν ολοκληρώσει τουλάχιστον μια δραστηριότητα (κατηγοριοποίηση/ιεράρχηση) και την έχουν συζητήσει με το παιδί που κάθεται δίπλα τους.

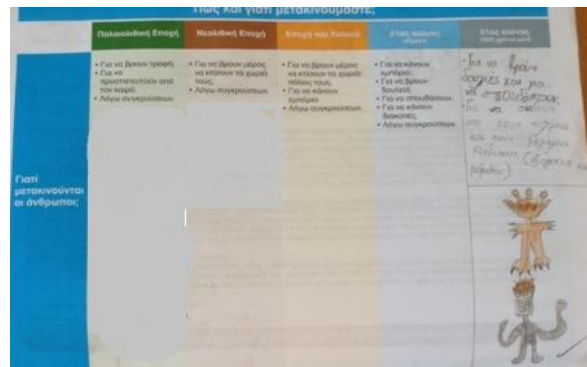
Στη συνέχεια, τα παιδιά παρουσιάζουν τις ιεραρχήσεις/κατηγοριοποιήσεις τους και η ολομέλεια της τάξης τις σχολιάζει. Δεν επιδιώκουμε να εκμαιεύσουμε «ορθές» απαντήσεις (αφού σε πολλές από τις ερωτήσεις δεν υπάρχει μόνο μια ορθή απάντηση), αλλά να

ενθαρρύνουμε τα παιδιά να σκέφτονται και να επιχειρηματολογούν για τις επιλογές που κάνουν και οι οποίες είναι αποδεκτό να διαφέρουν. Βεβαιωνόμαστε ότι στη διάρκεια των 4 μαθημάτων που αφιερώνουμε για τις επισκοπήσεις, όλα τα παιδιά έχουν παρουσιάσει τη δουλειά τους σε αυτή τη δραστηριότητα τουλάχιστον μια φορά.

Σημείωση: Σε περίπτωση που δεν υπάρχει αρκετός χρόνος συστήνεται, αντί για ιεραρχήσεις, τα παιδιά να επιλέγουν ποια εποχή ανταποκρίνεται στην κάθε δήλωση.

Δραστηριότητα 5: Τι σκέφτονται οι άνθρωποι τον 31ο αιώνα (1000 χρόνια μετά);

Τα παιδιά συμπληρώνουν τη στήλη για τον 31^ο αιώνα (1000 χρόνια μετά) από τις σχετικές σελίδες στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 4-9), και εισηγούνται απαντήσεις στα σχετικά ερωτήματα. Για κάθε στοιχείο που αναφέρει, το κάθε παιδί θα πρέπει να εξηγή τον λόγο για τον οποίο κατέληξαν στη συγκεκριμένη εισήγηση.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Τα παιδιά συμπληρώσουν το Φύλλο Εργασίας «Τι αλλάζει; Τι μένει το ίδιο; Πώς μετακινούμαστε και που μένουμε;» (σ. 26), στο οποίο σημειώνουν αλλαγές και συνέχειες. Οι στήλες έχουν διαφορετικό μέγεθος για να δίνουν την αίσθηση της διαφορετικής διάρκειας της κάθε περιόδου. Η προτελευταία στήλη παραμένει κενή, αφού αντιστοιχεί σε περιόδους που θα διδαχθούν σε επόμενες τάξεις. Στις κενές σειρές, το κάθε παιδί ή/και ο/η εκπαιδευτικός μπορούν να προσθέσουν δικές τους δηλώσεις.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Πώς περνάμε τη μέρα μας;

Διδακτική πρόταση 2: Συνοπτικό πλαίσιο καθημερινής ζωής

Ερώτημα-κλειδί

- Πώς περνάμε τη μέρα μας από τα πολύ παλιά χρόνια μέχρι σήμερα;

Σύνδεση με το προηγούμενο μάθημα

Στο προηγούμενο μάθημα τα παιδιά μελέτησαν διάφορες αλλαγές και συνέχειες ως προς τη μετακίνηση και την εγκατάσταση των ανθρώπων. Στο σημερινό μάθημα μελετούν αλλαγές και συνέχειες που έχουν να κάνουν με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Με κάθε ευκαιρία επισημαίνουμε/υπενθυμίζουμε τις συνδέσεις και τα κοινά στοιχεία με την προηγούμενη επισκόπηση.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν βασικές αλλαγές και συνέχειες στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα (γνώση περιεχομένου).
- παρατηρήσουν ότι στην ανθρώπινη ιστορία υπήρξαν μεγάλες αλλαγές που σημειώθηκαν στη διάρκεια πολλών χιλιάδων χρόνων (επιστημολογικές έννοιες).
- κάνουν συγκρίσεις των διάφορων εποχών επιχειρηματολογώντας για τις επιλογές τους (δεξιότητες).
- επιχειρηματολογούν και να τεκμηριώνουν τις υποθέσεις τους για πιθανές αλλαγές και συνέχειες στο μέλλον (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Κορδέλα σε ρολό.
- Διαδραστικός πίνακας ή Η.Υ. και προβολέας για τη σχετική παρουσίαση PowerPoint (εικόνες και πληροφορίες που αναπαριστούν τη ζωή των ανθρώπων στις υπό μελέτη ιστορικές περιόδους. Πρόσβαση: Ιστοσελίδα Ιστορίας, Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΔΕ) http://www.schools.ac.cy/klimakio/Themata/istoria/c_taxi_did_protaseis.html. Όπου δεν υπάρχει διαθέσιμος Η.Υ. και προβολέας μπορούν να χρησιμοποιηθούν φύλλα με τις αντίστοιχες εικόνες).
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Φύλλο Εργασίας «Συγκρίνοντας τις εποχές. Πώς περνάμε τη μέρα μας;» (σ. 27).
- Φύλλο Εργασίας «Τι αλλάζει; Τι μένει το ίδιο; Πώς περνάμε τη μέρα μας;» (σ. 28).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 10-15).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

«Τι τρώμε σήμερα;». Τα παιδιά αναμένεται να αναφερθούν σε μια πληθώρα τροφών. «Πού βρίσκουμε το φαγητό μας;». Τα παιδιά αναμένεται να αναφερθούν στην αγορά προϊόντων

αλλά, σε κάποιες περιπτώσεις, και στην καλλιέργεια τροφίμων (ενδεχομένως και στην εκτροφή ζώων σε κάποιες αγροτικές περιοχές).

«Πώς χρησιμοποιούμε σήμερα την τεχνολογία;». Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να αναφερθούν σε μια πληθώρα μηχανών και συσκευών. Μέσα από τη συζήτηση, διευκρινίζουμε ότι με τον όρο τεχνολογία εννοούμε οτιδήποτε χρησιμοποιούμε πέρα από το σώμα μας. Αυτό θα επιστήσει την προσοχή των παιδιών ακόμα και σε απλά εργαλεία (π.χ. μολύβι, καρέκλα κ.λπ.).

«Πώς περνούν τη μέρα τους οι άνθρωποι;». Τα παιδιά αναμένεται να αναφερθούν σε διάφορες ασχολίες. Είναι πιθανόν αρκετά παιδιά να κάνουν αναφορά μόνο στη δική τους εμπειρία (σχολείο, παιχνίδι, τηλεόραση κ.λπ.). Σε αυτή την περίπτωση ενθαρρύνουμε τα παιδιά να σκεφτούν την καθημερινή ζωή διάφορων άλλων ανθρώπων που γνωρίζουν.

Αναφέρουμε στα παιδιά ότι στο σημερινό μάθημα θα ρίξουμε μια ματιά στο πώς ζούσαν την καθημερινή τους ζωή οι άνθρωποι στα πολύ παλιά χρόνια. Υπενθυμίζουμε το παράδειγμα της κορδέλας που χρησιμοποιήσαμε στο πρώτο μάθημα. Σε περίπτωση που τα παιδιά δεν φαίνεται να το θυμούνται ή να υπάρχουν παρανοήσεις σχετικά με την χρονική απόσταση από τότε μέχρι σήμερα, μπορούμε να επαναλάβουμε τη δραστηριότητα ή να χρησιμοποιήσουμε μια αντίστοιχη.

Υπενθυμίζουμε στα παιδιά ότι για να μελετήσουμε τη ζωή των ανθρώπων στο παρελθόν το χωρίζουμε σε «κομμάτια» τα οποία ονομάζουμε εποχές ή περιόδους. Για να εποπτικοποιήσουμε αυτή την πληροφορία, παρουσιάζουμε την πρώτη διαφάνεια της παρουσίασης (είτε με τον προβολέα, είτε σε έντυπη μορφή), στην οποία εμφανίζονται οι τρεις εποχές που θα μελετήσουμε, λαμβάνοντας υπόψη ότι: (α) οι εποχές αυτές έχουν διαφορετική χρονική διάρκεια μεταξύ τους· και (β) ανάμεσα σε αυτές τις εποχές και το σήμερα μεσολαβούν οι εποχές που θα διδαχθούν στις επόμενες τάξεις.

Υπενθυμίζουμε και πάλι ότι το πρώτο κομμάτι ονομάζεται «Παλαιολιθική Εποχή» δηλαδή η παλιά εποχή της πέτρας. Το δεύτερο κομμάτι ονομάζεται «Νεολιθική Εποχή», δηλαδή η νέα εποχή της πέτρας. Το τρίτο κομμάτι ονομάζεται «Εποχή του Χαλκού». Ο χαλκός είναι ένα μέταλλο όπως είναι ο σίδηρος, το χρυσάφι κ.ά.. Τα ονόματα αυτά τα έδωσαν οι αρχαιολόγοι. Αναφέρουμε στα παιδιά ότι σήμερα θα πρέπει να ανακαλύψουν γιατί δόθηκαν αυτά τα ονόματα.

Δραστηριότητα 1: Πώς ήταν η καθημερινή ζωή κατά την Παλαιολιθική Εποχή;

Παρουσιάζουμε το πρώτο μέρος της παρουσίασης που περιλαμβάνει εικόνες που αναπαριστούν ομάδες ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής. Τονίζουμε και πάλι ότι αυτά δεν είναι φωτογραφίες, αλλά *αναπαραστάσεις* βασισμένες σε αυτά που γνωρίζουμε για την εποχή εκείνη. Οι μαθητές και οι μαθήτριες δίνουν απαντήσεις στις εξής ερωτήσεις:

1. Τι τρώνε οι άνθρωποι;
2. Πού βρίσκουν την τροφή τους;
3. Από τι είναι φτιαγμένα τα ρούχα που φορούν;
4. Από τι είναι φτιαγμένα τα εργαλεία τους και πώς τα χρησιμοποιούν;
5. Πώς περνούν τη μέρα τους;
6. Κάνουν όλοι τα ίδια πράγματα;

Είναι πιθανό κάποια παιδιά να μην μπορούν να δώσουν άμεσα απαντήσεις, ή οι απαντήσεις τους να είναι προβληματικές (συνήθως γιατί χρησιμοποιούν αναχρονισμούς). Μέσα από συζήτηση βοηθούμε τα παιδιά να διαπιστώσουν ότι:

1. Οι άνθρωποι τρώνε κρέας, ψάρια, φρούτα, λαχανικά, σπόρους και άνθη.
2. Οι άνθρωποι κυνηγούν ζώα, ψαρεύουν ψάρια και μαζεύουν φρούτα, λαχανικά, σπόρους και άνθη.

3. Οι άνθρωποι φοράνε ρούχα φτιαγμένα από δέρμα. Τα φτιάχνουν μόνοι τους.
4. Οι άνθρωποι φτιάχνουν εργαλεία από πέτρα, ξύλο, όστρακα και κόκαλα, τα οποία χρησιμοποιούν για να κυνηγούν και για να φτιάχνουν πράγματα που χρειάζονται.
5. Οι άνθρωποι κυνηγούν ζώα, ώστε να προμηθεύονται την τροφή τους και να φτιάχνουν εργαλεία.
6. Οι άντρες και οι γυναίκες δεν κάνουν πάντα τις ίδιες δουλειές.

Τα παιδιά κάνουν υποθέσεις γιατί η εποχή αυτή ονομάστηκε Παλαιολιθική.

Δραστηριότητα 2: Πώς ήταν η καθημερινή ζωή κατά τη Νεολιθική Εποχή;

Παρουσιάζουμε το δεύτερο μέρος της παρουσίασης PowerPoint με εικόνες που δείχνουν ομάδες ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής. Τονίζουμε στα παιδιά ότι οι εικόνες αυτές δεν αποτελούν φωτογραφίες ή πιστά αντίγραφα αυτών που έβλεπαν οι δημιουργοί τους, αλλά *αναπαραστάσεις* βασισμένες σε αυτά που γνωρίζουμε για την εποχή εκείνη. Καλούμε τα παιδιά να δώσουν απαντήσεις στις εξής ερωτήσεις:

1. Τι τρώνε οι άνθρωποι;
2. Πού βρίσκουν την τροφή τους;
3. Από τι είναι φτιαγμένα τα ρούχα που φορούν;
4. Από τι είναι φτιαγμένα τα εργαλεία τους και πώς τα χρησιμοποιούν;
5. Πώς χρησιμοποιούν τα εργαλεία/τεχνολογία;
6. Πώς περνούν τη μέρα τους;
7. Κάνουν όλοι τα ίδια πράγματα;

Είναι πιθανό κάποια παιδιά να μην μπορούν να δώσουν άμεσα απαντήσεις, ή οι απαντήσεις τους να είναι προβληματικές (συνήθως γιατί χρησιμοποιούν αναχρονισμούς). Μέσα από τη συζήτηση τους βοηθούμε να διαπιστώσουν ότι:

1. Οι άνθρωποι τρώνε κρέας, ψάρια, φρούτα, λαχανικά, δημητριακά, σπόρους και άνθη.
2. Οι άνθρωποι κυνηγούν αλλά και εκτρέφουν τα δικά τους ζώα, ψαρεύουν ψάρια, καλλιεργούν δημητριακά, και μαζεύουν λαχανικά, φρούτα, σπόρους και άνθη.
3. Οι άνθρωποι φορούν ρούχα που τα φτιάχνουν μόνοι τους από δέρμα και ύφασμα.
4. Οι άνθρωποι φτιάχνουν εργαλεία από πέτρα, ξύλο, κόκαλα και πηλό· και τα χρησιμοποιούν για να κυνηγούν, να καλλιεργούν τη γη, να αποθηκεύουν τρόφιμα και να φτιάχνουν άλλα εργαλεία.
5. Οι άνθρωποι καλλιεργούν τη γη, εκτρέφουν ζώα, φτιάχνουν διάφορα εργαλεία, κυνηγούν, ψαρεύουν και μαζεύουν τροφή.
6. Οι άντρες και οι γυναίκες δεν κάνουν πάντα τις ίδιες δουλειές.

Γιατί αυτή η εποχή ονομάστηκε «Νεολιθική Εποχή»; Τα παιδιά σημειώνουν στην ατομική τους καρτέλα τις απόψεις τους, τις οποίες συζητούμε στην ολομέλεια.

Δραστηριότητα 3: Πώς ήταν η καθημερινή ζωή κατά την Εποχή του Χαλκού;

Παρουσιάζουμε το τρίτο μέρος της παρουσίασης PowerPoint με εικόνες από ομάδες ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού. Τονίζουμε και πάλι στα παιδιά ότι οι εικόνες αυτές δεν αποτελούν φωτογραφίες ή πιστά αντίγραφα των όσων έβλεπαν οι δημιουργοί τους, αλλά *αναπαραστάσεις* που φτιάχτηκαν βασισμένες σε αυτά που γνωρίζουμε για την εποχή εκείνη.

Καλούμε τα παιδιά να δώσουν απαντήσεις στις εξής ερωτήσεις:

1. Τι τρώνε οι άνθρωποι;
2. Πού βρίσκουν την τροφή τους;
3. Από τι είναι φτιαγμένα τα ρούχα που φορούν;

4. Από τι είναι φτιαγμένα τα εργαλεία τους και πώς τα χρησιμοποιούν;
5. Πώς περνούν τη μέρα τους;
6. Κάνουν όλοι τα ίδια πράγματα;

Είναι πιθανό κάποια παιδιά να μην μπορούν να δώσουν άμεσα απαντήσεις, ή οι απαντήσεις τους να είναι προβληματικές (συνήθως γιατί χρησιμοποιούν αναχρονισμούς). Μέσα από τη συζήτηση τους βοηθούμε να διαπιστώσουν ότι:

1. Οι άνθρωποι τρώνε κρέας, ψάρια, δημητριακά, γαλακτοκομικά προϊόντα, φρούτα, λαχανικά και άνθη.
2. Οι άνθρωποι κυνηγούν αλλά και εκτρέφουν τα δικά τους ζώα, ψαρεύουν ψάρια, καλλιεργούν φρούτα και δημητριακά, μαζεύουν λαχανικά, φρούτα, σπόρους και άνθη. Επίσης αγοράζουν τροφές από άλλα μέρη.
3. Οι άνθρωποι φορούν ρούχα φτιαγμένα από δέρμα και ύφασμα. Τα φτιάχνουν μόνοι τους ή τα αγοράζουν.
4. Οι άνθρωποι χρησιμοποιούν εργαλεία φτιαγμένα από πέτρα, ξύλο, κόκαλα, πηλό και χαλκό (και μπρούντζο).
5. Οι άνθρωποι καλλιεργούν τη γη, φτιάχνουν εργαλεία και αγγεία, βγάζουν από τη γη και επεξεργάζονται τον χαλκό, κυνηγούν, κάνουν εμπόριο, πολεμούν.
6. Οι άντρες και οι γυναίκες δεν κάνουν πάντα τις ίδιες δουλειές. Επίσης, έχουμε ανθρώπους που ειδικεύονται σε διαφορετικές δουλειές (π.χ. αγγειοπλάστης, μεταλλουργός κ.λπ.)

Γιατί αυτή η εποχή ονομάστηκε «Εποχή του Χαλκού»; Τα παιδιά σημειώνουν στην ατομική του καρτέλα τις απόψεις τους, τις οποίες συζητούμε στην ολομέλεια.

Δραστηριότητα 4: Συγκρίνοντας τις εποχές

Με τη βοήθεια των όσων συζητήσαμε σήμερα, αλλά και των σχετικών σελίδων από τις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* προχωρούμε σε συγκρίσεις ανάμεσα στις διάφορες εποχές. Τα παιδιά εργάζονται στο Φύλλο Εργασίας «Συγκρίνοντας τις εποχές. Πώς περνάμε τη μέρα μας;» (σ. 27) κάνοντας κατηγοριοποιήσεις/ιεραρχήσεις. Το κάθε παιδί εργάζεται με τον δικό του ρυθμό και συμπληρώνει όσες δραστηριότητες μπορεί από το σχετικό Φύλλο Εργασίας. Βεβαιωνόμαστε ότι το κάθε παιδί έχει ολοκληρώσει τουλάχιστον μια δραστηριότητα και την έχει συζητήσει με το παιδί που κάθεται δίπλα του.

Στη συνέχεια, τα παιδιά παρουσιάζουν τις ιεραρχήσεις/κατηγοριοποιήσεις τους και η ολομέλεια της τάξης σχολιάζει. Δεν επιδιώκουμε να εκμαιεύσουμε «ορθές» απαντήσεις (αφού σε πολλές από τις ερωτήσεις δεν υπάρχει μόνο μια σωστή απάντηση), αλλά να ενθαρρύνουμε τα παιδιά να σκέφτονται και να επιχειρηματολογούν για τις επιλογές που κάνουν, οι οποίες στο τέλος του μαθήματος είναι αποδεκτό να διαφέρουν. Βεβαιωνόμαστε και πάλι ότι στη διάρκεια των 4 μαθημάτων που αφιερώνονται στις επισκοπήσεις, όλα τα παιδιά παρουσιάζουν τη δουλειά τους σε αυτή τη δραστηριότητα τουλάχιστον μια φορά.

Σημείωση: Σε περίπτωση που δεν υπάρχει αρκετός χρόνος συστήνεται, αντί για ιεραρχήσεις, τα παιδιά να επιλέγουν ποια εποχή ανταποκρίνεται στην κάθε δήλωση.

Δραστηριότητα 5: Πώς περνούν τη μέρα τους οι άνθρωποι του 31ου αιώνα (1000 χρόνια μετά)

Ζητούμε από τα παιδιά να συμπληρώσουν τη στήλη για τον 31^ο αιώνα (1000 χρόνια μετά) από τις σχετικές σελίδες στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 10-15), και να εισηγηθούν απαντήσεις στα ίδια ερωτήματα. Τονίζουμε στα παιδιά ότι, για κάθε στοιχείο που αναφέρουν, θα πρέπει να δίνουν και τον λόγο για τον οποίο κατέληξαν στη συγκεκριμένη εισήγηση.

Ανακεφαλαίωση - Ανατροφοδότηση

Πριν αποχαιρετήσουμε τα παιδιά, τους ζητούμε να συμπληρώσουν το Φύλλο Εργασίας «Τι αλλάζει; Τι μένει το ίδιο; Πώς περνάμε τη μέρα μας;» (σ. 28), στο οποίο σημειώνουν αλλαγές και συνέχειες. Οι στήλες έχουν διαφορετικό μέγεθος για να δίνουν την αίσθηση της διαφορετικής διάρκειας της κάθε περιόδου. Η προτελευταία στήλη παραμένει κενή, αφού αντιστοιχεί σε περιόδους που θα διδαχθούν σε επόμενες τάξεις. Στις κενές σειρές τα παιδιά ή ο/η εκπαιδευτικός μπορούν να προσθέσουν δικές τους δηλώσεις.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Τι σκεφτόμαστε;

Διδακτική πρόταση 3: Συνοπτικό πλαίσιο ιδεών και πεποιθήσεων

Ερώτημα-κλειδί

- Τι σκεφτόμαστε από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;

Σύνδεση με το προηγούμενο μάθημα

Στα προηγούμενα μαθήματα τα παιδιά μελέτησαν αλλαγές και συνέχειες σχετικές με τη μετακίνηση, την εγκατάσταση και την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Στο σημερινό μάθημα τα παιδιά μελετούν αλλαγές και συνέχειες που έχουν να κάνουν με τις ιδέες των ανθρώπων. Με κάθε ευκαιρία επισημαίνουμε/υπενθυμίζουμε τις συνδέσεις ή τα κοινά στοιχεία με τις προηγούμενες επισκοπήσεις.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν βασικές αλλαγές και συνέχειες σχετικά με τις ιδέες και πεποιθήσεις των ανθρώπων από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα (γνώση περιεχομένου).
- παρατηρήσουν ότι στην ανθρώπινη ιστορία έχουμε μεγάλες αλλαγές που συμβαίνουν στη διάρκεια πολλών χιλιάδων χρόνων (επιστημολογικές έννοιες).
- κάνουν συγκρίσεις των διάφορων εποχών επιχειρηματολογώντας για τις επιλογές τους (δεξιότητες).
- επιχειρηματολογούν και να τεκμηριώνουν τις υποθέσεις τους για πιθανές αλλαγές και συνέχειες στο μέλλον (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Διαδραστικός πίνακας ή Η.Υ. και προβολέας για τη σχετική παρουσίαση PowerPoint (εικόνες και πληροφορίες που αναπαριστούν τη ζωή των ανθρώπων στις υπό μελέτη ιστορικές περιόδους. Πρόσβαση: Ιστοσελίδα Ιστορίας, Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΔΕ) http://www.schools.ac.cy/klimakio/Themata/istoria/c_taxi_did_protaseis.html. Όπου δεν υπάρχει διαθέσιμος Η.Υ. και προβολέας μπορούν να χρησιμοποιηθούν φύλλα με τις αντίστοιχες εικόνες).
- Κορδέλα σε ρολό.
- Καρτέλες με τα ονόματα των περιόδων: παλαιολιθική εποχή, νεολιθική εποχή, εποχή του χαλκού, σήμερα (4 καρτελίτσες σε κάθε παιδί).
- Φύλλο Εργασίας «Συγκρίνοντας τις εποχές. Τι σκεφτόμαστε;» (σ. 29).
- Φύλλο Εργασίας «Τι αλλάζει; Τι μένει το ίδιο; Τι σκεφτόμαστε;». (σ. 30).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 16-19).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Τα παιδιά συζητούν και αναφέρουν τι σκέφτονται οι άνθρωποι σήμερα. Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να αναφερθούν σε διάφορα θέματα – είτε από μόνα τους, είτε με δική μας καθοδήγηση. Για παράδειγμα, τα παιδιά μπορεί να αναφερθούν σε καθημερινές ασχολίες,

όπως τα ψώνια, η δουλειά κ.λπ., αλλά και σε πιο γενικά θέματα που απασχολούν τους ανθρώπους, όπως η μελέτη του κόσμου μέσα από τις επιστήμες. Στη συνέχεια, τα παιδιά εισηγούνται διάφορους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι σήμερα εκφράζουν αυτά που σκέφτονται. Μέσα από τη συζήτηση επιδιώκουμε να γίνει αναφορά στη γλώσσα (γραπτή και προφορική), στις τέχνες, στις σύγχρονες μορφές επικοινωνίας (στην ευκολία με την οποία επικοινωνούμε σήμερα) κ.λπ..

Αναφέρουμε στα παιδιά ότι στο σημερινό μάθημα θα ρίξουμε μια ματιά στο τι σκέφτονταν οι άνθρωποι στα πολύ παλιά χρόνια. Υπενθυμίζουμε το παράδειγμα της κορδέλας που χρησιμοποιήσαμε στο πρώτο μάθημα. Σε περίπτωση που τα παιδιά δεν φαίνεται να το θυμούνται ή να υπάρχουν παρανοήσεις σχετικά με την χρονική απόσταση από τότε μέχρι σήμερα, μπορούμε να επαναλάβουμε τη δραστηριότητα ή να χρησιμοποιήσουμε μια αντίστοιχη.

Τα παιδιά επαναφέρουν στη μνήμη το ότι για να μελετήσουμε τη ζωή των ανθρώπων στο παρελθόν το χωρίζουμε σε «κομμάτια» που τα ονομάζουμε εποχές ή περιόδους. Για να εποπτικοποιήσουμε αυτή την πληροφορία, παρουσιάζουμε την πρώτη διαφάνεια της παρουσίασης (είτε με τον προβολέα, είτε σε έντυπη μορφή), στην οποία εμφανίζονται οι τρεις εποχές που θα μελετήσουμε, λαμβάνοντας υπόψη ότι: (α) οι εποχές αυτές έχουν διαφορετική χρονική διάρκεια μεταξύ τους· και (β) ανάμεσα σε αυτές τις εποχές και το σήμερα μεσολαβούν οι εποχές που θα διδαχθούν στις επόμενες τάξεις.

Υπενθυμίζουμε και πάλι ότι το πρώτο κομμάτι ονομάζεται «Παλαιολιθική Εποχή», δηλαδή η παλιά εποχή της πέτρας. Το δεύτερο κομμάτι ονομάζεται «Νεολιθική Εποχή», δηλαδή η νέα εποχή της πέτρας. Το τρίτο κομμάτι ονομάζεται «Εποχή του Χαλκού». Ο χαλκός είναι ένα μέταλλο όπως είναι ο σίδηρος, το χρυσάφι κ.ά.. Τα ονόματα αυτά τα έδωσαν οι αρχαιολόγοι. Τα παιδιά εξηγούν με βάση τα όσα έχουν ήδη μελετήσει γιατί δόθηκαν αυτά τα ονόματα (δόθηκαν με βάση τα βασικά υλικά που χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι).

Δραστηριότητα 1: Πώς σκέφτονταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Τα παιδιά παρατηρούν το πρώτο μέρος της παρουσίασης με τις εικόνες που δείχνουν ομάδες ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής. Επισημαίνουμε ξανά ότι οι εικόνες αυτές δεν αποτελούν φωτογραφίες ή πιστά αντίγραφα των όσων έβλεπαν οι δημιουργοί τους, αλλά εικόνες βασισμένες σε αυτά που γνωρίζουμε για την εποχή εκείνη. Τα παιδιά σκέφτονται και συζητούν σε δυάδες τις εξής ερωτήσεις:

- Ποια είναι τα πιο σημαντικά πράγματα που σκέφτονται οι άνθρωποι;
- Πώς εκφράζουν οι άνθρωποι αυτά που σκέφτονται;

Είναι πιθανό κάποια παιδιά να μην μπορούν να δώσουν άμεσα απαντήσεις, ή οι απαντήσεις τους να είναι προβληματικές (συνήθως γιατί χρησιμοποιούν αναχρονισμούς). Μέσα από τη συζήτηση τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να διαπιστώσουν ότι οι άνθρωποι στις εικόνες:

- σκέφτονται πώς θα μπορέσουν να βρουν τροφή και πώς θα προστατευτούν από τον καιρό και τα άγρια ζώα·
- συζητούν, ζωγραφίζουν διάφορα σχέδια στα τοιχώματα των σπηλιών, φτιάχνουν φιγούρες από πέτρα, φτιάχνουν στολίδια/κοσμήματα.

Δραστηριότητα 2: Πώς σκέφτονταν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;

Τα παιδιά παρατηρούν το δεύτερο μέρος της παρουσίασης PowerPoint που δείχνει ομάδες ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής. Τα παιδιά και πάλι συζητούν και αντιλαμβάνονται ότι στις διαφάνειες δεν βλέπουν φωτογραφίες ή πιστά αντίγραφα των όσων έβλεπαν οι δημιουργοί τους, αλλά *αναπαραστάσεις* βασισμένες σε αυτά που γνωρίζουμε για την εποχή εκείνη. Τα παιδιά σκέφτονται και συζητούν τις απαντήσεις τους στις εξής ερωτήσεις:

- Ποια είναι τα πιο σημαντικά πράγματα που σκέφτονται οι άνθρωποι;
- Πώς εκφράζουν οι άνθρωποι αυτά που σκέφτονται;

Είναι πιθανό, κι εδώ, κάποια παιδιά να μην μπορούν να δώσουν άμεσα απαντήσεις, ή οι απαντήσεις τους να είναι προβληματικές (συνήθως γιατί χρησιμοποιούν αναχρονισμούς). Μέσα από τη συζήτηση τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να διαπιστώσουν ότι οι άνθρωποι στις εικόνες:

- σκέφτονται πώς να βρουν τροφή, να καλλιεργήσουν τα φυτά τους, να μεγαλώσουν τα ζώα τους και να κτίσουν τα χωριά τους;
- συζητούν, φτιάχνουν ειδώλια (που αναπαριστούν ανθρώπους ή ζώα), φτιάχνουν στολίδια/κοσμήματα, διακοσμούν τα αντικείμενα και τα σπίτια τους.

Δραστηριότητα 3: Πώς σκέφτονταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Τα παιδιά παρατηρούν το τρίτο μέρος της παρουσίασης PowerPoint που δείχνει ομάδες ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού. Αφού τα παιδιά αντιληφθούν ότι οι εικόνες στις διαφάνειες δεν αποτελούν φωτογραφίες ή πιστά αντίγραφα των όσων έβλεπαν οι δημιουργοί τους, αλλά *αναπαραστάσεις* βασισμένες σε αυτά που γνωρίζουμε για την εποχή εκείνη, σκέφτονται και συζητούν απαντήσεις στις εξής ερωτήσεις:

1. Ποια είναι τα πιο σημαντικά πράγματα που σκέφτονται οι άνθρωποι;
2. Πώς εκφράζουν οι άνθρωποι αυτά που σκέφτονται;

Είναι πιθανό κάποια παιδιά να μην μπορούν να δώσουν άμεσα απαντήσεις, ή οι απαντήσεις τους να είναι προβληματικές (συνήθως γιατί χρησιμοποιούν αναχρονισμούς). Μέσα από τη συζήτηση τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να διαπιστώσουν ότι οι άνθρωποι στις εικόνες:

1. σκέφτονται πώς να βρουν τροφή, να καλλιεργήσουν τα φυτά τους, να μεγαλώσουν τα ζώα τους, να βρουν και να εκμεταλλευτούν τον χαλκό, να κάνουν εμπόριο, να κτίσουν τα χωριά και τις πόλεις τους;
2. συζητούν, ξέρουν να γράφουν, φτιάχνουν ειδώλια, φτιάχνουν ιερά για τους θεούς τους, φτιάχνουν κοσμήματα, διακοσμούν τα αντικείμενα και τα σπίτια τους.

Δραστηριότητα 4: Συγκρίνοντας τις εποχές

Με βάση τα όσα μελετήσαμε στο σημερινό μάθημα, αλλά και τις σχετικές σελίδες από τις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;*, τα παιδιά κάνουν συγκρίσεις ανάμεσα στις διάφορες εποχές.

Το κάθε παιδί εργάζεται με τον δικό του ρυθμό στο Φύλλο Εργασίας με τις διάφορες κατηγοριοποιήσεις/ιεραρχήσεις («Συγκρίνοντας τις εποχές. Τι σκεφτόμαστε;», σ. 29) και σημειώνει τα ονόματα των εποχών με τη σειρά που θεωρεί πιο κατάλληλη. Το κάθε παιδί συμπληρώνει όσες δραστηριότητες του Φύλλου Εργασίας μπορεί. Βεβαιωνόμαστε ότι το κάθε παιδί έχει ολοκληρώσει τουλάχιστον μια δραστηριότητα και την έχει συζητήσει με το παιδί που κάθεται δίπλα του.

Στη συνέχεια τα παιδιά παρουσιάζουν τις ιεραρχήσεις/κατηγοριοποιήσεις τους και η ολομέλεια της τάξης σχολιάζει. Σημειώνεται ότι δεν επιδιώκουμε να εκμαιεύσουμε «ορθές» απαντήσεις, αλλά να ενθαρρύνουμε τα παιδιά να σκέφτονται και να επιχειρηματολογούν για τις επιλογές που κάνουν, οι οποίες στο τέλος του μαθήματος είναι αποδεκτό να διαφέρουν. Δεν περιμένουμε από όλα τα παιδιά να κάνουν παρουσίαση όλων των δραστηριοτήτων. Το κάθε παιδί μπορεί να παρουσιάσει από μια ιεράρχηση/κατηγοριοποίηση. Βεβαιωνόμαστε όμως ότι στη διάρκεια των 4 μαθημάτων που αφιερώνονται στις επισκοπήσεις, όλα τα παιδιά παρουσιάζουν τη δουλειά τους σε αυτή τη δραστηριότητα τουλάχιστον μια φορά.

Σημείωση: Σε περίπτωση που δεν υπάρχει αρκετός χρόνος συστήνεται, αντί για ιεραρχήσεις, τα παιδιά να επιλέγουν ποια εποχή ανταποκρίνεται στην κάθε δήλωση.

Δραστηριότητα 5: Τι σκέφτονται οι άνθρωποι τον 31ο αιώνα (1000 χρόνια μετά)

Το κάθε παιδί συμπληρώνει τη στήλη για τον 31^ο αιώνα (1000 χρόνια μετά) από τις σχετικές σελίδες στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 16-19), όπου εισηγούνται απαντήσεις στα ίδια ερωτήματα. Είναι σημαντικό τα παιδιά να αιτιολογήσουν κάθε εισήγησή τους.

Ανακεφαλαίωση - Ανατροφοδότηση

Τα παιδιά συμπληρώνουν το Φύλλο Εργασίας «Τι αλλάζει; Τι μένει το ίδιο; Τι σκεφτόμαστε;» (σ. 30), στο οποίο σημειώνουν αλλαγές και συνέχειες. Οι στήλες έχουν διαφορετικό μέγεθος για να δίνουν την αίσθηση της διαφορετικής διάρκειας της κάθε περιόδου. Η προτελευταία στήλη παραμένει κενή, αφού αντιστοιχεί σε περιόδους που θα διδαχθούν σε επόμενες τάξεις. Στις κενές σειρές, τα παιδιά ή ο/η εκπαιδευτικός μπορούν να προσθέσουν δικές τους δηλώσεις.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Πώς οργανωνόμαστε;

Διδακτική πρόταση 4: Συνοπτικό πλαίσιο πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης

Ερώτημα-κλειδί

- Πώς οργανωνόμαστε από τα πολύ παλιά χρόνια μέχρι σήμερα;

Σύνδεση με το προηγούμενο μάθημα

Στα προηγούμενα μαθήματα μελετήσαμε αλλαγές και συνέχειες σχετικές με τη μετακίνηση και την εγκατάσταση, την καθημερινή ζωή, και τις ιδέες και τις πεποιθήσεις των ανθρώπων. Στο σημερινό μάθημα μελετούμε αλλαγές και συνέχειες που έχουν να κάνουν με την πολιτική και κοινωνική οργάνωση των ανθρώπων. Με κάθε ευκαιρία επισημαίνουμε/υπενθυμίζουμε τις συνδέσεις και τα κοινά στοιχεία με τις προηγούμενες επισκοπήσεις.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν βασικές αλλαγές και συνέχειες στον τρόπο που άνθρωποι οργανώνονται σε ομάδες από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα (γνώση περιεχομένου)·
- παρατηρούν ότι στην ανθρώπινη ιστορία έχουμε μεγάλες αλλαγές που συμβαίνουν στη διάρκεια πολλών χιλιάδων χρόνων (επιστημολογικές έννοιες)·
- κάνουν συγκρίσεις των διάφορων εποχών επιχειρηματολογώντας για τις επιλογές τους (δεξιότητες)·
- επιχειρηματολογούν και να τεκμηριώνουν τις υποθέσεις τους για πιθανές αλλαγές και συνέχειες στο μέλλον (δεξιότητες)·

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Κορδέλα σε ρολό.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για τη σχετική παρουσίαση PowerPoint (η παρουσίαση περιλαμβάνει εικόνες και πληροφορίες που αναπαριστούν τη ζωή των ανθρώπων ως προς την πολιτική και κοινωνική οργάνωση στις υπό μελέτη ιστορικές περιόδους. Πρόσβαση: Ιστοσελίδα Ιστορίας, Δημοτικής Εκπαίδευσης (ΔΕ) http://www.schools.ac.cy/klimakio/Themata/istoria/c_taxi_did_protaseis.html. Όπου δεν υπάρχει διαθέσιμος Η.Υ. και προβολέας μπορούν να χρησιμοποιηθούν φύλλα με τις αντίστοιχες εικόνες).
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Παγκόσμιος πολιτικός άτλαντας.
- Φύλλο Εργασίας «Συγκρίνοντας τις εποχές. Πώς οργανωνόμαστε;» (σ. 31).
- Φύλλο Εργασίας «Τι αλλάζει; Τι μένει το ίδιο; Πώς οργανωνόμαστε;». (σ. 32).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 20-25).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Η δραστηριότητα προσανατολισμού γίνεται με συντομία στην ολομέλεια της τάξης και στόχος της δεν είναι να απαντήσουν όλα τα παιδιά, αλλά να ακουστούν διάφορες ιδέες.

Τα παιδιά παρατηρούν έναν παγκόσμιο πολιτικό άτλαντα και συζητούν γύρω από το τι σημαίνουν τα διάφορα χρώματα. (Επιλέγουμε ένα χάρτη στον οποίο να εμφανίζονται τα ονόματα των χωρών, έτσι ώστε τα παιδιά να αντιληφθούν ότι τα διάφορα χρώματα αντιπροσωπεύουν διάφορες χώρες). Εξηγούμε στα παιδιά ότι οι χώρες αποτελούν τις μεγαλύτερες ομάδες στις οποίες οργανώνονται σήμερα οι άνθρωποι που ζουν μαζί.

Τα παιδιά σκέφτονται και στη συνέχεια συζητούν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους το ερώτημα: «Ποιος αποφασίζει γι' αυτές τις ομάδες; Ποιος είναι ο αρχηγός;». Είναι πολύ πιθανόν τα περισσότερα παιδιά να αναφερθούν σε προέδρους ή πρωθυπουργούς (κάποια μπορεί να αναφερθούν επίσης στη βουλή, στους πολιτικούς, κ.λπ.). Στη συνέχεια θέτουμε το ερώτημα: «Ποιος αποφασίζει ποιος θα είναι ο πρόεδρος;». Αν τα παιδιά δεν αναφερθούν στις εκλογές, φροντίζουμε να συνδέσουμε το ερώτημά μας με το συμβούλιο της τάξης, το οποίο προκύπτει μέσα από μαθητικές εκλογές.

Επίσης, τα παιδιά σκέφτονται και συζητούν το ερώτημα: «Τι σχέσεις έχουν οι χώρες μεταξύ τους;». Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να αναφερθούν σε διάφορα θέματα (π.χ. εμπόριο, πολέμους κ.λπ.).

Αναφέρουμε στα παιδιά ότι στο σημερινό μάθημα θα σκεφτούμε πώς οργανώνονταν οι άνθρωποι στα πολύ παλιά χρόνια. Υπενθυμίζουμε το παράδειγμα της κορδέλας που χρησιμοποιήσαμε στο πρώτο μάθημα. Σε περίπτωση που τα παιδιά δεν φαίνεται να το θυμούνται ή να υπάρχουν παρανοήσεις σχετικά με την χρονική απόσταση από τότε μέχρι σήμερα, μπορούμε να επαναλάβουμε τη δραστηριότητα ή να χρησιμοποιήσουμε μια αντίστοιχη.

Τα παιδιά επαναφέρουν στη μνήμη τη σύμβαση ότι, για να μελετήσουμε τη ζωή των ανθρώπων στο παρελθόν, το χωρίζουμε σε «κομμάτια» που τα ονομάζουμε εποχές ή περιόδους. Για να εποπτικοποιήσουμε αυτή την πληροφορία, παρουσιάζουμε την πρώτη διαφάνεια της παρουσίασης (είτε με τον προβολέα, είτε σε έντυπη μορφή) στην οποία εμφανίζονται οι τρεις εποχές που θα μελετήσουμε, λαμβάνοντας υπόψη ότι: (α) οι εποχές αυτές έχουν διαφορετική χρονική διάρκεια μεταξύ τους· και (β) ανάμεσα σε αυτές τις εποχές και το σήμερα μεσολαβούν οι εποχές που θα διδαχθούν στις επόμενες τάξεις.

Υπενθυμίζουμε και πάλι ότι το πρώτο κομμάτι ονομάζεται «Παλαιολιθική Εποχή», δηλαδή η παλιά εποχή της πέτρας. Το δεύτερο κομμάτι ονομάζεται «Νεολιθική Εποχή», δηλαδή η νέα εποχή της πέτρας. Το τρίτο κομμάτι ονομάζεται «Εποχή του Χαλκού». Ο χαλκός είναι ένα μέταλλο όπως είναι ο σίδηρος, το χρυσάφι κ.ά.. Τα ονόματα αυτά τα έδωσαν οι αρχαιολόγοι. Τα παιδιά αναφέρουν γιατί δόθηκαν αυτά τα ονόματα (με βάση τα βασικά υλικά που χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι).

Δραστηριότητα 1: Πώς οργανώνονταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Τα παιδιά παρατηρούν το πρώτο μέρος της παρουσίασης PowerPoint που δείχνει ομάδες ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής. Υπενθυμίζουμε στα παιδιά ότι αυτά που βλέπουμε δεν αποτελούν φωτογραφίες, αλλά *αναπαραστάσεις* βασισμένες σε αυτά που γνωρίζουμε για την εποχή εκείνη. Τα παιδιά σκέφτονται πρώτα ατομικά και στη συνέχεια συζητούν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους τις ακόλουθες ερωτήσεις:

1. Πόσο μεγάλες είναι οι ομάδες των ανθρώπων;
2. Ποιος αποφασίζει για την ομάδα; Ποιος είναι ο αρχηγός;
3. Τι σχέση έχει αυτή η ομάδα με άλλες παρόμοιες ομάδες;

Είναι πιθανό κάποια παιδιά να μην μπορούν να δώσουν άμεσα απαντήσεις, ή οι απαντήσεις τους να είναι προβληματικές (συνήθως γιατί χρησιμοποιούν αναχρονισμούς). Μέσα από συζήτηση τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να διαπιστώσουν ότι:

1. Οι ομάδες αποτελούνται από πολλές οικογένειες μαζί (μέγιστο 150 άτομα).
2. Δεν έχουν ορισμένο αρχηγό. Κάποιοι μπορεί να έχουν περισσότερη δύναμη από άλλους (π.χ. οι κυνηγοί).
3. Οι ομάδες δεν έρχονται συχνά σε επαφή μεταξύ τους, αλλά κάποτε συγκρούονται.

Δραστηριότητα 2: Πώς οργανώνονταν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;

Τα παιδιά παρατηρούν το δεύτερο μέρος της παρουσίασης με τις εικόνες που δείχνουν ομάδες ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής, έχοντας υπόψη πως αυτές φτιάχτηκαν με βάση τα όσα ξέρουμε για την εποχή εκείνη. Τα παιδιά σκέφτονται ατομικά και μετά συζητούν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους τις ακόλουθες ερωτήσεις:

1. Πόσο μεγάλες είναι οι ομάδες των ανθρώπων;
2. Ποιος αποφασίζει για την ομάδα; Ποιος είναι ο αρχηγός;
3. Έχουν όλοι τα ίδια πράγματα;
4. Τι σχέση έχει αυτή η ομάδα με άλλες παρόμοιες ομάδες;

Είναι πιθανό κάποια παιδιά να μην μπορούν να δώσουν άμεσα απαντήσεις, ή οι απαντήσεις τους να είναι προβληματικές (συνήθως γιατί χρησιμοποιούν αναχρονισμούς). Μέσα από συζήτηση τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να διαπιστώσουν ότι:

1. Οι ομάδες αποτελούνται από τους ανθρώπους που ζουν στο ίδιο χωριό (οικισμό) (300 μέχρι 600 άτομα).
2. Δεν έχουν ορισμένο αρχηγό.
3. Κάποιοι έχουν περισσότερα πράγματα από άλλους (πιο μεγάλα σπίτια).
4. Κάποτε η μια ομάδα επιτίθεται στο χωριό (οικισμό) άλλης ομάδας. Οι ομάδες ανταλλάζουν προϊόντα μεταξύ τους και κάποτε συγκρούονται.

Δραστηριότητα 3: Πώς οργανώνονταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Τα παιδιά παρατηρούν το τρίτο μέρος της παρουσίασης με τις εικόνες που δείχνουν ομάδες ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού, έχοντας υπόψη ότι αυτές δεν αποτελούν φωτογραφίες ή πιστά αντίγραφα των όσων έβλεπαν οι δημιουργοί τους, αλλά *αναπαραστάσεις* που φτιάχτηκαν βασισμένες σε αυτά που γνωρίζουμε για την εποχή εκείνη. Τα παιδιά σκέφτονται πρώτα ατομικά και στη συνέχεια συζητούν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους τις ακόλουθες ερωτήσεις:

1. Πόσο μεγάλες είναι οι ομάδες των ανθρώπων;

2. Ποιος αποφασίζει για την ομάδα; Ποιος είναι ο αρχηγός;
3. Έχουν όλοι τα ίδια πράγματα;
4. Τι σχέση έχει αυτή η ομάδα με άλλες παρόμοιες ομάδες;

Ίσως κάποια παιδιά να μην μπορούν να δώσουν άμεσα απαντήσεις, ή οι απαντήσεις τους να είναι προβληματικές (συνήθως γιατί χρησιμοποιούν αναχρονισμούς). Μέσα από τη συζήτηση τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να διαπιστώσουν ότι:

1. Οι ομάδες αποτελούνται από τους ανθρώπους που ζουν στο ίδιο βασίλειο, το οποίο συνθέτουν περισσότερες από μια πόλεις ή/και χωριά (μερικές εκατοντάδες μέχρι μερικές χιλιάδες άτομα).
2. Ο αρχηγός είναι ο βασιλιάς.
3. Κάποιοι έχουν πιο πολλά πράγματα από κάποιους άλλους (πιο πολλά ζώα, πιο μεγάλα σπίτια, πιο ακριβά ρούχα κ.λπ.).
4. Τα διάφορα βασίλεια συνεργάζονται (π.χ. κάνουν εμπόριο μεταξύ τους), πολλές φορές όμως κάνουν και πολέμους μεταξύ τους.

Δραστηριότητα 4: Αλλαγές και συνέχειες

Με βάση τα όσα συζητήσαμε σήμερα αλλά και τις σχετικές σελίδες από τις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;*, τα παιδιά προχωρούν σε συγκρίσεις ανάμεσα στις διάφορες εποχές.

Τα παιδιά εργάζονται στο Φύλλο Εργασίας «Συγκρίνοντας τις εποχές. Πώς οργανωνόμαστε;» (σ. 31) κάνοντας διάφορες κατηγοριοποιήσεις/ιεραρχήσεις. Το κάθε παιδί εργάζεται με τον δικό του ρυθμό και συμπληρώνει όσες δραστηριότητες μπορεί από το σχετικό Φύλλο Εργασίας. Βεβαιωνόμαστε ότι όλα τα παιδιά έχουν ολοκληρώσει τουλάχιστον μια δραστηριότητα και την έχουν συζητήσει με το παιδί που κάθεται δίπλα τους.

Στη συνέχεια τα παιδιά παρουσιάζουν τις ιεραρχήσεις/κατηγοριοποιήσεις τους και η ολομέλεια της τάξης σχολιάζει. Δεν επιδιώκουμε να εκμαιεύσουμε «ορθές» απαντήσεις, αλλά να ενθαρρύνουμε τα παιδιά να σκέφτονται και να επιχειρηματολογούν για τις επιλογές που κάνουν, οι οποίες στο τέλος του μαθήματος είναι αποδεκτό να διαφέρουν. Δεν αναμένεται όλα τα παιδιά να κάνουν παρουσίαση όλων των δραστηριοτήτων. Το κάθε παιδί που παρουσιάζει μοιράζεται από μια ιεράρχηση/κατηγοριοποίηση. Βεβαιωνόμαστε όμως ότι στη διάρκεια των 4 μαθημάτων για τις επισκοπήσεις όλα τα παιδιά παρουσιάζουν τη δουλειά τους σε αυτή τη δραστηριότητα τουλάχιστον μια φορά.

Σημείωση: Σε περίπτωση που δεν υπάρχει αρκετός χρόνος συστήνεται, αντί για ιεραρχήσεις, τα παιδιά να επιλέγουν ποια εποχή ανταποκρίνεται στην κάθε δήλωση.

Δραστηριότητα 5: Πώς οργανώνονται οι άνθρωποι τον 31ο αιώνα (1000 χρόνια μετά) από τις Κάρτες Εργασίας

Τα παιδιά συμπληρώνουν τη στήλη για τον 31^ο αιώνα (1000 χρόνια μετά) από τις σχετικές σελίδες στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 20-25) και εισηγούνται απαντήσεις στα ίδια ερωτήματα. Τονίζουμε στα παιδιά ότι για κάθε στοιχείο που αναφέρουν θα πρέπει να δίνουν και τον λόγο για τον οποίο κατέληξαν στη συγκεκριμένη εισήγηση.

Ανακεφαλαίωση - Ανατροφοδότηση

Τα παιδιά συμπληρώνουν το Φύλλο Εργασίας «Τι αλλάζει; Τι μένει το ίδιο; Πώς οργανωνόμαστε;» (σ. 32) στο οποίο σημειώνουν αλλαγές και συνέχειες. Οι στήλες έχουν διαφορετικό μέγεθος για να δίνουν την αίσθηση της διαφορετικής διάρκειας της κάθε περιόδου. Η προτελευταία στήλη παραμένει κενή, αφού αντιστοιχεί σε περιόδους που θα διδαχθούν σε επόμενες τάξεις. Στις κενές σειρές τα παιδιά ή ο/η εκπαιδευτικός μπορούν να προσθέσουν δικές τους δηλώσεις.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Πώς και γιατί μετακινούμαστε;

Διδακτική πρόταση 1: Γιατί τόσες μετακινήσεις στην Παλαιολιθική Εποχή;

Ερώτημα-κλειδί

- Για ποιους λόγους μετακινούνταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Στα προηγούμενα μαθήματα, τα παιδιά είχαν μελετήσει αλλαγές και συνέχειες από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα, οι οποίες σχετίζονταν με τη μετακίνηση και την εγκατάσταση, την καθημερινή ζωή, τις ιδέες και πεποιθήσεις των ανθρώπων, την πολιτική και κοινωνική οργάνωση. Σε αυτό το μάθημα τα παιδιά επικεντρώνονται στην Παλαιολιθική Εποχή, μελετούν τους λόγους μετακίνησης των ανθρώπων κατά την περίοδο αυτή και κάνουν συγκρίσεις με το παρόν.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν το περιεχόμενο των όρων: μετακίνηση, αιτίες, σπηλιές, τροφοσυλλέκτης, κυνηγός, προστασία (έννοιες περιεχομένου)·
- αναφέρουν τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής μετακινούνταν διαρκώς (γνώση περιεχομένου)·
- εντοπίζουν στοιχεία *αλλαγής* και *συνέχειας* (γνώση περιεχομένου - επιστημολογικές έννοιες)·
- κάνουν συγκρίσεις ανάμεσα στις εποχές, επιχειρηματολογώντας για τις επιλογές τους (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, Τάξη Γ', Μέρος Α', Εκδόσεις ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου (σ. 12-30).
- Σχολικό βιβλίο *Ιστορία Γ' Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία*, Εκδόσεις ΟΕΔΒ (σ. 98-100).
- Φύλλο Εργασίας «Πώς μαθαίνουμε για τους παλαιολιθικούς ανθρώπους», (σ.34-38).
- Φύλλο Εργασίας «Γιατί μετακινούνται οι άνθρωποι σήμερα;» (σ. 39).
- Φύλλο Εργασίας «Συγκρίνω τις αιτίες μετακίνησης» (σ. 40).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 4-5).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

«Σε αυτό το μάθημα θα μελετήσουμε σε περισσότερο βάθος τους ανθρώπους της Παλαιολιθικής Εποχής. Πώς μαθαίνουμε όμως για τους ανθρώπους αυτούς;» Τα παιδιά με τη βοήθεια του Φύλλου Εργασίας «Πώς μαθαίνουμε για τους παλαιολιθικούς ανθρώπους;» (σ. 34-38) εντοπίζουν πηγές και σε ζευγάρια τις συζητούν.

Στη συνέχεια, επικεντρωνόμαστε στο συγκεκριμένο ερώτημα, το οποίο θα μας απασχολήσει. Τα παιδιά ανακαλούν τους λόγους για τους οποίους μετακινούνταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής και εκφράζουν τις απόψεις τους: «Ποια η άποψή σας; Άλλαξαν πολύ οι λόγοι για τους οποίους μετακινούνταν οι άνθρωποι από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;». Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να επιχειρηματολογούν για τις απόψεις τους, χωρίς να επιδιώκουμε να τους καθοδηγήσουμε προς μια «ορθή» απάντηση.

Δραστηριότητα 1: Γιατί οι άνθρωποι μετακινούνται σήμερα;

«Ας αρχίσουμε την έρευνά μας από τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι μετακινούνται σήμερα από μια περιοχή σε άλλη. Γιατί οι άνθρωποι μετακινούνται σήμερα;». Οι φωτογραφίες που βρίσκονται στο Φύλλο Εργασίας «Γιατί μετακινούνται οι άνθρωποι σήμερα;» (σ. 39) δίνουν ιδέες στα παιδιά σχετικά με τους λόγους μετακίνησης στη σημερινή εποχή. Τα παιδιά παρατηρούν τις φωτογραφίες πρώτα ατομικά, μετά συζητούν τις ιδέες τους σε ζευγάρια. Στη συνέχεια ανακοινώνουν τις απαντήσεις τους στην ολομέλεια της τάξης (π.χ. μετακινούνται γιατί θέλουν να πάνε κάπου με ζεστό κλίμα, για διακοπές, για σπουδές, λόγω πολέμου - εισβολής, εξαιτίας καταστροφών από καιρικά φαινόμενα, για να βρουν δουλειά, για να βρουν καλύτερη ζωή κ.τ.λ.). Τα παιδιά ίσως αναφερθούν σε περιπτώσεις ανθρώπων που γνωρίζουν (π.χ. συγγενείς που έφυγαν από την Κύπρο για να σπουδάσουν ή να βρουν δουλειά και σήμερα ζουν μόνιμα σε άλλες χώρες, επιστρέφοντας για λίγο στην Κύπρο για να δουν τους συγγενείς τους).

Δραστηριότητα 2: Γιατί μετακινούνταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Τα παιδιά οργανώνονται σε ομάδες. Ανάλογα με τους διαθέσιμους χώρους στο σχολικό περιβάλλον, ορίζουμε διάφορα σημεία του σχολικού περιβάλλοντος ως σταθμούς του φυσικού περιβάλλοντος κατά την Παλαιολιθική Εποχή (π.χ. σταθμός δέντρων, σταθμός ζώων, σταθμός σπηλιάς κ.λπ.) σηματοδοτώντας τα με καρτέλες στις οποίες αναγράφεται το όνομα του κάθε σταθμού. Στη συνέχεια δίνουμε στην κάθε ομάδα διάφορα σενάρια καταστάσεων που πιθανότατα να αντιμετώπιζαν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής και καλούμε τα παιδιά να μετακινηθούν στο χώρο, ώστε να ανταποκριθούν στις διάφορες συνθήκες:

Σενάριο 1: Εξεύρεση φαγητού

«Τελείωσαν οι καρποί! Ήρθε η ώρα να αποφασίσουμε. Πού να πάμε να βρούμε φαγητό». Τα παιδιά πηγαίνουν στον χώρο που βρίσκονται τα δέντρα για να εντοπίσουν την τροφή τους.

Στο σημείο αυτό, εισάγουμε και εξηγούμε την έννοια του *τροφοσυλλέκτη ανθρώπου*.

Σενάριο 2: Κυνήγι ζώων

«Τα καταφέραμε! Από το κυνήγι πήραμε αρκετό κρέας για να αντέξουμε λίγες ακόμα μέρες εδώ. Όμως το κρέας σύντομα θα τελειώσει και θα έρθει η ώρα να αποφασίσουμε. Πού να πάμε να βρούμε ζώα για κυνήγι; Εκεί κάτω μακριά είδα μια αγέλη ζώων. Πώς μπορούμε να τη φέρουμε στην παγίδα που ετοιμάσαμε;»

Τα παιδιά πηγαίνουν στον χώρο που βρίσκονται τα ζώα για να ξεκινήσει το κυνήγι!

Στο σημείο αυτό, εισάγουμε και εξηγούμε την έννοια του *κυνηγού ανθρώπου*. Παράλληλα, μπορούμε να εξηγήσουμε τον τρόπο με τον οποίο γινόταν το κυνήγι εκείνη την εποχή (μυτερές πέτρες – χειροπέλεκεις, παγίδες κ.λπ.. Βλ. π.χ. το σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, σ. 18).

Σενάριο 3: Προστασία από ζώα

«Όταν ανέβηκα σε εκείνο τον λόφο είδα από ψηλά ότι μεγάλα ζώα κατευθύνονται προς την περιοχή μας! Θα πρέπει να μετακινηθούμε επειγόντως! Εμπρός! Ήρθε η ώρα να αποφασίσουμε. Πού να πάμε για να προστατευθούμε;». Τα παιδιά πηγαίνουν στον χώρο που βρίσκονται οι σπηλιές για να προστατευθούν (ή ακόμα κάποια παιδιά μπορούν να αναφέρουν τον χώρο των δέντρων για να κρυφτούν).

Σενάριο 4: Προστασία από το κρύο

«Πάλι άρχισε το κρύο. Πάνε οι καλές μέρες! Θυμάστε και πιο παλιά που είχαμε μετακινηθεί σε άλλη περιοχή με καλύτερο καιρό; Πρέπει να φύγουμε το γρηγορότερο! Πού να πάμε για να βρούμε καλύτερο μέρος; Έχει κανένας καμιά ιδέα;». Τα παιδιά μπορεί να αναφέρουν τις σπηλιές ή την αναζήτηση περιοχών με θερμότερο κλίμα. Στο σημείο αυτό, αναφέρουμε την ανακάλυψη της φωτιάς και τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι άναβαν φωτιές στην Παλαιολιθική εποχή.

Οι ομάδες αναγράφουν στις ατομικές τους καρτέλες τους λόγους μετακίνησης των ανθρώπων κατά την Παλαιολιθική Εποχή και, στη συνέχεια, τους παρουσιάζουν στην ολομέλεια. Σ' αυτό το σημείο, τα παιδιά μπορούν να ρίξουν μια γρήγορη ματιά στις σελίδες του σχολικού βιβλίου (*Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από τον λίθο στον πηλό*, σ.12-13) για να αντλήσουν περισσότερες πληροφορίες.

Στη συνέχεια, τα παιδιά συγκρίνουν τις αιτίες της μετακίνησης των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής με τις αιτίες της μετακίνησης των ανθρώπων σήμερα. Αυτό μπορεί να γίνει συμπληρώνοντας τον Φύλλο Εργασίας «Συγκρίνω τις αιτίες μετακίνησης» (σ. 40). Στο συγκεκριμένο Φύλλο Εργασίας τα παιδιά μελετούν μια σειρά από λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι μπορεί να μετακινούνται αλλάζοντας τον τόπο διαμονής τους, και αποφασίζουν σε ποια εποχή αυτό συμβαίνει πιο συχνά – στην Παλαιολιθική Εποχή ή σήμερα. Είναι αναμενόμενο και επιθυμητό τα παιδιά να διαφωνήσουν σε κάποιες από τις ερωτήσεις (π.χ. τη μετακίνηση λόγω συγκρούσεων). Στην περίπτωση αυτή, ενθαρρύνουμε τα παιδιά να επιχειρηματολογούν για τις απόψεις τους, χωρίς να επιδιώκουμε να τα καθοδηγήσουμε προς μια «ορθή» απάντηση.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί:

- σημειώνει στην ατομική του καρτέλα, τους λόγους μετακίνησης των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής.
- συμπληρώνει τις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 4-5) με όσα από τα νέα στοιχεία που ανακάλυψε στο σημερινό μάθημα θεωρεί ότι είναι σημαντικά ή ενδιαφέροντα (αν δεν υπάρχει χρόνος, αυτή η δραστηριότητα μπορεί να ολοκληρωθεί στο σπίτι).

Δείγμα του πώς ένα παιδί αποφάσισε να συμπληρώσει τις Κάρτες Εργασίας του

Αναστοχασμός παιδιού⁵⁴

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

⁵⁴ Ο τρόπος με τον οποίο θα γίνεται ο αναστοχασμός των παιδιών μπορεί να συναποφασιστεί στην ολομέλεια της τάξης και δύναται να διαφέρει από μάθημα σε μάθημα.

Διδακτική πρόταση 2: Πώς και πού μετακινούνταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Ερωτήματα-κλειδιά

- Πώς μετακινούνταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;
- Πού μετακινούνταν;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Στο προηγούμενο μάθημα τα παιδιά μελέτησαν τους λόγους μετακίνησης των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής και έκαναν συγκρίσεις με το παρόν. Σε αυτό το μάθημα, τα παιδιά θα έχουν την ευκαιρία να μελετήσουν και πάλι τους τρόπους μετακίνησης των ανθρώπων στην Παλαιολιθική Εποχή και, αυτή τη φορά, να διαπιστώσουν αλλαγές και συνέχειες σε σχέση με το παρόν.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν τα βασικά μέσα μετακίνησης των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου)·
- αναφέρουν πιθανούς τόπους προσωρινής διαμονής των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου)·
- εντοπίζουν τεκμήρια για τα βασικά μέσα μετακίνησης των ανθρώπων κατά την Παλαιολιθική Εποχή (δεξιότητες)·
- συζητούν σχετικά με τα όρια της γνώσης όπως προκύπτει μέσα από τα τεκμήρια (επιστημολογικές έννοιες)·
- συζητούν πώς ένα καινούριο τεκμήριο μπορεί να ανατρέψει αυτά που προκύπτουν από άλλα τεκμήρια (επιστημολογικές έννοιες)·
- κάνουν συγκρίσεις ανάμεσα στις εποχές, επιχειρηματολογώντας για τις επιλογές τους (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint.
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, Τάξη Γ', Μέρος Α', Εκδόσεις ΥΑΠ, ΥΠΠ (σ. 12-30).
- Σχολικό βιβλίο *Ιστορία Γ' Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία*, Εκδόσεις ΟΕΔΒ (σ. 98-100).
- Φύλλο Εργασίας «Πώς μετακινούνταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;» (σ. 41-42).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 6-7).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Τα παιδιά εξοικειώνονται με το ερώτημα του σημερινού μαθήματος «Πώς και πού μετακινούνταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;». Τα παιδιά αναφέρουν *πώς* μετακινούνται οι άνθρωποι *σήμερα* (ποια μέσα μετακίνησης χρησιμοποιούν) για να ταξιδέψουν: (α) στην ξηρά, (β) στη θάλασσα και (γ) στον αέρα. «Υπάρχουν μεγάλες αλλαγές στο θέμα αυτό από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; Γιατί;». Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να επιχειρηματολογούν για τις απόψεις τους, χωρίς να επιδιώκουμε να τους καθοδηγήσουμε προς μια «ορθή» απάντηση».

Δραστηριότητα 1: Με ποιους τρόπους μετακινούνταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Τα παιδιά παρατηρούν το Φύλλο Εργασίας «Πώς μετακινούνται οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;» (σ. 41-42), στο οποίο αναφέρονται τα *μέσα μετακίνησης* των ανθρώπων εκείνη την εποχή (με τα πόδια στην ξηρά – με σχεδίες στο νερό). Αναφέρουμε ότι οι παλαιοντολόγοι και οι αρχαιολόγοι κατέληξαν σε αυτά τα συμπεράσματα μέσα από τεκμήρια που προέκυψαν από τα διάφορα ευρήματα. Στη δραστηριότητα που ακολουθεί, τα παιδιά ακούνε προσεκτικά τις πληροφορίες που ανακοινώνει ο/η εκπαιδευτικός και εντοπίζουν:

- ποια από τα ευρήματα αποτελούν *τεκμήρια* για το ότι οι *άνθρωποι μετακινούνταν με τα πόδια* και
- ποια από τα ευρήματα αποτελούν *τεκμήρια* για το ότι οι άνθρωποι μετακινούνταν με *σχεδίες*

Κάθε φορά τα παιδιά γράφουν το τεκμήριο που εντόπισαν στην καρτέλα τους και το δείχνουν όλα μαζί. Σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να έχουμε διαφορές. Σε αυτές τις περιπτώσεις τα παιδιά επιχειρηματολογούν υποστηρίζοντας την άποψή τους. Ο/η εκπαιδευτικός διαβάσει μία-μία τις ακόλουθες πληροφορίες:

-
- Έχουν βρεθεί, σε διάφορα μέρη του κόσμου, οστά ανθρώπων και διάφορα εργαλεία της Παλαιολιθικής Εποχής. Δεν έχουμε βρει, όμως, κοντά σε αυτά, οστά ζώων που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να μετακινούνται οι άνθρωποι.
-
- Έχουν βρεθεί αντικείμενα της Παλαιολιθικής Εποχής που μοιάζουν με σχεδίες.
-
- Έχουν βρεθεί, σε διάφορα μέρη του κόσμου, εργαλεία της Παλαιολιθικής Εποχής, αλλά πουθενά δεν έχουν βρεθεί τροχοί ή άμαξες.
-
- Στις βραχογραφίες που έχουν ανακαλυφθεί, δεν υπάρχουν παραστάσεις άλλων μέσων μετακίνησης.
-
- Στη σημερινή εποχή υπάρχουν μερικές φυλές ανθρώπων που είναι πιθανόν (αλλά όχι σίγουρο) ότι ζουν όπως οι παλαιολιθικοί άνθρωποι και σε αυτές τις φυλές οι άνθρωποι μετακινούνται μόνο με τα πόδια και με σχεδίες.
-
- Έχουμε βρει οστά ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής σε νησιά (κομμάτια ξηράς που γύρω- γύρω έχουν θάλασσα).
-

Τα παιδιά συζητούν σε δυάδες: «Πόσο σίγουρο είναι, σύμφωνα με τα τεκμήρια που βρέθηκαν, ότι οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής μετακινούνταν με τους τρόπους αυτούς;». Τα παιδιά ανακοινώνουν τις απόψεις τους στην ολομέλεια. Στη συνέχεια, τα παιδιά σκέφτονται και παρουσιάζουν τις υποθέσεις τους όσον αφορά το ερώτημα «Ποια πιθανή ανακάλυψη θα μπορούσε να αλλάξει την εικόνα μας για τους ανθρώπους της Παλαιολιθικής Εποχής;» (π.χ. η ανακάλυψη ενός πλοίου της Παλαιολιθικής Εποχής· ή η ανακάλυψη οστών αλόγων σε μια σπηλιά της εποχής που μελετάμε).

Δραστηριότητα 2: Πού μετακινούνταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Ενημερώνουμε για τα συμπεράσματα των αρχαιολόγων και των παλαιοντολόγων από διάφορα τεκμήρια: οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής ταξίδεψαν σε διάφορα μέρη της Γης. Με τη βοήθεια των διαφανειών (βλ. παρουσίαση PowerPoint για τις Μετακινήσεις) τα παιδιά σκέφτονται και σημειώνουν στην ατομική τους καρτέλα πως ταξίδευαν οι άνθρωποι στις διάφορες διαδρομές (ξηράς και θαλάσσιες). Τα παιδιά αναγράφουν στην καρτέλα τους ένα μέσο μετακίνησης κάθε φορά και το παρουσιάζουν στην ολομέλεια, επιχειρηματολογώντας για τις απόψεις τους.

Ακολούθως, τα παιδιά σε δυάδες συζητούν τις δυσκολίες που πιθανόν να αντιμετώπιζαν οι άνθρωποι στις μετακινήσεις τους (Φύλλο Εργασίας «Πώς μετακινούνταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής», σ. 45). Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να αναφερθούν σε διάφορες δυσκολίες όπως: οι μακρινές αποστάσεις· ο τεράστιος χρόνος μετακίνησης· οι άγνωστοι προορισμοί· οι δυσκολίες που σχετίζονταν με άγρια ζώα· η διαρκής προσπάθεια για επιβίωση· η χρονοβόρα κατασκευή σχεδίας· οι κίνδυνοι στη θάλασσα· η διαρκής ανάγκη για εξεύρεση τροφής και νερού· οι δύσκολες καιρικές συνθήκες (π.χ. βροχή, κρύο) κ.ά..

«Σήμερα υπάρχουν δυσκολίες στους τρόπους με τους οποίους μετακινούνται οι άνθρωποι;». Τα παιδιά εκφράζουν τις απόψεις τους (π.χ. κίνηση, δυστυχήματα, καυσαέρια) και τις συζητούμε στην ολομέλεια.

Δραστηριότητα 3: Πού έμεναν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Επαναφέρουμε τον όρο «σπηλιές», θέτοντας το ερώτημα: «Από πού ξέρουμε ότι κάποιοι άνθρωποι έμεναν στις σπηλιές;». Τα παιδιά αναζητούν τεκμήρια μέσα από:

- Φωτογραφίες σπηλαίων με βραχογραφίες (*Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, Τάξη Γ', Μέρος Α', Έκδοση ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου, σ. 20).
- Ανθρώπινο κρανίο στα Πετράλωνα (*Ιστορία Γ' Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία*, Εκδόσεις ΟΕΔΒ, σ. 100).
- Σκίτσο παλαιολιθικών ανθρώπων γύρω από τη φωτιά μέσα σε σπηλιά *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, Τάξη Γ', Μέρος Α', Έκδοση ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου, σ. 15).

Επαναφέρουμε τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής επέλεξαν τις σπηλιές ως προσωρινούς χώρους διαμονής και το γεγονός ότι ήταν αναγκασμένοι να μετακινούνται συνεχώς. Ακολούθως, τα παιδιά σκέφτονται και συζητούν – πρώτα σε ζευγάρια και ακολούθως στην ολομέλεια – πού αλλού θα μπορούσαν να μένουν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής, αφού δεν ήταν πάντα εύκολο να βρεθούν σπηλιές. Ξεχωρίζουμε όσες εισηγήσεις έλαβαν υπόψη τα δεδομένα της Παλαιολιθικής Εποχής: π.χ. ότι οι άνθρωποι έμεναν στο ύπαιθρο· ότι οι άνθρωποι έφτιαχναν τέντες – με δέρμα, ξύλο ή κόκαλα – ότι έμεναν κάτω από μεγάλα δέντρα κ.ά..

Προαιρετική δραστηριότητα

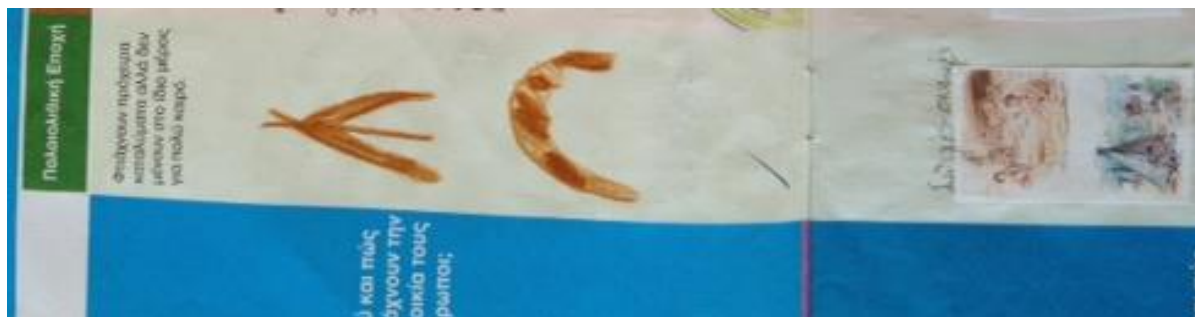
Όσα παιδιά τελειώνουν τις δραστηριότητές τους μπορούν να αναζητήσουν και να συλλέξουν υλικό σχετικά με το ερώτημα: «Πώς μετακινούνταν οι άνθρωποι στην Παλαιολιθική Εποχή; Πού μετακινούνταν;» από ιστοσελίδες, όπως οι ακόλουθες:

- http://www.fhw.gr/chronos/01/gr/pl/housing/pl_intro.html
- <http://www.odyssey.com.cy/main/default.aspx?tabID=140&itemID=696&mid=785>

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Τα παιδιά:

- σημειώνουν στην ατομική τους καρτέλα τους τρόπους με τους οποίους μετακινούνται οι άνθρωποι στην Παλαιολιθική Εποχή·
- συμπληρώνουν τις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική εποχή μέχρι σήμερα;* με νέα στοιχεία που ανακάλυψαν στο σημερινό μάθημα και θεωρούν ότι είναι σημαντικά ή ενδιαφέροντα (αν δεν υπάρχει χρόνος αυτή η δραστηριότητα μπορεί να ολοκληρωθεί στο σπίτι).

Δείγμα του πώς ένα παιδί αποφάσισε να συμπληρώσει τις Κάρτες Εργασίας του

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από διάφορες δραστηριότητες στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Πώς περνάμε τη μέρα μας;

Διδακτική πρόταση 3: Πώς περνούσαν τη μέρα τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Ερώτημα-κλειδί

- Πώς περνούσαν τη μέρα τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Στα προηγούμενα μαθήματα τα παιδιά μελέτησαν τους λόγους αλλά και τους τρόπους μετακίνησης των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής και έκαναν συγκρίσεις με το παρόν. Σε αυτό το μάθημα, τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να γνωρίσουν πτυχές της καθημερινής ζωής των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής και να καταλήξουν σε τεκμηριωμένες υποθέσεις για το πώς περνούσαν τη μέρα τους.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν τα βασικά εργαλεία που χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου)·
- αναφέρουν τα κύρια χαρακτηριστικά της καθημερινής ζωής των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου)·
- χρησιμοποιούν τις έννοιες: *τεχνουργήματα, εργαλεία, χειροπέλεκυς* (έννοιες περιεχομένου)·
- εντοπίζουν τεκμήρια για το πώς περνούσαν την μέρα τους οι παλαιολιθικοί άνθρωποι, μέσα από διάφορες πηγές (δεξιότητες)·
- κάνουν συγκρίσεις ανάμεσα στις εποχές επιχειρηματολογώντας για τις επιλογές τους (δεξιότητες)·
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες)·

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, Τάξη Γ', Μέρος Α', Εκδόσεις ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου.
- Σχολικό βιβλίο *Ιστορία Γ' Δημοτικού*. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία, Εκδόσεις ΟΕΔΒ.
- Φύλλο Εργασίας «Ανακρίνω ευρήματα της Παλαιολιθικής Εποχής» (σ. 43-44).
- Φύλλο Εργασίας «Τι έχει αλλάξει και τι έχει μείνει το ίδιο;» (σ. 45-46).
- Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 10-15).

- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Προετοιμασία

- Επιλέγουμε έναν ανοικτό χώρο ή διαρρυθμίζουμε την αίθουσα για τις δραστηριότητες που προϋποθέτουν μετακίνηση των παιδιών σε ομάδες.
- Συγκεντρώνουμε παλιά περιοδικά, εφημερίδες, διαφημιστικά.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Επαναφέρουμε (πολύ σύντομα) τα κύρια σημεία των προηγούμενων δύο μαθημάτων, δηλαδή τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής μετακινούνταν συνεχώς και τους τρόπους με τους οποίους έκαναν τις μετακινήσεις τους.

- **Λόγοι μετακίνησης:** για να βρουν τροφή και νερό· για να προστατευτούν από τις άσχημες καιρικές συνθήκες· για να προστατευτούν από διάφορα ζώα ή από άλλους ανθρώπους· για να βρουν πιο ασφαλισμένους χώρους να διαμονής για τις οικογένειές τους, κ.ά..
- **Τρόποι μετακίνησης:** στη ξηρά με τα πόδια και στο νερό με σχεδίες.

Επίσης, επαναφέρουμε το θέμα της διαμονής, δηλ. «Πού έμεναν οι άνθρωποι, αφού μετακινούνταν συνεχώς;» Στην ύπαιθρο, κάτω ή πάνω σε δέντρα, σε σπηλιές, έφτιαχναν σκηνές (τέντες) με δέρμα, ξύλο, κόκαλα.

Στο μάθημα θα ασχοληθούμε με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής και θα προσπαθήσουμε να διερευνήσουμε πώς άραγε περνούσαν τη μέρα τους τότε:

«Φανταστείτε τις συνθήκες ζωής πολλές χιλιάδες χρόνια πριν. Σύμφωνα με τα τεκμήρια που βρέθηκαν και τις μελέτες που έγιναν, η πέτρα (λίθος) ήταν το μόνο σκληρό υλικό που χρησιμοποιούσαν για να κατασκευάσουν διάφορα μυτερά ή κοφτερά εργαλεία από άλλες πέτρες, οστά (κόκαλα), ξύλα και κοχύλια.⁵⁵ Έχοντας υπόψη τα όσα γνωρίσαμε για την εποχή αυτή, μπορούμε να σημειώσουμε τις πιο βασικές ασχολίες των παλαιολιθικών ανθρώπων; Πώς άραγε περνούσαν τη μέρα τους; Τι έκαναν;»

Δραστηριότητα 1: Πώς άραγε περνούσαν τη μέρα τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Τα παιδιά σκέφτονται και συζητούν σε δυάδες τις πιο βασικές δραστηριότητες των ανθρώπων της Παλαιολιθικής εποχής. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να ξεκινήσουν από τις δραστηριότητες εκείνες που θα ικανοποιούσαν τις βασικές ανάγκες των ανθρώπων (π.χ. εξεύρεση νερού, τροφής, ασφαλισμένου χώρου για ύπνο, για προστασία από το κρύο και τη βροχή, για προστασία από τα ζώα κ.λπ.). Στη συνέχεια, παρουσιάζουμε στα παιδιά ένα πρόβλημα (δηλ. ένα φανταστικό πιθανό σενάριο) και τα παιδιά οργανώνονται σε ομάδες για να μελετήσουν διάφορα τεκμήρια και να διερευνήσουν τις υποθέσεις τους σαν μικροί αρχαιολόγοι.

Πρόβλημα (ο/η εκπαιδευτικός διαβάζει ή/και προβάλλει σε οθόνη)

«Ο ήλιος έχει ανατείλει. Κάνει πολύ κρύο. Η ομάδα των παλαιολιθικών ανθρώπων που αποτελείται από 5 άντρες, 6 γυναίκες και 2 βρέφη πέρασε τη νύχτα σε μια σπηλιά. Σε λίγες μέρες η μια από τις γυναίκες θα γεννήσει. Για να φάνε οι παλαιολιθικοί αυτοί άνθρωποι πρέπει να βγουν από τη σπηλιά, να μαζέψουν φρούτα, ρίζες, χόρτα, να ψαρέψουν και να κυνηγήσουν ζώα. Για να ξεδιψάσουν, πρέπει να βρουν νερό. Για να ζεσταθούν πρέπει να πάρουν τα δέρματα από τα ζώα που θα κυνηγήσουν. Για να ζεσταθούν, για να ψήσουν το φαγητό τους αλλά και για να προστατευτούν τη νύχτα από διάφορα μεγάλα ζώα, πρέπει να κρατήσουν τη φωτιά αναμμένη με κλαδιά και ξερά φύλλα.»

⁵⁵ Dieulafait, F. (2002). Το βιβλίο της Αρχαιολογίας – Οδηγός των εξερευνητών του χρόνου. Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Ερευνητές.

Το κάθε παιδί κάνει διάφορες υποθέσεις, τις σημειώνει και στη συνέχεια τις συζητά με το παιδί που κάθεται δίπλα του, αιτιολογώντας τις απαντήσεις του:

- Θα πάνε όλα τα μέλη της ομάδας να κυνηγήσουν ζώα για να φάνε; Γιατί;
- Θα πάνε όλα τα μέλη της ομάδας να μαζέψουν φρούτα, ρίζες και χόρτα; Γιατί;
- Θα πάνε όλα τα μέλη της ομάδας να μαζέψουν ξύλα και φύλλα για τη φωτιά; Γιατί;
- Θα πάνε όλα τα μέλη της ομάδας να βρουν νερό; Γιατί;
- Θα βγουν όλα τα μέλη της ομάδας από τη σπηλιά; Γιατί;
- Ασχολούνταν με τα ίδια πράγματα οι άντρες, οι γυναίκες και τα παιδιά; Γιατί;

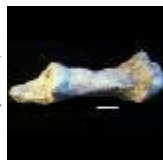
Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια, κατά την οποία τα παιδιά σε δυάδες επιχειρηματολογούν για τις απαντήσεις τους. Στη συνέχεια, αφού μελετήσουν τα ερωτήματα που ακολουθούν, τα παιδιά ανακρίνουν τις πηγές στις σ. 98 και 99 του σχολικού βιβλίου *Ιστορία Γ΄ Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία*, Εκδόσεις ΟΕΔΒ. Τα παιδιά ανακρίνουν τις πηγές ώστε να βρουν τεκμήρια (βλ. Φύλλο Εργασίας «Ανακρίνω ευρήματα της Παλαιολιθικής Εποχής», σ. 43-44). Παρατηρούν προσεκτικά τα αντικείμενα της Παλαιολιθικής εποχής που βρήκαν οι επιστήμονες και σκέφτονται πώς μπορεί να τα χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι.

- Πώς κυνηγούσαν άραγε; Ποια εργαλεία χρησιμοποιούσαν;
- Πώς άραγε ψάρευαν; Ποια εργαλεία χρησιμοποιούσαν;
- Πώς έσκαβαν για να βρουν ρίζες; Ποια εργαλεία χρησιμοποιούσαν;
- Πώς έπαιρναν το δέρμα από τα ζώα; Ποια εργαλεία χρησιμοποιούσαν;
- Πώς έψηναν το κρέας;
- Πώς έπιναν νερό; Πώς μετέφεραν νερό στο καταφύγιό τους;
- Πώς στερέωναν τα δέρματα ζώων πάνω στο σώμα τους;

Ακολουθούν φωτογραφίες των διαφόρων ευρημάτων (παρουσιάζονται και στο Φύλλο Εργασίας), που συνοδεύονται από σχετικές ιστοσελίδες και σύντομες περιγραφές προς αξιοποίηση από τον/την εκπαιδευτικό, σε περίπτωση που επιθυμεί να γνωρίσει περισσότερα ή να διαφοροποιήσει τη δραστηριότητα με τη χρήση ΤΠΕ:

Εργαλεία από κόκαλα. Αναλύσεις έδειξαν πώς οι παλαιολιθικοί άνθρωποι τα χρησιμοποιούσαν για να σκάβουν και να βρίσκουν τερμίτες.

Οστά ζώου που το κυνήγησαν για το κρέας του. Στο οστό φαίνονται τα σημάδια που άφησαν τα λίθινα εργαλεία την ώρα που κτυπούσαν το ζώο για να το σκοτώσουν για τροφή.

Μύτη βέλους φτιαγμένου από οστό (κόκαλο) για ψάρεμα

Ξύλινο, μυτερό ακόντιο για το κυνήγι.

Λαξευμένη μυτερή πέτρα (λίθος) για το κυνήγι, το σκάψιμο, κ.λπ.

Οστό (κόκαλο από άλογο) στο οποίο φαίνεται τρύπα που έγινε από μυτερό, λίθινο εργαλείο της παλαιολιθικής εποχής.

Πηγή φωτογραφιών: <http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/punctured-horse-shoulder-blade>

Παλαιολιθικά εργαλεία από πέτρα (λίθο).

Πηγή εικόνας:

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Pierre_taille_%C3%A9e_Melka_Kunture_%C3%89thiopie_fond.jpg

Παλαιολιθικά εργαλεία από πέτρα (λίθο)

Πηγή εικόνας:

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Burin_213_5_Global.jpg

Παλαιολιθικά εργαλεία (μικρά σουβλιά – βελόνες) από οστά (κόκαλα).

Πηγή εικόνας: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Os_Tart%C3%A9_MHNT_PRE_2009.0.248.1.jpg

Βελόνες από ελεφαντόδοντο και οστά (κόκαλα)

<http://humanorigins.si.edu/evidence>

Μυτερά σουβλιά από οστά (κόκαλα)

<http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/bone-awls>

Παλαιολιθικά εργαλεία από λίθο

Πηγή φωτογραφίας

[:http://en.wikipedia.org/wiki/File:Pointe_levallois_Beuzeville_MHNT_PRE.2009.0.203.2.jpg](http://en.wikipedia.org/wiki/File:Pointe_levallois_Beuzeville_MHNT_PRE.2009.0.203.2.jpg)

Χειροπέλεκυς

Πηγή φωτογραφίας

[http://en.wikipedia.org/wiki/File:Bifaz_de_Atapuerca_\(TG10\).jpg](http://en.wikipedia.org/wiki/File:Bifaz_de_Atapuerca_(TG10).jpg)

Δραστηριότητα 2: Τι μας λένε τα ευρήματα; Τι έχει αλλάξει και τι έχει μείνει το ίδιο;

Τα παιδιά σκέφτονται, κάνουν υποθέσεις και τις σημειώνουν στο Φύλλο Εργασίας: «Τι έχει αλλάξει και τι έχει μείνει το ίδιο;» (σ. 45-46). Με τη βοήθεια του Φύλλου Εργασίας, τα παιδιά σκέφτονται τι χρησιμοποιούν σήμερα οι άνθρωποι για να ψαρέψουν, να κυνηγήσουν, να σκάψουν, να ράψουν κομμάτια ύφασμα μαζί, να τρυπήσουν κάτι, να περάσουν ευχάριστα την ώρα τους, να στολιστούν κ.λπ.. Μέσα από παλιά περιοδικά, εφημερίδες, τα παιδιά εντοπίζουν σύγχρονα τεχνουργήματα που μοιάζουν με τα τεχνουργήματα της Παλαιολιθικής Εποχής που και τα κολλούν στο σχετικό Φύλλο Εργασίας.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Τα παιδιά αναφέρουν παραδείγματα από το σημερινό μάθημα, μέσα από τα οποία χρειάστηκε να αναθεωρήσουν τις αρχικές τους υποθέσεις. Επίσης, το κάθε παιδί σημειώνει στην ατομική του καρτέλα:

- 2-3 καθημερινές ασχολίες των παλαιολιθικών ανθρώπων·
- 2-3 ονόματα εργαλείων που χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής και το υλικό από το οποίο ήταν φτιαγμένα.

Το κάθε παιδί συμπληρώνει τα νέα στοιχεία που ανακάλυψε σε αυτό το μάθημα στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (Πώς περνάμε τη μέρα μας; Παλαιολιθική εποχή, σ. 10-15).

Βεβαιωνόμαστε ότι τα παιδιά μπορούν να το κάνουν αυτό με αναφορά σε συγκεκριμένα παραδείγματα από τα όσα προηγήθηκαν, ελέγχοντας έτσι κατά πόσο οι στόχοι του μαθήματός μας επιτεύχθηκαν.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;

- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος με την χρήση ποικίλων μέσων μέσα από την εργασία σε ομάδες, και μέσα από τη συζήτηση στην ολομέλεια. Τελική αξιολόγηση γίνεται μέσα από τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων· και μέσα από τη συμπλήρωση των Καρτών Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα*. Αυτό δεν σημαίνει ότι αναμένουμε από όλα τα παιδιά να ανταποκριθούν με τον ίδιο τρόπο, αλλά ότι τα ενθαρρύνουμε να τεκμηριώνουν τις απαντήσεις τους

Διδακτική πρόταση 4: Πώς περνούσαν τη μέρα τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Ερώτημα-κλειδί

- Τι έτρωγαν και τι φορούσαν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Στο προηγούμενο μάθημα τα παιδιά γνώρισαν πτυχές της καθημερινής ζωής των ανθρώπων μέσα από συγκεκριμένες πηγές (φωτογραφίες αντικείμενων – τεχνουργημάτων) της Παλαιολιθικής Εποχής και διατύπωσαν τεκμηριωμένες υποθέσεις για το πώς οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής περνούσαν τη μέρα τους. Στο σημερινό μάθημα, τα παιδιά ανακρίνουν νέες πηγές, ώστε να αντλήσουν πληροφορίες για το τι έτρωγαν και το τι φορούσαν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και οι μαθήτριες να:

- αναφέρουν βασικά στοιχεία σε σχέση με τη διατροφή και την ενδυμασία των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου).
- αναφέρουν τις κυριότερες πηγές από τις οποίες μπορούμε να πάρουμε πληροφορίες για τη διατροφή και την ενδυμασία των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής (επιστημολογικές έννοιες).
- χρησιμοποιούν τις έννοιες: *απολίθωματα*, *βραχογραφίες* (έννοιες περιεχομένου).
- εντοπίζουν τεκμήρια για το τι έτρωγαν και τι φορούσαν οι άνθρωποι και γενικότερα για το πώς περνούσαν την μέρα τους οι παλαιολιθικοί άνθρωποι, μέσα από διάφορες πηγές (δεξιότητες).
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους, χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).
- κάνουν συγκρίσεις ανάμεσα στις εποχές, επιχειρηματολογώντας για τις επιλογές τους (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint.
- Σχολικό βιβλίο Ιστορία Γ΄ Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία, Εκδόσεις ΟΕΔΒ.
- Φύλλο Εργασίας «Τι μπορεί να μας πει ένα απολίθωμα για το τι έτρωγαν κάποιοι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;» (σ. 47-49).
- Φύλλο Εργασίας «Τι έτρωγαν και τι φορούσαν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;» (σ. 50-51).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;.
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Τα παιδιά συνδέουν το προηγούμενο μάθημα με το σημερινό, με το διπλό ερώτημα του σημερινού μας μαθήματος: «Τι έτρωγαν και τι φορούσαν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;». Τα παιδιά αναφέρουν σε συντομία πηγές από τις οποίες αντλούμε πληροφορίες για τους παλαιολιθικούς ανθρώπους (βλ. Φύλλα Εργασίας «Πώς μαθαίνουμε για τους παλαιολιθικούς ανθρώπους», σ. 37-41 ή/και σχετική παρουσίαση PowerPoint) και διατυπώνουν τις υποθέσεις τους σχετικά με τα ερωτήματα παρουσιάζοντας τα επιχειρήματά τους.

Δραστηριότητα 2: Τι μπορεί να μας πει ένα απολίθωμα και ένα οστό για το τι έτρωγαν κάποιοι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

«Ελάτε να διερευνήσουμε τι μπορεί να μας πει ένα απολίθωμα και ένα οστό» (Φύλλο Εργασίας «Τι μπορεί να μας πει ένα απολίθωμα και ένα οστό για το τι έτρωγαν κάποιοι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;», σ.47). Τα παιδιά γίνονται επιστήμονες ερευνητές, εξετάζουν τη φωτογραφία - πηγή που απεικονίζει μέρος κάποιου παλαιολιθικού απολιθώματος (βλ. σχετική παρουσίαση «Ανακρίνοντας ένα απολίθωμα» σε PowerPoint και Φύλλο Εργασίας) και σημειώνουν τι παρατηρούν (σ. 48). Υπενθυμίζουμε στα παιδιά ότι τα απολιθώματα είναι: διατηρημένα υπολείμματα ή αποτυπώματα ζώων, φυτών ή άλλων οργανισμών που έζησαν πριν από τη σημερινή εποχή και κλείστηκαν σε στρώματα γης. Απολιθώματα μπορεί να είναι ακόμη και ίχνη (ενδείξεις) ύπαρξης ζωής στο παρελθόν.

Αυτή η δραστηριότητα γίνεται με γρήγορους ρυθμούς. Με τη βοήθεια των φωτογραφιών και των ερωτήσεων στο σχετικό Φύλλο Εργασίας «Τι μπορεί να μας πει ένα απολίθωμα για το τι έτρωγαν κάποιοι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;», επιδιώκουμε τα παιδιά να βοηθηθούν ώστε να οργανώσουν τις σκέψεις τους και να ξαναθυμηθούν δύο από τις σημαντικότερες πηγές πληροφοριών για την Παλαιολιθική Εποχή: (α) τα απολιθώματα, και (β) τα πειράματα - συγκρίσεις που κάνουν οι αρχαιολόγοι σήμερα με αντίγραφα εργαλείων και υλικών τα οποία γνωρίζουμε ότι χρησιμοποιούσαν οι παλαιολιθικοί άνθρωποι. Πιο συγκεκριμένα, αφού τα παιδιά παρατηρήσουν την πάνω φωτογραφία του απολιθώματος και εκφράσουν τις πρώτες σκέψεις τους, περνάμε γρήγορα στη φωτογραφία με τις επεξηγήσεις (σ. 49): η φωτογραφία παρουσιάζει, σε μεγέθυνση, ένα μέρος από απολιθωμένο οστό (κόκαλο) ζέβρας. Πάνω στο οστό της ζέβρας φαίνονται σημάδια (χαρακιές). Τα παιδιά καταγράφουν στα γρήγορα τις υποθέσεις τους στο Φύλλο Εργασίας.

Στη συνέχεια, τα παιδιά προχωρούν στο επόμενο μέρος του ίδιου Φύλλου Εργασίας και, με το δικό του ρυθμό το καθένα, διαβάζουν τις πληροφορίες κάτω από τις πηγές (βλ. επίσης σχετική παρουσίαση PowerPoint και Φύλλο Εργασίας). Από αυτές τις πληροφορίες τα παιδιά μαθαίνουν τα εξής: «Οι επιστήμονες έχουν συμπεράνει πώς τα σημάδια αυτά έχουν γίνει από κάποιον άνθρωπο της Παλαιολιθικής Εποχής με τη βοήθεια ενός λίθινου εργαλείου. Τι ακριβώς έκαναν οι επιστήμονες αρχαιολόγοι για να καταλήξουν σε αυτό το συμπέρασμα; Πείραμα! Πρώτα έφτιαξαν από λίθο (πέτρα) αντίγραφα εργαλείων, όπως αυτά που βρέθηκαν κοντά στα οστά, και κατόπιν τα χρησιμοποίησαν για να κυνηγήσουν ζώα. Τα σημάδια που άφησαν τα λίθινα εργαλεία των επιστημόνων πάνω στο ζώο ήταν πανομοιότυπα με αυτά που είχαν γίνει από εκείνους τους ανθρώπους που εκατομμύρια χρόνια πριν είχαν κυνηγήσει και κτυπήσει για να φάνε τη ζέβρα». Το ίδιο Φύλλο Εργασίας περιλαμβάνει και δύο φωτογραφίες (ενός απολιθώματος και ενός σύγχρονου οστού), τη μια δίπλα στην άλλη, τις οποίες τα παιδιά καλούνται να μελετήσουν και να ξανασκεφτούν τις απαντήσεις τους ώστε να διαφοροποιήσουν ή να τεκμηριώσουν τις απαντήσεις τους – εάν και όπου χρειάζεται.

Δραστηριότητα 3: Από πού αλλού μαθαίνουμε για το τι έτρωγαν και τι φορούσαν οι παλαιολιθικοί άνθρωποι;

Στη συνέχεια επαναφέρουμε το ερώτημα-κλειδί: «Από πού αλλού μαθαίνουμε για το τι έτρωγαν και τι φορούσαν οι παλαιολιθικοί άνθρωποι;». Και πάλι, τα παιδιά, ως επιστήμονες ερευνητές, εξετάζουν τι γράφει το ένα από τα σχολικά εγχειρίδια για το θέμα αυτό (Σχολικό βιβλίο *Ιστορία Γ΄ Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία: «Όταν ο άνθρωπος ήταν τροφосуλλέκτης»*, σ. 98· «Όταν ο άνθρωπος έγινε κυνηγός», σ.99). Αρχικά, το κάθε παιδί ξεχωριστά σημειώνει στο βιβλίο του (π.χ. υπογραμμίζει, κυκλώνει, χρωματίζει) τις πληροφορίες που εντόπισε σχετικά με το ερώτημα: «Τι έτρωγαν και τι φορούσαν οι παλαιολιθικοί άνθρωποι». Στη συνέχεια, τα παιδιά συγκρίνουν και συζητούν αυτές τις πληροφορίες με το παιδί που κάθεται δίπλα τους, συμπληρώνοντας το Φύλλο Εργασίας «Τι έτρωγαν και τι φορούσαν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;» (σ. 50-51).

«Υπάρχουν τεκμήρια που να δείχνουν ότι παλαιολιθικοί άνθρωποι έζησαν και στην Ελλάδα;» Με το νέο μας ερώτημα, ενθαρρύνουμε τα παιδιά να εντοπίσουν (αν δεν το έχουν ήδη κάνει) την τελευταία παράγραφο του κειμένου (σχολικό βιβλίο, σ. 99): «Η εποχή που οι άνθρωποι ήταν τροφосуλλέκτες και κυνηγοί λέγεται παλαιολιθική. Εργαλεία και κόκαλα ανθρώπων αυτής της εποχής έχουν βρει οι αρχαιολόγοι και στην Ελλάδα, όπως στο σπήλαιο των Πετραλώνων στην Ελλάδα». Για τον ίδιο σκοπό, εντοπίζουμε επίσης και τη φωτογραφία (σχολικό βιβλίο, σ.100) που απεικονίζει το σπήλαιο των Πετραλώνων και το κρανίο που βρέθηκε εκεί. Τα σχετικά Φύλλα Εργασίας βοηθούν τα παιδιά να συγκεντρώσουν και να οργανώσουν τις πληροφορίες τους και να καταλήξουν στα δικά τους συμπεράσματα.

Δραστηριότητα 4: Τι μπορούν να μας πουν οι παλαιολιθικές βραχογραφίες για το τι έτρωγαν και τι φορούσαν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Η δραστηριότητα αυτή, ουσιαστικά, αποτελεί συνέχεια της προηγούμενης. Εδώ τα παιδιά παρατηρούν τις βραχογραφίες, σκέφτονται και σημειώνουν τις παρατηρήσεις στο Φύλλο Εργασίας «Τι έτρωγαν και τι φορούσαν οι άνθρωποι στην Παλαιολιθική Εποχή» (σ. 50-51). Ακολούθως συγκρίνουν και συζητούν τις απαντήσεις τους με το ζευγάρι τους.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

«Τι έχετε να προσθέσετε στο βιβλιαράκι που θεωρείτε σημαντικό ή/και ενδιαφέρον;» Τα παιδιά συμπληρώνουν τα νέα στοιχεία που ανακάλυψαν σε αυτό το μάθημα στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (Πώς περνάμε τη μέρα μας; Τι τρώνε και τι φοράνε οι άνθρωποι, σ. 10-15).

Προαιρετική αποστολή

Όσα παιδιά το επιθυμούν μπορούν να φτιάξουν παλαιολιθικά εργαλεία ακολουθώντας τις οδηγίες που υπάρχουν στο Τετράδιο Εργασιών *Ιστορία Γ΄ Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία*, Εκδόσεις ΟΕΔΒ, (σ. 40) ή http://www.pi-schools.gr/books/dimotiko/history_c/IST_C_DHM_BE.PDF Οι δραστηριότητες αυτές θα μπορούσαν επίσης να ενταχθούν και σε άλλα γνωστικά αντικείμενα, π.χ. στο μάθημα της Γλώσσας, της Τέχνης, κ.ά.:

- «Φτιάχνω κι εγώ τα δικά μου λίθινα εργαλεία. Μαζεύω βότσαλα από την παραλία και χτυπώντας τα μεταξύ τους, τους δίνω το σχήμα που θέλω εγώ».
- «Οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής ψάρευαν με κιούρτους ... όταν βρεθείς στη θάλασσα ή σε ένα ποτάμι μπορείς να ψαρέψεις κι εσύ με το δικό σου κιούρτο...»

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;

- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος με τη χρήση ποικίλων μέσων μέσα από την εργασία σε ομάδες, και μέσα από τη συζήτηση στην ολομέλεια. Τελική αξιολόγηση γίνεται μέσα από τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων· και μέσα από τη συμπλήρωση των Καρτών Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα*. Αυτό δεν σημαίνει ότι αναμένουμε από όλα τα παιδιά να ανταποκριθούν με τον ίδιο τρόπο, αλλά ότι τα ενθαρρύνουμε να τεκμηριώνουν τις απαντήσεις τους.

Τι σκεφτόμαστε;

Διδακτική πρόταση 5: Τι να σκέφτονταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Ερώτημα-κλειδί

- Ποια είναι τα πιο σημαντικά πράγματα που σκέφτονταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Τα παιδιά μεταφέρουν τις γνώσεις που απέκτησαν από τα προηγούμενα μαθήματα («Πώς και γιατί μετακινούνταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;» «Πώς περνούσαν τη μέρα τους;») για να απαντήσουν στο ερώτημα: «Τι σκέφτονταν άραγε οι παλαιολιθικοί άνθρωποι;» Τεκμηριώνουν τις υποθέσεις τους και παρουσιάζουν τα συμπεράσματά τους.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- κάνουν υποθέσεις, με βάση τις πηγές, για το ποιες πιθανόν να ήταν οι κυριότερες σκέψεις/ανησυχίες των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου-δεξιότητες).
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).
- αναστοχάζονται σχετικά με τη διαδικασία διαρκούς επανεξέτασης των συμπερασμάτων/ερμηνειών που προκύπτουν από τα τεκμήρια (επιστημολογικές έννοιες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Σχολικό βιβλίο Ιστορία Γ' Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία, Εκδόσεις ΟΕΔΒ (σ. 97-100).
- Φύλλα Εργασίας «Τι να σκέφτονταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής», (σ. 52-53).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 16-17).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Τα παιδιά εντοπίζουν το νέο ερώτημα, το οποίο θα μας απασχολήσει στο σημερινό μάθημα: «Τι σκέφτονται οι άνθρωποι;» και συγκεκριμένα «Τι σκέφτονταν οι άνθρωποι κατά την Παλαιολιθική Εποχή;». Με τη βοήθεια των Καρτών Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο*

από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 16-17), συνδέουμε το νέο αυτό ερώτημα με το ερώτημα που διερευνήσαμε στην προηγούμενη ενότητα: «Πώς περνάμε τη μέρα μας».

Δραστηριότητα 1: Τι άραγε να σκέφτονταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Τα παιδιά παρατηρούν τις εικόνες με τα παλαιολιθικά τεχνουργήματα που βρίσκονται στο σχολικό βιβλίο *Ιστορία Γ΄ Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία* (σ. 97-100) σκέφτονται και σημειώνουν τις απαντήσεις στο σχετικό Φύλλο Εργασίας «Τι να σκέφτονταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής» (σ. 52). Στο Φύλλο Εργασίας, οι ερωτήσεις δίπλα από κάθε εικόνα βοηθούν τα παιδιά να εντοπίσουν το ζητούμενο και να καταλήξουν σε συγκεκριμένες υποθέσεις. Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά, και στη συνέχεια, σε δυάδες συζητούν τις υποθέσεις τους, τυχόν διαφοροποιήσεις που έκαναν στις απαντήσεις τους και τις νέες τους θέσεις:

- Τι να σκέφτονταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής όταν κατασκεύαζαν τα εργαλεία που φαίνονται στη σ. 99 του σχολικού βιβλίου;
- Τι να σκέφτονταν άραγε οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής όταν ανακάλυπταν τη φωτιά (σ. 99 του σχολικού βιβλίου);
- Τι να σκέφτονταν άραγε οι παλαιολιθικοί άνθρωποι όταν έφτιαχναν τις ζωγραφιές στους βράχους (βραχογραφίες) που απεικονίζονται στη σ. 100 του σχολικού βιβλίου;

Δραστηριότητα 2: Τι άραγε να σκέφτονταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Τα παιδιά παρατηρούν την εικόνα στο δεύτερο **Φύλλο Εργασίας** «Τι να σκέφτονταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής» (σ. 53) και σημειώνουν τις απαντήσεις τους. Στη συνέχεια συγκρίνουν και συζητούν τις απαντήσεις τους σε δυάδες:

- Πού άραγε να βρίσκονται οι παλαιολιθικοί αυτοί άνθρωποι;
- Τι άραγε να σκέφτονται;
- Ποιες να ήταν άραγε οι πιο σοβαρές ανησυχίες τους;

Πηγή πληροφοριών :
<http://www.guardian.co.uk/science/2011/jul/28/neanderthals-demise-modern-human-invasion>

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί:

- σημειώνει στην ατομική του καρτέλα 3 από τις σημαντικότερες σκέψεις και τις σοβαρότερες ανησυχίες που πιθανόν να είχαν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής.
- συμπληρώνει στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (Τι σκέφτονται οι άνθρωποι, Παλαιολιθική Εποχή, σ. 16-17)* τα νέα στοιχεία που έχει ανακαλύψει στο σημερινό μάθημα: «Τι έχετε να προσθέσετε στο βιβλιαράκι που θεωρείτε σημαντικό και ενδιαφέρον;»

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος με την χρήση ποικίλων μέσων μέσα από την εργασία σε ομάδες, και μέσα από τη συζήτηση στην ολομέλεια. Τελική αξιολόγηση γίνεται μέσα από τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων· και μέσα από τη συμπλήρωση των Καρτών Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα*. Αυτό δεν σημαίνει ότι αναμένουμε από όλα τα παιδιά να ανταποκριθούν με τον ίδιο τρόπο, αλλά ότι τα ενθαρρύνουμε να τεκμηριώνουν τις απαντήσεις τους.

Διδακτική πρόταση 6: Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Ερώτημα-κλειδί

- Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Αφού διερεύνησαν τις κυριότερες πιθανές σκέψεις/ανησυχίες των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής, τα παιδιά μελετούν νέες πηγές για τεκμήρια σχετικά με το πώς επικοινωνούσαν και εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της συγκεκριμένης εποχής.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- κατανοούν όρους όπως: *έκφραση, σύμβολα* (έννοιες περιεχομένου).
- αναφέρουν τους τρόπους έκφρασης των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου).
- διερευνούν αλλαγές και συνέχειες στους τρόπους με τους οποίους εκφράζονταν οι άνθρωποι την περίοδο πριν και μετά τη συμβολική επανάσταση (πριν αρχίσουν να χρησιμοποιούν τον λόγο και τα σύμβολα· και μετέπειτα).
- εντοπίζουν τις αλλαγές και συνέχειες στους τρόπους με τους οποίους εκφράζονταν οι άνθρωποι την Παλαιολιθική Εποχή και σήμερα (δεξιότητες).
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).
- αναστοχάζονται για τη διαδικασία διαρκούς επανεξέτασης των συμπερασμάτων/ερμηνειών που προκύπτουν από τα τεκμήρια (επιστημολογικές έννοιες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Καρτέλες με λέξεις-κλειδιά για το ερώτημα: «Πώς εκφράζουν σήμερα οι άνθρωποι τις ιδέες τους; Ας δούμε μήπως υπάρχουν και άλλοι τρόποι τους οποίους δεν σημειώσαμε». Εναλλακτικά, σημειώνουμε τις λέξεις-κλειδιά στον πίνακα την ώρα που τα παιδιά ανακοινώνουν τις απαντήσεις τους.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint.
- Υλικά για βραχογραφίες-σπηλαιογραφίες: μεγάλο κομμάτι ψαρόκολλας κολλημένης σε τοίχο ή στο πάτωμα· και δίπλα: χρώμα, νερό, στάχτη, λίπος.
- Φύλλο Εργασίας «Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;» (σ. 54-55).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 16-19).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Τα παιδιά, προσπαθούν να θυμηθούν τα όσα ανακάλυψαν στο προηγούμενο μάθημα συζητώντας με το παιδί που κάθεται δίπλα τους. Στη συνέχεια, τα παιδιά πολύ γρήγορα σημειώνουν στην ατομική τους καρτέλα μία από τις σημαντικότερες σκέψεις και τις σοβαρότερες ανησυχίες που πιθανόν να είχαν οι άνθρωποι στα παλαιολιθικά χρόνια, και την παρουσιάζουν στην ολομέλεια.

Δραστηριότητα 1: Πώς εκφράζουν τις ιδέες τους οι άνθρωποι σήμερα;

«Πώς εκφράζουν τις ιδέες τους οι άνθρωποι σήμερα;». Το κάθε παιδί σημειώνει τις απαντήσεις του στην ατομική του καρτέλα, χρησιμοποιώντας λέξεις-κλειδιά ή/και πολύ σύντομες φράσεις. Σχολιάζουμε τις σημειώσεις των παιδιών και στη συνέχεια προβάλλουμε τη σχετική παρουσίαση-ιδεοθύελλα σε μορφή PowerPoint. Αφήνουμε το ερώτημα ανοικτό για τα παιδιά: «Πώς εκφράζουν οι άνθρωποι τις ιδέες τους σήμερα; Μήπως υπάρχουν και άλλοι τρόποι που μπορούμε να σκεφτούμε;». Μετά την ολοκλήρωση της παρουσίασης, τα παιδιά ανακοινώνουν σε συντομία τις επιπρόσθετες πληροφορίες που μπόρεσαν να αντλήσουν.

Δραστηριότητα 2: Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι στην Παλαιολιθική Εποχή πριν αρχίσουν να χρησιμοποιούν τον λόγο και τα σύμβολα (Θεατρικό παιχνίδι)

«Ας δούμε τώρα τι συνέβαινε στην Παλαιολιθική Εποχή. Ας μεταφερθούμε στα χρόνια όταν οι παλαιολιθικοί άνθρωποι δεν χρησιμοποιούσαν ακόμα τον λόγο (την ομιλία), ούτε έφτιαχναν ζωγραφιές, σύμβολα και σχέδια».

Σκηνή 1

1. Τοποθετούμε σε τέσσερα διαφορετικά σημεία μέσα στην τάξη καρτέλες που να γράφουν τις ακόλουθες λέξεις: βουνά, ποτάμι, δάσος, πεδιάδα.
2. Ενώ τα υπόλοιπα παιδιά βρίσκονται συγκεντρωμένα σε ένα χώρο, μια ομάδα 4-5 παιδιών καλείται να σηκωθεί και να σταθεί σε ένα άλλο άνετο χώρο μέσα στην τάξη.

Ψιθυρίζουμε στο αυτί ενός παιδιού, την αποστολή⁵⁶ του:

«Πίσω από τα βουνά υπάρχει μια αγέλη από μαμούθ (αν τα παιδιά δεν γνωρίζουν τη λέξη «μαμούθ» μπορούμε να δείξουμε μια σχετική εικόνα), η οποία κατευθύνεται προς το ποτάμι για να ξεδιψάσει. Η ομάδα σου θα φτάσει εκεί σε 3 μέρες. Για να κυνηγήσετε με επιτυχία κάποιο από αυτά, πρέπει να ενημερώσετε όλους τους συντρόφους σας και να τους οργανώσετε κοντά στο ποτάμι. Πρέπει λοιπόν να βρεις ένα τρόπο να εκφράσεις στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας σου αυτές τις πληροφορίες χωρίς να χρησιμοποιήσεις λόγια, ζωγραφιές, σύμβολα ή σχέδια – όπως ακριβώς θα έκανε και ένας παλαιολιθικός άνθρωπος τα χρόνια εκείνα».

1. Η ολομέλεια των παιδιών σχολιάζει τον τρόπο που επέλεξε ο/η μαθητής/τρια να εκφράσει αυτό που ήθελε να μεταδώσει στα μέλη της ομάδας του, και ζητούμε από τα παιδιά να μοιραστούν το τι κατάλαβαν.
2. Το κάθε παιδί αναγράφει στην ατομική του καρτέλα μια λέξη ή φράση που να απαντά στο ερώτημα: «Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι σε αυτά τα χρόνια της Παλαιολιθικής Εποχής;». Μετά τη συγκρίνει με το παιδί που κάθεται δίπλα του και μαζί ανακοινώνουν την απάντησή τους. Αναμένουμε ότι τα παιδιά θα σημειώσουν λέξεις ή φράσεις όπως: *με νοήματα, με τα χέρια τους, με δυσκολία, κ.ά.*

⁵⁶ Τα σενάρια είναι ενδεικτικά και μπορούν να τροποποιηθούν ανάλογα με τα γενικότερα ενδιαφέροντα των παιδιών. Το ίδιο και οι αριθμοί των παιδιών στις ομάδες.

Δραστηριότητα 3: Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι στην Παλαιολιθική Εποχή όταν άρχισαν να χρησιμοποιούν τον λόγο και τα σύμβολα (Θεατρικό παιχνίδι);

«Ας δούμε τώρα τι συνέβαινε χιλιάδες χρόνια αργότερα, όταν, σύμφωνα με τα τεκμήρια, οι παλαιολιθικοί άνθρωποι – και συγκεκριμένα οι Σοφοί Άνθρωποι (*Homo Sapiens*) – άρχισαν να σχεδιάζουν, να ζωγραφίζουν, να χρησιμοποιούν σύμβολα και κάποιας μορφής γλωσσική επικοινωνία (λόγο, ομιλία)».

Σκηνή 2

1. Χωρίς να αποκαλύψουμε τι ακριβώς ειπώθηκε στο αυτί του παιδιού (Σκηνή 1), καλούμε μια δεύτερη ομάδα παιδιών να σταθεί στο ίδιο σημείο, στο οποίο βρισκόταν η προηγούμενη ομάδα.
2. Ψιθυρίζουμε στο αυτί ενός άλλου παιδιού την αποστολή του και το καλούμε να δώσει τις πληροφορίες στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας του, χρησιμοποιώντας τους ακόλουθους τρόπους έκφρασης: (α) λέξεις (λόγο/ομιλία) (β) σύμβολα, σχέδια, ζωγραφιές.

«Υπάρχει μια μεγάλη λίμνη με πολλά ψάρια, κοντά στο ψηλό βουνό, προς τη μεριά που ανατέλλει ο ήλιος. Η ομάδα σου θα φτάσει εκεί σε 2 μέρες. Για να ψαρέψετε αυτά τα ψάρια, πρέπει να φτιάξετε δίκτυα και να ακονίσετε καλά τις μύτες των ακοντίων σας. Πρέπει επίσης να φτάσετε στη λίμνη πριν δύσει ο ήλιος για να αποφύγετε τα άγρια ζώα που έρχονται να πιουν νερό. Θα πρέπει να βρεις ένα τρόπο να εκφράσεις στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας σου αυτές τις πληροφορίες. Μπορείς να χρησιμοποιήσεις λόγια (λέξεις) ζωγραφιές, σύμβολα ή σχέδια – όπως θα έκανε ένας παλαιολιθικός άνθρωπος που ζούσε στα χρόνια εκείνα. Μπορείς να χρησιμοποιήσεις επίσης τα υλικά (μεγάλο κομμάτι ψαρόκολλας κολλημένη σε τοίχο ή στο πάτωμα, και δίπλα: χώμα, νερό, στάχτη, λίπος) για να φτιάξεις τοιχογραφίες».

3. Η ολομέλεια των παιδιών σχολιάζει τον τρόπο που επέλεξε ο μαθητής να εκφράσει αυτό που ήθελε να μεταδώσει στα μέλη της ομάδας του, και ζητούμε από τα παιδιά να μοιραστούν το τι κατάλαβαν.
4. Το κάθε παιδί γράφει στην ατομική του καρτέλα μια λέξη ή φράση που να απαντά στο ερώτημα: «Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι σε αυτά τα χρόνια της Παλαιολιθικής Εποχής;». Μετά τη συγκρίνει με το παιδί που κάθεται δίπλα του και μαζί ανακοινώνουν την απάντησή τους. Αναμένουμε ότι τα παιδιά θα σημειώσουν λέξεις ή φράσεις όπως: *με λόγια, με λέξεις, μιλώντας, με σύμβολα, με ζωγραφιές, με σχέδια, πιο εύκολα, κ.ά.*

Δραστηριότητα 4: Πώς η χρήση του λόγου και τα σύμβολα άλλαξαν τη ζωή των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής; ⁵⁷

«Ελάτε τώρα να συγκρίνουμε αυτά που μάθαμε μέσα από τις δύο σκηνές που μόλις ζωντανέψαμε από την Παλαιολιθική Εποχή. Πόσο άλλαξε η ζωή των παλαιολιθικών ανθρώπων όταν άρχισαν να μιλούν και να χρησιμοποιούν σύμβολα; Πώς άλλαξε;

Τα παιδιά συζητούν τις πρώτες τους παρατηρήσεις σε ζευγάρια, και στη συνέχεια γίνεται συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης. Διαπιστώνουν το μεγάλο βαθμό αλλαγής, και παράλληλα εντοπίζουν τις κυριότερες και σημαντικότερες αλλαγές:

- Η εισαγωγή των συμβόλων βοήθησε τους ανθρώπους να οργανώνονται καλύτερα, να προγραμματίζονται, να συντονίζονται, να γλυτώνουν από κινδύνους και γενικά διευκόλυνε τη ζωή τους.

⁵⁷ Η εισαγωγή του λόγου και των συμβόλων αποτέλεσε μια σημαντικότερη επανάσταση: τη συμβολική επανάσταση.

Δραστηριότητα 5: Τι άλλαξε και τι έμεινε το ίδιο στον τρόπο που οι άνθρωποι εξέφραζαν τις ιδέες τους στην Παλαιολιθική Εποχή και σήμερα;

Το κάθε παιδί χωρίζει σε τρεις αριθμημένες στήλες την ατομική του καρτέλα, όπου η κάθε στήλη αντιστοιχεί στα εξής:

- 1= Πριν τη χρήση του λόγου και των συμβόλων
- 2= Μετά τη χρήση του λόγου και των συμβόλων
- 3= Σήμερα

1	2	3 =Σήμερα

Κατά τη διάρκεια της δραστηριότητας τα παιδιά θα σημειώνουν ένα ✓ στη στήλη που θα κρίνουν ότι ανταποκρίνεται καλύτερα στην ερώτηση που θα θέτουμε και θα σηκώνουν την καρτέλα τους ψηλά ώστε η υπόλοιπη τάξη να βλέπει την επιλογή τους. Στη συνέχεια, θέτουμε με τη σειρά τα ερωτήματα που ακολουθούν, αφήνοντας χρόνο στα παιδιά να σκεφτούν ατομικά και να σημειώσουν την απάντησή τους, να την αιτιολογήσουν στο παιδί που κάθεται δίπλα τους και τέλος να δουν τις διαφορετικές απαντήσεις των συμμαθητών/τριών τους στην ολομέλεια. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να υπερασπίζονται την επιλογή τους με επιχειρήματα, αντλώντας τεκμήρια από τα όσα έμαθαν μέχρι στιγμής για το θέμα⁵⁸:

- Πότε νομίζετε ότι οι άνθρωποι είχαν την ευκαιρία να μιλούν περισσότερο με όλα τα μέλη της οικογένειάς τους;
- Πότε νομίζετε ότι οι άνθρωποι προγραμματίζονταν καλύτερα;
- Πότε νομίζετε ότι οι άνθρωποι μπορούσαν να εκφράσουν τις ιδέες τους ευκολότερα;

Δραστηριότητα 6: Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής; Τι άραγε να ήθελαν να εκφράσουν;

Τα παιδιά συμπληρώνουν τον πίνακα στο Φύλλο Εργασίας «Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;» (σ. 54-55), αφού διαβάσουν τις ερωτήσεις και παρατηρήσουν προσεκτικά τα ευρήματα-πηγές. Στο τέλος της δραστηριότητας αυτής, τα παιδιά, σε δυάδες, συγκρίνουν και συζητούν τις απαντήσεις τους:

- Έχουμε κάνει τις ίδιες υποθέσεις;
- Τι έχουμε μάθει ο ένας από τον άλλο;
- Έχουμε αλλάξει την αρχική μας υπόθεση;

Δραστηριότητα 7: Εκφράζω μια ιδέα χωρίς λόγια

Το κάθε παιδί εκφράζει μια ιδέα μέσα από μια δική του «βραχογραφία», με τη χρήση ενός χαρτονιού, νερού, χρώματος, καπνιάς και λίπους. Τα άλλα παιδιά «διαβάζουν» τη βραχογραφία. Η δραστηριότητα αυτή μπορεί να ενταχθεί και στο μάθημα της Τέχνης.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί γράφει στην ατομική του καρτέλα *τρία* πράγματα που ανακάλυψε σχετικά με τις αλλαγές και τις συνέχειες στη χρήση του λόγου και των συμβόλων στην Παλαιολιθική Εποχή και στον τρόπο που εκφράζονται οι άνθρωποι σήμερα.

⁵⁸ Διαφορετικές απαντήσεις μπορούν να γίνουν δεκτές, εφόσον τεκμηριώνονται από τα παιδιά με ευρήματα-τεκμήρια από το σημερινό ή/και προηγούμενο μάθημα.

«Τι έχετε να προσθέσετε στις Κάρτες Εργασίας που θεωρείτε σημαντικό ή/και ενδιαφέρον;»
Το κάθε παιδί συμπληρώνει τις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (Πώς εκφράζουν τις ιδέες τους οι άνθρωποι, Παλαιολιθική Εποχή, Σήμερα σ. 16-19) με τα νέα στοιχεία που έχει ανακαλύψει στο σημερινό μάθημα.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος με την χρήση ποικίλων μέσων μέσα από την εργασία σε ομάδες, και μέσα από τη συζήτηση στην ολομέλεια. Τελική αξιολόγηση γίνεται μέσα από τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων· και μέσα από τη συμπλήρωση των Καρτών Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;*.

Πώς οργανωνόμαστε;

Διδακτική πρόταση 7: Οργάνωση των ομάδων κατά την Παλαιολιθική Εποχή

Ερώτημα-κλειδί

- Πόσο μεγάλες είναι οι ομάδες των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής; Ποιοι παίρνουν τις αποφάσεις;

Σύνδεση με το προηγούμενο μάθημα

Στα προηγούμενα μαθήματα τα παιδιά είχαν την ευκαιρία να μελετήσουν διάφορες πτυχές της ζωής των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής (μετακίνηση και εγκατάσταση, καθημερινή ζωή και ιδέες και πεποιθήσεις). Στο σημερινό μάθημα θα έχουν την ευκαιρία να εξερευνήσουν την οργάνωση των ανθρώπων σε ομάδες και πιο συγκεκριμένα το μέγεθος αυτών των ομάδων και τους τρόπους λήψης αποφάσεων.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- διατυπώνουν υποθέσεις σχετικά με το μέγεθος των ομάδων της Παλαιολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου)·
- διατυπώνουν υποθέσεις σχετικά με τον τρόπο λήψης αποφάσεων στις ομάδες ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου)·
- καταλήγουν σε υποθέσεις χρησιμοποιώντας τεκμήρια που προκύπτουν από τη μελέτη πολιτισμών της σημερινής εποχής που ζουν όπως οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής (δεξιότητες)·
- επιχειρηματολογούν για να υποστηρίξουν τις υποθέσεις τους (δεξιότητες)·
- αναστοχάζονται για τη δυνατότητα διατύπωσης υποθέσεων για το παρελθόν σε περιπτώσεις που υπάρχει έλλειψη υλικών τεκμηρίων (επιστημολογικές έννοιες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Καρτέλες για κάθε παιδί με το λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint (εικόνα ομάδας ανθρώπων της Παλαιολιθικής εποχής).
- Χρωματιστό μολύβι (ή highlighter) για κάθε παιδί.
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, Τάξη Γ', Μέρος Α', Εκδόσεις ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου (σ. 17).
- Φύλλο Εργασίας «Οι Χάτζα»⁵⁹ (σ. 56).

⁵⁹ Το κείμενο βασίζεται στο Marlowe, F. (2002). Why the Hadza are Still Hunter-Gatherers. Στο Kent S. (επιμ.). *In Ethnicity, Hunter-Gatherers, and the "Other": Association or Assimilation in Africa*, Washington D.C.: Smithsonian Institution Press, σ. 247- 275· και στο Marlowe, F. (2004). Dictators and Ultimatums in an Egalitarian Society of Hunter-Gatherers: The Hadza of Tanzania. Στο J. Henrich, R. Boyd, S. Bowles, C. Camerer, E. Fehr και H. Gintis (επιμ.). *Foundations of Human Sociality Economic Experiments and Ethnographic Evidence from Fifteen Small-*

- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Τα παιδιά παρατηρούν την αναπαράσταση ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής που βρίσκεται στο σχολικό τους βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό* (σ. 17) και συζητούν το ερώτημα: «Από πόσους περίπου ανθρώπους αποτελούνταν οι ομάδες που ζούσαν στην Παλαιολιθική Εποχή;». Τα παιδιά γράφουν την απάντησή τους στις ατομικές τους καρτέλες και την παρουσιάζουν στην ολομέλεια.

Είναι πολύ πιθανό να έχουμε ένα μεγάλο εύρος απαντήσεων, ανάλογα με το πώς τα παιδιά αντιλαμβάνονται την συγκεκριμένη εποχή (μέσα και από τα μαθήματα που προηγήθηκαν), αλλά και από τον τρόπο που θα ερμηνεύσουν την εικόνα που προβάλλουμε. Είναι, επίσης, πιθανό να έχουμε απαντήσεις, οι οποίες προκύπτουν από τη μεταφορά των γνώσεων που έχουν τα παιδιά για το σημερινό κόσμο στο παρελθόν. Με βάση τα πιο πάνω, οι απαντήσεις των παιδιών σχετικά με το μέγεθος των παλαιολιθικών ομάδων, μπορεί να κυμαίνονται από δέκα ή και λιγότερα άτομα (μια οικογένεια) μέχρι και χιλιάδες ή εκατομμύρια.

Στη συνέχεια, τα παιδιά σκέφτονται πιθανά *τεκμήρια* τα οποία θα μπορούσαν να υποστηρίξουν τις απαντήσεις τους. Κάποια παιδιά πιθανόν να απαντήσουν ότι δεν έχουν υπόψη τους τέτοια τεκμήρια. Κάποια άλλα παιδιά μπορεί να αναφερθούν στους επιστήμονες (αρχαιολόγους, παλαιοντολόγους), ανακαλώντας διάφορες πληροφορίες από την ενότητα των Επισκοπήσεων ή από τη σχετική παρουσίαση «Από πού μαθαίνουμε για τους παλαιολιθικούς ανθρώπους;». Μέσα από τη συζήτηση θα προκύψει ότι, από τα μαθήματα που κάναμε μέχρι στιγμής, δεν έχουμε μάθει πάνω σε ποια τεκμήρια βασίζονται οι παλαιοντολόγοι και οι αρχαιολόγοι για να καταλήξουν σε υποθέσεις σχετικά με το μέγεθος των ομάδων.

Τέλος, τα παιδιά αναφέρουν πιθανές *πηγές* από τις οποίες μπορούμε να αντλήσουμε τεκμήρια για το μέγεθος των ομάδων στην Παλαιολιθική εποχή. Τα παιδιά εξηγούν πώς οι πηγές που προτείνουν μπορούν να μας δώσουν τεκμήρια. Με αυτό τον τρόπο βλέπουν ότι από τις διαθέσιμες υλικές πηγές, δεν προκύπτουν οποιαδήποτε ισχυρά τεκμήρια.

Δραστηριότητα 1: Παλαιολιθικοί άνθρωποι στις μέρες μας;

Σχολιάζουμε με τα παιδιά ότι εκτός από τις υλικές πηγές (πράγματα όπως εργαλεία, απολιθώματα, βραχογραφίες κτλ.) που μελετήσαμε στα προηγούμενα μαθήματα, οι παλαιοντολόγοι και οι αρχαιολόγοι αντλούν πληροφορίες για τον τρόπο ζωής των ανθρώπων στα πολύ παλιά χρόνια, μελετώντας τον τρόπο ζωής κάποιων φυλών ανθρώπων σήμερα. Οι συγκεκριμένες φυλές πιστεύεται ότι εξακολουθούν να ζουν με τρόπο παρόμοιο με αυτό των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής.

Στη συνέχεια, τα παιδιά εντοπίζουν πληροφορίες για μια τέτοια φυλή που ζει στην Αφρική από το Φύλλο Εργασίας «Οι Χάτζα» (σ. 56). Τα παιδιά εργάζονται ατομικά και, αφού διαβάσουν τις πρώτες τέσσερις παραγράφους του κειμένου, εντοπίζουν διάφορα τεκμήρια που δείχνουν ότι οι άνθρωποι αυτής της φυλής ΕΙΝΑΙ ΠΙΘΑΝΟΝ να ζουν όπως ζούσαν οι παλαιολιθικοί άνθρωποι και τα υπογραμμίζουν. Στη συνέχεια, τα παιδιά συγκρίνουν τις πληροφορίες που εντόπισαν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους και ανακοινώνουν τα τεκμήριά τους στην τάξη.

Scale Societies, Oxford: Oxford University Press, σ. 168-193. Σε περίπτωση που θεωρούμε ότι στην παρουσία του μορφή το κείμενο θα είναι πολύ δύσκολο για τους μαθητές και τις μαθήτριες μας, μπορούμε να το προσαρμόσουμε ανάλογα με το επίπεδο κατανόησης των παιδιών.

Δραστηριότητα 2:

Πόσο μεγάλες ήταν οι ομάδες των παλαιολιθικών ανθρώπων;

Στη συνέχεια, τα παιδιά δουλεύουν με τον ίδιο τρόπο και για την πέμπτη παράγραφο του Φύλλου Εργασίας «Οι Χάτζα» (σ. 56) και εντοπίζουν τεκμήρια σχετικά με το μέγεθος των ομάδων των ανθρώπων στις φυλές αυτές.

Δραστηριότητα 3: Ποιοι ήταν οι αρχηγοί στις ομάδες των παλαιολιθικών ανθρώπων;

Στην έκτη παράγραφο του ίδιου Φύλλου Εργασίας, τα παιδιά εντοπίζουν τεκμήρια σχετικά με τον τρόπο που οι φυλές αυτές λαμβάνουν αποφάσεις, ακολουθώντας την ίδια διαδικασία με τις δύο προηγούμενες δραστηριότητες.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

(α) Μέγεθος ομάδων

Γράφουμε στον πίνακα (ή προβάλλουμε μέσω Η.Υ.) τις πιο κάτω προτάσεις μια-μια:

- Στην Παλαιολιθική Εποχή μια ομάδα ανθρώπων αποτελούνταν από 2-3 άτομα.
- Στην Παλαιολιθική Εποχή μια ομάδα ανθρώπων αποτελούνταν από 20- 30 άτομα.
- Στην Παλαιολιθική Εποχή μια ομάδα ανθρώπων αποτελούνταν από περισσότερα από 100 άτομα.
- Στην Παλαιολιθική Εποχή μια ομάδα ανθρώπων αποτελούνταν από περισσότερα από χίλια (1000) άτομα.
- Στην Παλαιολιθική Εποχή μια ομάδα ανθρώπων αποτελούνταν από περισσότερα από ένα εκατομμύριο (1000000) άτομα.

Για κάθε πρόταση, τα παιδιά γράφουν (πολύ σύντομα) στην ατομική τους καρτέλα τη λέξη που ταιριάζει περισσότερο: *αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις, ίσως, πιθανό, πολύ πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν..., σίγουρα*. Σε κάθε περίπτωση-πρόταση τα παιδιά παρουσιάζουν επιχειρήματα για την επιλογή τους.

(β) Λήψη αποφάσεων

Γράφουμε στον πίνακα (ή προβάλλουμε μέσω Η.Υ.) τις πιο κάτω προτάσεις μια-μια:

- Στην Παλαιολιθική Εποχή τις αποφάσεις τις έπαιρνε ο/η αρχηγός της ομάδας που ήταν ο πιο δυνατός/η.
- Στην Παλαιολιθική Εποχή τις αποφάσεις τις έπαιρνε ο/η αρχηγός της ομάδας που τον/την ψήφισαν τα υπόλοιπα μέρη της ομάδας.
- Στην Παλαιολιθική Εποχή τις αποφάσεις τις έπαιρναν οι πιο γέροι.
- Στην Παλαιολιθική Εποχή τις αποφάσεις τις έπαιρναν οι πιο καλοί κυνηγοί.

Για κάθε πρόταση, τα παιδιά γράφουν (τηλεγραφικά) στην ατομική τους καρτέλα τη λέξη που ταιριάζει πιο πολύ: *αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις, ίσως, πιθανό, πολύ πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν..., σίγουρα*. Σε κάθε περίπτωση-πρόταση τα παιδιά παρουσιάζουν επιχειρήματα για την επιλογή τους.

Εάν δεν το αναφέρουν τα ίδια τα παιδιά, θα ήταν καλό να θέσουμε προς συζήτηση το ερώτημα κατά πόσον είναι δυνατό για κάποια περίπτωση να χρησιμοποιήσουμε τη λέξη «σίγουρα».

(γ) Συμπλήρωση πληροφοριών στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;*

Τα παιδιά εργάζονται στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 20-25) και προσθέτουν όσες πληροφορίες θεωρούν σημαντικές ή ενδιαφέρουσες και δεν αναφέρονται ήδη σ' αυτές. Αν δεν υπάρχει χρόνος, η δραστηριότητα αυτή μπορεί να ολοκληρωθεί και στο σπίτι, αφού πρώτα βεβαιωθούμε ότι όλα τα παιδιά έχουν κατανοήσει τι πρέπει να κάνουν και έχουν ξεκινήσει να προσθέτουν στις κάρτες τους τις πληροφορίες που θεωρούν σημαντικές.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω;⁶⁰ Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

⁶⁰ Όπως και στις προηγούμενες ενότητες, τα παιδιά που το επιθυμούν μπορούν να μελετήσουν επιπλέον πηγές (έντυπες ή ηλεκτρονικές) ώστε να μάθουν περισσότερα για τη συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων ή/και να εντοπίσουν και άλλες ομάδες οι οποίες ζουν σήμερα με τρόπο παρόμοιο με αυτό των ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής. Τονίζεται ότι στην περίπτωση της αναζήτησης στο διαδίκτυο θα πρέπει να λαμβάνονται όλα τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία των παιδιών (επίβλεψη από εκπαιδευτικούς ή κηδεμόνες, εγκατάσταση λογισμικών γονικού ελέγχου κ.λπ.).

Διδακτική πρόταση 8: Οι σχέσεις μεταξύ των ομάδων της Παλαιολιθικής Εποχής

Ερώτημα-κλειδί

- Ποιες ήταν οι σχέσεις μιας ομάδας στην Παλαιολιθική Εποχή με άλλες ομάδες ανθρώπων;

Σύνδεση με το προηγούμενο μάθημα

Στο προηγούμενο μάθημα τα παιδιά είχαν την ευκαιρία να εξερευνήσουν πτυχές της οργάνωσης των παλαιολιθικών ομάδων μελετώντας μια σημερινή φυλή ανθρώπων που ζει με παρόμοιο τρόπο. Στο σημερινό μάθημα τα παιδιά θα εξερευνήσουν τη σχέση ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες ανθρώπων που ζούσαν στην Παλαιολιθική Εποχή.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- διατυπώνουν υποθέσεις για τις σχέσεις ανάμεσα σε ομάδες ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου).
- επιχειρηματολογούν για να υποστηρίξουν τις υποθέσεις τους (δεξιότητες).
- καταλήγουν σε αυτές τις υποθέσεις, εντοπίζοντας τεκμήρια που προκύπτουν από τη μελέτη πολιτισμών της σημερινής εποχής που ζουν όπως οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής (δεξιότητες).
- αναστοχάζονται για τη δυνατότητα διατύπωσης υποθέσεων για το παρελθόν σε περιπτώσεις που υπάρχει έλλειψη υλικών τεκμηρίων (επιστημολογικές έννοιες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint.
- Χρωματιστό μολύβι (ή highlighter) για κάθε παιδί.
- Φύλλο Εργασίας «Οι Χάτζα» (από το προηγούμενο μάθημα)⁶¹ (σ. 56).
- Φύλλο Εργασίας «Σύγκριση Παλαιολιθικής εποχής με το Σήμερα» (σ. 57-58).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 20-25).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Τα παιδιά παρουσιάζουν και συζητούν με το παιδί που κάθεται κοντά τους αυτά που σημείωσαν στις Κάρτες Εργασίας τους στο προηγούμενο μάθημα. Στη συνέχεια, ζητούμε από μερικά παιδιά να ανακοινώσουν τα στοιχεία που πρόσθεσαν και ενθαρρύνουμε τη

⁶¹ Το κείμενο βασίζεται στο Marlowe, F. (2002). Why the Hadza are Still Hunter-Gatherers. Στο Kent S. (επιμ.). *In Ethnicity, Hunter-Gatherers, and the "Other": Association or Assimilation in Africa*, Washington D.C.: Smithsonian Institution Press, σ. 247- 275· και στο Marlowe, F. (2004). Dictators and Ultimatums in an Egalitarian Society of Hunter-Gatherers: The Hadza of Tanzania. Στο J. Henrich, R. Boyd, S. Bowles, C. Camerer, E. Fehr και H. Gintis (επιμ.). *Foundations of Human Sociality Economic Experiments and Ethnographic Evidence from Fifteen Small-Scale Societies*, Oxford: Oxford University Press, σ. 168-193. Σε περίπτωση που θεωρούμε ότι στην παρούσα του μορφή το κείμενο θα είναι πολύ δύσκολο για τους μαθητές και τις μαθήτριές μας, μπορούμε να το προσαρμόσουμε ανάλογα με το επίπεδο κατανόησης των παιδιών μας.

συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης, επαναφέροντας ταυτόχρονα τα βασικά στοιχεία του προηγούμενου μαθήματος.

Έπειτα, θέτουμε το ερώτημα: «Τι νομίζετε ότι συνέβαινε όταν οι διαφορετικές ομάδες ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής συναντιούνταν μεταξύ τους;». Πρώτα τα παιδιά εκφράζουν τις απόψεις τους και στη συνέχεια τους ζητούμε να τις τεκμηριώσουν. Είναι πιθανό κάποια παιδιά να αναφερθούν στη μελέτη φυλών που ζουν σήμερα με παρόμοιο τρόπο, όπως κάναμε και στο προηγούμενο μάθημα.

Δραστηριότητα 1: Οι σχέσεις μεταξύ των ομάδων της Παλαιολιθικής Εποχής

Ζητούμε από τα παιδιά να εντοπίσουν και να υπογραμμίσουν τεκμήρια για τις σχέσεις των ομάδων της Παλαιολιθικής Εποχής διαβάζοντας την έβδομη παράγραφο από το Φύλλο Εργασίας «Οι Χάτζα» (σ. 56). Τα παιδιά εντοπίζουν πρώτα ατομικά τις πληροφορίες αυτές και στη συνέχεια τις συγκρίνουν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους και τις ανακοινώνουν στην τάξη.

Δραστηριότητα 2: Συγκρίνοντας την Παλαιολιθική Εποχή με το σήμερα

Η δραστηριότητα αυτή αφορά τόσο το θέμα των σχέσεων μεταξύ των ομάδων, όσο και το θέμα τους μεγέθους των ομάδων και της λήψης αποφάσεων στην Παλαιολιθική Εποχή.

Τα παιδιά συμπληρώνουν το Φύλλο Εργασίας «Σύγκριση Παλαιολιθικής Εποχής με το Σήμερα» (Εργασία 1, σ. 57). Στόχος είναι τα παιδιά να κάνουν συγκρίσεις ανάμεσα στην Παλαιολιθική Εποχή και τη σύγχρονη εποχή. Εργάζονται πρώτα ατομικά και ακολούθως συγκρίνουν τις απαντήσεις τους με τα παιδιά που κάθονται δίπλα τους.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Όπως και στην προηγούμενη δραστηριότητα, η ανακεφαλαίωση αφορά όλα τα θέματα που μελέτησαν τα παιδιά στο σημερινό και το προηγούμενο μάθημα.

Μέσα από το Φύλλο Εργασίας «Σύγκριση Παλαιολιθικής Εποχής με το Σήμερα» (Εργασία 2, σ.58), το κάθε παιδί καλείται να διαβάσει τέσσερα διαφορετικά σενάρια και να επιλέξει ποιο από αυτά είναι πιθανότερο να αναφέρεται σε ένα παιδί που ζούσε στην Παλαιολιθική Εποχή. Το κάθε παιδί αποφασίζει πρώτα ατομικά και μετά συζητά την απόφασή του με το παιδί που κάθεται δίπλα τους. Στη συνέχεια, όλα τα παιδιά γράφουν στην ατομική τους καρτέλα τον αριθμό που σεναρίου που επέλεξαν και το παρουσιάζουν ταυτόχρονα στην ολομέλεια. Κατόπιν, συζητούμε τις επιλογές των παιδιών στην ολομέλεια, δίνοντας έμφαση στα στοιχεία των σεναρίων που αποδεικνύουν ότι τα παιδιά ζουν στην Παλαιολιθική Εποχή ή όχι.

Τέλος, το κάθε παιδί προσθέτει στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 20-25) όσες πληροφορίες θεωρεί σημαντικές ή ενδιαφέρουσες και δεν αναφέρονται ήδη στο σχετικό ερώτημα. Αν δεν υπάρχει χρόνος, η δραστηριότητα αυτή μπορεί να ολοκληρωθεί στο σπίτι, αφού πρώτα βεβαιωθούμε ότι όλα τα παιδιά έχουν κατανοήσει τι πρέπει να κάνουν και έχουν ξεκινήσει να προσθέτουν τις πληροφορίες που θεωρούν σημαντικές στις κάρτες τους.

Εάν βεβαιωθούμε ότι όλα τα παιδιά έχουν κατανοήσει τι πρέπει να γίνει, τότε μπορούμε, αν δεν υπάρχει χρόνος, αυτή η δραστηριότητα να ολοκληρωθεί στο σπίτι.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;

- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Πώς και γιατί μετακινούμαστε; Πώς περνάμε τη μέρα μας; Τι σκεφτόμαστε; Πώς οργανωνόμαστε;

Διδακτική πρόταση 9: Η ζωή των ανθρώπων από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι Σήμερα

Ερώτημα-κλειδί

- Πώς αλλάζει και πώς μένει η ίδια η ζωή των ανθρώπων από την Παλαιολιθική εποχή μέχρι Σήμερα;

Σύνδεση με το προηγούμενο μάθημα

Τα παιδιά, πιθανότατα, να μη θυμούνται όλα όσα διδάχθηκαν στις τέσσερις Επισκοπήσεις. Η συγκεκριμένη διδακτική πρόταση δίνει στα παιδιά την ευκαιρία να επαναφέρουν στοιχεία από τις αρχικές επισκοπήσεις· και ταυτόχρονα να προσπαθήσουν – για πρώτη φορά – να συνδυάσουν τα τέσσερα αρχικά συνοπτικά πλαίσια σε ένα. Σημειώνεται ότι η διδακτική αυτή πρόταση ΔΕΝ αποσκοπεί στην αξιολόγηση της γνώσης περιεχομένου των μαθητών και μαθητριών μας, αλλά στο να βοηθήσει τα παιδιά να αναπτύξουν περισσότερο και να οργανώσουν στη σκέψη τους μεγάλες εικόνες τους παρελθόντος. Ως εκπαιδευτικοί, μπορούμε να οργανώσουμε παρόμοιες μαθησιακές διαδικασίες, στο τέλος των ενοτήτων «Νεολιθική Εποχή» και «Εποχή του Χαλκού».

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν στοιχεία σχετικά με τη μετακίνηση και εγκατάσταση, την καθημερινή ζωή, τις ιδέες και πεποιθήσεις και την οργάνωση των ανθρώπων από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα (γνώση περιεχομένου)
- συνδυάζουν πληροφορίες από τις τέσσερις επισκοπήσεις σε μια εικόνα του παρελθόντος η οποία να διαθέτει συνοχή (γνώση περιεχομένου)
- επιχειρηματολογούν για να υποστηρίξουν τις υποθέσεις τους (δεξιότητες)
- διαπιστώνουν ότι στην ανθρώπινη ιστορία έχουμε μεγάλες αλλαγές που συμβαίνουν στη διάρκεια πολλών χιλιάδων χρόνων, αλλά και στοιχεία που παραμένουν τα ίδια (επιστημολογικές έννοιες)
- κάνουν συγκρίσεις μεταξύ των διάφορων εποχών, επιχειρηματολογώντας για τις επιλογές τους (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.

- Φύλλο Εργασίας «Η ζωή των ανθρώπων από την Παλαιολιθική εποχή μέχρι Σήμερα» (σ. 59-62).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;.
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Τα παιδιά σχολιάζουν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους αυτά που σημείωσαν στις Κάρτες Εργασίας τους το προηγούμενο μάθημα. Στη συνέχεια, κάποια παιδιά ανακοινώνουν στην τάξη τα στοιχεία που πρόσθεσαν και ενθαρρύνουμε τη συζήτηση των απαντήσεων στην ολομέλεια της τάξης. Μέσα από τη συζήτηση επαναφέρουμε επίσης τα βασικά στοιχεία του προηγούμενου μαθήματος.

Αναφέρουμε στα παιδιά ότι στο σημερινό μάθημα θα δούμε τι θυμόμαστε από τα πρώτα μαθήματα στα οποία συζητήσαμε αλλαγές και συνέχειες σε σχέση με τη ζωή των ανθρώπων από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα. Επαναφέρουμε την ιδέα της μεγάλης χρονικής απόστασης ανάμεσα στο παρόν και την αρχή του ταξιδιού μας στην Ιστορία, ζητώντας από τα παιδιά να μας δείξουν πάνω σε μια χρονολογική γραμμή (μπορεί να είναι απλά μια γραμμή στον πίνακα) πού βρίσκεται η αρχή της Παλαιολιθικής Εποχής, αν υποθέσουμε ότι το διάστημα από την μέρα που γεννήθηκαν μέχρι σήμερα αντιστοιχεί σε 1 εκατοστό (το οποίο σημειώνουμε πάνω στη γραμμή).

Δραστηριότητα 1: Η πιο μεγάλη αλλαγή στη ζωή των ανθρώπων

Τα παιδιά σημειώνουν στην ατομική τους καρτέλα τι ήταν αυτό που άλλαξε πιο πολύ στη ζωή των ανθρώπων από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα. Επισημαίνουμε ότι αν θέλουν μπορούν να συμβουλευτούν τις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;*. Τα παιδιά εργάζονται αρχικά μόνα τους και ακολούθως συζητούν την άποψή τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους. Στη συνέχεια, τα παιδιά δείχνουν τις καρτέλες τους και ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης. Τονίζεται ότι δεν αναμένουμε μια «ορθή» απάντηση αλλά, αντίθετα, δίνουμε έμφαση στα επιχειρήματα των παιδιών και στο κατά πόσο τα στοιχεία που αναφέρουν είναι ακριβή.

Δραστηριότητα 2: Τι έμεινε το ίδιο στη ζωή των ανθρώπων από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι Σήμερα;

Τα παιδιά σημειώνουν στις καρτέλες τους τρία πράγματα τα οποία παρέμειναν τα ίδια στη ζωή των ανθρώπων από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα. Θυμίζουμε και πάλι ότι αν θέλουν μπορούν να συμβουλευτούν τις Κάρτες Εργασίας, *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;*. Τα παιδιά εργάζονται αρχικά μόνα τους και ακολούθως συζητούν τις απόψεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους. Στη συνέχεια, τα παιδιά παρουσιάζουν τις απαντήσεις τους και ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης. Όπως και στην προηγούμενη δραστηριότητα, δίνουμε έμφαση στα επιχειρήματα των παιδιών και στο κατά πόσο τα στοιχεία που αναφέρουν είναι ακριβή.

Δραστηριότητα 3: Ανακεφαλαίωση- Αξιολόγηση. Φτιάχνουμε ιστορίες από τη ζωή των ανθρώπων στον παρελθόν και σήμερα

Η δραστηριότητα αυτή αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια να αξιολογήσουμε τα πλαίσια που έχουν αναπτύξει τα παιδιά. Για το λόγο αυτό, μετά το τέλος της δραστηριότητας, συλλέγουμε τις εργασίες των παιδιών και τις καταχωρούμε στον φάκελο αξιολογήσεών τους. Παρόμοιες δραστηριότητες μπορούμε, ως εκπαιδευτικοί, να ετοιμάσουμε για το τέλος των ενοτήτων «Νεολιθική Εποχή» και «Εποχή του Χαλκού».

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, το Φύλλο Εργασίας «Η ζωή των ανθρώπων από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα». Το συγκεκριμένο φύλλο αποτελείται από τέσσερις

θεματικές, η κάθε μια από τις οποίες έχει τέσσερις προτάσεις (μια για κάθε εποχή), (σ.59-60). Στην αρχή τα παιδιά εντοπίζουν σε ποια εποχή αντιστοιχεί η κάθε περιγραφή. Έπειτα, ενώνουν όλες τις προτάσεις που αφορούν την κάθε εποχή και φτιάχνουν περιγραφές της ζωής ενός ανθρώπου (μια περιγραφή για την Παλαιολιθική Εποχή, μια για τη Νεολιθική εποχή, μια για τη Εποχή του Χαλκού και μια για το Σήμερα). Τα παιδιά κολλούν τις προτάσεις που αποτελούν την περιγραφή κάθε εποχής, ώστε να μπορούμε στη συνέχεια να μαζέψουμε τη δουλειά τους για σκοπούς αξιολόγησης των πλαισίων (βλ. Φύλλο Εργασίας, σ.61-62).⁶²

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

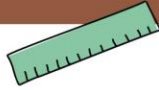
Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

⁶² Αν υπάρχει χρόνος, τα παιδιά, με τη βοήθεια των τεσσάρων ιστορικών μας ερωτημάτων, μπορούν να αξιοποιήσουν τις πληροφορίες (γραπτές και παραστατικές πηγές, κ.ά.) από τα Φύλλα Εργασίας, για να ετοιμάσουν ένα δικό τους, «Εικονικό Μουσείο» με τη χρήση λογισμικών προγραμμάτων, όπως είναι το *Kidspiration* ή το *MovieMaker* για την Εποχή του Χαλκού.

Νεολιθική Εποχή

Πώς και γιατί μετακινούμαστε;

Διδακτική πρόταση 1: Γιατί μετακινούνταν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής; Πώς μετακινούνταν; Πού έκτιζαν τα χωριά τους;

Ερωτήματα-κλειδιά

- Γιατί μετακινούνταν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;
- Πώς μετακινούνταν;
- Πού έκτιζαν τα χωριά (οικισμούς) τους;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Το μάθημα αυτό εισάγει τα παιδιά στη Νεολιθική Εποχή, καθώς τα παιδιά μελετούν τους λόγους για τους οποίους μετακινούνταν οι άνθρωποι στην συγκεκριμένη εποχή· τα μέσα με τα οποία μετακινούνταν· και τα κριτήρια με βάση τα οποία επέλεγαν τους χώρους μόνιμης εγκατάστασης στη συγκεκριμένη εποχή. Επίσης κάνουν συγκρίσεις ανάμεσα στους ρυθμούς μετακίνησης των ανθρώπων της Παλαιολιθικής και Νεολιθικής Εποχής.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν το περιεχόμενο των όρων: *μετακίνηση, οικισμός* (έννοιες περιεχομένου)·
- αναφέρουν τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής μετακινούνταν (γνώση περιεχομένου)·
- αναφέρουν τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής επέλεγαν τον χώρο διαμονής τους (γνώση περιεχομένου)·
- αναγνωρίζουν τεκμήρια σχετικά με τα μέσα μετακίνησης της Νεολιθικής Εποχής (επιστημολογικές έννοιες- δεξιότητες)·
- αναφέρουν τα μέσα μετακίνησης των νεολιθικών ανθρώπων στη στεριά και το νερό (γνώση περιεχομένου)·
- εντοπίζουν ομοιότητες και διαφορές και στοιχεία αλλαγής και συνέχειας (γνώση περιεχομένου - επιστημολογικές έννοιες)·
- παρουσιάζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Φωτογραφίες οικισμών και αγγείων της Νεολιθικής Εποχής (μέσα από τα σχολικά βιβλία Ιστορίας).

- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, Τάξη Γ΄, Μέρος Α΄, Έκδοση ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου (σ. 32 - 73, φωτογραφίες οικισμών και αγγείων της νεολιθικής εποχής).
- Φύλλο Εργασίας «Πώς επέλεξαν τα μέρη στα οποία έφτιαχναν την κατοικία τους οι άνθρωποι στη Νεολιθική Εποχή;» (σ. 64).
- Φύλλο Εργασίας «Πώς μετακινούνταν οι άνθρωποι στη στεριά και τη θάλασσα κατά τη Νεολιθική Εποχή;» (σ. 65).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 4-9).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Σε αυτή τη νέα ενότητα μελετούμε τη ζωή των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής. Αρχικά τα παιδιά ανακαλούν τα όσα διδάχθηκαν κατά τη διάρκεια των Επισκοπήσεων και αναφέρουν τις σημαντικότερες αλλαγές στη ζωή των ανθρώπων από την Παλαιολιθική στη Νεολιθική Εποχή, τεκμηριώνοντας κάθε φορά τις απαντήσεις τους.

«Για ποιους λόγους μετακινούνταν οι άνθρωποι στη Νεολιθική Εποχή; Πού μετακινούνταν; Πώς;». Τα παιδιά αναφέρουν ποια κατά τη γνώμη τους είναι η μεγαλύτερη αλλαγή από την Παλαιολιθική στη Νεολιθική Εποχή σε σχέση με τη μετακίνηση των ανθρώπων. Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να αναφερθούν στο γεγονός ότι στη Νεολιθική Εποχή οι άνθρωποι μετακινούνται για να βρουν τόπο να κτίσουν τα χωριά τους. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να τεκμηριώνουν τις απαντήσεις τους.

Στη συνέχεια, τα παιδιά σκέφτονται πότε οι άνθρωποι μετακινούνταν πιο συχνά, στην Παλαιολιθική ή τη Νεολιθική Εποχή; Οι μαθητές και οι μαθήτριες γράφουν στην ατομική τους καρτέλα το όνομα της εποχής που επέλεξαν και στη συνέχεια συζητούν την υπόθεσή που έκαναν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους. Ακολούθως, η συζήτηση μεταφέρεται στην ολομέλεια της τάξης. Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να αναφερθούν στο γεγονός ότι στη Νεολιθική Εποχή οι άνθρωποι μετακινούνται για να βρουν χώρο να κτίσουν τα χωριά τους (μόνιμες οικίες)· και στο ότι από αυτό μπορούμε να συμπεραίνουμε ότι στη Νεολιθική Εποχή οι μετακινήσεις ήταν λιγότερες σε σχέση με την Παλαιολιθική Εποχή.

Δραστηριότητα 1: Πώς ξέρουμε ότι οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής κατοικούσαν μόνιμα σε χωριά (οικισμούς);

Στο σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό* τα παιδιά παρατηρούν τις πιο κάτω εικόνες και εντοπίζουν τεκμήρια που αποδεικνύουν ότι οι άνθρωποι ζούσαν μόνιμα σε ένα μέρος.

Αεροφωτογραφία του νεολιθικού οικισμού της Χοιροκοιτίας
(Σχολικό βιβλίο Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό, σ. 32-33)

Κάτοψη σπιτιού στο νεολιθικό οικισμό της Χοιροκοιτίας
(Σχολικό βιβλίο Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό, σ. 61)

Λίθινο σκεύος από το νεολιθικό οικισμό της Χοιροκοιτίας
(Σχολικό βιβλίο Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό, σ. 61)

Δραστηριότητα 2: Πώς επέλεγαν τα μέρη που έφτιαχναν την κατοικία τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής στην Κύπρο;

Τα παιδιά ενημερώνονται ότι στην Κύπρο οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής είχαν φτιάξει οικισμούς σε πολλές τοποθεσίες. Μια από αυτές τις τοποθεσίες ήταν και η περιοχή της σημερινής Χοιροκοιτίας, την οποία τα παιδιά εντοπίζουν στο χάρτη της Κύπρου. Στη συνέχεια, εργάζονται στο σχετικό Φύλλο Εργασίας εξετάζοντας το ερώτημα «Πώς επέλεγαν τα μέρη στα οποία έφτιαχναν την κατοικία τους οι άνθρωποι στη Νεολιθική Εποχή;» (σ. 64). Αρχικά σκέφτονται ατομικά και στη συνέχεια συζητούν τις υποθέσεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους. Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης. Ενθαρρύνουμε τη χρήση του λεξιλογίου διαβαθμισμένης βεβαιότητας (αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με...). Συζητούμε επίσης με τα παιδιά κατά πόσον μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε λέξεις όπως το «σίγουρα» σε κάποιες από τις απαντήσεις μας.

Στη συνέχεια, με τη βοήθεια του ίδιου Φύλλου Εργασίας, τα παιδιά σχολιάζουν την αναπαράσταση-παράδειγμα και απαντούν στο ερώτημα «Πού έκτιζαν τις κατοικίες τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;» (σ. 64): σε τοποθεσίες που να είναι κοντά σε πεδιάδες, λόφους, ποτάμια ή δάση. Με βάση το σκίτσο, είναι πολύ πιθανόν κάποια παιδιά να αναφέρουν ότι σε τέτοιες τοποθεσίες οι άνθρωποι μπορούσαν να καλλιεργήσουν τη γη· να βρουν τροφή για τα ζώα τους τα οποία είχαν αρχίσει να εξημερώνουν (βασικές αλλαγές σε σχέση με την Παλαιολιθική Εποχή)· να κυνηγήσουν και να ψαρέψουν κ.λπ.. Τα παιδιά σημειώνουν τις υποθέσεις τους στο σχετικό Φύλλο Εργασίας. Επισημαίνουμε πως όλα αυτά τα στοιχεία, τα οποία εντοπίζουν τα παιδιά στο φύλλο, συνέβαλαν στο να διαμένουν κάπου μόνιμα οι νεολιθικοί άνθρωποι και να μετακινούνται λιγότερο σε σχέση με την Παλαιολιθική Εποχή.

Δραστηριότητα 3: Πώς γίνονταν οι μετακινήσεις στη Νεολιθική Εποχή;

Ενημερώνουμε τα παιδιά ότι μέχρι σήμερα δεν έχουν βρεθεί οστά ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής στην Κύπρο· ενώ αντίθετα, οστά ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής έχουν βρεθεί σε διάφορες περιοχές της Κύπρου. Τα παιδιά σκέφτονται πώς άραγε βρέθηκαν άνθρωποι στην Κύπρο κατά τη Νεολιθική Εποχή. Είναι πολύ πιθανόν κάποια από τα παιδιά να εισηγηθούν ότι οι άνθρωποι στην Κύπρο ήρθαν από άλλες περιοχές.

Τα παιδιά παρατηρούν τον χάρτη της Ανατολικής Μεσογείου (σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, σ.36) και συζητούν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους τον πιθανότερο τρόπο άφιξης των ανθρώπων στην Κύπρο κατά τη Νεολιθική Εποχή. Τα παιδιά γράφουν το μέσο μετακίνησης στην ατομική τους καρτέλα και το παρουσιάζουν όλα ταυτόχρονα. Ανάμεσα στις απαντήσεις πιθανότατα να

περιλαμβάνονται και οι σχεδίες (κάποια παιδιά ίσως ανακαλέσουν τα μέσα μετακίνησης που ήταν διαθέσιμα στην Παλαιολιθική Εποχή), τα πλοία ή οι βάρκες.

Στη συνέχεια, από το Φύλλο Εργασίας τους τα παιδιά διαβάζουν το κείμενο που ακολουθεί για να απαντήσουν στο ερώτημα: «Πώς μετακινούνταν οι άνθρωποι στη στεριά και τη θάλασσα κατά τη Νεολιθική Εποχή;» (σ. 65). Αν υπάρχει η δυνατότητα, τα παιδιά μπορούν επίσης να χρησιμοποιήσουν τις λέξεις-κλειδιά «παπυρέλλα» και «Κύπρος» για να κάνουν έρευνα στο διαδίκτυο. Σχετικές πληροφορίες μπορούν επίσης να εντοπίσουν και στην ιστοσελίδα του Μουσείου Θάλασσα στην Αγία Νάπα, όπου εκτίθεται και ένα αντίγραφο παπυρέλλας (<http://www.thalassamuseum.org.cy/el/silloges.html>).

Πηγή: Κείμενο

«Από τις αρχαιολογικές ανασκαφές στην Κύπρο έχουν βρεθεί πολλά ευρήματα της Νεολιθικής Εποχής όπως διάφορα εργαλεία, αγγεία, κοσμήματα, οικίες και τάφοι. Δεν έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα κατάλοιπα από μέσα μετακίνησης (άμαξες ή τροχί) ούτε και οστά αλόγων. Οι αρχαιολόγοι υποθέτουν ότι η μετακίνηση στη θάλασσα γινόταν με σχεδίες φτιαγμένες από πάπυρο («παπυρέλλες») χωρίς όμως να έχουν βρεθεί σήμερα κατάλοιπα από τέτοιες σχεδίες».

Φωτογραφίες παπυρέλλας⁶³

αντιγράφων

Το κάθε παιδί σημειώνει τις υποθέσεις του στην ατομική του καρτέλα και μετά τις συζητά με το παιδί που κάθεται δίπλα του, χρησιμοποιώντας το λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας.

⁶³ Η φωτογραφία παρουσιάζει ένα αντίγραφο «παπυρέλλας» στο Δημοτικό Μουσείο «Θάλασσα» στην Αγία Νάπα Αμμοχώστου. Η συγκεκριμένη παπυρέλλα κατασκευάστηκε από αρχαιολόγους με βάση διάφορες υποθέσεις που έκαναν (<http://www.underwaterarchaeology.gr/Gallery/gr/indexgr.html>).

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Οι μαθητές και οι μαθήτριες σημειώνουν στο Φύλλο Εργασίας «Πώς μετακινούνταν οι άνθρωποι στη στεριά και τη θάλασσα κατά τη Νεολιθική Εποχή;» (σ. 65) τους τρόπους μετακίνησης κατά τη Νεολιθική Εποχή, αλλά και τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι άνθρωποι κατά τη μετακίνησή τους (σ. 65, ερ.1 και ερ.2):

1. Πώς μετακινούνταν οι άνθρωποι από τις γύρω περιοχές στην Κύπρο;
 - ο Ποιες δυσκολίες πιθανόν να αντιμετώπιζαν κατά τη μετακίνησή τους;
2. Πώς μετακινούνταν οι άνθρωποι από τη μια περιοχή της Κύπρου στην άλλη;
 - ο Ποιες δυσκολίες πιθανόν να αντιμετώπιζαν κατά τη μετακίνησή τους;

Τέλος, το κάθε παιδί ανατρέχει στις σχετικές σελίδες των Καρτών Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 4-9) και συμπληρώνει τα στοιχεία που θεωρεί σημαντικά ή ενδιαφέροντα σε σχέση με τα ερωτήματα που το απασχόλησαν στο σημερινό μάθημα.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Διδακτική πρόταση 2: Πώς έκτιζαν τα σπίτια τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;

Ερώτημα-κλειδί

- Πώς έκτιζαν τα σπίτια τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Στο προηγούμενο μάθημα τα παιδιά μελέτησαν τους λόγους και τους τρόπους μετακίνησης των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής. Στο σημερινό μάθημα θα έχουν την ευκαιρία να μελετήσουν τον τρόπο κατασκευής των νεολιθικών οικιών.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν το περιεχόμενο των όρων: *οικισμός, εστία, τεχνίτες, μεσοπάτωμα, πλιθάρι* (έννοιες περιεχομένου).
- αναφέρουν στοιχεία για τον τρόπο και τα υλικά κατασκευής των σπιτιών στην Νεολιθική Εποχή (γνώση περιεχομένου).
- αναστοχάζονται σχετικά με το βαθμό βεβαιότητας των υποθέσεων που κάνουμε για το παρελθόν (επιστημολογικές έννοιες).
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint.
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, Τάξη Γ', Μέρος Α', Έκδοση ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου.
- Σχολικό βιβλίο *Ιστορία Γ' Δημοτικού*. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία, Εκδόσεις ΟΕΔΒ.
- Λογισμικό *Ιστορία και Αρχαιολογία της Κύπρου*, ΥΠΠ & Ίδρυμα Λεβέντη (υπάρχει εγκατεστημένο στους σχολικούς Η.Υ. ή/και στη βιβλιοθήκη του εκπαιδευτικού).
- Φύλλο Εργασίας «Πώς έκτιζαν τα σπίτια τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;» (σ.66).
- Φύλλο Εργασίας «Οι οικίες του οικισμού της Χοιροκοιτίας» (σ. 67).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 8-9).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Τα παιδιά αναφέρουν τα υλικά με τα οποία οι άνθρωποι κτίζουν τα σπίτια τους σήμερα. Ανάμεσα στις απαντήσεις πιθανόν να συμπεριλαμβάνονται: ο πηλός, τα τούβλα, οι πέτρες, ο σίδηρος, τα ξύλα κ.λπ. Στη συνέχεια, τα παιδιά κάνουν υποθέσεις σχετικά με τα πιθανά υλικά που χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι κατά τη Νεολιθική Εποχή για το κτίσιμο των σπιτιών

τους. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να εκφράζουν τις ιδέες τους, χωρίς να παρεμβαίνουμε με διορθώσεις. Ενθαρρύνουμε ιδιαίτερα την ανταλλαγή επιχειρημάτων μεταξύ των παιδιών.

Δραστηριότητα 1: Πώς έκτιζαν τις οικίες τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής στην Κύπρο;

Με τη βοήθεια του Φύλλου Εργασίας «Πώς έκτιζαν τα σπίτια τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;» (σ. 66), τα παιδιά κάνουν υποθέσεις για τα υλικά που χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι στη Νεολιθική Εποχή. Καταγράφουν τις σκέψεις τους στο Φύλλο Εργασίας, ατομικά στην αρχή· και στη συνέχεια συζητούν τις υποθέσεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους. Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης.

Αρχικά τα παιδιά εντοπίζουν τα υλικά όπως: η πέτρα, ο πηλός (πλιθάρι) και το ξύλο. Στο σημείο αυτό, αν τα παιδιά ρωτήσουν, εισάγουμε την έννοια του *πλιθαριού* (σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, σ. 44). Ακολούθως, τα παιδιά σκέφτονται γύρω από το ερώτημα: «Από πού έπαιρναν οι άνθρωποι τα υλικά για το κτίσιμο των σπιτιών τους;». Ανάμεσα στις απαντήσεις τους, τα παιδιά είναι πιθανόν να αναφέρουν ότι τις πέτρες τις έπαιρναν από τον ποταμό· τη λάσπη (χώμα) από την πεδιάδα και τον ποταμό· τα άχυρα από την πεδιάδα· την ξυλεία από το γειτονικό δάσος κ.λπ.

Τέλος, τα παιδιά σκέφτονται και συζητούν σε δυάδες το ερώτημα: «Γιατί σήμερα έχουμε βρει μόνο τις πέτρινες βάσεις» (όπως φαίνεται στην πρώτη εικόνα);

Δραστηριότητα 2: Πώς έμοιαζαν οι οικίες στη Χοιροκοιλία;

Ενημερώνουμε τα παιδιά ότι, με βάση τα ερευνητικά ευρήματά, οι επιστήμονες προχώρησαν σε υποθέσεις για το πώς έμοιαζαν οι οικίες στη Χοιροκοιλία κατά τη Νεολιθική Εποχή. Τα παιδιά παρατηρούν την αναπαράσταση ενός εσωτερικού κτίσματος της Χοιροκοιλίας στο Φύλλο Εργασίας «Οι οικίες του οικισμού της Χοιροκοιλίας» (σ. 67). Χρησιμοποιώντας την αναπαράσταση αυτή, τα παιδιά αναγνωρίζουν τα διάφορα μέρη του κτίσματος και κάνουν υποθέσεις για την χρήση τους («Σε τι χρησίμευαν;»). Αφού συμπληρώσουν το Φύλλο Εργασίας ατομικά, τα παιδιά συζητούν τις υποθέσεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους. Έπειτα ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης.

Δραστηριότητα 3: Φτιάχνουμε μια κατοικία της Νεολιθικής Εποχής

Ανάλογα με τον διαθέσιμο χρόνο, η δραστηριότητα αυτή μπορεί να γίνει κατά τη διάρκεια του μαθήματος της Ιστορίας ή της Τέχνης σε ομάδες 4 παιδιών. Επαναφέρουμε το Φύλλο Εργασίας «Πώς έκτιζαν τα σπίτια τους οι άνθρωποι στη Νεολιθική Εποχή» και τα παιδιά ετοιμάζουν ένα κατάλογο με τα υλικά που θα χρειαστούν για να κατασκευάσουν ένα μοντέλο κατοικίας της Χοιροκοιλίας, καθώς και ένα κατάλογο με τα υλικά που θα φέρει το κάθε παιδί. Στη συνέχεια, τα παιδιά φτιάχνουν ένα σκίτσο της κατοικίας (στο οποίο σημειώνουν και τα υλικά από τα οποία αποτελείται το κάθε μέρος), ώστε να το χρησιμοποιήσουν ως σχέδιο για την κατασκευή τους.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί

1. σημειώνει στην ατομική του καρτέλα:
 - τα βασικά μέρη των οικιών της Χοιροκοιλίας·
 - τα υλικά που χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι για την κατασκευή των οικιών της Χοιροκοιλίας.
2. ανατρέχει στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 4-9) και συμπληρώνει τα στοιχεία που λείπουν και που το ίδιο

θεωρεί σημαντικά ή ενδιαφέροντα σε σχέση με το ερώτημα «Πού και πώς φτιάχνουν την κατοικία τους οι άνθρωποι» σχετικά με τη Νεολιθική Εποχή.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Διδακτική πρόταση 3: Νεολιθικοί οικισμοί στην Κύπρο και τον υπόλοιπο κόσμο

Ερώτημα-κλειδί

- Νεολιθικοί οικισμοί στην Κύπρο και τον υπόλοιπο κόσμο: Ομοιότητες και διαφορές

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Στο προηγούμενο μάθημα τα παιδιά είχαν την ευκαιρία να μελετήσουν εις βάθος την αρχιτεκτονική του οικισμού της Χοιροκοιτίας. Σε αυτό το μάθημα, τα παιδιά εντοπίζουν ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα σε διάφορους νεολιθικούς οικισμούς ανά τον κόσμο. Μελετούν επίσης το φαινόμενο της αλλαγής των υποθέσεων για το παρελθόν με την παρουσία νέων τεκμηρίων, μέσα από την περίπτωση της στέγης των οικιών στη Χοιροκοιτία.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα σε διάφορους νεολιθικούς οικισμούς ανά τον κόσμο (γνώση περιεχομένου).
- εντοπίζουν ομοιότητες και διαφορές στην αρχιτεκτονική διάφορων νεολιθικών οικισμών (δεξιότητες).
- αναστοχάζονται σχετικά με το φαινόμενο της αναθεώρησης υποθέσεων για το παρελθόν, όταν προκύπτουν νέα τεκμήρια (επιστημολογικές έννοιες).
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint (φωτογραφικό και άλλο σχετικό υλικό).
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, Τάξη Γ', Μέρος Α', Εκδόσεις ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου.
- Σχολικό βιβλίο *Ιστορία Γ' Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία*, ΟΕΔΒ, (σ. 104-106, φωτογραφίες οικισμών και αγγείων της νεολιθικής εποχής).
- Φύλλο Εργασίας «Πώς έμοιαζαν οι νεολιθικοί οικισμοί σε άλλα μέρη του κόσμου; (σ. 68-70).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 4-9).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Τα παιδιά παρατηρούν τον χάρτη της Κύπρου (σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, σ. 67), στον οποίο παρουσιάζονται διάφοροι νεολιθικοί οικισμοί

του νησιού.⁶⁴ Στο ίδιο βιβλίο παρατηρούν επίσης τον χάρτη της Ευρώπης (σ. 68), στον οποίο εμφανίζονται οι διάφορες περιοχές στις οποίες υπήρξε ανθρώπινη δραστηριότητα κατά τη Νεολιθική Εποχή. Τα παιδιά ονομάζουν με τα σημερινά τους ονόματα (εάν τα γνωρίζουν) τις διάφορες περιοχές που εμφανίζονται στους χάρτες και σχολιάζουν κατά πόσο τις έχουν επισκεφθεί ή γνωρίζουν κάτι για αυτές.

Στη συνέχεια, παρατηρούν τις φωτογραφίες οικισμών στην Ελλάδα (Σχολικό βιβλίο *Ιστορία Γ΄ Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία*, σ. 104-106).

Τα παιδιά σκέφτονται και συζητούν σε δυάδες: «Αυτοί οι οικισμοί που ανακάλυψαν οι αρχαιολόγοι διαφέρουν μεταξύ τους; Ποιες άραγε μπορεί να είναι οι διαφορές τους και πού οφείλονται;». Στην ολομέλεια της τάξης ενθαρρύνουμε τη συζήτηση με τη χρήση επιχειρηματολογίας και αποφεύγουμε τις επεμβάσεις/διορθώσεις.

Δραστηριότητα 1: Πώς έμοιαζαν οι νεολιθικοί οικισμοί σε άλλα μέρη του κόσμου;

Τα παιδιά εργάζονται στο Φύλλο Εργασίας «Πώς έμοιαζαν οι νεολιθικοί οικισμοί σε άλλα μέρη του κόσμου;» (σ. 68-70) στο οποίο καλούνται, αφού μελετήσουν φωτογραφίες διάφορων νεολιθικών οικισμών, να εντοπίσουν ομοιότητες και διαφορές με τα όσα έμαθαν για τις κατοικίες της Χοιροκοιτίας. Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και στη συνέχεια συζητούν τις υποθέσεις τους με τα παιδιά που κάθονται δίπλα τους. Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να εισηγούνται τους πιθανούς λόγους για τις ομοιότητες και τις διαφορές που εντοπίζουν (π.χ. τα υλικά που χρησιμοποιούνταν σε κάθε περίπτωση ήταν εκείνα που ήταν διαθέσιμα στην περιοχή του κάθε οικισμού).

Δραστηριότητα 2: Πόσο σίγουροι είμαστε για όσα ξέρουμε για τα σπίτια της Νεολιθικής Εποχής;

«Οι αναπαράστασεις και ανακατασκευές που υπάρχουν στα Φύλλα Εργασίας μας κατασκευάστηκαν από τους αρχαιολόγους με βάση τα ευρήματα, αλλά όχι τις ίδιες τις οικίες, αφού αυτές δεν έχουν διατηρηθεί μέχρι τις μέρες μας». Σχολιάζουμε το γεγονός και τα παιδιά αναφέρουν τους λόγους για τους οποίους πιστεύουν ότι οι οικίες δεν διατηρήθηκαν μέχρι σήμερα. Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να αναφερθούν σε διάφορους λόγους. Βοηθούμε τα παιδιά να αντιληφθούν ότι οι οικίες δεν διατηρήθηκαν ολόκληρες μέχρι σήμερα, γιατί κάποια από τα υλικά κατασκευής τους (ξύλο, πλιθάρι) δεν άντεξαν στον χρόνο· ενώ κάποια άλλα (πέτρα) διατηρούνται μέχρι σήμερα και έτσι έχουμε κατάλοιπα αυτών των σπιτιών.⁶⁵

Τα παιδιά χρησιμοποιούν το λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας για να δηλώσουν τον βαθμό στον οποίο θεωρούν ότι οι αναπαράστασεις που έχουμε σήμερα είναι πιθανόν να αντιστοιχούν στα αυθεντικά σπίτια. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να δικαιολογήσουν τις δηλώσεις τους.

Έπειτα, προβάλλουμε τις εικόνες που ακολουθούν από την παρουσίαση PowerPoint. Τα παιδιά παρατηρούν τις εικόνες και εισηγούνται τι μπορεί να αναπαριστούν. Στη συνέχεια, σημειώνουν στις ατομικές τους καρτέλες τους λόγους για τους οποίους πιστεύουν ότι διαφέρουν αυτές οι αναπαράστασεις – και συγκεκριμένα γιατί οι στέγες στην πρώτη εμφανίζονται θολωτές ενώ στη δεύτερη επίπεδες. Τα παιδιά συζητούν τις σημειώσεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους.

⁶⁴ Σε περίπτωση που το σχολείο μας βρίσκεται σε προνομιακή τοποθεσία με εγγύτητα σε σημεία αρχαιολογικού και ιστορικού ενδιαφέροντος, όπως οι νεολιθικοί αυτοί οικισμοί, μπορούμε να συνδυάσουμε μια εκπαιδευτική επίσκεψη κατά τη διάρκεια της μελέτης αυτής της ενότητας.

⁶⁵ Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να παρουσιάσουν φωτογραφίες, οι οποίες απεικονίζουν υλικά τα οποία δεν διατηρούνται, όπως ξύλα ή ξύλινες κατασκευές σε σήψη και αποσάθρωση.

Πηγή: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Τόμος Α', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε. (Προϊστορία και Πρωτοϊστορία) (σ. 78-79).

Πηγή: Ιστορία Γ' Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία, Εκδόσεις ΟΕΔΒ (σ. 106).

Αμέσως μετά, διαβάζουμε στα παιδιά το γραπτό κείμενο που ακολουθεί:

«Αρχικά οι αρχαιολόγοι πίστευαν ότι οι στέγες των σπιτιών στη Χοιροκοιτία ήταν θολωτές, γιατί κάποιιοι από τους τοίχους φαίνεται να έχουν μια μικρή κλίση προς τα μέσα. Αργότερα, με νεότερες ανασκαφές, βρέθηκαν τα ερείπια μιας στέγης που είχε καταρρεύσει και η οποία δεν ήταν θολωτή, αλλά επίπεδη».

Τέλος, επαναφέρουμε το αρχικό ερώτημα «Γιατί είναι διαφορετικές οι αναπαραστάσεις;» και τα παιδιά συζητούν τι ήταν αυτό που έκανε τους αρχαιολόγους να αλλάξουν γνώμη (νέα ευρήματα από τα οποία προκύπτουν τεκμήρια για το ότι οι στέγες ήταν επίπεδες).

Δραστηριότητα 3: Άνθρωποι που ζουν σήμερα όπως οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής

Αν υπάρχει χρόνος, μπορούμε να παρακολουθήσουμε απόσπασμα από το ντοκιμαντέρ: <http://www.uncontactedtribes.org/evidence> ή/και φωτογραφίες από τη σχετική ιστοσελίδα http://www.uncontactedtribes.org/brazilfootage_

Η φυλή που παρουσιάζεται είναι υπαρκτή και ζει στον Αμαζόνιο. Το απόσπασμα είναι κινηματογραφημένο τον Μάιο του 2008 σε μια περιοχή του δάσους του Αμαζόνιου ποταμού, μεταξύ Βραζιλίας και Περού (τα παιδιά εντοπίζουν στον παγκόσμιο χάρτη την περιοχή του Αμαζόνιου). Παρακολουθούμε το σχετικό απόσπασμα, αφού πρώτα τα παιδιά αναφέρουν τις υποθέσεις τους για το πώς θα ανέμεναν να ζει η συγκεκριμένη ομάδα. Έπειτα, συζητούμε τις παρατηρήσεις των παιδιών αναφορικά με το πού έκτισαν τις κατοικίες τους, πώς τις έκτισαν και στοιχεία από την καθημερινή τους ζωή που πιθανόν να εντόπισαν τα παιδιά από το απόσπασμα ή/και τις φωτογραφίες.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί γράφει στην ατομική του καρτέλα και παρουσιάζει:

- 2-3 χαρακτηριστικά που ήταν κοινά σε όλα τα σπίτια της Νεολιθικής Εποχής· και
- 2-3 χαρακτηριστικά που διέφεραν σε κάθε οικισμό.

Επίσης, το κάθε παιδί συμπληρώνει στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* τα στοιχεία που λείπουν και που το ίδιο θεωρεί σημαντικά ή ενδιαφέροντα σε σχέση με το ερώτημα «Πού και πώς φτιάχνουν την κατοικία τους οι άνθρωποι», όσον αφορά τη Νεολιθική Εποχή (σ. 8-9)

Βεβαιωνόμαστε ότι τα παιδιά μπορούν να το κάνουν αυτό με αναφορά σε συγκεκριμένα παραδείγματα από τα όσα προηγήθηκαν, ελέγχοντας έτσι κατά πόσο οι στόχοι του μαθήματός μας επιτεύχθηκαν.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Πώς περνάμε τη μέρα μας;

Διδακτική πρόταση 4: Ποια τεχνολογία χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;

Ερώτημα-κλειδί

- Ποια τεχνολογία (εργαλεία) χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Στα προηγούμενα μαθήματα τα παιδιά μελέτησαν τους λόγους και τους τρόπους μετακίνησης των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής και έκαναν συγκρίσεις με το παρόν. Σε αυτό το μάθημα, τα παιδιά θα έχουν την ευκαιρία να γνωρίσουν πτυχές της καθημερινής ζωής των ανθρώπων και να καταλήξουν σε τεκμηριωμένες υποθέσεις για την τεχνολογία της Νεολιθικής Εποχής.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν τα βασικά εργαλεία των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής, καθώς και τα υλικά που χρησιμοποιούσαν για να τα κατασκευάσουν (γνώση περιεχομένου)·
- χρησιμοποιούν σωστά τις έννοιες: περιδέραιο, λεπίδα, αγγείο, γουδί, βελόνα, αιχμές, ειδώλιο (έννοιες περιεχομένου)·
- αναστοχάζονται σχετικά με το φαινόμενο της αλλαγής και της σημαντικότητας ανάλογα με το χρονικό συγκείμενο (εννοιολογικές έννοιες)·
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες)·
- κάνουν συγκρίσεις ανάμεσα στις εποχές, επιχειρηματολογώντας για τις επιλογές τους (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint (φωτογραφικό και άλλο σχετικό υλικό).
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, Τάξη Γ', Μέρος Α', Εκδόσεις ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου.
- Σχολικό βιβλίο και Τετράδιο Εργασιών *Ιστορία Γ' Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία*, Εκδόσεις ΟΕΔΒ.
- Παλιά περιοδικά και άλλο έντυπο υλικό.
- Κλαδιά δέντρων, πέτρες, κοχύλια, κόκκαλα.

- Φύλλο Εργασίας «Ποια τεχνολογία (εργαλεία) χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής - Οι καρτέλες των νεολιθικών ευρημάτων μπερδεύτηκαν!» (σ. 71-72).
- Φύλλο Εργασίας «Ποια τεχνολογία (εργαλεία) χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής – Τι έχει αλλάξει και τι έχει μείνει το ίδιο;» (σ. 73-74).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 10-15).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Προετοιμασία

Εκπαιδευτικός και παιδιά μαζεύουμε και φέρνουμε στην τάξη από πριν παλιά περιοδικά, εφημερίδες, διαφημιστικά (θα τα αξιοποιήσουμε στην τάξη για να βρούμε εικόνες και φωτογραφίες αντικειμένων που χρησιμοποιούμε σήμερα και για να κάνουν συγκρίσεις με τα νεολιθικά), καθώς επίσης και κλαδιά δέντρων, πέτρες, κοχύλια, κόκκαλα για τη δημιουργία νεολιθικού εργαλείου στην τάξη (βλ. οδηγίες στο σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό* (σ. 71)- και από το τετράδιο εργασιών *Ιστορία Γ' Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία* (σ. 41, εργασίες 3 και 4).

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Μαζί με τα παιδιά, επαναφέρουμε (πολύ σύντομα) τα κύρια σημεία των προηγούμενων 2 μαθημάτων και τα συνδέουμε με το σημερινό μάθημα. Εξηγούμε ότι σήμερα θα ασχοληθούμε με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων στη Νεολιθική Εποχή και θα διερευνήσουμε συγκεκριμένα *ποια τεχνολογία χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι τότε.*

Δραστηριότητα 1: Οι κάρτες των νεολιθικών ευρημάτων μπερδεύτηκαν

Τα παιδιά παρατηρούν φωτογραφίες νεολιθικών οικισμών από την Κύπρο (βλ. σχολικό βιβλίο ή/και παρουσίαση PowerPoint), όπως η Χοιροκοιτία, τα Νησιά (Πρωταράς) και η Σωτήρα, και παράλληλα τους εντοπίζουν στο χάρτη (σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό, Τάξη Γ', Μέρος Α', σ. 67*).

Αναπαράσταση του νεολιθικού οικισμού της

Χοιροκοιτίας.

Πηγή: <http://www.google.com/imgres>

Νεολιθικός οικισμός Σωτήρας,

Πηγή: σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό, Τάξη Γ', Μέρος Α', σ. 69.*

Νεολιθικός οικισμός στα Νησιά-Πρωταράς

Πηγή: «Η ιστορία του Κάβο Γκρέκο», εφημερίδα Πολίτης - Χρονικό, 2008.

Στη συνέχεια, τα παιδιά προβληματίζονται με το εξής σενάριο:

«Οι αρχαιολόγοι που έκαναν τις ανασκαφές σε διάφορους νεολιθικούς οικισμούς στην Κύπρο βρήκαν πολλά αντικείμενα (ευρήματα) που είχαν φτιαχτεί από νεολιθικούς ανθρώπους. Οι αρχαιολόγοι κατέγραψαν σε καρτέλες την περιγραφή, την προέλευση και τα υλικά κατασκευής του κάθε ευρήματος, όμως δυστυχώς έχουν μπερδέψει τις καρτέλες και τώρα δεν ταιριάζουν με τα ευρήματα! Μπορούμε μήπως εμείς να τους βοηθήσουμε να αντιστοιχήσουν τα ευρήματα με τις καρτέλες τους;».

Τα παιδιά μελετούν τα ευρήματα στο Φύλλο Εργασίας «Ποια τεχνολογία (εργαλεία) χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής - Οι καρτέλες των νεολιθικών ευρημάτων μπερδεύτηκαν!» (σ. 71-72), σημειώνουν το καθένα τις επιλογές του ατομικά και στη συνέχεια τις συζητούν σε ομάδες. Έπειτα, με τη βοήθεια της παρουσίασης PowerPoint παρουσιάζουμε τις ορθές αντιστοιχίσεις και γίνεται αυτοδιόρθωση από τα παιδιά.

Δραστηριότητα 2: Μιμική και συζήτηση – Τι μπορούν να μας πουν τα ευρήματα;

Μιμική: Το κάθε παιδί επιλέγει ένα από τα ευρήματα και, χωρίς να αποκαλύψει ποιο έχει διαλέξει, παρουσιάζει τον τρόπο με τον οποίο πιστεύει ότι το χρησιμοποιούσαν οι νεολιθικοί άνθρωποι. Τα άλλα παιδιά προσπαθούν να μαντέψουν ποιο αντικείμενο είναι.

Συζήτηση: Συζητούμε κάποιες γενικές παρατηρήσεις και συμπεράσματα στα οποία μπορούμε να οδηγηθούμε με βάση τα ευρήματα και τις πληροφορίες στο Φύλλο Εργασίας «Ωχ! Οι καρτέλες των νεολιθικών ευρημάτων μπερδεύτηκαν», αλλά και τις γνώσεις μας από προηγούμενα μαθήματα. Συγκεκριμένα, συζητούμε το τι μας λένε τα ευρήματα: π.χ. οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν το γουδί για να σπάσουν/αλέσουν σπόρους και να φτιάξουν ψωμί, τις πέτρινες αξίνες για να σκάψουν το χώμα, να φυτέψουν, να κόψουν δέντρα/ξύλα κ.λπ.

Τα παιδιά σκέφτονται πρώτα μόνα τους και μετά συζητούν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους κατά πόσο αυτά τα τεκμήρια, σε συνδυασμό με τα ευρήματα της μόνιμης εγκατάστασης (βλ. «Πού, πώς και γιατί μετακινούνται οι άνθρωποι»), αποτελούν σημαντικές ενδείξεις για το ότι οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής καλλιεργούσαν τη γη. Για παράδειγμα, στο Φύλλο Εργασίας «Ποια τεχνολογία (εργαλεία) χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής – Τι έχει αλλάξει και τι έχει μείνει το ίδιο» (σ. 73-74) ανακρίνουμε μαζί με τα παιδιά το απολίθωμα από κομμάτι υφάσματος – πιθανότητα από μαλλί προβάτου – και εξετάζουμε το τι μπορεί να μας πει για τους ανθρώπους της Νεολιθικής Εποχής. Τα παιδιά συζητούν κατά πόσο αυτό το τεκμήριο αποδεικνύει ότι οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής είχαν εξημερώσει ζώα από τα οποία – εκτός από το κρέας – έπαιρναν και το μαλλί για να υφάνουν ενδύματα. Επιπλέον τα πολλά δοχεία με προεξέχον στόμιο, είναι δυνατόν να φανερώνουν ότι εκτός από νερό, οι άνθρωποι μετέφεραν και άλλα υγρά – πιθανότατα γάλα.

Δραστηριότητα 3: Φτιάχνω εργαλεία όπως αυτά της Νεολιθικής Εποχής

Με τη βοήθεια των οδηγιών από το βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό, Τάξη Γ΄, Μέρος Α΄* (σ. 71) και από το τετράδιο (σ. 41, οι εργασίες 3 και 4) http://www.pi-schools.gr/books/dimotiko/history_c/IST_C_DHM_BE.PDF τα παιδιά χρησιμοποιούν τα υλικά που έχουν φέρει στην τάξη για να φτιάξουν εργαλεία, παρόμοια με αυτά της Νεολιθικής Εποχής.

Δραστηριότητα 4: Τι έχει αλλάξει και τι έχει μείνει το ίδιο;

Μέσα από το υλικό που εκπαιδευτικός και παιδιά έχουμε φέρει στην τάξη (παλιά περιοδικά, εφημερίδες, διαφημιστικά κ.λπ.), τα παιδιά εντοπίζουν εικόνες, φωτογραφίες αντικειμένων που χρησιμοποιούμε σήμερα και μοιάζουν με τα νεολιθικά. Στη συνέχεια, τα παιδιά συμπληρώνουν το Φύλλο Εργασίας «Ποια τεχνολογία (εργαλεία) χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής – Τι έχει αλλάξει και τι έχει μείνει το ίδιο» (σ. 73-74), στο οποίο σημειώνουν ή σχεδιάζουν ή κολλούν εικόνες σημερινών αντικειμένων που έχουν εντοπίσει.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί σημειώνει (πολύ σύντομα) στην ατομική του καρτέλα τρία ονόματα νεολιθικών εργαλείων και το υλικό από το οποίο είναι φτιαγμένα.

Επίσης, το κάθε παιδί συμπληρώνει τα νέα στοιχεία που εντόπισε στο σημερινό μάθημα στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (Πώς περνάμε τη μέρα μας; Νεολιθική εποχή) (σ. 10-15).

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος με την χρήση ποικίλων μέσων μέσα από την εργασία σε ομάδες, και μέσα από τη συζήτηση στην ολομέλεια. Τελική αξιολόγηση γίνεται μέσα από τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων· και μέσα από τη συμπλήρωση των Καρτών Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;*. Αυτό δεν σημαίνει ότι αναμένουμε από όλα τα παιδιά να ανταποκριθούν με τον ίδιο τρόπο, αλλά ότι τα ενθαρρύνουμε να τεκμηριώνουν τις απαντήσεις τους.

Διδακτική πρόταση 5: Πώς περνούσαν τη μέρα τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;

Ερώτημα-κλειδί

- Πώς περνούσαν τη μέρα τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής; Τι έτρωγαν και τι φορούσαν;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Τα παιδιά μεταφέρουν τις γνώσεις που απέκτησαν από το προηγούμενο μάθημα («Ποια τεχνολογία (εργαλεία) χρησιμοποιούν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;»), για να απαντήσουν στο ερώτημα: «Πώς περνούν τη μέρα τους οι νεολιθικοί άνθρωποι;». Τεκμηριώνουν τις υποθέσεις τους και παρουσιάζουν τα συμπεράσματά τους.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- εντοπίζουν τεκμήρια για το πώς περνούσαν την μέρα τους οι νεολιθικοί άνθρωποι, μέσα από διάφορες πηγές (δεξιότητες)·
- αναφέρουν τα κύρια χαρακτηριστικά της καθημερινής ζωής των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου)·
- κάνουν υποθέσεις για τις διατροφολογικές και ενδυματολογικές συνήθειες των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής, βασισμένοι σε πηγές (γνώση περιεχομένου-δεξιότητες)·
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο – τόσο το λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας όσο και λέξεις όπως: *τεκμήρια, υποθέσεις, αναπαραστάσεις* (δεξιότητες, έννοιες περιεχομένου)·
- κάνουν συγκρίσεις ανάμεσα στις εποχές επιχειρηματολογώντας για τις επιλογές τους (δεξιότητες)·
- χρησιμοποιούν τη σύμβαση της μιμικής για να παραστήσουν μια μέρα από τη ζωή των ανθρώπων της Χοιροκοιτίας.

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint (φωτογραφικό και άλλο υλικό σχετικό με τις μετακινήσεις).
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, Τάξη Γ', Μέρος Α', Εκδόσεις ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου.
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Φύλλο Εργασίας «Πώς περνούσαν τη μέρα τους οι άνθρωποι στη Νεολιθική Εποχή; Τι έτρωγαν και τι φορούσαν; - Ανακρίνω τα ευρήματα» (σ. 75-76).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;.
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Τα παιδιά εισηγούνται τρόπους με τους οποίους μπορούν οι αρχαιολόγοι να εξερευνήσουν το θέμα της καθημερινής ζωής των νεολιθικών ανθρώπων – και συγκριμένα το τι έτρωγαν και το τι φορούσαν. Το κάθε παιδί σημειώνει τις σκέψεις του στην ατομική του καρτέλα και στη συνέχεια μοιράζεται τις ιδέες του με τα παιδιά που κάθονται δίπλα του. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να εκφράσουν τις διαφορές απόψεις τους με επιχειρήματα, ενώ αποφεύγουμε τις δικές μας παρεμβάσεις/διορθώσεις.

Δραστηριότητα 1: Πώς άραγε περνούσαν τη μέρα τους οι άνθρωποι στη Νεολιθική Εποχή; Τι μπορούμε να υποθέσουμε με βάση τα τεχνουργήματα που βρέθηκαν;

Τα παιδιά παρατηρούν νεολιθικά ευρήματα από την Ελλάδα στο Φύλλο Εργασίας «Πώς περνούσαν τη μέρα τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής; Τι έτρωγαν και τι φορούσαν; - Ανακρίνω τα ευρήματα» (σ. 75-76). Τα παιδιά:

- καταγράφουν τις ενέργειες/δραστηριότητες (με ρήματα σε παρατατικό χρόνο) των νεολιθικών ανθρώπων που χρησιμοποιούσαν τα διάφορα αντικείμενα που παρουσιάζονται·
- κάνουν υποθέσεις για το είδος της τροφής και του ρουχισμού των νεολιθικών ανθρώπων, βασισμένοι στα τεκμήρια που προκύπτουν από τα ευρήματα-πηγές.

Έχοντας στο μυαλό το κεντρικό Ερώτημα-κλειδί της ενότητας («Πώς περνούσαν τη μέρα τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής»), το κάθε παιδί παρατηρεί τις εικόνες, σκέφτεται και σημειώνει τις απαντήσεις του στο Φύλλο Εργασίας. Έπειτα συγκρίνει και συζητά τις απαντήσεις του με το παιδί που κάθεται δίπλα του. Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης.

Δραστηριότητα 2: «Μια μέρα σε ένα νεολιθικό οικισμό της Κύπρου» - Τεκμήρια και αναπαραστάσεις

Τα παιδιά προχωρούν σε μια γρήγορη εξέταση των σελίδων 53-57 στο σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*. Τονίζουμε ότι οι εικόνες δεν είναι φωτογραφίες, αλλά σκίτσα που παρουσιάζουν τον τρόπο με τον οποίο η συγκεκριμένη σκιτσογράφος επέλεξε να ερμηνεύσει τα τεκμήρια (πληροφορίες) για τον νεολιθικό οικισμό της Χοιροκοιτίας στην Κύπρο. Τα παιδιά σκέφτονται πιθανά τεκμήρια στα οποία πιθανόν να στηρίχτηκε η σκιτσογράφος για να σχεδιάσει:

- τα ρούχα των κατοίκων της Χοιροκοιτίας (π.χ. απολιθώματα υφασμάτων, δερμάτων)·
- τα εργαλεία των κατοίκων της Χοιροκοιτίας (π.χ. λίθινα ή κοκάλινα αγγεία)·
- τα εξημερωμένα ζώα των κατοίκων της Χοιροκοιτίας (π.χ. οστά ζώων κοντά στον οικισμό).

Αφού εργαστούν πρώτα ατομικά, τα παιδιά μοιράζονται τις σκέψεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους και στη συνέχεια ο/η εκπαιδευτικός συντονίζει την ανταλλαγή απόψεων στην ολομέλεια της τάξης. Έμφαση δίνεται στο να αντλήσουν τα παιδιά επιχειρήματα από ευρήματα που συνάντησαν στις δραστηριότητες τόσο του σημερινού όσο και προηγούμενων μαθημάτων.

Δραστηριότητα 3: Τι κάνει η οικογένειά μου για να έχει τροφή και ενδύματα (ρούχα); Τι έκανε μια οικογένεια στη Χοιροκοιτία για να έχει τροφή και ενδύματα;

«Ας εξετάσουμε τώρα το κεντρικό μας ερώτημα-κλειδί σχετικά με την τροφή και την ένδυση. Ας σκεφτούμε πρώτα τι κάνει η οικογένεια του καθενός και της καθεμιάς μας σήμερα για να εξασφαλίσει τροφή και ενδύματα». Τα παιδιά περιγράφουν στο παιδί που κάθεται δίπλα τους

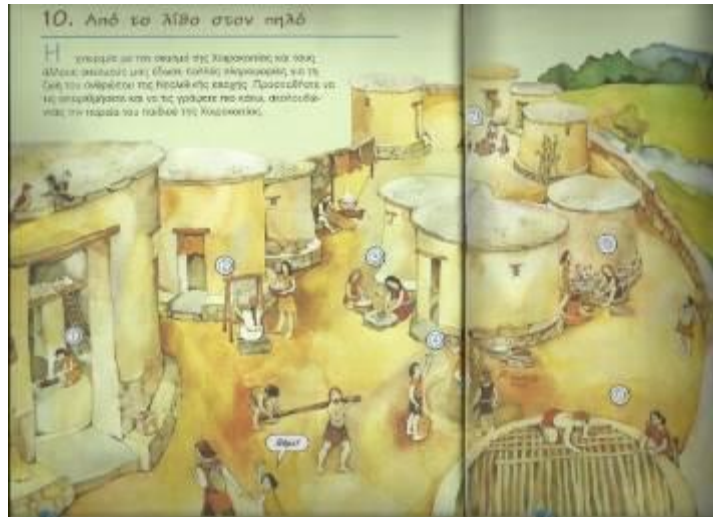
τις ενέργειές που κάνει η οικογένειά τους και – αν υπάρχει χρόνος – τις καταγράφουν στο τετράδιό τους. Στη συνέχεια, χρησιμοποιώντας το λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας, τα παιδιά γράφουν «τι έκανε μια οικογένεια στη Χοιροκοιτία για να έχει τροφή και ενδύματα». Οι απαντήσεις των παιδιών παρουσιάζονται στην ολομέλεια.

Δραστηριότητα 4: Θεατρική αγωγή - «Μια μέρα σε ένα νεολιθικό οικισμό»

«Μια μέρα σε ένα νεολιθικό χωριό! Πάμε τώρα να δούμε μια άλλη αναπαράσταση του νεολιθικού οικισμού της Χοιροκοιτίας στο σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό* (σ. 72-73).

Συζητούμε με τα παιδιά το σκίτσο και τον τρόπο με τον οποίο η συγκεκριμένη σκιτσογράφος επέλεξε να ερμηνεύσει τα τεκμήρια σχετικά με τον οικισμό της Χοιροκοιτίας.

Τα παιδιά εντοπίζουν στο σκίτσο επιπρόσθετες πληροφορίες για τις ασχολίες των κατοίκων της νεολιθικής Χοιροκοιτίας. Το κάθε παιδί σημειώνει τις ασχολίες που εντοπίζει στο βιβλίο του (σ. 72-73), προσθέτοντας τις πληροφορίες που ήδη γνωρίζει, αλλά και τις νέες που θα εντοπίσει με τη βοήθεια του σκίτσου. Στη συνέχεια, το κάθε παιδί συγκρίνει τις απαντήσεις του με το παιδί που κάθεται δίπλα του και μαζί συναποφασίζουν τι θα ανακοινώσουν στην ολομέλεια.

Μιμική: Τα παιδιά χωρίζονται σε ομάδες. «Ελάτε να σκεφτούμε τις ασχολίες που έχουμε να κάνουμε στο νεολιθικό οικισμό μας, με βάση τα όσα μάθαμε μέχρι τώρα». Τα παιδιά οργανώνονται σε ομάδες 3-4 ατόμων και η κάθε ομάδα συζητά και αποφασίζει την ασχολία με την οποία θα εργαστεί. Η κάθε ομάδα βρίσκει 3 κινήσεις με τις οποίες θα παρουσιάζει στην τάξη τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αυτή η ασχολία (π.χ. κυνήγι) και τις οποίες θα επαναλαμβάνει. Προαιρετικά, η κάθε κίνηση μπορεί να συνοδεύεται και από ήχο.

Παράσταση: Κάθε φορά που ο/η εκπαιδευτικός πλησιάζει την κάθε ομάδα, αυτή ζωντανεύει τη σκηνή της, ενώ όταν απομακρύνεται, η ομάδα σταματά. Ο/η εκπαιδευτικός συνδέει τις παρουσιάσεις των παιδιών με κάποιες πληροφορίες.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί καταγράφει στην ατομική του καρτέλα:

- δύο καθημερινές ασχολίες των νεολιθικών ανθρώπων·
- δύο είδη διατροφής των νεολιθικών ανθρώπων·
- δύο υλικά που χρησιμοποιούσαν για σκοπούς ένδυσης οι νεολιθικοί άνθρωποι.

Επίσης, θέτουμε το ερώτημα «Τι έχετε να προσθέσετε στο βιβλιαράκι που θεωρείτε σημαντικό ή/και ενδιαφέρον;». Το κάθε παιδί συμπληρώνει τα νέα στοιχεία που ανακάλυψε κατά τη διάρκεια του μαθήματος στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (Πώς περνάμε τη μέρα μας, Νεολιθική Εποχή, σ. 10-15). Βεβαιωνόμαστε ότι τα παιδιά μπορούν να το κάνουν αυτό με αναφορά σε συγκεκριμένα παραδείγματα από τα όσα προηγήθηκαν, ελέγχοντας έτσι κατά πόσο οι στόχοι του μαθήματός μας επιτεύχθηκαν.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος με την χρήση ποικίλων μέσων μέσα από την εργασία σε ομάδες, και μέσα από τη συζήτηση στην ολομέλεια. Τελική αξιολόγηση γίνεται μέσα από τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων· και μέσα από τη συμπλήρωση των Καρτών Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα*. Αυτό δεν σημαίνει ότι αναμένουμε από όλα τα παιδιά να ανταποκριθούν με τον ίδιο τρόπο, αλλά ότι τα ενθαρρύνουμε να τεκμηριώνουν τις απαντήσεις τους.

Τι σκεφτόμαστε;

Διδακτική πρόταση 6: Τι σκέφτονταν άραγε οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;

Ερώτημα-κλειδί

- Ποια είναι τα πιο σημαντικά πράγματα που σκέφτονταν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Τα παιδιά χρησιμοποιούν τις γνώσεις που απέκτησαν από τα προηγούμενα μαθήματα σχετικά με τη Νεολιθική Εποχή για να απαντήσουν στο ερώτημα: «Τι σκέφτονταν άραγε οι νεολιθικοί άνθρωποι;» Τεκμηριώνουν τις υποθέσεις τους και παρουσιάζουν τα συμπεράσματά τους.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- κάνουν υποθέσεις για τις κυριότερες σκέψεις/ανησυχίες των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής, βασισμένοι σε πηγές (γνώση περιεχομένου- δεξιότητες) όσον αφορά:
 - ο τη σχέση τους με τα ζώα·
 - ο τη ζωή (πρακτικές - συνήθειες) και τον θάνατο (ταφικές πρακτικές – συνήθειες)·
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες)·
- αναστοχάζονται για τη διαδικασία διαρκούς επανεξέτασης συμπερασμάτων/ερμηνειών που προκύπτουν από τα τεκμήρια (επιστημολογικές έννοιες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint (φωτογραφικό και άλλο υλικό σχετικά με τις μετακινήσεις).
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, Τάξη Γ΄, Μέρος Α΄, Εκδόσεις ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου, (σ. 67-68).
- Σειρά φύλλων εργασίας «Τι σκέφτονταν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής» (σ. 77-83).
- Πηγή 1 «Αναπαράσταση από τον οικισμό του Σηλλουρόκαμπου»
- Πηγή 2 «Αναπαράσταση φράκτη με ζώα από τον οικισμό Σηλλουρόκαμπου»
- Διάγραμμα «Μελέτη πηγής μέσα από επίπεδα
- Πηγή 3 «Φωτογραφία νεολιθικής ταφής στον οικισμό στον ίδιο τάφο»

- Πηγή 4 «Αναπαράσταση ανθρώπου και γάτας μαζί σε τάφο από το νεολιθικό οικισμό Σηλλουρόκαμπου»
- Πηγές 5-8: Αποκόμματα από τοπικό και διεθνή τύπο
- Φύλλο Εργασίας «Σκέφτονταν κι άλλοι άνθρωποι όπως οι κάτοικοι του νεολιθικού οικισμού του Σηλλουρόκαμπου;» (σ. 84).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 16-19).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Η αξιοποίηση νεολιθικών καταλοίπων και τεχνουργημάτων στις Διδακτικές Προτάσεις «Τι σκέφτονταν οι νεολιθικοί άνθρωποι;» και «Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους;» συμβάλλει στην επίτευξη μιας ευρείας και ισορροπημένης κατανόησης της Ιστορίας. Η γραφή υπήρξε σε ένα σχετικά μικρό κομμάτι της ανθρώπινης ιστορίας και – ακόμα και τότε – χρησιμοποιούνταν από μικρές και προνομιούχες ομάδες. Αντίθετα, τα αντικείμενα χρησιμοποιούνταν από όλους τους ανθρώπους, όλων των ηλικιών και φύλων, από την αρχή σχεδόν της ανθρώπινης παρουσίας στη γη. Επομένως, η εξέταση των καταλοίπων, των ταφικών κτερισμάτων και των τεχνουργημάτων στις συγκεκριμένες διδακτικές προτάσεις βοηθά τους μαθητές να εκτιμήσουν την επινοητικότητα των ανθρώπων της αρχαιότητας και – μέσα από τις διερευνήσεις τους – να αντλήσουν πολλές πληροφορίες για διάφορα θέματα.

Δραστηριότητα προσανατολισμού: Τι σκέφτονταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;

Μέσα από συζήτηση, τα παιδιά φέρνουν στο μυαλό τους τις σημαντικότερες σκέψεις και τις σοβαρότερες ανησυχίες που πιθανόν να είχαν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής. Στην ατομική τους καρτέλα τα παιδιά σημειώνουν τρεις από τις σκέψεις και τις ανησυχίες που εντόπισαν (π.χ. πώς να βρουν τροφή και νερό· πώς να προστατευτούν από το κρύο, τον καιρό, τα άγρια ζώα, άλλες ομάδες ανθρώπων κ.λπ.).

Δραστηριότητα 1: Τι μπορούν να μας πουν οι αναπαραστάσεις για τις σημαντικότερες σκέψεις και ανησυχίες των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής;

«Τι μπορούν να μας πουν οι αναπαραστάσεις για τις σημαντικότερες σκέψεις και ανησυχίες των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής;». Με το ερώτημα αυτό στο μυαλό και με τη βοήθεια μεγεθυντικών φακών, τα παιδιά μελετούν την Πηγή 1 «Αναπαράσταση από τον οικισμό Σηλλουρόκαμπου» από τη σειρά Φύλλων Εργασίας «Τι σκέφτονταν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής». Τα παιδιά σημειώνουν τις σκέψεις τους σε διάφορα σημεία της εικόνας και στη συνέχεια συγκρίνουν τις απαντήσεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους. Ο/η εκπαιδευτικός περνά από τα ζευγάρια, ενθαρρύνοντας και βοηθώντας τα με σχόλια ή άλλα υποερωτήματα. Τέλος τα ζευγάρια παρουσιάζουν τα αποτελέσματα της μελέτης τους.

Στη συνέχεια τα παιδιά διατυπώνουν τις υποθέσεις τους σχετικά με την αναπαράσταση, υπό μορφή σημειώσεων, π.χ.:

Να φέρουν νερό στα σπιτία τους

Να μαζέψουν και να κουβαλήσουν πέτρες για να κτίσουν τους τοίχους των σπιτιών τους

Να μαζέψουν κλαδιά για να κτίσουν τις στέγες των σπιτιών τους

Να βόσκουν τις αγελάδες και τις κατσίκες τους και να φροντίζουν για το φαγητό και το νερό τους, ώστε να έχουν κρέας για να τρώνε· γάλα για να πίνουν· δέρμα για να φτιάχνουν τα ρούχα τους....

Πηγή: Αναπαράσταση από τον οικισμό του Σηλλουρόκαμπου.

Για να τονίσουμε ότι μια από τις σημαντικότερες αλλαγές κατά τη Νεολιθική Εποχή υπήρξε η εξημέρωση των ζώων, όταν τα παιδιά αναφερθούν στην παρουσία ζώων στον οικισμό προβάλλουμε την Πηγή 2 «Αναπαράσταση φράκτη με ζώα από τον οικισμό Σηλλουρόκαμπου⁶⁶» (η πηγή βρίσκεται στην παρουσίαση PowerPoint και στο σχετικό Φύλλο Εργασίας).

Πηγή: Αναπαράσταση φράκτη με ζώα από τον οικισμό Σηλλουρόκαμπου.

Η αναπαράσταση αυτή δημιουργήθηκε από τους αρχαιολόγους με βάση τα ευρήματά τους σε συγκεκριμένη περιοχή του οικισμού.

Τα παιδιά εργάζονται στο αντίστοιχο Φύλλο Εργασίας, με στόχο να εντοπίσουν τα στοιχεία εκείνα που βοήθησαν τους αρχαιολόγους να ετοιμάσουν τη συγκεκριμένη αναπαράσταση:

- π.χ. τρύπες στο έδαφος σε συγκεκριμένη απόσταση η μια από την άλλη που μαρτυρούν την ύπαρξη φράκτη/μάντρας, σε ημικύκλιο·
- στοιχεία στο έδαφος που μαρτυρούσαν την παρουσία πολλών ζώων συγκεντρωμένων σε συγκεκριμένο χώρο, κ.ά.

Τα παιδιά παρουσιάζουν τις παρατηρήσεις τους στην ολομέλεια και ο/η εκπαιδευτικός φροντίζει να τις συνδέσει με τις έννοιες των *τεκμηρίων*, της *συνέχειας* και της *αλλαγής*.

«Σε ποιον άλλο οικισμό έχουμε ξαναδεί παρόμοιες κυκλικές οικίες, όπως αυτές που φαίνονται στην Πηγή 1;». Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να αναφέρουν τον οικισμό της Χοιροκοιτίας, τον οποίο και εντοπίζουμε στον χάρτη, μαζί με τον νεολιθικό οικισμό του Σηλλουρόκαμπου στην περιοχή της Παρεκκλησιάς, ο οποίος είχε κτιστεί πολύ πιο νωρίς από αυτόν της Χοιροκοιτίας. Αναφέρουμε στα παιδιά ότι οι ανασκαφές στον οικισμό έγιναν πρόσφατα (2004), δίνοντας μας νέες πληροφορίες για τον τρόπο ζωής των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής στην Κύπρο. Εμείς οι εκπαιδευτικοί είναι χρήσιμο να γνωρίζουμε πως οι

⁶⁶ Πηγή 2: Jean Guilaine, François Briois, Jean-Denis Vigne (επιμ.) (2011). *Shillourokambos, un établissement néolithique pré-céramique à Chypre les fouilles du secteur 1*. Paris: Errance, σ. 657.

νεολιθικοί οικισμοί του Σιηλλουρόκαμπου και της Χοιροκοιτίας απέχουν μεταξύ τους αιώνες, όμως ο πολιτισμός της Χοιροκοιτίας αποτελεί μετεξέλιξη του πολιτισμού του Σιηλλουρόκαμπου, γι' αυτό και υπάρχουν οι ομοιότητες που έχουμε παρατηρήσει.

Θέτουμε το ερώτημα: «Τι μπορούμε να υποθέσουμε από το γεγονός ότι οι δύο νεολιθικοί οικισμοί έχουν πολλές ομοιότητες;». Το κάθε παιδί σκέφτεται τις απαντήσεις του και στη συνέχεια τις μοιράζεται με τα παιδιά που κάθονται δίπλα του. Μπορούμε π.χ. να υποθέσουμε ότι κάποιοι άνθρωποι πήγαν στον Σιηλλουρόκαμπο και σιγά-σιγά έφτιαξαν εκεί τα σπίτια τους, εξημέρωσαν τα ζώα τους και έφτιαξαν τη ζωή τους. Με άλλα λόγια ο Σιηλλουρόκαμπος ήταν ένα μικρό χωριό που κάποια στιγμή εγκαταλείφθηκε. Οι κάτοικοί του πιθανότατα μετακινήθηκαν αλλού, σε κάποιο μέρος που κάλυπτε καλύτερα τις ανάγκες τους, διατηρώντας όμως τις συνήθειές τους και τον τρόπο ζωής τους. Έτσι κάποια στιγμή, μετά από αρκετούς αιώνες, φτάνουμε στην Χοιροκοιτία.

Τα παιδιά εντοπίζουν στο σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό* (σ. 67-68), τα ονόματα άλλων νεολιθικών οικισμών στην Κύπρο και σε γειτονικές χώρες. Αν δεν το αναφέρουν τα ίδια τα παιδιά, σχολιάζουμε το γεγονός ότι ο νεολιθικός οικισμός του Σιηλλουρόκαμπου δεν αναφέρεται στον χάρτη της Κύπρου, γιατί ακριβώς πρόκειται για μια πρόσφατη ανακάλυψη (το σχολικό βιβλίο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 2000).

Δραστηριότητα 2: Τι μας λένε άλλες πηγές για τις σημαντικότερες σκέψεις και ανησυχίες των ανθρώπων του Σιηλλουρόκαμπου; Ανακρίνοντας τα οστά

Με τη βοήθεια των Φύλλων Εργασίας (Διάγραμμα «Μελέτη πηγής μέσα από επίπεδα», το κάθε παιδί τοποθετεί στη μέση του διαγράμματος την Πηγή 3 «Φωτογραφία νεολιθικής ταφής στον οικισμό Σιηλλουρόκαμπου – οστά ανθρώπου και ζώου στον ίδιο τάφο». Πληροφορούμε τα παιδιά ότι, σύμφωνα με τους αρχαιολόγους, η φωτογραφία απεικονίζει ένα από τα σπουδαιότερα ευρήματα του νεολιθικού οικισμού του Σιηλλουρόκαμπου: δύο σκελετούς μέσα σε τάφο, έναν σκελετό που ανήκει σε άνθρωπο και έναν άλλο που ανήκει σε ζώο.

«Τι μπορεί να μας πει η Πηγή 3⁶⁷ για το τι σκέφτονταν οι νεολιθικοί άνθρωποι του οικισμού για τη ζωή και το θάνατο;». Παροτρύνουμε τα ζευγάρια να δώσουν ιδιαίτερη προσοχή στις ερωτήσεις σε κάθε επίπεδο, ξεκινώντας από τα μέσα προς τα έξω. Βοηθούμε τα παιδιά, δίνοντάς κάποιες αρχικές απαντήσεις ως παράδειγμα στην ολομέλεια, έτσι ώστε να αντιληφθούν τον διαφορετικό τρόπο σκέψης που απαιτείται σε κάθε επίπεδο του διαγράμματος που ακολουθεί.⁶⁸

Ποιες άλλες ερωτήσεις χρειάζεται να ρωτήσουμε; Π.χ. Τι ζώο ήταν; Πότε και πώς πέθανε το ζώο;

Τι δεν μπορεί να μας πει η πηγή; Π.χ. αν υπάρχουν κι άλλα παρόμοια ευρήματα

Τι μπορούμε να υποθέσουμε;

Π.χ. ότι ο άνθρωπος είχε κατοικίδιο ζώο, ή ότι πιθανότατα οι άνθρωποι πίστευαν πως η ζωή συνεχίζεται και μετά τον θάνατο.

Τι μας λέει η πηγή;

Π.χ. έθαψαν μαζί άνθρωπο και ζώο, πολύ κοντά, στον ίδιο τάφο

Πηγή: Φωτογραφία νεολιθικής ταφής – οστά ανθρώπου και ζώου στον ίδιο τάφο

Αφού τα παιδιά εργαστούν ατομικά, ακολούθως συγκρίνουν τις απαντήσεις του με αυτές του παιδιού που κάθεται δίπλα τους, συμπληρώνοντας το ένα το άλλο. Ως εκπαιδευτικοί, αφιερώνουμε χρόνο σε κάθε ζευγάρι παιδιών – ειδικά στα παιδιά που χρειάζονται περισσότερη στήριξη – και τα ενθαρρύνουμε, προσφέροντας ερεθίσματα στη συζήτησή τους. Διαφοροποιούμε τις ερωτήσεις μας ανάλογα με τις δυνατότητες των παιδιών. Όταν παρατηρήσουμε ότι όλα τα ζευγάρια έχουν προχωρήσει στο εξωτερικό επίπεδο του διαγράμματος («Ποιες άλλες ερωτήσεις χρειάζεται να ρωτήσουμε»), καλούμε τα παιδιά να μοιραστούν τα αποτελέσματα της συζήτησής τους. Καλωσορίζουμε τις διαφορετικές απόψεις, στην ομάδα, εφόσον τα συμπεράσματα δικαιολογούνται και υποστηρίζονται από τεκμήρια.

⁶⁷ Πηγή 3: Ιστοσελίδα iKypros, 09/04/2004, <http://mykypros.com/cgi-bin/hweb?-A=4612,printer.html&-V=ikypros>.

⁶⁸ Το διάγραμμα αυτό επεξηγείται στην έκδοση Riley, C. (1999). *Teaching History 97, Visual History Edition* και μπορεί να αξιοποιηθεί σε πλήθος περιπτώσεων, στις οποίες τα παιδιά καλούνται να μελετήσουν μια πηγή, είτε μόνα τους, είτε σε ζευγάρια ή ομάδες. Οι άλλες ερωτήσεις που καλούνται να σημειώσουν τα παιδιά μπορούν να αποτελέσουν την αφορμή ή/και το ερέθισμα για μια πιο εις βάθος διερεύνηση του υπό εξέταση θέματος.

Δραστηριότητα 3: Τι μας λένε άλλες πηγές για τις σημαντικότερες σκέψεις και ανησυχίες των ανθρώπων του Σιηλλουρόκαμπου; Ανακρίνοντας την αναπαράσταση

Με αφετηρία μερικά από τα ερωτήματα των ίδιων των παιδιών (που προέκυψαν από το 4^ο επίπεδο του διαγράμματος: «Ποιες άλλες ερωτήσεις χρειάζεται να ρωτήσουμε;»), ενθαρρύνουμε τους μαθητές και τις μαθήτριές μας να αναζητήσουν περισσότερες πληροφορίες στην Πηγή 4 «Αναπαράσταση ανθρώπου και γάτας μαζί σε τάφο από τον νεολιθικό οικισμό Σιηλλουρόκαμπου» (στο σχετικό Φύλλο Εργασίας ή/και στην παρουσίαση PowerPoint⁶⁹), η οποία αποτελεί αναπαράσταση των ταφικών ευρημάτων που δημιούργησαν οι αρχαιολόγοι που ανέσκαψαν την περιοχή.

Πηγή: Αναπαράσταση ανθρώπου και γάτας μαζί σε τάφο από τον νεολιθικό οικισμό Σιηλλουρόκαμπου.

Στο σημείο αυτό – και ανάλογα με τα σχόλια των παιδιών – είναι καλό να θυμίσουμε ότι και η αναπαράσταση αποτελεί μια μορφή ερμηνείας,

η οποία βασίζεται και υπόκειται στη βάσανο των τεκμηρίων.

Θέτουμε και πάλι στην ολομέλεια το ερώτημα: «Τι μπορεί να μας πει η πηγή (αναπαράσταση της ταφής) για το τι σκέφτονταν οι νεολιθικοί άνθρωποι του οικισμού για τη ζωή και τον θάνατο;». Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να σχολιάσουν τον τρόπο με τον οποίο ήταν ντυμένος ο άντρας· την πιθανή σχέση των ανθρώπων με τα ζώα· τις ταφικές συνήθειες (στάση σώματος)· την γενικότερη άποψη των ανθρώπων για τη μεταθανάτια ζωή κ.λπ.. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να μιλήσουν για τις σκέψεις τους και για τυχόν αναθεωρήσεις των αρχικών τους υποθέσεων.

Στη συνέχεια, τα παιδιά μελετούν τις Πηγές 5-8 (αποκόμματα από τοπικό και διεθνή τύπο, Φύλλα Εργασίας), από τις οποίες πληροφορούνται για τη δημοσιότητα που πήρε το συγκεκριμένο ταφικό εύρημα. Μπορούμε επίσης να προβάλουμε, από τη σχετική παρουσίαση PowerPoint, την επιλογή των άρθρων από τον διεθνή τύπο και το σχετικό οπτικογραφημένο υλικό από την ιστοσελίδα του Μουσείου Smisthonian: <http://www.mnh.si.edu/exhibits/cyprus/neolithic.html>.

Αν δεν το αναφέρουν τα ίδια τα παιδιά, θέτουμε το εξής ερώτημα:⁷⁰ «Τι πίστευαν αρχικά οι ειδικοί με βάση τα τεκμήρια που είχαν μέχρι πρότινος στη διάθεσή τους; Τι τους έκανε να αναθεωρήσουν την άποψή τους;» Μέσα από το σχετικό δημοσίευμα (Πηγή 4), δίνουμε στα παιδιά την ευκαιρία να θυμηθούν τον τρόπο με τον οποίο δουλεύουν οι αρχαιολόγοι· δηλαδή, ερευνώντας και ανακρίνοντας συνεχώς διάφορες πηγές, εντοπίζοντας νέες ενδείξεις και τεκμήρια που τους οδηγούν σε υποθέσεις και νέα συμπεράσματα.

Στη συνέχεια, επικεντρωνόμαστε στην επόμενη Πηγή: «Σημαντική επιστημονική ανακάλυψη που αλλάζει την ιστορία της σχέσης ανθρώπου - γάτας έγινε στην Κύπρο από Γάλλους αρχαιολόγους. Οι αρχαιολόγοι ανακάλυψαν στην περιοχή Σιηλλουρόκαμπος, στο χωριό Παρεκκλησιά, κοντά στη Λεμεσό, στοιχεία που αποδεικνύουν ότι η γάτα είχε μεταβληθεί σε κατοικίδιο ζώο πριν από 9.500 χρόνια στην αρχαία Κύπρο και όχι πριν από 5.000 χρόνια στην Αρχαία Αίγυπτο όπως μέχρι τώρα πίστευαν οι ειδικοί. Οι Γάλλοι ερευνητές με δημοσιεύσεις τους στο περιοδικό Science υποστηρίζουν ότι με βάση το σκελετό της γάτας

⁶⁹ Πηγή 4 (βλ. Φύλλα Εργασίας για παιδιά): Hadjisavvas, S. (επιμ.) (2010). *Cyprus at the Crossroad of civilisations*. [Κύπρος: Σταυροδρόμι των Πολιτισμών]. Nicosia: The government of the Republic of Cyprus

⁷⁰ Λεπτομερής παρουσίαση, μελέτη και εις βάθος ανάλυση των σχετικών άρθρων ως προς τη δομή της γλώσσας και τις διάφορες φωνές-οπτικές προτείνεται να γίνει στο μάθημα Γλώσσα και Πολιτισμό.

που βρέθηκε κοντά σε ανθρώπινο σκελετό σε νεολιθικό τάφο στην περιοχή Σηλλουρόκαμπος είναι πολύ πιθανό η εξημέρωση της άγριας γάτας να είχε αρχίσει πολύ νωρίτερα από το 2.000 - 1.900 π.Χ.».⁷¹

Αφού τα παιδιά συζητήσουν το αναθεωρημένο συμπέρασμα των αρχαιολόγων/ιστορικών, επανερχόμαστε στο κύριο ερώτημά μας: «Γιατί άραγε οι νεολιθικοί άνθρωποι του οικισμού εξημέρωσαν τη γάτα; Τι άραγε να σκέφτονταν;». Το κάθε παιδί σκέφτεται και τεκμηριώνει την απάντησή του, την οποία στη συνέχεια συζητά με τα παιδιά που κάθονται δίπλα του (π.χ. σκέφτηκαν ότι η γάτα θα κυνηγούσε τρωκτικά και φίδια και θα τους γλύτωνε από αυτά, κ.ά.)

Δραστηριότητα 4: Σκέφτονταν κι άλλοι άνθρωποι όπως οι κάτοικοι του νεολιθικού οικισμού του Σηλλουρόκαμπου;

Σελ. 47. Σηλλουρόκαμπος ΣΗΛ, ανακάλυψη 1988

Πηγή: Φωτογραφία ευρημάτων από νεολιθικό τάφο της Χοιροκοιτίας.

Τι βρέθηκε στον τάφο μαζί με τον ανθρώπινο σκελετό;

Στάση σώματος;

Θέτουμε το ερώτημα: «Με βάση τα όσα διερευνήσαμε σήμερα, τι μπορούμε να συμπεράνουμε για το τι σκέφτονταν για τη ζωή και τον θάνατο οι νεολιθικοί άνθρωποι στην Κύπρο;». Τα παιδιά συζητούν σε ζευγάρια. Ενθαρρύνουμε τη συζήτηση και όπου παρατηρούμε πως τα παιδιά έχουν προχωρήσει στη εξαγωγή συμπερασμάτων, τα καλούμε να ρίξουν μια γρήγορη ματιά στο σχολικό τους βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από το λίθο στον πηλό*, Τάξη Γ', Μέρος Α', (σ. 64-65, Ταφικές συνήθειες). Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια.

Στη συνέχεια, τα παιδιά εργάζονται στο Φύλλο Εργασίας «Σκέφτονταν κι άλλοι άνθρωποι όπως οι κάτοικοι του νεολιθικού οικισμού του Σηλλουρόκαμπου;» (σ. 84). Τα παιδιά παρατηρούν παρόμοια ευρήματα που βρέθηκαν και σε άλλες περιοχές της γης, ώστε να αντλήσουν νέες πληροφορίες, να συγκρίνουν και να κάνουν υποθέσεις για τις ταφικές τους συνήθειες. Με άλλα λόγια, τα ευρήματα αυτά αποτελούν τεκμήρια του τρόπου με τον οποίο σκέφτονταν οι παλαιολιθικοί άνθρωποι.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί γράφει στην ατομική του καρτέλα τρεις λέξεις ή φράσεις που να δείχνουν τι πιθανόν να σκέφτονταν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής για τη ζωή και τον θάνατο, τα ζώα και τα αντικείμενα και τις παρουσιάζει. Τέλος, το κάθε παιδί συμπληρώνει όποιο νέο στοιχείο έχει ανακαλύψει στο σημερινό μάθημα στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (Τι σκέφτονταν, Νεολιθική Εποχή σ. 16-17).

⁷¹ Πηγή 5: Ιστοσελίδα iKypros, <http://mykypros.com/cgibin/hweb?-A=4612,printer.html&-V=ikypros>.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος με την χρήση ποικίλων μέσων μέσα από την εργασία σε ομάδες, και μέσα από τη συζήτηση στην ολομέλεια. Τελική αξιολόγηση γίνεται μέσα από τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων· και μέσα από τη συμπλήρωση των Καρτών Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα*. Αυτό δεν σημαίνει ότι αναμένουμε από όλα τα παιδιά να ανταποκριθούν με τον ίδιο τρόπο, αλλά ότι τα ενθαρρύνουμε να τεκμηριώνουν τις απαντήσεις τους.

Διδακτική πρόταση 7: Πώς εξέφραζαν και επικοινωνούσαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι στη Νεολιθική Εποχή;

Ερώτημα-κλειδί

- Πώς εξέφραζαν και πώς επικοινωνούσαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Αφού διερεύνησαν τις κυριότερες πιθανές σκέψεις-ανησυχίες των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής, τα παιδιά μελετούν νέες πηγές και αντλούν τεκμήρια για τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής επικοινωνούσαν και εξέφραζαν τις ιδέες τους.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- κατανοούν όρους όπως: *έκφραση, σύμβολα* (έννοιες περιεχομένου).
- αναφέρουν τους τρόπους έκφρασης των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου).
- αναφέρουν τις αλλαγές και τις συνέχειες στους τρόπους με τους οποίους εκφράζονταν οι άνθρωποι κατά την Παλαιολιθική, τη Νεολιθική Εποχή και στο παρόν (γνώση περιεχομένου).
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).
- αναστοχάζονται για τη διαδικασία διαρκούς επανεξέτασης των συμπερασμάτων/ερμηνειών που προκύπτουν από τα τεκμήρια (επιστημολογικές έννοιες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint (φωτογραφικό και άλλο υλικό σχετικό με το θέμα).
- Λογισμικό Ιστορία και Αρχαιολογία της Κύπρου: Από τη Νεολιθική έως και τη Ρωμαϊκή Εποχή, (προβολή Νεολιθικής Εποχής). Ίδρυμα Λεβέντη και ΥΠΠ.
- Φύλλο Εργασίας «Κάρτα Συζήτησης: Ανακρίνουμε τα τεκμήρια» (σ. 85).
- Φύλλο Εργασίας «Τι σκέφτονταν και πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής - Αρχαιολογικοί σταθμοί» (σ. 86-90).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 18-19).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Πώς εκφράζουν τις ιδέες τους οι άνθρωποι σήμερα; Τα παιδιά σημειώνουν στην ατομική τους καρτέλα δύο τουλάχιστον τρόπους έκφρασης των νεολιθικών ανθρώπων. Για να συνοψίσουμε τις απαντήσεις των παιδιών, σ' αυτό το σημείο μπορούμε να αξιοποιήσουμε το

σχετικό συνοδευτικό υλικό στην παρουσίαση PowerPoint «Πώς εκφράζουν τις ιδέες τους σήμερα οι άνθρωποι;» (1^ο μισό της παρουσίασης).

Στη συνέχεια, ανακαλούμε στη μνήμη μας το ερώτημα: «Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;» και τα παιδιά σημειώνουν (πολύ σύντομα) στην ατομική τους καρτέλα τουλάχιστον δύο τρόπους. Για να συνοψίσουμε τα όσα ακούστηκαν, μπορούμε να αξιοποιήσουμε το σχετικό συνοδευτικό υλικό στην παρουσίαση PowerPoint «Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής;» (2^ο μισό της παρουσίασης).

Δραστηριότητα 1: Ανακρίνοντας τα τεκμήρια από τον οικισμό Παρεκκλησιάς - Σηλλουρόκαμπου

«Τι μπορεί να μας πει το λίθινο αυτό εύρημα από τον νεολιθικό οικισμό Παρεκκλησιάς - Σηλλουρόκαμπου για το τι σκέφτονταν οι άνθρωποι του νεολιθικού οικισμού; Με το παιδί που κάθεται δίπλα μας ετοιμάζουμε την παρουσίασή μας και την ανακοινώνουμε στους συμμαθητές και τις συμμαθήτριές μας.»

Αφού ενημερώσουμε τα παιδιά ότι πρόκειται για φωτογραφίες του ίδιου ευρήματος τραβηγμένες από δύο διαφορετικές οπτικές, προβάλλουμε τις εικόνες στην τάξη ώστε να τις δούν όλα τα παιδιά, χωρίς όμως να αποκαλύπτουμε τι είναι (λίθινη κεφαλή γάτας).⁷² Τα παιδιά κάνουν τις πρώτες παρατηρήσεις τους.

Στη συνέχεια, τα παιδιά συνεχίζουν την έρευνά τους σε ζευγάρια με τη βοήθεια του Φύλλου Εργασίας «Κάρτα Συζήτησης: Ανακρίνουμε τα τεκμήρια» (σ. 85). Τα παιδιά εργάζονται στην αρχή ατομικά, σημειώνοντας τις παρατηρήσεις τους γύρω από τη φωτογραφία και, στη συνέχεια, συζητούν τις απαντήσεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους, αναθεωρώντας και εμπλουτίζοντας έτσι τις προσωπικές τους σημειώσεις. Ακολούθως, αξιοποιούν το συμπληρωμένο Φύλλο Εργασίας για την παρουσίασή τους στην ολομέλεια της τάξης.

Παροτρύνουμε τους μαθητές και τις μαθήτριές μας να χρησιμοποιούν διερευνητική γλώσσα, ως εργαλείο για συλλογισμό και συζήτηση, λαμβάνοντας υπόψη τα διάφορα επίπεδα διαβαθμισμένης βεβαιότητας (*ίσως, πιθανόν, σύμφωνα με τις ενδείξεις...*, *αποκλείεται κ.λπ.*). Πλησιάζουμε το κάθε ζευγάρι ξεχωριστά και ζητούμε από τα παιδιά να «σκεφτούν μεγαλοφώνως» και να μας εξηγήσουν γιατί επέλεξαν μια φράση αντί μια άλλη, αιτιολογώντας κάθε φορά τις απαντήσεις τους αντλώντας από τα όσα γνωρίζουν για τους ανθρώπους της Νεολιθικής Εποχής από τα προηγούμενα μαθήματα.

⁷² Πηγή: Jean Guilaine, François Briois, Jean-Denis Vigne (επιμ.) *Shillourokambos, un établissement néolithique pré-céramique à Chypre les fouilles du secteur 1*, Paris: Errance, p. 792.

Δείγμα πιθανών σημειώσεων – απαντήσεων:

Μοιάζει με κεφάλι ζώου, ίσως γάτας.	Οι ενδείξεις δείχνουν ότι έχει φθαρεί/σπάσει από το λαιμό. Μπορεί να λείπει το υπόλοιπο σώμα του.	Πιθανότατα είναι χειροποίητο. Είναι πολύ πιθανό να το έφτιαξαν νεολιθικοί άνθρωποι κτυπώντας την πέτρα.
Για τον άνθρωπο που το έφτιαξε, πιθανόν το αντικείμενο να ήταν πολύ σημαντικό, γιατί φαίνεται να έβαλε την τέχνη του για να το φτιάξει.		Για τους αρχαιολόγους έχει μεγάλη αξία γιατί πιθανόν να είναι μοναδικό στο είδος του.
Ίσως να χρησίμευε ως αναμνηστικό ενός αγαπημένου γάτου.	Αν είναι κεφάλι γάτας, πιθανότατα να άρεσε στους ανθρώπους που είχαν γάτες ως κατοικίδια ζώα.	

Μετά από κάθε παρουσίαση, θέτουμε ερωτήματα όπως:

- Πόσο βέβαιοι/ες μπορούμε να είμαστε ότι αυτό ισχύει;
- Ποια άλλα τεκμήρια μπορεί να χρειαστούμε για να γίνουμε πιο βέβαιοι/ες για αυτό;
- Πώς αλλιώς θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε αυτό το εύρημα (σε σχέση με το τι σκέφτονταν οι νεολιθικοί άνθρωποι);

Τα παιδιά παρουσιάζουν τα πορίσματά τους, δικαιολογώντας στην ολομέλεια πώς και γιατί κατέληξαν στα συμπεράσματά τους. Ενημερώνουμε τα παιδιά ότι, σύμφωνα με τους Γάλλους αρχαιολόγους που ανάσκαψαν τον νεολιθικό οικισμό Παρεκκλησιάς-Σηλλουρόκαμπου, το λίθινο εύρημα παρουσιάζει κεφαλή γάτας.

Δραστηριότητα 2: Πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής;

«Ένα αντικείμενο μπορεί να μας δώσει ένα σωρό πληροφορίες για τις ιδέες των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής και τον τρόπο που τις εξέφραζαν. Όπως το παράδειγμα με τη λίθινη γάτα που μόλις μελετήσαμε, ένα αντικείμενο-εύρημα μπορεί να μας φανερώσει πολλά για τις ιδέες του δημιουργού του όσον αφορά τα υλικά που σκέφτηκε να χρησιμοποιήσει και τον τρόπο με τον οποίο σκέφτηκε να το φτιάξει και να το χρησιμοποιήσει».

Στη συνέχεια τα παιδιά χωρίζονται σε ομάδες για να επισκεφτούν από ένα αρχαιολογικό σταθμό. Αξιοποιώντας τα Φύλλα Εργασίας «Αρχαιολογικοί Σταθμοί» (σ. 86-90) που απεικονίζουν τα διάφορα αντικείμενα-ευρήματα, συνδιοργανώνουμε με τα παιδιά τους σταθμούς και τις ομάδες. Τοποθετούμε τα Φύλλα Εργασίας σε 5 διαφορετικά σημεία της σχολικής μας αίθουσας (οι σταθμοί είναι ανάλογοι με τον συνολικό αριθμό των παιδιών και των ομάδων τους).

Κάθε ομάδα επισκέπτεται εκ περιτροπής ένα σταθμό:

1. Αρχαιολογικός Σταθμός 1: Εγχάρακτα βότσαλα και αντικείμενα για τα οποία οι αρχαιολόγοι δεν έχουν καταφέρει να δώσουν μια συγκεκριμένη ερμηνεία, λόγω της έλλειψης τεκμηρίων.
2. Αρχαιολογικός Σταθμός 2: Κοσμήματα από λίθο και κοχύλια (όστρεα).
3. Αρχαιολογικός Σταθμός 3: Κτίσματα: πηγάδι, σπίτι/οικία/φράκτης/μάντρα για ζώα από λίθο και ξύλο.
4. Αρχαιολογικός Σταθμός 4: Μουσικά όργανα: ταμπούρλο, αυλοί.

5. Αρχαιολογικός Σταθμός 5: Αγαλματίδια.

Κατά τη διάρκεια της εργασίας των παιδιών στους διάφορους αρχαιολογικούς σταθμούς, μπορούμε να προβάλλουμε τη διαφάνεια⁷³ στην οποία βρίσκονται συγκεντρωμένες συγκεκριμένες διερευνητικές ερωτήσεις:

Τι σκέφτονται και πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής; Τα ευρήματα μας αποκαλύπτουν ...

1. Με τι μοιάζουν;
2. Τι παριστάνουν;
3. Για ποιο σκοπό άραγε τα έφτιαχναν; Πού τα χρησιμοποιούσαν;
4. Μπορείτε να δείτε πάνω στα ευρήματα: σύμβολα, σημάδια, χαρακίες; Αν ναι, γιατί έγιναν;

- Δώστε ένα τίτλο/όνομα στον αρχαιολογικό σταθμό που μόλις επισκεφτήκατε, ο οποίος να περιγράφει τα ευρήματα.

Τα παιδιά ανακρίνουν τις φωτογραφίες και τις αναπαραστάσεις και καταγράφουν στο χώρο γύρω από την φωτογραφία τις σκέψεις και τις υποθέσεις τους, όπως έκαναν και στην προηγούμενη, πιο καθοδηγημένη δραστηριότητα. Με το σύνθημα του/της εκπαιδευτικού μετακινούνται σε άλλο σταθμό και επαναλαμβάνουν τη διαδικασία, ανακρίνοντας τις επόμενες εικόνες και παράλληλα «συνομιλώντας» με τις σημειώσεις που τα άλλα παιδιά άφησαν πάνω στο χαρτί.

Αφού τα παιδιά επισκεφτούν εκ περιτροπής όλους τους αρχαιολογικούς σταθμούς, συγκεντρώνουμε και αναρτούμε στον πίνακα ή στην πινακίδα το φωτογραφικό υλικό που τώρα θα έχει σημειωμένες γύρω του τις απαντήσεις/σημειώσεις των παιδιών. Σχολιάζουμε τις διάφορες σημειώσεις/απαντήσεις και συζητούμε τους λόγους για τους οποίους οι διάφορες ομάδες εισηγήθηκαν συγκεκριμένα ονόματα για τον κάθε σταθμό.

Στα ατομικά τους Φύλλα Εργασίας, τα παιδιά «συναντούν» και πάλι όλα τα ευρήματα συγκεντρωμένα. Αξιοποιούμε τα Φύλλα Εργασίας ως δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης, κατά τη διάρκεια της οποίας το κάθε παιδί σημειώνει τις απαντήσεις του και τα όσα θυμάται από το σημερινό μάθημα.

Τα παιδιά μπορούν επίσης να διασταυρώσουν τις πληροφορίες που μάζεψαν, ενώ παράλληλα να αντλήσουν νέες πληροφορίες μέσα από μια σύντομη ξενάγηση στη Νεολιθική Εποχή με τη βοήθεια του λογισμικού *Ιστορία και Αρχαιολογία της Κύπρου: Από τη Νεολιθική έως και τη Ρωμαϊκή Εποχή*, που δημιουργήθηκε από κοινού από το Ίδρυμα Λεβέντη και το ΥΠΠ Κύπρου.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Οι αρχαιολογικοί σταθμοί, που δίνονται και ως ατομικά Φύλλα Εργασίας (σ. 86-90) περιλαμβάνουν όλα τα ευρήματα συγκεντρωμένα και μπορούν να αξιοποιηθούν ως δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης, κατά την οποία το κάθε παιδί μπορεί να σημειώνει τις απαντήσεις του και τα όσα θυμάται από το σημερινό μάθημα.

Στη συνέχεια, το κάθε παιδί συμπληρώνει (π.χ. γράφει, σχεδιάζει, κολλά) τα νέα στοιχεία που έχει ανακαλύψει στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (Πώς εκφράζουν τις ιδέες τους οι άνθρωποι; Νεολιθική Εποχή, σ. 18-19).

⁷³ Ερωτήματα και ενδεικτικό φωτογραφικό υλικό για τους αρχαιολογικούς σταθμούς στην παρουσίαση PowerPoint.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος με την χρήση ποικίλων μέσων μέσα από την εργασία σε ομάδες, και μέσα από τη συζήτηση στην ολομέλεια. Τελική αξιολόγηση γίνεται μέσα από τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων· και μέσα από τη συμπλήρωση των Καρτών Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα*;. Αυτό δεν σημαίνει ότι αναμένουμε από όλα τα παιδιά να ανταποκριθούν με τον ίδιο τρόπο, αλλά ότι τα ενθαρρύνουμε να τεκμηριώνουν τις απαντήσεις τους.

Πώς οργανωνόμαστε;

Διδακτική πρόταση 8: Οργάνωση των ομάδων κατά τη Νεολιθική Εποχή

Ερώτημα-κλειδί

- Πόσο μεγάλες ήταν οι ομάδες των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής; Ποιοι έπαιρναν τις αποφάσεις;

Σύνδεση με το προηγούμενο μάθημα

Στα προηγούμενα μαθήματα τα παιδιά είχαν την ευκαιρία να μελετήσουν διάφορες πτυχές της ζωής των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής (μετακίνηση και εγκατάσταση, καθημερινή ζωή, ιδέες και πεποιθήσεις). Σε αυτή τη διδακτική πρόταση, τα παιδιά θα έχουν την ευκαιρία να εξερευνήσουν θέματα σχετικά με την οργάνωση των ανθρώπων σε ομάδες – και πιο συγκεκριμένα σχετικά με το μέγεθος αυτών των ομάδων και τη λήψη αποφάσεων.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- διατυπώνουν υποθέσεις σχετικά με το μέγεθος των ομάδων της Νεολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου)·
- διατυπώνουν υποθέσεις σχετικά με τον τρόπο λήψης αποφάσεων στις ομάδες της Νεολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου)·
- διατυπώνουν υποθέσεις σχετικά με τη θέση των αντρών και τη θέση των γυναικών στις ομάδες της Νεολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου)·
- επιχειρηματολογούν για να υποστηρίξουν τις υποθέσεις τους (δεξιότητες)·
- εντοπίζουν το φαινόμενο της ύπαρξης διαφορετικών ιστορικών αναφορών για το ίδιο φαινόμενο (επιστημολογικές έννοιες)·
- αναστοχάζονται σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο από ένα εύρημα μπορούν να προκύψουν διαφορετικά τεκμήρια λόγω των διαφορετικών ερμηνειών (επιστημολογικές έννοιες)·
- αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν όρια στο τι μπορούμε να μάθουμε για το παρελθόν (στάσεις).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Χρωματιστός μαρκαδόρος (highlighter) ή χρωματιστό μολύβι για κάθε παιδί.
- Ψαλίδι (για το πρώτο Φύλλο Εργασίας).
- Φύλλο Εργασίας «Πόσο μεγάλες ήταν οι ομάδες των ανθρώπων στη Νεολιθική Εποχή;» (σ. 91-92).
- Φύλλο Εργασίας «Ήταν όλοι ίσοι μεταξύ τους στα Νεολιθικά χωριά;» (σ. 93-94).
- Φύλλο Εργασίας «Ποιοι ήταν πιο ισχυροί στη Νεολιθική Εποχή; Οι άντρες, οι γυναίκες ή ήταν ίσοι μεταξύ τους;» (σ. 95).

- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Επαναφέρουμε το θέμα του μεγέθους των ομάδων της Παλαιολιθικής Εποχής. Τα παιδιά αναφέρουν ό,τι θυμούνται, π.χ. ότι οι ομάδες της εποχής εκείνης πιθανόν να αποτελούνταν από τα μέλη μιας οικογένειας μέχρι ομάδες των 100-150 ατόμων. Στη συνέχεια, τα παιδιά κάνουν υποθέσεις για το μέγεθος των ομάδων των ανθρώπων στη Νεολιθική Εποχή. Για να καταλήξουν στις υποθέσεις τους, τα παιδιά καλούνται να λάβουν υπόψη τα όσα ανακάλυψαν μέχρι τώρα για την Νεολιθική Εποχή και, κυρίως, το γεγονός ότι οι άνθρωποι μένουν πια σε **μόνιμους** οικισμούς, καλλιεργούν τη γη και εκτρέφουν ζώα. Αφού τα παιδιά διατυπώσουν τις υποθέσεις τους, διατυπώνουμε το ερώτημα: «Από πού μπορούμε να βρούμε τεκμήρια για τον αριθμό των ανθρώπων στις ομάδες της Νεολιθικής Εποχής;»

Δραστηριότητα 1: Πόσοι άνθρωποι ζούσαν στους νεολιθικούς οικισμούς;

«Πόσο μεγάλες ήταν οι ομάδες των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής;» (σ. 91-92). Το κάθε παιδί έχει στη διάθεσή του 5 κύκλους που αναπαριστούν το μέγεθος 5 νεολιθικών οικισμών εκτός Κύπρου (Ισραήλ και Ιορδανία). Κόβει τους κύκλους και τους βάζει σε σειρά με βάση το μέγεθός τους. Στη συνέχεια τα παιδιά συζητούν - πρώτα στις ομάδες τους και μετά στην ολομέλεια – τη σχέση ανάμεσα στη σειροθέτηση που έκαναν και στους πληθυσμούς που αναγράφονται μέσα στους κύκλους. Τονίζουμε ότι οι αριθμοί που αναγράφονται στους κύκλους είναι αυτοί που υπολόγισαν οι αρχαιολόγοι. Είναι πολύ πιθανόν αρκετά παιδιά να διαπιστώσουν ότι όσο μεγαλύτερος είναι ένας οικισμός τόσο μεγαλύτερος είναι ο υπολογιζόμενος πληθυσμός.

Επίσης, τα παιδιά σκέφτονται και συζητούν το ερώτημα: «Ποιο άραγε να ήταν το κριτήριο των αρχαιολόγων όταν υπολόγιζαν τους πληθυσμούς;». Πιθανότατα, αρκετά παιδιά να αναφέρουν ότι κριτήριο για τον υπολογισμό του πληθυσμού ήταν το μέγεθος του οικισμού.

«Χρησιμοποιώντας τους κύκλους που έκοψα, υπολογίζω τον πληθυσμό των νεολιθικών οικισμών της Κύπρου». Με τη βοήθεια του Φύλλου Εργασίας τους, τα παιδιά συγκρίνουν το μέγεθος των 3 κύκλων – οι οποίοι αναπαριστούν το μέγεθος 3 νεολιθικών οικισμών της Κύπρου: (Χοιροκοιλία, Σωτήρα και Σηλλουρόκαμπος) – με τους προηγούμενους πέντε κύκλους, γράφοντας μέσα στον κάθε κύκλο τον πιθανό αριθμό που αντιστοιχεί στον πληθυσμό του συγκεκριμένου οικισμού.

Στη συνέχεια – αν δεν το έχουν ήδη αναφέρει τα ίδια τα παιδιά – επισημαίνουμε ότι οι υπολογισμοί στο Φύλλο Εργασίας τους δεν αντιπροσωπεύουν έναν αριθμό αλλά ένα εύρος αριθμών (π.χ. από 60 μέχρι 100 άτομα). Τα παιδιά σκέφτονται και εισηγούνται τους λόγους για αυτή την επιλογή: «Γιατί δεν μπορούμε να πούμε ακριβώς πόσοι άνθρωποι ζούσαν σε κάθε οικισμό;». Ενθαρρύνουμε διάφορες απαντήσεις, χωρίς να επιδιώκουμε την εξαγωγή μιας «ορθής» απάντησης, αλλά τη χρήση επιχειρηματολογίας. Είναι αναμενόμενο οι απαντήσεις των παιδιών να κυμαίνονται από πολύ απλοϊκές ιδέες (π.χ. δεν ξέρουμε επειδή δεν ζούσε κανένας αρχαιολόγος εκείνη την εποχή) μέχρι πιο ανεπτυγμένες ιδέες (π.χ. δεν έχουμε πηγές που να μας λένε ακριβώς τον αριθμό των ανθρώπων).

Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να μην αναφέρουν τους λόγους που παρουσιάζονται πιο κάτω αφού, όπως θα δούμε, προϋποθέτουν πιο εξελιγμένες ιδέες που δεν αναμένεται να διαθέτουν ακόμα οι μαθητές και οι μαθήτριες μας. Είναι χρήσιμο όμως να εισηγηθούμε εμείς αυτούς τους λόγους ως εκπαιδευτικοί, ώστε να συνδέσουμε το φαινόμενο που μελετούμε με την έννοια της διαφορετικής ερμηνείας των ευρημάτων που έχουμε ήδη συναντήσει σε προηγούμενα μαθήματα. Θέτουμε, για παράδειγμα ερωτήματα όπως:

- Δύο περιοχές με το ίδιο μέγεθος έχουν πάντοτε τον ίδιο αριθμό σπιτιών;

- Μπορούμε να είμαστε απόλυτα σίγουροι για τον αριθμό των ατόμων που ζουν ή ζούσαν σε ένα σπίτι αν δεν τους συναντήσουμε;

Η έννοια της διαφορετικής ερμηνείας των ευρημάτων είναι πιθανόν να δημιουργήσει την παρανόηση (έστω κι αν τα παιδιά δεν την εκφράσουν) ότι ουσιαστικά δεν μπορούμε να ξέρουμε τίποτα για το μέγεθος των πληθυσμών των νεολιθικών χωριών. Για το λόγο αυτό είναι σημαντικό να διευρύνουμε τη συζήτησή μας με ερωτήματα που δείχνουν ότι – παρόλο που δεν μπορούμε να είμαστε απόλυτα σίγουροι/ες – μπορούμε εντούτοις να κάνουμε διάφορους υπολογισμούς με βάση τα ευρήματα (π.χ. «παρόλο που δεν μπορούμε να ξέρουμε ακριβώς πόσοι άνθρωποι ζουν σε ένα σημερινό σπίτι όπως αυτά δίπλα από το σχολείο μας, αν δεν τους συναντήσουμε, θα ήταν μήπως δυνατόν να ισχυριστούμε ότι σε ένα τέτοιο σπίτι ζουν πάνω από 150 άτομα;»).

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, δύο βασικοί λόγοι γι' αυτές τις διαφορετικές εκτιμήσεις είναι: οι διαφορετικές εκτιμήσεις για την πυκνότητα των κτισμάτων σε ολόκληρο τον χώρο ενός νεολιθικού οικισμού· και οι διαφορετικές εκτιμήσεις για τον αριθμό των ατόμων που ζούσαν σε ένα κτίσμα.⁷⁴

Δραστηριότητα 2: Ήταν όλοι ίσοι μεταξύ τους στα νεολιθικά χωριά;

Με τη βοήθεια των κειμένων στο Φύλλο Εργασίας «Ήταν όλοι ίσοι μεταξύ τους οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής στα χωριά;» (σ. 93-94), τα παιδιά μελετούν δύο διαφορετικές προσεγγίσεις των αρχαιολόγων σχετικά με την πολιτική και κοινωνική οργάνωση των νεολιθικών κοινοτήτων. Αφού τα παιδιά εντοπίσουν τεκμήρια για τις διαφορετικές τοποθετήσεις των αρχαιολόγων – όπως αυτές διαφαίνονται μέσα από τα συγκεκριμένα κείμενα – στη συνέχεια συζητούν τους λόγους για τους οποίους υπάρχει αυτή η διάσταση απόψεων. Η τελευταία αυτή δραστηριότητα μας δίνει την ευκαιρία να παρατηρήσουμε τις ιδέες των παιδιών σχετικά με το φαινόμενο της διαφοράς μεταξύ δύο ιστορικών αναφορών. Στη συνέχεια, μέσα από τη συζήτηση επιδιώκουμε να βοηθήσουμε τους μαθητές και τις μαθήτριά μας να δουν ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι αρχαιολόγοι διαφωνούν γιατί ερμηνεύουν τα ίδια τεκμήρια διαφορετικά (π.χ. η εύρεση σπιτιών και τάφων που διέφεραν από τα υπόλοιπα ευρήματα ερμηνεύεται διαφορετικά σε κάθε περίπτωση)· και γιατί χρησιμοποιούν διαφορετικά τη γνώση από τον σύγχρονο κόσμο για να μελετήσουν το παρελθόν.

Στο τέλος, τα παιδιά δίνουν τη δική τους τοποθέτηση, την οποία υποστηρίζουν με επιχειρήματα. Ενθαρρύνουμε τους μαθητές και τις μαθήτριά μας να χρησιμοποιήσουν το αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας, ενώ τονίζουμε παράλληλα ότι δεν είναι υποχρεωμένοι/ες να επιλέξουν μια από τις πιο πάνω τοποθετήσεις. Είναι πιθανόν τα παιδιά να συνδυάσουν τις πιο πάνω απόψεις και να ισχυριστούν ότι σε κάποιους οικισμούς είναι πιθανόν να υπήρχε ισότητα και σε κάποιους όχι· ή ότι σε κάποια θέματα στον ίδιο οικισμό υπήρχε ισότητα, ενώ σε άλλα όχι. Οι δύο αυτές τοποθετήσεις αποτελούν επίσης επιστημονικές απόψεις που υποστηρίζονται από διάφορες ομάδες αρχαιολόγων.

Σε κάθε φάση της δραστηριότητας, τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και στη συνέχεια συζητούν τις υποθέσεις τους σε ζευγάρια. Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης.

Δραστηριότητα 3: Ποιοι ήταν πιο ισχυροί, οι άντρες ή οι γυναίκες;

Τα παιδιά σκέφτονται και συζητούν το ερώτημα: «Ποιοι ήταν πιο ισχυροί στη Νεολιθική Εποχή; Οι άντρες, οι γυναίκες ή ήταν ίσοι μεταξύ τους;». Τα παιδιά γράφουν την άποψή τους

⁷⁴ Kuijt, I. (2000). People and Space in Early Agricultural Villages: Exploring Daily Lives, Community Size, and Architecture in the Late Pre-Pottery Neolithic, *Journal of Anthropological Archaeology*, 19, σ. 75–102.

στην ατομική τους καρτέλα και την παρουσιάζουν όλα ταυτόχρονα στην ολομέλεια για σχολιασμό.

Στη συνέχεια τα παιδιά εργάζονται στο Φύλλο Εργασίας «Ποιοι ήταν πιο ισχυροί στη Νεολιθική Εποχή; Οι άντρες, οι γυναίκες ή ήταν ίσοι μεταξύ τους;» (σ. 95), στο οποίο γίνονται αναφορές σε διάφορα ευρήματα και δεδομένα που οι αρχαιολόγοι έχουν υπόψη τους όταν μελετούν το ρόλο των φύλων στη Νεολιθική Εποχή. Αφού μελετήσουν τις πληροφορίες στο συγκεκριμένο Φύλλο Εργασίας, τα παιδιά ξαναγράφουν την άποψή τους στην ατομική τους καρτέλα (χωρίς να σβήσουν την πρώτη τους απάντηση, ώστε να φαίνεται αν άλλαξαν γνώμη). Τα παιδιά επιχειρηματολογούν για τις υποθέσεις τους αντλώντας τεκμήρια από το Φύλλο Εργασίας, αλλά και από τα όσα γνωρίζουν ήδη για τη Νεολιθική Εποχή. Σημειώνουμε τα τεκμήρια που αναφέρουν οι μαθητές και οι μαθήτριες είτε σε τρεις στήλες στον πίνακα (Άνδρες, Γυναίκες, Ίσοι), είτε σε διαφάνεια στον υπολογιστή. Ενθαρρύνουμε τη συζήτηση μεταξύ των παιδιών και τα παροτρύνουμε να σχολιάσουν κριτικά τα επιχειρήματα των συμμαθητών/τριών τους. Τέλος, τα παιδιά καταγράφουν στο Φύλλο Εργασίας την τελική τους απάντηση στην ερώτηση χρησιμοποιώντας το λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Γράφουμε στον πίνακα ή προβάλλουμε τις πιο κάτω προτάσεις και ζητούμε από τα παιδιά να εκφράσουν τη συμφωνία ή τη διαφωνία τους σε κάθε μια από τις δηλώσεις, σημειώνοντας στην ατομική τους καρτέλα ένα \checkmark ή X:

- Οι αρχαιολόγοι δεν μπορούν να ξέρουν ακριβώς πόσα άτομα ζούσαν σε ένα νεολιθικό οικισμό, αλλά μπορούν να υπολογίσουν περίπου πόσα ήταν.
- Οι αρχαιολόγοι μπορούν να υπολογίσουν ακριβώς τον πληθυσμό ενός νεολιθικού οικισμού.
- Όταν ανακαλύπτουν ένα οικισμό, οι αρχαιολόγοι δεν μπορούν να ξέρουν αν σε αυτόν κατοικούσαν μερικές δεκάδες ή μερικές χιλιάδες άτομα.
- Οι αρχαιολόγοι συμφωνούν ότι στη Νεολιθική Εποχή υπήρχαν άνθρωποι που ήταν πιο πλούσιοι από τους υπόλοιπους και αυτοί έπαιρναν όλες τις αποφάσεις.
- Οι αρχαιολόγοι συμφωνούν ότι στη Νεολιθική Εποχή όλοι οι άνθρωποι ήταν ίσοι μεταξύ τους.
- Οι αρχαιολόγοι δεν συμφωνούν για τον τρόπο που λαμβάνονταν οι αποφάσεις στη Νεολιθική Εποχή.
- Όλα τα τεκμήρια δείχνουν ότι στη Νεολιθική Εποχή οι άντρες ήταν πιο ισχυροί από τις γυναίκες.
- Όλα τα τεκμήρια δείχνουν ότι στη Νεολιθική Εποχή οι γυναίκες ήταν πιο ισχυρές από τους άνδρες.
- Όλα τα τεκμήρια δείχνουν ότι στη Νεολιθική Εποχή οι άνδρες και οι γυναίκες ήταν ίσοι μεταξύ τους.

Στη συνέχεια, το κάθε παιδί προσθέτει όσες πληροφορίες θεωρεί σημαντικές ή ενδιαφέρουσες για το σχετικό ερώτημα στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 20-23)

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Διδακτική πρόταση 9: Οι σχέσεις μεταξύ των ομάδων στη Νεολιθική Εποχή

Ερώτημα-κλειδί

- Ποιες ήταν οι σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών ομάδων (χωριών) της Νεολιθικής Εποχής;

Σύνδεση με το προηγούμενο μάθημα

Στο προηγούμενο μάθημα τα παιδιά είχαν την ευκαιρία να μελετήσουν το μέγεθος και την οργάνωση των ομάδων των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής. Στο σημερινό μάθημα θα έχουν την ευκαιρία να εξερευνήσουν τις σχέσεις ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες (χωριά) την περίοδο αυτή.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- διατυπώνουν υποθέσεις και αναφέρουν τεκμήρια σχετικά με τις σχέσεις ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες της Νεολιθικής Εποχής (γνώση περιεχομένου).
- επιχειρηματολογούν για να υποστηρίξουν τις υποθέσεις τους (δεξιότητες).
- εντοπίζουν τεκμήρια μέσα από τη μελέτη ευρημάτων (δεξιότητες).
- αναστοχάζονται σχετικά με τον τρόπο που από ένα εύρημα προκύπτουν διαφορετικά τεκμήρια λόγω των διαφορετικών ερμηνειών (επιστημολογικές έννοιες).
- αναστοχάζονται σχετικά με την ανάγκη να συνδυάζονται διαφορετικές πηγές για την διατύπωση υποθέσεων για το παρελθόν (επιστημολογικές έννοιες).
- αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν όρια στο τι μπορούμε να μάθουμε για το παρελθόν (στάσεις).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Φωτογραφία με αιχμές βελών από τη Νεολιθική Εποχή.
- Καρτέλες με προτάσεις για τη Νεολιθική Εποχή (ένα σετ για κάθε μαθητή).
- Φύλλο Εργασίας «Ποιες ήταν οι σχέσεις των ομάδων - Υπήρχαν συγκρούσεις μεταξύ των ομάδων της Νεολιθικής Εποχής;»⁷⁵ (σ. 96).
- Φύλλο Εργασίας «Ποιες ήταν οι σχέσεις των ομάδων - Συνεργάζονταν μεταξύ τους οι ομάδες της Νεολιθικής Εποχής;»⁷⁶ (σ. 97).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 24-25).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

⁷⁵ Πηγές εικόνων: Αιχμές βελών (http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a4/Yiftahel_Pre-Pottery_Neolithic_B_flint_arrowheads.jpg)· Αναπαράσταση του οικισμού στο Σεσκλό (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος Α', σελ. 61)· Κρανίο (Current Archaeology, <http://www.archaeology.co.uk/articles/bloody-stone-age-war-in-the-neolithic.htm>).

⁷⁶ Πηγές εικόνων: Στολίδια από κοχύλια (Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, <http://www.ime.gr/chronos/01/en/nl/culture/jewellery.html>)· Λεπίδες από οψιανό (Τμήμα Αρχαιοτήτων· Αγγείο με «χτενιστή» διακόσμηση (Cyprus Archaeology, <http://www.cyprus-archaeology.org.uk/periods/neolithic.htm>).

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Τα παιδιά σκέφτονται και συζητούν το ερώτημα: «Ποιες σχέσεις νομίζετε ότι είχαν μεταξύ τους τα διάφορα νεολιθικά χωριά στην Κύπρο; Ποιες σχέσεις είχαν μεταξύ τους τα διάφορα νεολιθικά χωριά σε άλλες περιοχές του κόσμου;». Τα παιδιά διατυπώνουν τις υποθέσεις τους. Δεν επιδιώκουμε «ορθές» απαντήσεις, αλλά ενθαρρύνουμε τα παιδιά να χρησιμοποιούν τεκμήρια στις τοποθετήσεις τους, τα οποία μπορούν να αντλούν από τα όσα έμαθαν στα προηγούμενα μαθήματα, αλλά και από τις συζητήσεις μας στην τάξη.

Δραστηριότητα 1: Υπήρχαν συγκρούσεις μεταξύ των ομάδων της Νεολιθικής Εποχής;

Προβάλλουμε (ή τοποθετούμε στον πίνακα ή μοιράζουμε στα παιδιά) τη φωτογραφία που απεικονίζει αιχμές από βέλη της Νεολιθικής Εποχής.⁷⁷ Αναφέρουμε στα παιδιά ότι στη φωτογραφία φαίνονται λίθινες αιχμές βελών που βρέθηκαν στη νεολιθική τοποθεσία της Αγίας Βαρβάρας στην Κύπρο. Παρόμοια ευρήματα έχουν βρεθεί σε διάφορα μέρη του κόσμου, καθώς και σε άλλους νεολιθικούς οικισμούς της Κύπρου. Στη συνέχεια ρωτούμε τα παιδιά ποια *τεκμήρια* (πληροφορίες) προκύπτουν από τα τεκμήρια αυτά για τις σχέσεις ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες ανθρώπων στη Νεολιθική Εποχή.

Είναι πολύ πιθανόν αρκετά παιδιά να ισχυριστούν ότι τα βέλη αποτελούν τεκμήρια για το ότι οι νεολιθικές ομάδες ανθρώπων συγκρούονταν μεταξύ τους. Αν δεν το αναφέρουν τα ίδια τα παιδιά, επισημαίνουμε ότι τα βέλη μπορεί να χρησιμοποιούνταν για το κυνήγι. Με βάση αυτή την επισήμανση θέτουμε το ερώτημα: «Το ότι οι αρχαιολόγοι έχουν βρει βέλη της Νεολιθικής Εποχής είναι αρκετό για να ισχυριστούμε ότι οι διαφορετικές ομάδες συγκρούονταν μεταξύ τους;».

Τα περισσότερα από τα παιδιά πιθανόν να αναγνωρίσουν ότι χρειαζόμαστε περισσότερα τεκμήρια, τα οποία μπορούμε να αντλήσουμε μελετώντας κι άλλα ευρήματα (πηγές). Μέσα από αυτή τη συζήτηση επιδιώκουμε να βοηθήσουμε τους μαθητές και τις μαθήτριές μας να δουν ότι συνήθως *για να απαντήσουμε ένα ιστορικό ερώτημα χρειαζόμαστε περισσότερες από μια πηγές*, αφού μια μόνο πηγή μπορεί να δίνει διαφορετικά τεκμήρια (π.χ. τα βέλη μπορεί να είναι τεκμήριο ότι οι άνθρωποι πολεμούσαν μεταξύ τους, αλλά μπορεί και να είναι τεκμήριο ότι απλά κυνηγούσαν).

«Ποιες ήταν οι σχέσεις των ομάδων - Υπήρχαν συγκρούσεις μεταξύ των ομάδων της Νεολιθικής Εποχής;». Στο αντίστοιχο Φύλλο Εργασίας (σ. 96), τα παιδιά καλούνται να εντοπίσουν τεκμήρια σε κάθε πηγή που απαντούν στο ερώτημα αυτό. Το Φύλλο Εργασίας περιλαμβάνει διάφορες πηγές από τις οποίες προκύπτουν τεκμήρια ότι κατά τη νεολιθική περίοδο υπήρχαν συγκρούσεις ανάμεσα στις διάφορες ομάδες ανθρώπων. Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και μετά σε ζευγάρια, συζητώντας τα αποτελέσματα της δουλειάς τους. Στη συζήτηση που ακολουθεί στην ολομέλεια, τα παιδιά παρουσιάζουν τις απαντήσεις τους χρησιμοποιώντας το λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας.

⁷⁷ Πηγή: Ιστοσελίδα <http://santorini-eruption.org.uk/eenc.htm>

Δραστηριότητα 2: Συνεργάζονταν μεταξύ τους οι διαφορετικές ομάδες της Νεολιθικής Εποχής;

«Εάν οι άνθρωποι των διαφορετικών νεολιθικών χωριών συγκρούονταν μεταξύ τους, είναι μήπως πιθανό, σε άλλες περιπτώσεις, να συνεργάζονταν;». Τα παιδιά μοιράζονται τις απαντήσεις τους, ενώ εμείς τα ενθαρρύνουμε να τις τεκμηριώνουν. Ακολουθώντας, τα παιδιά αναφέρουν τι είδους ευρήματα θα μπορούσαν να αποτελέσουν τεκμήρια για το ότι υπήρχε συνεργασία.

Στη συνέχεια, τα παιδιά εργάζονται στο αντίστοιχο Φύλλο Εργασίας και προσπαθούν να απαντήσουν στο ερώτημα: «Ποιες ήταν οι σχέσεις των ομάδων - Συνεργάζονταν οι διάφορες ομάδες της Νεολιθικής Εποχής;» (σ.97). Το συγκεκριμένο Φύλλο Εργασίας παρουσιάζει διάφορες πηγές, από τις οποίες προκύπτουν τεκμήρια ότι υπήρχε συνεργασία κατά τη νεολιθική περίοδο ανάμεσα στις ομάδες ανθρώπων. Σε κάθε πηγή, τα παιδιά καλούνται να εντοπίσουν τεκμήρια που να δίνουν απαντήσεις στην πιο πάνω ερώτηση. Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και μετά σε ζευγάρια, συζητώντας τα αποτελέσματα της δουλειάς τους. Στη συνέχεια, στην ολομέλεια της τάξης τα παιδιά παρουσιάζουν τις απαντήσεις τους, χρησιμοποιώντας λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας.

Δραστηριότητα 3: Πόσο σίγουροι είμαστε για την οργάνωση των νεολιθικών χωριών και τις σχέσεις μεταξύ τους;

Η δραστηριότητα αυτή αναφέρεται σε θέματα που μελετήθηκαν και στα δύο μαθήματα που αφιερώσαμε στην οργάνωση των ανθρώπων κατά τη Νεολιθική Εποχή. Δίνουμε στα παιδιά καρτέλες με προτάσεις που αναφέρονται στην οργάνωση των ανθρώπων της Νεολιθικής Εποχής και τα καλούμε να τις τοποθετήσουν στον πίνακα/στην πινακίδα ανάλογα με το πόσο σίγουρα είναι για την κάθε πρόταση. Στη μια άκρη του πίνακα τοποθετούμε τη λέξη «σίγουρα» και στην άλλη τη λέξη «αποκλείεται». Τα παιδιά χρησιμοποιούν το διάστημα ανάμεσα στις δύο λέξεις για να τοποθετήσουν την κάθε πρόταση, δείχνοντας έτσι τον βαθμό στον οποίο θεωρούν ότι ισχύει η κάθε πρόταση. Για κάθε πρόταση που τοποθετείται στον πίνακα γίνεται συζήτηση στην τάξη, κατά την οποία ενθαρρύνουμε τα παιδιά να τεκμηριώνουν τις επιλογές τους.

Τη Νεολιθική Εποχή στη Χοιροκοιτία κατοικούσαν περισσότερα από 10000 άτομα.

Τη Νεολιθική Εποχή στη Χοιροκοιτία κατοικούσαν περισσότερα από 200 και λιγότερα από 1000 άτομα.

Στα νεολιθικά χωριά όλοι ήταν ίσοι μεταξύ τους.

Στα νεολιθικά χωριά κάποιιοι ήταν πιο πλούσιοι από τους υπόλοιπους.

Στα νεολιθικά χωριά οι άντρες ήταν πιο ισχυροί από τις γυναίκες.

Στα νεολιθικά χωριά οι γυναίκες ήταν πιο ισχυρές από τους άντρες.

Στη Νεολιθική Εποχή οι διάφορες ομάδες ανθρώπων συνεργάζονταν μεταξύ τους.

Στη Νεολιθική Εποχή οι διάφορες ομάδες ανθρώπων συγκρούονταν μεταξύ τους.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί γράφει στην ατομική καρτέλα:

- δύο τεκμήρια για τις συγκρούσεις μεταξύ των ομάδων της Νεολιθικής Εποχής·
- δύο τεκμήρια για τη συνεργασία ανάμεσα στις ομάδες της Νεολιθικής Εποχής·

Στη συνέχεια, το κάθε παιδί συμπληρώνει στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα*; όσες πληροφορίες θεωρεί σημαντικές ή ενδιαφέρουσες (και δεν αναφέρονται ήδη).

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Εποχή
του Χαλκού

Πώς περνάμε τη μέρα μας;

Διδακτική πρόταση 1: Ένα νέο υλικό αλλάζει τη ζωή των ανθρώπων

Ερώτημα-κλειδί

- Ποιο νέο υλικό αρχίζουν να χρησιμοποιούν οι άνθρωποι και πώς το βρίσκουν;

Σύνδεση με το προηγούμενο μάθημα

Σε αυτό το μάθημα τα παιδιά θα έχουν την ευκαιρία να γνωρίσουν πτυχές της καθημερινής ζωής των ανθρώπων την Εποχή του Χαλκού και να καταλήξουν σε τεκμηριωμένες υποθέσεις για την εξόρυξη και επεξεργασία αυτού του νέου υλικού (χαλκός).

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- περιγράφουν με τη βοήθεια εικόνων τη διαδικασία της κατεργασίας του χαλκού από τη στιγμή της εξόρυξής του μέχρι την κατασκευή χάλκινων αντικειμένων (γνώση περιεχομένου).
- καταλήγουν στις πιο πάνω υποθέσεις, μέσα από τεκμήρια που προκύπτουν από τη μελέτη ευρημάτων (δεξιότητες).
- αναστοχάζονται σχετικά με το φαινόμενο της εξαγωγής διαφορετικών συμπερασμάτων από την μελέτη των ίδιων πηγών (επιστημολογική γνώση).
- χρησιμοποιούν τις έννοιες: *μετάλλευμα, μεταλλείο, μεταλλωρύχος, μέταλλο, μεταλλοτεχνίτης, τάλαντα χαλκού, γαλαρία* (έννοιες περιεχομένου).

⁷⁸ Η ανακάλυψη ενός φυσικού πόρου (χαλκός) και η εφεύρεση τρόπων αξιοποίησής του, οδήγησε στη δημιουργία εμπορικών δικτύων, καθώς και στη δημιουργία νέων κοινωνικο-οικονομικών συστημάτων γύρω από την εξόρυξη, την επεξεργασία και την εμπορία του χαλκού. Αυτό είχε ως συνέπεια την επέκταση του χώρου επικοινωνίας-ανταλλαγών των ανθρώπων μεταξύ τόπων μέσα στην ίδια την Κύπρο, αλλά και μεταξύ της Κύπρου και του τότε γειτονικού κόσμου, με συνεπακόλουθες ιστοριογεωγραφικές συνέπειες. Μέσα από την ενότητα που ετοιμάστηκε από κοινού με την ομάδα ΝΑΠ Γεωγραφίας (βλ. Ιστοσελίδα ΝΑΠ Γεωγραφίας), τα παιδιά αναμένεται να διερευνήσουν τα πιο κάτω ζητήματα και να καταλήξουν σε τεκμηριωμένα συμπεράσματα, σύμφωνα με τις πηγές :

1. Πώς διευκόλυνε η εφεύρεση των ιστιοφόρων πλοίων το εξαγωγικό εμπόριο χαλκού; Οι δραστηριότητες οργανώνονται, ώστε να γίνει μελέτη της θέσης των ναυαγίων μέσα από χάρτες, των αντικειμένων που βρέθηκαν σε αυτά και να εκφραστούν υποθέσεις αναφορικά με τις πορείες των καραβιών.
2. Ποιες ανάγκες δημιούργησε η διάδοση της χρήσης του χαλκού (μέσα από εφευρέσεις, όπως όπλα, εργαλεία, κ.ά.) σε μέρη μακριά από την Κύπρο; Οι δραστηριότητες στοχεύουν στο να μελετηθούν χάλκινα χρηστικά αντικείμενα και όπλα, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν σε αρχαίες χώρες που γειτνιάζουν με την Κύπρο.
3. Πώς η εφεύρεση του τροχού διευκόλυνε τη μεταφορά και τη διάδοση του χαλκού στο εσωτερικό της Κύπρου; Οι πηγές που υπάρχουν διαθέσιμες αφορούν παραστάσεις σε αγγεία της εποχής.
4. Σε ποιο βαθμό η εμπορεία του χαλκού φαίνεται να δημιούργησε πλεονάσματα πλούτου, τα οποία ήταν ικανά, να ικανοποιήσουν ανάγκες πέρα από αυτές της επιβίωσης;
5. Ποια η σχέση ανάμεσα στη διαδικασία εκκαμίνευσης χαλκού και της κοπής μεγάλων ποσοτήτων δέντρων; Οι δραστηριότητες στοχεύουν στη μελέτη της διαδικασίας και της συνεπακόλουθης καταστροφής δασικών εκτάσεων του νησιού.
6. Ποιος παράγοντες λαμβάνουν υπόψη οι άνθρωποι, όταν επιλέγουν τόπους για να τους χρησιμοποιήσουν ως λιμάνια; Μέσα από πηγές όπως: ερείπια από ανασκαφές που υποδηλώνουν την ύπαρξη λιμανιών σε περιοχές της Κύπρου, φαίνεται πως οι άνθρωποι, όταν επιλέγουν τόπους για να τους χρησιμοποιήσουν ως λιμάνια, λαμβάνουν υπόψη τους διάφορους παράγοντες, όπως είναι η επικοινωνία με το εσωτερικό, η προστασία από τους ανέμους και τα κύματα, η άμυνα, κ.ά., εκμεταλλεόμενοι φυσικά κανάλια (π.χ. κοίτη/εκβολές του ποταμού Πεδιαίου).

- αναφέρουν την επίδραση που είχε η κατεργασία του χαλκού στο περιβάλλον (γνώση περιεχομένου).
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint.
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από τον πηλό στο μέταλλο*, Τάξη Γ', Μέρος Β', Έκδοση ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου.
- Φύλλο Εργασίας «Ότζι, ο μυστηριώδης άνθρωπος των Άλπεων» (σ. 99).
- Φύλλο Εργασίας «Ποιο νέο υλικό αρχίζουν να χρησιμοποιούν οι άνθρωποι; Πώς το φτιάχνουν; Ανακρίνω τα ευρήματα-πηγές» (σ. 100).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 12-15).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Προβάλλουμε από την παρουσίαση PowerPoint (ή δίνουμε σε έντυπη μορφή) ένα δημοσίευμα από την ιστοσελίδα του National Geographic και τη φωτογραφία μιας καλοδιατηρημένης μούμιας ενός ανθρώπου που έζησε πριν από 5.300 χρόνια, κατά τη μεταβατική περίοδο από τη Νεολιθική Εποχή στην Εποχή του Χαλκού. Η μούμια του συγκεκριμένου ανθρώπου βρέθηκε θαμμένη στα χιονισμένα βουνά των Άλπεων.

Η κατάταξη του ευρήματος αυτού στη συγκεκριμένη πολιτιστική φάση (Εποχή του Χαλκού) έγινε με βάση τα αντικείμενα. Στην περίπτωση του συγκεκριμένου ανθρώπου, ένα από τα αντικείμενα που τον συνόδευαν αποδείκνυε ότι η ανθρωπότητα προχωρούσε σε μια άλλη εποχή.

«Πριν μερικά χρόνια δύο Γερμανοί ορειβάτες, καθώς περπατούσαν στα βουνά των Άλπεων, ανακάλυψαν ένα ανδρικό σώμα! Μια ομάδα από ειδικούς που ειδοποιήθηκε, χρησιμοποίησε κομπρεσέρ για να απελευθερώσει το νεκρό σώμα του άντρα από τους πάγους. Όλοι πίστεψαν ότι ήταν ένας ορειβάτης που χάθηκε λίγους μήνες πριν. Όμως τα ευρήματα και τα αποτελέσματα των εργαστηρίων φανέρωσαν ότι αυτός ο άνθρωπος έζησε στη Νεολιθική Εποχή, χιλιάδες χρόνια πριν! Όμως πάνω του είχε κάτι που φανέρωνε ότι μια νέα εποχή βρισκόταν στο ξεκίνημά της...! Άραγε τι να ήταν αυτό;»

Δραστηριότητα 1: Ότζι, ο μυστηριώδης άνθρωπος των Άλπεων

Μοιράζουμε στα παιδιά το Φύλλο Εργασίας «Ότζι, ο μυστηριώδης άνθρωπος των Άλπεων» (σ. 99). Το Φύλλο Εργασίας περιλαμβάνει μια φωτογραφία με την αναπαράστασή του στο Μουσείο του Τιρόλου στην Ιταλία, έτσι όπως την υπολόγισαν οι ερευνητές αρχαιολόγοι, με τον εξοπλισμό που βρέθηκε δίπλα του καθώς και με την πιθανή ενδυμασία του, με βάση τα τεκμήρια. Ο άνθρωπος αυτός ονομάστηκε «Ότζι», λόγω του ονόματος της περιοχής στην οποία βρέθηκε.

Τα παιδιά μελετούν την αναπαράσταση και στη συνέχεια υπογραμμίζουν με μπλε χρώμα όσα υλικά τους είναι γνωστά από τη Νεολιθική Εποχή, ενώ με κόκκινο χρώμα υπογραμμίζουν το υλικό εκείνο που συναντούν για πρώτη φορά. Αναμένουμε ότι τα παιδιά

θα υπογραμμίσουν με μπλε χρώμα τις λέξεις: **δέρμα, ξύλο, χόρτα, πέτρα, κέρατα** και με κόκκινο χρώμα τη λέξη **χαλκός**. Το κάθε παιδί γράφει το νέο υλικό που εντόπισε στην ατομική του καρτέλα και συγκρίνει την επιλογή του με αυτήν του παιδιού που κάθεται δίπλα του. Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης.

Δραστηριότητα 2: Το νέο υλικό

Αφού τα παιδιά ανακαλύψουν ότι το νέο υλικό είναι ο **χαλκός**, θέτουμε ερωτήματα όπως τα εξής:

- Ποια μέταλλα χρησιμοποιούμε σήμερα;
- Ποια μεταλλικά αντικείμενα έχουμε στο σπίτι μας ή στην τάξη μας;
- Τονίζουμε ότι ο χαλκός ήταν ίσως το πρώτο μέταλλο που χρησιμοποιήθηκε και άλλαξε τη ζωή των ανθρώπων και θέτουμε τα εξής ερωτήματα:
- Πού άραγε έβρισκαν οι άνθρωποι αυτό το μέταλλο;
- Πώς άραγε να έμοιαζε αρχικά;

Μετά τις πρώτες απαντήσεις των παιδιών, προβάλλουμε φωτογραφίες αρχαίων μεταλλείων (βλ. παρουσίαση PowerPoint), ώστε τα παιδιά να αντιληφθούν ότι, για να βρουν το χαλκό, οι άνθρωποι έπρεπε να σκάψουν πολύ βαθιά στη γη και να φτιάξουν υπόγειους διαδρόμους (γαλαρίες). Η αναπαράσταση στο σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από τον πηλό στο μέταλλο* (σ. 14-17) αναπαράσταση σε μορφή κόμικ, αλλά και η σχετική παρουσίαση PowerPoint βοηθούν τα παιδιά να αντιληφθούν τα διάφορα στάδια της εξόρυξης και της κατεργασίας του χαλκού (εξόρυξη του ορυκτού – θρυμματισμός του ορυκτού σε σκόνη για ευκολότερο λιώσιμο – εκκαμίνευση/λιώσιμο στη φωτιά – σχηματοποίηση του σε καλούπια τάλαντου – μεταλλοτεχνία/κατεργασία).⁷⁹

Στο σημείο αυτό μπορούμε να αναφέρουμε στα παιδιά ότι στα μαλλιά του Ότζι βρέθηκαν ίχνη (ψήγματα) μετάλλου και να θέσουμε το ερώτημα: «Τι θα μπορούσε άραγε να φανερώνει αυτό το τεκμήριο;». Πιθανές απαντήσεις παιδιών:

- Πιθανόν ο Ότζι να βρέθηκε σε κάποιο σημείο στο οποίο έλιωναν χαλκό.
- Πιθανόν ο Ότζι να ήταν χαλκουργός.
- Πιθανόν ο Ότζι να εργάστηκε στην εκκαμίνευση χαλκού (σε καμίνια της εποχής εκείνης)

Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να επιχειρηματολογούν για τις υποθέσεις τους με βάση τεκμήρια.

⁷⁹ Αναπαράσταση σε μορφή κόμικ της διαδικασίας εξόρυξης του χαλκού από το Πρόγραμμα Μουσειακής Αγωγής «Το τάλαντο». Κείμενα, επιμέλεια τρίπτυχου: Χαρά Μακρυγιάννη, Δέσπω Πασιά, Χριστιάνα Παπαδοπούλου. Σχέδια: Φανή Κωνσταντή. Ιστοσελίδα Μουσειακής Αγωγής Δημοτικής Εκπαίδευσης (εκπαιδευτικό υλικό): http://www.moec.gov.cy/dde/programs/mousiaki_agogi/ekpaideutika-programmata.html

Δραστηριότητα 3: Ανακρίνω ευρήματα - πηγές

Στο σχετικό Φύλλο Εργασίας «Ποιο νέο υλικό αρχίζουν να χρησιμοποιούν οι άνθρωποι; Πώς το φτιάχνουν; Ανακρίνω τα ευρήματα-πηγές» (σ. 100), τα παιδιά μελετούν σε ζευγάρια φωτογραφίες ευρημάτων που ανακάλυψαν οι αρχαιολόγοι σε διάφορα αρχαία μεταλλεία της Κύπρου (ξύλινα υποστυλώματα, καλάθια, σχοινιά, χάλκινα φτυάρια και αξίνες, μυλόπετρες) και, χρησιμοποιώντας το λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας, συζητούν τις υποθέσεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους και μετά τις καταγράφουν. Πιθανές υποθέσεις:

- Σίγουρα στην Κύπρο υπήρχε άφθονος χαλκός και επομένως πολλά μεταλλεία χαλκού.
- Είναι πολύ πιθανόν τα ξύλινα υποστυλώματα να είχαν τοποθετηθεί εκεί για να στηρίζουν τα τοιχώματα του υπόγειου διαδρόμου (γαλαρίας), έτσι ώστε το χώμα και οι πέτρες να μην καταπλακώσουν τους ανθρώπους που δούλευαν στα μεταλλεία.
- Τα ευρήματα αυτά πιθανόν να ήταν οι αξίνες, οι οποίες ήταν στερεωμένες πάνω σε ξύλα και με τις οποίες έσκαβαν για να βρουν το ορυκτό του χαλκού.
- Αυτό το εύρημα πιθανότατα να ήταν ένα φτυάρι, με το οποίο οι άνθρωποι απομάκρυναν το χώμα από τις γαλαρίες.
- Αυτό το εύρημα πιθανότατα να ήταν μέρος ενός καλάθιού, μέσα στο οποίο έβαζαν το ορυκτό του χαλκού και το τραβούσαν με σχοινιά στην επιφάνεια της γης.

Τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να παρουσιάσουν και να συζητήσουν τα συμπεράσματά τους στην τάξη, αλλά και να σχολιάσουν τα επιχειρήματα των συμμαθητών/τριών τους. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να στηρίζουν τα επιχειρήματά τους με τεκμήρια που προκύπτουν από τα ευρήματα που μελετούν. Καλωσορίζουμε τη διατύπωση διαφορετικών συμπερασμάτων, ακόμα και αν αυτά προκύπτουν από τα ίδια ευρήματα.

Θα μπορούσαμε επίσης να αναφέρουμε ότι οι Ρωμαίοι, πολύ αργότερα, είχαν ονομάσει το μέταλλο αυτό *cuprum* (στα λατινικά). Ωστόσο κανείς δεν μπορεί να πει με βεβαιότητα, αν το μέταλλο πήρε το όνομά του από την Κύπρο ή αν η Κύπρος πήρε το όνομά της εξαιτίας του χαλκού της.

Δραστηριότητα 4: Γιατί άραγε οι άνθρωποι έφτιαξαν το μύθο του Ηφαίστου;

Η σημασία της μεταλλουργίας φαίνεται και από το γεγονός ότι σε διάφορες μυθολογίες έχουμε θεούς της μεταλλουργίας. Στην ελληνική μυθολογία υπάρχει ο μύθος του θεού Ήφαιστου, του θεού της φωτιάς και του μετάλλου. «Γιατί άραγε οι άνθρωποι έφτιαξαν το μύθο του Ηφαίστου;». Μπορούμε να διαβάσουμε ή να δώσουμε το κείμενο που ακολουθεί στα παιδιά να το διαβάσουν. Το κείμενο αυτό αποτελεί μια ενδεικτική εκδοχή του μύθου, ο οποίος, σύμφωνα με κάποιους ιστορικούς, φαίνεται να δημιουργήθηκε την Εποχή του Χαλκού:

«Οι αρχαίοι Έλληνες άρχισαν να φτιάχνουν μύθους. Αρκετοί μύθοι αναφέρονται στον θεό του μετάλλου, της φωτιάς και της μεταλλοτεχνίας, τον θεό Ήφαιστο. Σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία, ο Ήφαιστος γεννήθηκε άσχημος και παραμορφωμένος, τόσο που η ίδια η μητέρα του, η Ήρα, ντροπιασμένη, τον πέταξε από τον Όλυμπο. Ο θεός-βρέφος έπεσε στη θάλασσα, απ' όπου τον περιμάζεψαν η Θέτις και η Ευρυνόμη, οι οποίες τον ανέθρεψαν για εννέα χρόνια. Μια μέρα, η Ήρα, ζηλεύοντας τα κοσμήματα της Θέτιδας, τη ζήτησε επίμονα να μάθει την προέλευσή τους και, όταν ανακάλυψε ότι τα είχε φιλοτεχνήσει ο γιος που είχε περιφρονήσει, πήγε η ίδια και τον πήρε ξανά πίσω στο βουνό των θεών. Εκεί, του προσέφερε ένα σιδηρουργείο με 20 φουσερά και του έδωσε για σύζυγο την πανέμορφη Αφροδίτη. Διάφορες εκδοχές του μύθου τοποθετούν το εργαστήριο του Ηφαίστου στον Όλυμπο, στη Λήμνο, ή στο βυθό της θάλασσας. Εκεί ο Ήφαιστος δούλευε το χαλκό, το χρυσό, το ασήμι και τον σίδηρο, φτιάχνοντας εργαλεία, όπλα και θαυμαστά μηχανήματα. Το όνομα του Ηφαίστου δόθηκε στα ηφαίστεια. Οι άνθρωποι φαντάζονταν ότι κάτω από ένα βουνό που έβγαζε καπνό, φωτιά και βροντώδεις ήχους είχε το σιδηρουργείο του ένας θεός!

Ο Ήφαιστος παριστάνεται σε αγγεία και αγάλματα να κρατά το σφυρί και τη λαβίδα, τα εργαλεία του μεταλλουργού».

Μέσα από τη συζήτηση ενθαρρύνουμε τα παιδιά να προτείνουν διάφορους λόγους, για τους οποίους οι άνθρωποι στην αρχαιότητα πίστευαν στην ύπαρξη ενός θεού της μεταλλουργίας. Δεν επιδιώκουμε μια ορθή» απάντηση – η οποία ούτως ή άλλως δεν υπάρχει – αλλά ενθαρρύνουμε την τεκμηριωμένη επιχειρηματολογία.

Ανακεφαλαίωση

Μιμική: Το κάθε παιδί επιλέγει μια εργασία από τη διαδικασία εξόρυξης και κατεργασίας του χαλκού. Το παιδί προσπαθεί να επεξηγήσει τη συγκεκριμένη εργασία στα άλλα παιδιά της ομάδας του χωρίς λόγια, χρησιμοποιώντας μόνο κινήσεις και εκφράσεις, ενώ τα υπόλοιπα παιδιά προσπαθούν να μαντέψουν τι κάνει. Το παιχνίδι μιμικής θα μπορούσε να συνεχιστεί με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας να αναπαριστούν εκ περιτροπής διάφορα στάδια εξόρυξης και κατεργασίας του χαλκού.

Επαναφορά κύριων σημείων

«Τι έχετε να προσθέσετε (σχέδιο, ζωγραφιά, εικόνες, γραπτό κείμενο), στο βιβλιαράκι που το θεωρείτε σημαντικό ή/και ενδιαφέρον;». Το κάθε παιδί συμπληρώνει τα νέα στοιχεία που ανακάλυψε στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (Πώς περνάμε τη μέρα μας; Εποχή του Χαλκού, σ. 12-15).

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού⁸⁰

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια. Ως τελική αξιολόγηση μπορεί να δοθεί το ενδεικτικό Φύλλο Εργασίας «Παιχνίδι αντιστοίχισης». Οι εργασίες φυλάγονται στο Φάκελο Επιτευγμάτων του κάθε παιδιού.

⁸⁰ Η παρούσα διδακτική ενότητα, όπως και οι προηγούμενες, μπορεί να διασυνδεθεί και με ενότητες άλλων γνωστικών αντικειμένων, όπως η *Γλώσσα και Πολιτισμός, οι Φυσικές Επιστήμες, η Λογοτεχνία, η Μουσική*. Κάτω από την ομπρέλα της *Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης/ Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη*: Τα παιδιά, μέσα από το μαθησιακό περιβάλλον μιας ιστοεξερεύνησης, μπορούν να διερευνήσουν συγκεκριμένα ερωτήματα ή ζητήματα που έχουν να κάνουν με π.χ τη συνεχή εξόρυξη του χαλκού από αρχαιότατων χρόνων μέχρι σήμερα και τις επιπτώσεις που είχε αυτή η δραστηριότητα στο φυσικό περιβάλλον και τη ζωή των ανθρώπων της Κύπρου (βλ. Θεματική ενότητα: Ερημοποίηση).

Διδακτική πρόταση 2: Πώς περνούσαν τη μέρα τους οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Ερώτημα-κλειδί

- Ποια τεχνολογία χρησιμοποιούσαν και πώς περνούσαν τη μέρα τους οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Σύνδεση με το προηγούμενο μάθημα

Στο προηγούμενο μάθημα τα παιδιά μελέτησαν την εξόρυξη και την κατεργασία του χαλκού. Στο σημερινό μάθημα θα ασχοληθούν με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού, έχοντας ως πηγή πληροφόρησης ένα αρχαίο ναυάγιο που βρέθηκε στα παράλια της Μικράς Ασίας, γνωστό ως το ναυάγιο του Ουλού Μπουρούν.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- διατυπώνουν υποθέσεις σχετικά με τη χρησιμότητα των διαφόρων ευρημάτων από το ναυάγιο (γνώση περιεχομένου)·
- διατυπώνουν υποθέσεις για το πώς αυτά τα ευρήματα αποκαλύπτουν τις ασχολίες των ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού (γνώση περιεχομένου)·
- καταλήγουν στις πιο πάνω υποθέσεις μέσα από τεκμήρια που προκύπτουν από τη μελέτη των ευρημάτων (δεξιότητες)·
- αναστοχάζονται σχετικά με το φαινόμενο να προκύπτουν διαφορετικά συμπεράσματα από την μελέτη των ίδιων ευρημάτων (επιστημολογικές έννοιες)·
- αναστοχάζονται σχετικά με το γεγονός ότι οι αλλαγές στην Ιστορία δεν ακολουθούν πάντα την ίδια πορεία και ότι η ίδια εξέλιξη μπορεί να προκαλέσει θετικές αλλαγές σε σχέση με ένα θέμα και αρνητικές σε σχέση με κάποιο άλλο (επιστημολογικές έννοιες)·
- αναφέρουν τα κυριότερα υλικά που χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι για να κατασκευάσουν διάφορα αντικείμενα (γνώση περιεχομένου)·
- να χρησιμοποιούν τις έννοιες: *ναυάγιο, ενάλια ανασκαφή, αμφορείς, αγγεία* (έννοιες περιεχομένου)·
- εντοπίζουν τις αλλαγές στον τρόπο ζωής των ανθρώπων που σχετίζονταν με την χρήση του χαλκού (δεξιότητες- γνώση περιεχομένου).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint.
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από τον πηλό στο μέταλλο*, Τάξη Γ', Μέρος Β', Έκδοση ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου.
- Φύλλο Εργασίας «Ένα ναυάγιο σε περιμένει να το εξερευνήσεις!» (σ. 101 - 102).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 12-13).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Αναφέρουμε ότι οι αρχαιολόγοι δεν βρήκαν στην ξηρά σχεδόν καθόλου χαλκό ή κασσίτερο σε μορφή ταλάντου. Γιατί άραγε;

Πιθανότατα, αρκετά παιδιά να αναφερθούν στην κατεργασία και μεταποίηση του χαλκού σε άλλα αντικείμενα (σκεύη, εργαλεία, όπλα κλπ). Σύμφωνα με τις έρευνες τα περισσότερα τάλαντα βρέθηκαν σε ναυάγια στο βυθό της θάλασσας. Γιατί άραγε;

Δραστηριότητα 1: Πώς ένα ναυάγιο μπορεί να μας δώσει τεκμήρια για την καθημερινή ζωή κατά την Εποχή του Χαλκού;

Ακολουθώντας, προβάλλουμε φωτογραφίες ναυαγίου από την παρουσίαση PowerPoint, ώστε να αντιληφθούν τα παιδιά ότι, κατά τη μεταφορά ταλάντων χαλκού και κασσίτερου, πολλά καράβια βυθίζονταν για διάφορους λόγους.⁸¹ Δίνουμε την πληροφορία ότι πριν από μερικά χρόνια (1982) στα παράλια της Μικράς Ασίας (στη σημερινή Τουρκία), βρέθηκε το αρχαιότερο ίσως ναυάγιο στον κόσμο: ένα καράβι που οι αρχαιολόγοι υπολογίζουν ότι βυθίστηκε την Εποχή του Χαλκού. Λόγω της περιοχής στην οποία ανευρέθηκε, το ναυάγιο πήρε την ονομασία Ουλού Μπουρούν. Τα παιδιά εντοπίζουν στο χάρτη τα παράλια της Μικράς Ασίας και την περιοχή του ναυαγίου.

Αν τα παιδιά ρωτήσουν για την έννοια *ναυάγιο*, μπορούμε να αξιοποιήσουμε το σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από τον πηλό στο μέταλλο*, σ. 32). Μπορούμε επίσης εδώ να δώσουμε την έννοια *ενάλια ανασκαφή*.

Ακολουθώντας θέτουμε το ερώτημα: «Πώς αυτό το ναυάγιο μπορεί να μας δώσει τεκμήρια για την καθημερινή ζωή κατά την Εποχή του Χαλκού;». Στο Φύλλο Εργασίας «Ένα ναυάγιο σε περιμένει να το εξερευνήσεις!» (σ. 101-102) τα παιδιά μελετούν τα σχετικά ευρήματα και με βάση τα τεκμήρια που προκύπτουν, καταγράφουν σε τρεις στήλες:

- Ποιος άραγε να κατασκεύασε το κάθε αντικείμενο;
- Ποιος άραγε να χρησιμοποιούσε στην καθημερινή του ζωή τέτοια αντικείμενα;
- Από ποιο υλικό άραγε να φτιάχτηκε;

Τα παιδιά εντοπίζουν τα τεκμήρια και καταγράφουν τις υποθέσεις τους στο Φύλλο Εργασίας. Στη συνέχεια συζητούν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους και ανακοινώνουν στην ολομέλεια τα συμπεράσματά τους. Δίνουμε ιδιαίτερη έμφαση στις περιπτώσεις στις οποίες προκύπτουν διαφορετικά συμπεράσματα (κυρίως στη δεύτερη στήλη «Ποιος το κατασκεύασε»),

⁸¹ Πηγή φωτογραφιών:

http://www.inadiscover.com/projects/all/southern_europe_mediterranean_aegean/uluburun_turkey/introduction/

ενθαρρύνοντας τα παιδιά να επιχειρηματολογούν σχετικά με τα συμπεράσματά τους στη βάση των πηγών και των τεκμηρίων που προκύπτουν.

Με το τέλος της Δραστηριότητας 1, τα παιδιά εντοπίζουν ομοιώματα πλοίων στο σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από τον πηλό στο μέταλλο* (σ. 30-31). Στη συνέχεια τα παιδιά εστιάζουν την προσοχή τους στο χάρτη (σ. 28-29) και διερευνούν τους πιθανούς τόπους προέλευσης των αντικειμένων που βρέθηκαν στο ναυάγιο του Ουλού Μπουρουν.

Δραστηριότητα 2: Χάλκινα Εργαλεία

Τα παιδιά εντοπίζουν τα χάλκινα εργαλεία τα οποία μελέτησαν τόσο στο σημερινό όσο και στο προηγούμενο μάθημα. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να θυμηθούν τα αντικείμενα που χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι της Νεολιθικής Εποχής, για παράδειγμα:

Στην Εποχή του Χαλκού χρησιμοποιούσαν μπρούντζινες αξίνες, πιθανότατα για να σκάβουν.

Στη Νεολιθική Εποχή, για τον ίδιο σκοπό χρησιμοποιούσαν μυτερά, ξύλινα αντικείμενα.

Τα παιδιά σχολιάζουν το πώς η χρήση του χαλκού επηρέασε τον τρόπο με τον οποίο γίνονταν η κάθε εργασία. Πιθανές απαντήσεις που αναμένουμε από τα παιδιά:

- Τα χάλκινα εργαλεία ήταν πιο ανθεκτικά από τα ξύλινα.
- Με τα χάλκινα εργαλεία η εργασία (π.χ. το σκάψιμο) γίνονταν πιο γρήγορα αλλά και πιο αποτελεσματικά (π.χ. έκοβαν καλύτερα, έσκαβαν πιο βαθιά).

Δραστηριότητα 3: Πώς επηρέασε η εξόρυξη και η κατεργασία του χαλκού το φυσικό περιβάλλον;

Υπενθυμίζουμε στα παιδιά ότι για την επεξεργασία του χαλκού οι άνθρωποι χρειάζονταν τη φωτιά. Καλούμε τα παιδιά να σκεφτούν ποια πηγή ενέργειας διατηρούσε τη φωτιά αναμμένη. Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να αναφέρουν: τα δέντρα ή τα ξύλα ή η ξυλεία της Κύπρου. Προβάλλουμε ή διαβάζουμε στα παιδιά το πιο κάτω κείμενο και τα παιδιά καλούνται να συζητήσουν με το ζευγάρι τους το ερώτημα: «Πώς επηρέασε η εξόρυξη και η κατεργασία του χαλκού το φυσικό περιβάλλον;» και στη συνέχεια να απαντήσουν στην ατομική τους καρτέλα:

«Η διαρκής εκκαμίνευση του μετάλλου απαιτούσε τεράστιες ποσότητες ξυλείας. Μεγάλες ποσότητες ξυλείας απαιτούσε επίσης και η στήριξη των υπόγειων γαλαριών. Έχει υπολογιστεί πώς για να καλυφθούν οι ανάγκες της βιομηχανίας του χαλκού που λειτούργησε για χιλιάδες χρόνια στην Κύπρο, τα δάση του νησιού κόπηκαν και ξαναδημιουργήθηκαν πολλές φορές!»

Πηγή πληροφοριών: <http://www.fhw.gr/chronos/02/crete/gr/artsandtechnology/index7a.html>

(κείμενο προσαρμοσμένο για τις ανάγκες της δραστηριότητας).

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Στην ατομική του καρτέλα το κάθε παιδί σημειώνει τα εξής:

- δύο ασχολίες των ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού, με βάση τα ευρήματα·
- δύο αντικείμενα που χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού στις καθημερινές τους ασχολίες·
- μια θετική και μια αρνητική επίδραση από την χρήση του χαλκού.

Επίσης, το κάθε παιδί προσθέτει πληροφορίες τις οποίες θεωρεί σημαντικές ή ενδιαφέρουσες που δεν αναφέρονται στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 12-13). Αν δεν υπάρχει χρόνος, η δραστηριότητα αυτή μπορεί να ολοκληρωθεί και στο σπίτι, αφού πρώτα βεβαιωθούμε ότι όλα τα παιδιά

έχουν κατανοήσει τι πρέπει να κάνουν και έχουν ξεκινήσει να προσθέτουν τις πληροφορίες που θεωρούν σημαντικές στις κάρτες τους.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια. Τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων και τη συμπλήρωση των Καρτών Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;*

Διδακτική πρόταση 3: Τι έτρωγαν και τι φορούσαν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Ερώτημα-κλειδί

- Τι έτρωγαν και τι φορούσαν οι άνθρωποι σε διάφορες περιοχές της Μεσογείου (Κύπρο, Μινωική Κρήτη, Μυκήνες, Αίγυπτο) κατά την Εποχή του Χαλκού;

Σύνδεση με το προηγούμενο μάθημα

Στο προηγούμενο μάθημα τα παιδιά μελέτησαν τον τρόπο ζωής των ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού, με βάση τα τεκμήρια από ένα αρχαίο ναυάγιο, και παρουσίασαν τις τεκμηριωμένες υποθέσεις τους σχετικά με το πώς περνούσαν τη μέρα τους. Στο σημερινό μάθημα τα παιδιά ανακρίνουν νέες πηγές για να αντλήσουν πληροφορίες για το τι έτρωγαν και τι φορούσαν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν τις κυριότερες πηγές, από τις οποίες μπορούμε να μάθουμε για τη διατροφή των ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού (επιστημολογικές έννοιες)·
- αναφέρουν βασικά στοιχεία σε σχέση με τη διατροφή και την ένδυση των ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού (γνώση περιεχομένου)·
- χρησιμοποιούν τις έννοιες: *αγγεία, πίθος, τοιχογραφίες, αγγειογραφίες* (έννοιες περιεχομένου)·
- εντοπίζουν τεκμήρια για το τι έτρωγαν και τι φορούσαν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού – και γενικότερα για το πώς περνούσαν τη μέρα τους μέσα από διάφορες πηγές (δεξιότητες)·
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες)·
- κάνουν συγκρίσεις ανάμεσα στις εποχές, επιχειρηματολογώντας για τις επιλογές τους (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Διαδραστικός πίνακας· ή Η.Υ. και προβολέας για την παρουσίαση σε PowerPoint.
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από τον πηλό στο μέταλλο*, Τάξη Γ', Μέρος Β', Έκδοση ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου.
- Σχολικό βιβλίο *Ιστορία Γ' Δημοτικού*. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία, Εκδόσεις ΟΕΔΒ.
- Φύλλο Εργασίας «Η μεσογειακή διατροφή την Εποχή του Χαλκού» (σ. 103).
- Φύλλο Εργασίας «Την Εποχή του Χαλκού η μόδα προστάζει...» (σ. 104 - 106).
- Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 10-15).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Εξετάζουμε το ερώτημα: «Τι έτρωγαν και τι φορούσαν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;». Αφού ακουστούν ορισμένες απόψεις των παιδιών, τίθεται ο προβληματισμός: «Πώς ξέρουμε τι έτρωγαν και τι φορούσαν; Αφού οι τροφές, το ύφασμα, το δέρμα είναι οργανικές ύλες οι οποίες αποσυντίθενται και διαλύονται μέσα στο έδαφος! Πώς μαθαίνουν άραγε οι ιστορικοί ερευνητές για το θέμα αυτό;»

Δραστηριότητα 1: Η μεσογειακή διατροφή της Εποχής του Χαλκού

Τα παιδιά μοιράζονται το Φύλλο Εργασίας «Η μεσογειακή διατροφή την Εποχή του Χαλκού» και παρατηρούν ότι οι πηγές πληροφόρησής μας είναι: τοιχογραφίες, αγγειογραφίες, κοσμήματα, ειδώλια, αγγεία, τα οποία «κρύβουν» πληροφορίες/τεκμήρια, που απαντούν στο αρχικό ερώτημα. « Όλα αυτά τα ευρήματα ‘μιλούν’ και πολλά έχουν να σας ‘πουν’! Θέλετε να τα ανακρίνετε και να δοκιμάσετε να απαντήσετε στο ερώτημα ‘Τι έτρωγαν οι άνθρωποι στην Εποχή του Χαλκού’;»

Τα παιδιά μελετούν τις πηγές και συζητούν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους τις υποθέσεις και τα συμπεράσματά τους. Αναμένουμε ότι τα παιδιά θα αναφερθούν προφορικά στο όργωμα της γης και άρα στην παραγωγή σιτηρών και φρούτων· στο μέλι των μελισσών· στο κρέας από τη σκηνή κυνηγιού· στα ψάρια· στο κρασί και άρα στα σταφύλια και τις σταφίδες· στις ελιές και το ελαιόλαδο. Παροτρύνουμε τα παιδιά να χρησιμοποιούν το λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας για τη διατύπωση των υποθέσεων τους. Στη συνέχεια, τα παιδιά συμπληρώνουν το σχετικό Φύλλο Εργασίας, καταγράφοντας τις κυριότερες τροφές των ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού. Αφού τα παιδιά ανακοινώσουν στην ολομέλεια τις υποθέσεις και τα συμπεράσματά τους σχετικά με το διαιτολόγιο των ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού, κάνουμε ειδική αναφορά στην τεχνολογία του *αρότρου*. Τα παιδιά παρατηρούν εικόνες, σχεδιαγράμματα και φωτογραφίες που παρουσιάζουν αρχαία και νεότερα άροτρα (βλ. Συνοδευτικό υλικό που ακολουθεί και παρουσίαση PowerPoint) και συζητούν σχετικά με το κεντρικό μας ερώτημα.

Σκίτσο που παρουσιάζει σκηνή οργώματος

Τα μέρη του αρχαίου αρότρου είναι κατά σειρά 1) το χερούλι 2) το ποδάρι 3) το τονί 4) το σταβάρι 5) το ζυγός⁸²

Πηγή: <http://195.14.149.87/directory/viewtopic.rx?tid=69828>.

Πήλινη αναπαράσταση σκηνής οργώματος με 4 βόδια και άροτρο.

Πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου.

⁸² Στη συγκεκριμένη πηγή, αναφέρονται οι διαλεκτικοί τύποι και όχι οι τύποι της Κοινής Νεοελληνικής. Μπορούμε να προτρέψουμε τα παιδιά να ερευνήσουν για να βρουν πώς ονόμαζαν μέχρι τις μέρες των προπάππων και των προγιαγιάδων τους τα μέρη του αρότρου, τόσο στην κυπριακή διάλεκτο όσο και στην Κοινή Νεοελληνική.

Φωτογραφία με γεωργό να οργώνει το χωράφι του, με άροτρο και δύο βόδια στις 22/08/2007.

Πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου.

Δραστηριότητα 2: «Την Εποχή του Χαλκού η μόδα προστάζει...».

Μοιράζουμε στα παιδιά το ενδεικτικό Φύλλο Εργασίας «Την Εποχή του Χαλκού η μόδα προστάζει...» (σ. 104). Τα παιδιά παρατηρούν ότι σε αυτή την περίπτωση οι βασικές πηγές μελέτης της εποχής εκείνης είναι τοιχογραφίες, αγγειογραφίες, κοσμήματα και γλυπτά. Προκαλούμε τα παιδιά να μελετήσουν τις πηγές τους και – με βάση τα διαθέσιμα τεκμήρια – να καταλήξουν σε συμπεράσματα. Τα παιδιά παρατηρούν τις πηγές και συζητούν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους τις υποθέσεις και τα συμπεράσματά τους, χρησιμοποιώντας το λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας για να ανακοινώσουν τις τοποθετήσεις τους. Αναμένουμε ότι τα παιδιά θα αναφερθούν προφορικά στις ενδυμασίες των γυναικών και των ανδρών, κάνοντας αναφορές στο τι φορούν σήμερα τα ίδια. Διαρκώς καλούμε τα παιδιά να τεκμηριώνουν τους ισχυρισμούς τους.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να συζητήσουμε το κατά πόσο ντύνονταν και βάζονταν όλοι οι άνθρωποι το ίδιο και κατά πόσον είχαν όλοι χρυσά κοσμήματα, ή αν αυτό ήταν προνόμιο των πλουσιότερων ανθρώπων. (Θα μπορούσαμε επίσης να αναφερθούμε στα σύγχρονα ενδύματα και να τα συγκρίψουμε με αρχαία ενδύματα σε διάφορες χώρες του πλανήτη). Αναμένουμε επίσης ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες θα αναφερθούν στα κοσμήματα, στην κόμμωση, αλλά και στο βάψιμο των χειλιών και των ματιών των γυναικών. Στη συνέχεια τα παιδιά συμπληρώνουν το δεύτερο μέρος του Φύλλου Εργασίας τους (σ. 105).

Τέλος, τα παιδιά συμπληρώνουν το τρίτο μέρος του ίδιου Φύλλου Εργασίας στο οποίο καλούνται να «ντύσουν», να «χτενίσουν» και να «στολίσουν» μια ανθρώπινη φιγούρα, με βάση τα όσα ανακάλυψαν για την εμφάνιση των ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού σε διάφορα μέρη της Μεσογείου (σ. 106).

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί συμπληρώνει (πολύ σύντομα) στην ατομική του καρτέλα τα εξής:

Αν ζούσε κάποιος ή κάποια την Εποχή του Χαλκού:

- Θα μπορούσε να ήταν
- Θα κρατούσε
- Θα είχε
- Θα φορούσε
- Θα στολιζόταν με
- Θα έτρωγε
- Θα έπινε
- Δεν θα

Επίσης, το κάθε παιδί προσθέτει όσες πληροφορίες θεωρεί σημαντικές ή ενδιαφέρουσες στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 10-15). (Αν δεν υπάρχει χρόνος, η δραστηριότητα αυτή μπορεί να ολοκληρωθεί και στο σπίτι, αφού πρώτα βεβαιωθούμε ότι όλα τα παιδιά έχουν κατανοήσει τι πρέπει να κάνουν και έχουν ξεκινήσει να προσθέτουν τις πληροφορίες που θεωρούν σημαντικές στις κάρτες τους.

Αποστολή για το σπίτι

«Εντοπίζουμε στα σχολικά βιβλία ιστορίας ευρήματα που να μας δίνουν πληροφορίες για το πώς ντύνονταν και τι φορούσαν οι άνθρωποι την Εποχή του Χαλκού». Τα παιδιά μπορούν να χρησιμοποιήσουν αυτοσχέδιους σελιδοδείκτες για να σημειώσουν τις σχετικές σελίδες.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Πώς και γιατί μετακινούμαστε;

Διδακτική πρόταση 4: Γιατί και πώς μετακινούνταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Ερωτήματα-κλειδιά

- Γιατί μετακινούνταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;
- Πώς μετακινούνταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Στα προηγούμενα μαθήματα τα παιδιά μελέτησαν την καθημερινή ζωή της Εποχής του Χαλκού. Στο σημερινό μάθημα τα παιδιά θα μελετήσουν τους λόγους και τους τρόπους μετακίνησης που υπήρχαν κατά την Εποχή του Χαλκού.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν τους λόγους για τους οποίους μετακινούνταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού (γνώση περιεχομένου).
- αναφέρουν τα μέσα με τα οποία μετακινούνταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού (γνώση περιεχομένου).
- εντοπίζουν τεκμήρια μέσα από πηγές για να στηρίξουν τα πιο πάνω συμπεράσματα (δεξιότητες).
- εντοπίζουν στοιχεία *αλλαγής* και *συνέχειας* (γνώση περιεχομένου - επιστημολογικές έννοιες).
- διακρίνουν *πρωτογενείς* και *δευτερογενείς* πηγές (επιστημολογικές έννοιες).
- αναστοχάζονται σχετικά με την έννοια της ιστορικής σημαντικότητας και το γεγονός ότι αυτή δεν είναι σταθερή, αλλά αλλάζει ανάλογα με τα κριτήρια που χρησιμοποιούμε (επιστημολογικές έννοιες).
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από τον πηλό στο μέταλλο*, Τάξη Γ΄, Μέρος Β΄, Έκδοση ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου.
- Σχολικό βιβλίο *Ιστορία Γ΄ Δημοτικού*. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία, Εκδόσεις ΟΕΔΒ.
- Φύλλο Εργασίας και πηγές «Γιατί μετακινούνταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού» (σ. 107-108).

- Φύλλο Εργασίας «Πώς μετακινούνταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού; Ποια μέσα χρησιμοποιούσαν για τις μετακινήσεις τους;» (σ. 109-110).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 4-7).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Τα παιδιά αναφέρουν τους κυριότερους λόγους για τους οποίους μετακινούνταν οι άνθρωποι κατά τη Νεολιθική Εποχή. Αν νιώθουμε ως εκπαιδευτικοί, ότι τα παιδιά χρειάζονται κάποια επιπλέον ερεθίσματα χρησιμοποιούμε το σχετικό υλικό των Επισκοπήσεων (παρουσίαση σε μορφή PowerPoint). Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να αναφερθούν στην ανάγκη των ανθρώπων για ανεύρεση χώρου για το κτίσιμο των χωριών τους, στις συγκρούσεις, αλλά και στο εμπόριο ή την ανταλλαγή προϊόντων. Είναι επίσης πιθανόν τα παιδιά να αναφερθούν και στη μετακίνηση με τα πόδια στη ξηρά και με σχεδίες στη θάλασσα (Παλαιολιθική Εποχή).

«Ας δούμε τώρα γιατί και πώς μετακινούνταν οι άνθρωποι κατά την Εποχή του Χαλκού». Προβάλλουμε το ερώτημα «Γιατί μετακινούνταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;» και τα παιδιά συζητούν με το παιδί που κάθεται δίπλα τους και σκέφτονται τους λόγους για τους οποίους μετακινούνταν οι άνθρωποι κατά την Εποχή του Χαλκού. Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να ανακαλέσουν κάποιες πληροφορίες που θυμούνται από τις επισκοπήσεις ή από τα όσα έμαθαν μέσα από τη θεματική για την καθημερινή ζωή και να καταγράψουν ως πιθανό λόγο το εμπόριο. Στη συνέχεια το κάθε παιδί σημειώνει με λέξεις κλειδιά τις απαντήσεις που εντόπισε στην ατομική του καρτέλα.

«Πώς μετακινούνταν οι άνθρωποι την Εποχή του Χαλκού;». Τα παιδιά σκέφτονται τώρα τους τρόπους με τους οποίους μετακινούνταν οι άνθρωποι την Εποχή του Χαλκού, αφού τους συζητήσουν πρώτα με το παιδί που κάθεται δίπλα τους. Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να ανακαλέσουν κάποιες πληροφορίες που έμαθαν μέσα από τη θεματική για την καθημερινή ζωή και να αναφερθούν στη μετακίνηση με άμαξα, με καράβια κ.λπ. Στη συνέχεια τα παιδιά σημειώνουν και πάλι τις απαντήσεις τους στην ατομική τους καρτέλα.

«Ποια τεκμήρια υποστηρίζουν τις απαντήσεις σας αυτές;». Αναμένουμε ότι τα παιδιά θα δυσκολευτούν να αναφέρουν τεκμήρια που μας οδηγούν στα πιο πάνω συμπεράσματα. Αναφέρουμε στα παιδιά ότι στο σημερινό μάθημα θα μελετήσουμε πηγές και θα εντοπίσουμε τέτοια τεκμήρια που να απαντούν στα ερωτήματά μας.

Δραστηριότητα 1: Γιατί μετακινούνταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Τα παιδιά αναφέρουν τις διαθέσιμες πηγές με τη βοήθεια του Φύλλου Εργασίας: «Γιατί μετακινούνταν οι άνθρωποι την Εποχή Χαλκού;» (σ. 107).

Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά για να μελετήσουν τις διαθέσιμες πηγές (σ. 108) και να εντοπίσουν τεκμήρια σχετικά με τους λόγους για τους οποίους μετακινούνταν οι άνθρωποι την Εποχή του Χαλκού (π.χ. για τη διεξαγωγή εμπορίου· για τη διαφυγή λόγω πολεμικών συγκρούσεων· για τη μετακίνηση προς εξεύρεση νέων περιοχών για κατοίκηση). Τα παιδιά πρώτα σημειώνουν τα τεκμήρια που εντοπίζουν στον πιο πάνω ενδεικτικό πίνακα και, στη συνέχεια, συζητούν τις υποθέσεις τους με το ζευγάρι τους. Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης.

Κατά τη διάρκεια της συζήτησης στην ολομέλεια της τάξης, τα παιδιά εντοπίζουν τις *διαφορές μεταξύ των πηγών*. Αναμένουμε ότι μέσα από τη συζήτηση θα προκύψει ότι, ενώ οι πρώτες πηγές αναφέρονται σε ευρήματα από την συγκεκριμένη εποχή (πρωτογενείς), η τελευταία πηγή αποτελεί απόσπασμα από ένα βιβλίο, το οποίο περιγράφει τα συμπεράσματα των αρχαιολόγων (δευτερογενής).

Στη συνέχεια θέτουμε το ερώτημα: «Από πού ξέρουν οι αρχαιολόγοι τα όσα έγραψαν στο βιβλίο τους;» (από τα αρχαιολογικά ευρήματα). Με αυτό τον τρόπο, τα παιδιά διαπιστώνουν

τη βασική διάκριση ανάμεσα στις *πρωτογενείς* και τις *δευτερογενείς πηγές*. (Πρωτογενείς πηγές είναι εκείνες που προέρχονται από την εποχή την οποία μελετούμε· ενώ δευτερογενείς πηγές είναι εκείνες που μας δίνουν πληροφορίες για μια εποχή ή γεγονός, βασισμένες στην μελέτη πρωτογενών πηγών).

Δραστηριότητα 2: Πώς μετακινούνταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να σκεφτούν από ποιες πηγές θα μπορούσαν να εντοπίσουν τεκμήρια που απαντούν το ερώτημα «Πώς μετακινούνται οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;». Επαινούμε τις απαντήσεις των παιδιών και τα ενθαρρύνουμε να εργαστούν στο Φύλλο Εργασίας «Πώς μετακινούνται οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού; Ποια μέσα χρησιμοποιούσαν για τις μετακινήσεις τους;», ανακρίνοντας τις πηγές και εντοπίζοντας τεκμήρια σχετικά με τα μέσα μετακίνησης κατά την Εποχή του Χαλκού (σ. 109-110).

Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και εντοπίζουν τους διάφορους τρόπους και τα μέσα μετακίνησής που είχαν στη διάθεσή τους οι άνθρωποι την Εποχή του Χαλκού: με τα πόδια, με άλογα, με άμαξες, με πλοία. Στη συνέχεια, συγκρίνουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους σε ζευγάρια και τα παρουσιάζουν στην ολομέλεια. Αντί γραπτών ή προφορικών απαντήσεων, το κάθε ζευγάρι μπορεί να επιλέξει και άλλο τρόπο παρουσίασης (π.χ. να δείξει με μιμική τον τρόπο μετακίνησης, ενώ τα άλλα παιδιά να προσπαθούν να μαντέψουν).

Συνοψίζοντας, τα παιδιά προσδιορίζουν ποιες από τις πηγές της δραστηριότητας είναι πρωτογενείς και ποιες δευτερογενείς (υπενθυμίζουμε τους ορισμούς που δώσαμε στην προηγούμενη δραστηριότητα). Τα παιδιά θα διαπιστώσουν ότι όλες οι πηγές αυτής της δραστηριότητας είναι πρωτογενείς.

Δραστηριότητα 3: Ποια είναι η σημαντικότερη αλλαγή που έγινε σε σχέση με την μετακίνηση των ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού;

Τα παιδιά κάνουν υποθέσεις για τη σημαντικότερη αλλαγή που έγινε την Εποχή του Χαλκού, σε σχέση με τους λόγους και τους τρόπους μετακίνησης των ανθρώπων και τη γράφουν στην ατομική τους καρτέλα. Αναμένεται ότι τα παιδιά θα έχουν διαφορετικές απόψεις. Τα ενθαρρύνουμε να παρουσιάσουν επιχειρήματα για την επιλογή τους, εξηγώντας τα κριτήρια με τα οποία επέλεξαν τη συγκεκριμένη αλλαγή ως τη σημαντικότερη. Δεν επιδιώκουμε την εξαγωγή μιας «ορθής» απάντησης, αλλά τη χρήση επιχειρηματολογίας από τα παιδιά. Συζητούμε στην ολομέλεια το γεγονός ότι οι επιλογές των παιδιών για τη σημαντικότητα μιας αλλαγής πιθανόν βασίζονται σε διαφορετικά κριτήρια.

Δραστηριότητα 4: Τι έμεινε το ίδιο, όσον αφορά στη μετακίνηση των ανθρώπων (από τη Νεολιθική Εποχή στην Εποχή του Χαλκού);

Τα παιδιά ανακαλούν στη μνήμη τους το φαινόμενο της μετακίνησης των ανθρώπων τη Νεολιθική Εποχή και αναγράφουν στην ατομική τους καρτέλα *τι έμεινε το ίδιο*, όσον αφορά τους λόγους και τους τρόπους της μετακίνησης των ανθρώπων την Εποχή του Χαλκού.

Αποστολή για το σπίτι

Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να συνεισφέρουν στη διαδικασία της μάθησης, εντοπίζοντας *τεκμήρια από άλλες πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές* που φανερώνουν διάφορους λόγους και τρόπους μετακίνησης των ανθρώπων την Εποχή του Χαλκού. Οι μαθητές και οι μαθήτριές μας μπορούν να αναζητήσουν τέτοιες πηγές στα σχολικά τους βιβλία, σε εγκυκλοπαίδειες και βιβλία ιστορίας, στο διαδίκτυο κ.λπ.. Ενημερώνουμε τα παιδιά ότι στο

επόμενο μάθημα θα αφιερώσουμε χρόνο για να παρουσιάσουμε και να συζητήσουμε τα ευρήματά τους.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Πριν αποχαιρετήσουμε τους μαθητές και τις μαθήτρίες μας, ελέγχουμε την κατανόησή τους καλώντας το κάθε παιδί να σημειώσει στην ατομική του καρτέλα:

- δύο λόγους μετακίνησης κατά την Εποχή του Χαλκού·
- δύο μέσα μετακίνησης κατά την Εποχή του Χαλκού.

Επίσης, το κάθε παιδί προσθέτει στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* όσες πληροφορίες θεωρεί σημαντικές ή ενδιαφέρουσες που δεν αναφέρονται ήδη στις κάρτες τους, σχετικά με τους λόγους (γιατί) και τα μέσα (πώς) μετακίνησης κατά την Εποχή του Χαλκού (σ. 4-7)

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Διδακτική πρόταση 5: Πού και πώς έκτιζαν τις πόλεις τους οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Ερωτήματα-κλειδιά:

- Πού και πώς έκτιζαν τις πόλεις τους οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Στο προηγούμενο μάθημα τα παιδιά μελέτησαν τους λόγους και τους τρόπους μετακίνησης των ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού. Στο σημερινό μάθημα τα παιδιά θα μελετήσουν τα κριτήρια επιλογής του χώρου στον οποίο κτίζονταν οι πόλεις κατά την Εποχή του Χαλκού, καθώς και τα χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής των πόλεων, όπως αυτά προκύπτουν από τη μελέτη της πόλης της Έγκωμης στην Κύπρο.

Μαθησιακοί στόχοι:

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν το περιεχόμενο των όρων: πόλη, «κυκλώπεια τείχη», ποταμός, εμπόριο, εργαστήρια χαλκού, αεροφωτογραφία, ερείπια (έννοιες περιεχομένου).
- αναφέρουν στοιχεία σχετικά με τον τρόπο και τα υλικά κατασκευής των σπιτιών της Έγκωμης, κατά την Εποχή του Χαλκού (γνώση περιεχομένου).
- αναφέρουν τα κριτήρια επιλογής του χώρου για την κατασκευή της πόλης της Έγκωμης κατά την Εποχή του Χαλκού (γνώση περιεχομένου).
- διακρίνουν ανάμεσα σε *πρωτογενείς* και *δευτερογενείς* πηγές (επιστημολογικές έννοιες).
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).
- εντοπίζουν ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα σε πόλεις που κτίστηκαν κατά την Εποχή του Χαλκού σε διάφορες περιοχές του κόσμου (γνώση περιεχομένου - επιστημολογικές έννοιες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από τον πηλό στο μέταλλο*, Τάξη Γ', Μέρος Β', Έκδοση ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου.
- Φύλλο Εργασίας «Τι μας λένε οι πηγές για τον τρόπο με τον οποίο ήταν κτισμένη η πόλη της Έγκωμης;» (σ. 111-112).
- Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 8-9).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

«Πού και πώς έκτιζαν τις πόλεις τους οι άνθρωποι κατά την Εποχή του Χαλκού;». Τα παιδιά γράφουν πάνω στις ατομικές τους καρτέλες πηγές, από τις οποίες θεωρούν ότι μπορούμε να βρούμε τεκμήρια για να απαντήσουμε στο ερώτημα-κλειδί του μαθήματος.

Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να αναφερθούν σε αρχαιολογικά ευρήματα (π.χ. ερείπια πόλεων, αντικείμενα που βρέθηκαν από τους αρχαιολόγους), αλλά και σε βιβλία ιστορίας (π.χ. τα σχολικά τους βιβλία). Τέτοιου είδους εισηγήσεις μας δίνουν την ευκαιρία να επαναφέρουμε το θέμα των πηγών που μας δίνουν πληροφορίες για το παρελθόν και να ξανακάνουμε τη διάκριση πρωτογενών και δευτερογενών πηγών.

Δραστηριότητα 1: Πού έκτισαν την πόλη της Έγκωμης και γιατί;

Για να απαντήσουν το ερώτημα του μαθήματος, τα παιδιά αρχικά μελετούν φωτογραφίες από τα ερείπια της Έγκωμης, μιας πόλης της Κύπρου την Εποχή του Χαλκού, στην οποία κάναμε αναφορά και στο προηγούμενο μάθημα.

Τα παιδιά πρώτα εντοπίζουν την Έγκωμη στο χάρτη. Εδώ, μπορούμε να αξιοποιήσουμε τις αεροφωτογραφίες που υπάρχουν στην παρουσίαση PowerPoint. Στη συνέχεια σαν αρχαιολόγοι, τα παιδιά μελετούν τις πηγές και προσπαθούν να απαντήσουν το ερώτημα: «Πού ήταν κτισμένη η Έγκωμη;». Τα παιδιά μπορούν να σημειώσουν τις σκέψεις τους στο τετράδιό τους (ακολουθεί ενδεικτικός πίνακας).

Πού ήταν κτισμένη η Έγκωμη;	Γιατί κτίστηκε εκεί;
	→
	→
	→

Από τους χάρτες και τις αεροφωτογραφίες τα παιδιά διαπιστώνουν ότι η Έγκωμη βρίσκεται πολύ μακριά από το Τρόδος και τα μεταλλεία χαλκού,⁸³ αλλά πολύ κοντά στη θάλασσα, σε ποταμό και πεδιάδα. Στη συνέχεια, τα παιδιά συμπληρώνουν στη δεύτερη στήλη (βλ. ενδεικτικό πίνακα, πιο πάνω) τις υποθέσεις τους σχετικά με το γιατί οι άνθρωποι επέλεξαν να κτίσουν την πόλη τους στον συγκεκριμένο χώρο (καλούμε τα παιδιά να επαναφέρουν στη μνήμη τους πληροφορίες που άντλησαν από το προηγούμενο μάθημα), π.χ. Η πόλη της Έγκωμης κτίστηκε κοντά στη θάλασσα για να έχει λιμάνι και να εξάγει χαλκό και άλλα προϊόντα στις γειτονικές χώρες.

Τα παιδιά εργάζονται ατομικά για να καταγράψουν τις υποθέσεις τους και στη συνέχεια τις συζητούν σε ζευγάρια. Αφού βεβαιωθούμε ότι έχουμε ενθαρρύνει και ενισχύσει τη συζήτηση στα ζευγάρια που χρειάζονται περισσότερη βοήθεια, συζητούμε τις υποθέσεις στην ολομέλεια όπου τα παιδιά επιχειρηματολογούν για τις επιλογές τους.

Δραστηριότητα 2: Πώς έκτισαν την πόλη της Έγκωμης;

Τα παιδιά εργάζονται στο Φύλλο Εργασίας «Τι μας λένε οι πηγές για τον τρόπο με τον οποίο ήταν κτισμένη η πόλη της Έγκωμης;» (σ. 111-112), στο οποίο εντοπίζουν τεκμήρια σχετικά με την αρχιτεκτονική της πόλης. Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και στη συνέχεια συζητούν τις υποθέσεις τους σε ζευγάρια. Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης.

⁸³ Οι κάτοικοι της Έγκωμης έπαιρναν τον χαλκό από τα μεταλλεία του Τρόδους.

Δραστηριότητα 3: Τι μαθαίνουμε από τις πηγές για την πόλη της Έγκωμης;

Με βάση τα όσα έμαθαν από τις διερευνήσεις τους για την Εποχή του Χαλκού γενικότερα και για την Έγκωμη ειδικότερα, το κάθε παιδί σημειώνει στην ατομική του καρτέλα τις υποθέσεις του αναφορικά με τα ερωτήματα που ακολουθούν, αξιοποιώντας το λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας. Ενθαρρύνουμε επίσης τα παιδιά να ρίξουν μια γρήγορη ματιά στο σχολικό τους βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από τον πηλό στο μέταλλο*, σ. 72-74.

1. Γιατί είχαν κτίσει τόσο μεγάλα τείχη γύρω από την Έγκωμη;
2. Τι φανερώνουν για την πόλη της Έγκωμης όλα όσα μάθαμε μέχρι τώρα (για τα τείχη, τα σπίτια με τις ανέσεις, τους δρόμους και τις πλατείες, τους ναούς, τα εργαστήρια κατεργασίας χαλκού, το κανάλι);

Αφού πρώτα εργαστούν ατομικά, τα παιδιά παρουσιάζουν τις καρτέλες με τις σημειώσεις τους στο παιδί που κάθεται δίπλα τους και τις συζητούν. Στηρίζουμε τη συζήτηση σε κάθε ζευγάρι, εντοπίζοντας τα βασικότερα επιχειρήματα των παιδιών. Στη συνέχεια, συζητούμε στην ολομέλεια τα συμπεράσματα των ζευγαριών. Δίνουμε ιδιαίτερη έμφαση στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά παρουσιάζουν τα επιχειρήματά τους. Αναμένουμε ότι τα παιδιά θα εντοπίσουν ανάμεσα σε άλλα, ότι τα τεκμήρια φανερώνουν πως πρόκειται για μια πλούσια πόλη, λόγω της ύπαρξης χαλκού και της διεξαγωγής εμπορίου, με τείχη να προστατεύουν τον πλούτο της και με κατοίκους που νοιάζονταν για την πόλη τους και σκέφτονταν διάφορους τρόπους για την ευημερία της.

Δραστηριότητα 4: Πρωτογενείς ή δευτερογενείς πηγές;

Τα παιδιά ξαναρίχνουν μια γρήγορη ματιά στις πηγές για την Έγκωμη και το κάθε παιδί σημειώνει στην ατομική του καρτέλα:

1. τους αριθμούς των πηγών που είναι πρωτογενείς·
2. τους αριθμούς των πηγών που είναι δευτερογενείς.

Τα παιδιά συγκρίνουν τις απαντήσεις τους με παιδί που κάθεται δίπλα τους τους, ενώ εμείς επισκεπτόμαστε τα ζευγάρια, στηρίζουμε το διάλογο των παιδιών και συζητούμε τις διαφορετικές απαντήσεις που πιθανόν να προκύπτουν.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί σημειώνει στην ατομική του καρτέλα:

- τρία χαρακτηριστικά της πόλης της Έγκωμης·
- δύο κριτήρια σύμφωνα με τα οποία οι κάτοικοι της Έγκωμης επέλεξαν πού να κτίσουν την πόλη τους (π.χ. να είναι κοντά σε ...)·
- δύο υλικά που χρησιμοποίησαν οι κάτοικοι της Έγκωμης για να κτίσουν τις πόλεις και τα σπίτια τους.

Το κάθε παιδί προσθέτει στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* όσες πληροφορίες θεωρεί σημαντικές ή ενδιαφέρουσες και δεν αναφέρονται ήδη στις Κάρτες Εργασίας του (σ. 4-9)

Αποστολή – Δημιουργική σκέψη και έρευνα για το σπίτι

Τα παιδιά φέρνουν στην τάξη, για να παρουσιάσουν στους συμμαθητές και τις συμμαθήτριά τους: πηγές σχετικά με άλλες πόλεις της εποχής του χαλκού (π.χ. φωτογραφίες, περιγραφές αρχαιολόγων για τις πόλεις, αεροφωτογραφίες των αρχαιολογικών χώρων, αναπαραστάσεις). Δίνουμε συγκεκριμένα ονόματα πόλεων στα παιδιά, ώστε να επιλέξουν την πόλη που θα ερευνήσουν, όπως: Μυκήνες, Κνωσός, Ουρ, Χαζόρ, Χαττούσα.

Σημείωση: Το επόμενο μάθημα είναι αφιερωμένο στην παρουσίαση και μελέτη των διαφόρων πηγών που τα παιδιά θα προσκομίσουν στην τάξη.

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Διδακτική πρόταση 6: Πού και πώς έκτιζαν τις πόλεις τους οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Ερωτήματα-κλειδιά:

- Πού και πώς έκτιζαν τις πόλεις τους οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Στο προηγούμενο μάθημα τα παιδιά μελέτησαν τους λόγους και τους τρόπους μετακίνησης των ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού. Στο σημερινό μάθημα τα παιδιά θα μελετήσουν τα κριτήρια επιλογής του χώρου στον οποίο οι άνθρωποι έκτιζαν τις πόλεις τους κατά την Εποχή του Χαλκού, καθώς και τα χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής αυτών των πόλεων, μέσα από τη μελέτη συγκεκριμένων πόλεων όπως: οι Μυκήνες, η Κνωσός, η Ουρ, η Χαζόρ, η Χαττούσα (βλ. σχολικό χάρτη «Μινωικός και Μυκηναϊκός πολιτισμός»).

Μαθησιακοί στόχοι:

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν το περιεχόμενο των όρων: *πόλη, τείχη, δρόμοι, κτήρια, αεροφωτογραφία, ερείπια* (έννοιες περιεχομένου).
- αναφέρουν στοιχεία για τον τρόπο και τα υλικά κατασκευής των σπιτιών και των πόλεων (γνώση περιεχομένου).
- αναφέρουν διάφορα κριτήρια επιλογής του χώρου κατασκευής των πόλεων κατά την Εποχή του Χαλκού (γνώση περιεχομένου).
- διακρίνουν ανάμεσα σε *πρωτογενείς* και *δευτερογενείς* πηγές (επιστημολογικές έννοιες).
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).
- εντοπίζουν ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα σε πόλεις από διάφορες περιοχές του κόσμου, που κτίστηκαν κατά την Εποχή του Χαλκού (γνώση περιεχομένου - επιστημολογικές έννοιες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από τον πηλό στο μέταλλο*, Τάξη Γ', Μέρος Β', Έκδοση ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου.
- Σχολικό βιβλίο *Ιστορία Γ' Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία*, Εκδόσεις ΟΕΔΒ.
- Φύλλο Εργασίας «Πού και πώς έκτιζαν τις πόλεις τους οι άνθρωποι κατά την Εποχή του Χαλκού; Μελετώντας πόλεις σε άλλες περιοχές της γης» (σ. 113-119).
- Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 8-9).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού – Επαναφορά κύριων σημείων προηγούμενου μαθήματος

«Πού και πώς έκτιζαν τις πόλεις τους οι άνθρωποι κατά την Εποχή του Χαλκού;». Τα παιδιά σημειώνουν στην ατομική τους καρτέλα (πολύ σύντομα) τεκμήρια που δείχνουν πώς και πού ήταν κτισμένη η πόλη της Έγκωμης την Εποχή του Χαλκού. Αναφέρουν επίσης τους λόγους που έκαναν τους κατοίκους της να επιλέξουν αυτή την περιοχή για να κτίσουν την πόλη τους.

Δραστηριότητα 1: Ποιες πηγές μπορούν να μας δώσουν τεκμήρια για άλλες πόλεις της Εποχής του Χαλκού;

Σημείωση: Για τη συγκεκριμένη δραστηριότητα τα παιδιά θα πρέπει να έχουν φέρει αρκετές πηγές (φωτογραφίες, περιγραφές αρχαιολόγων, αεροφωτογραφίες των αρχαιολογικών χώρων, αναπαραστάσεις) που να παρουσιάζουν κι άλλες πόλεις της Εποχής του Χαλκού, όπως: οι Μυκήνες, η Κνωσός, η Ουρ, η Χαζόρ, η Χαττούσα (βλ. προηγούμενο μάθημα).

Ανάλογα με τον αριθμό και το είδος των πηγών που θεωρούμε ότι μπορούν να χειριστούν τα παιδιά, επιδιώκουμε να έχουμε ποικιλία πηγών ως προς το είδος, αλλά και ως προς το κατά πόσον απαντούν στο ερώτημα του μαθήματος: «Πού και πώς έκτιζαν τις πόλεις τους οι άνθρωποι κατά την Εποχή του Χαλκού;». Καλό είναι να αξιοποιήσουμε λιγότερο τις γραπτές και περισσότερο τις παραστατικές πηγές (π.χ. φωτογραφίες, αεροφωτογραφίες των αρχαιολογικών χώρων ή αναπαραστάσεις των πόλεων), οι οποίες ανταποκρίνονται καλύτερα στις δυνατότητες των παιδιών της ηλικίας αυτής.

Για να απαντήσουν το ερώτημα του σημερινού μαθήματος, τα παιδιά αξιοποιούν επίσης τα σχολικά τους βιβλία:

- *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από τον πηλό στο μέταλλο*, (επιλογή σελίδων με αναφορές στις συγκεκριμένες πόλεις)
- *Ιστορία Γ΄ Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία.*

Τα παιδιά χωρίζονται σε ομάδες (των 4 παιδιών) για να παρατηρήσουν τις πηγές που έχουμε προεπιλέξει και να τις χωρίσουν σε: (α) πηγές που μπορούν να μας δώσουν τεκμήρια για «Πού και πώς έκτιζαν τις πόλεις τους οι άνθρωποι κατά την Εποχή του Χαλκού;» και (β) πηγές που δεν μπορούν να μας δώσουν πληροφορίες για το ερώτημά μας. Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και στη συνέχεια συγκρίνουν τις επιλογές τους με τα υπόλοιπα παιδιά της ομάδας τους. Στη συνέχεια, συζητούμε τις επιλογές των παιδιών στην ολομέλεια της τάξης. Ακόμα και σε περιπτώσεις που οι επιλογές των παιδιών διαφέρουν μεταξύ τους, δεν επεμβαίνουμε με διορθώσεις, αφού αναμένουμε ότι όσες πηγές δεν μπορούν να μας δώσουν τεκμήρια θα «απορριφθούν» στην επόμενη δραστηριότητα από τα ίδια τα παιδιά (δηλαδή δεν θα αξιοποιηθούν για να απαντήσουν το συγκεκριμένο ερώτημα).

Δραστηριότητα 2: Τι μας λένε οι πηγές για τις πόλεις την Εποχής του Χαλκού σε άλλα μέρη του κόσμου;

Συζητούμε με τα παιδιά το γεγονός ότι οι απαντήσεις στα ερωτήματα «Πού και πώς έκτισαν τις πόλεις τους οι άνθρωποι αυτή την περίοδο» θα διαφέρουν, σύμφωνα πάντα με τον τρόπο που οι άνθρωποι της κάθε περιοχής σκέφτονταν και σύμφωνα με τα όσα είχαν στη διάθεσή τους γύρω τους. Θα παρατηρήσουν ότι ορισμένες πόλεις είναι κτισμένες με τρόπο παρόμοιο με αυτό της Έγκωμης (δηλαδή με κύρια υλικά κατασκευής τους ογκόλιθους και τα πλιθάρια, κοντά σε ποτάμια και τη θάλασσα) ενώ άλλες είναι κτισμένες με εντελώς διαφορετικό τρόπο (δηλαδή με τα ίδια περίπου υλικά αλλά πάνω σε λόφους και σε πολύ μεγαλύτερη έκταση).

Τα παιδιά εργάζονται στο Φύλλο Εργασίας «Πού και πώς έκτιζαν τις πόλεις τους οι άνθρωποι κατά την Εποχή του Χαλκού; Μελετώντας πόλεις σε άλλες περιοχές της γης» (σ. 113-119) και αντλούν τεκμήρια τόσο από τις πηγές του συγκεκριμένου φύλλου, όσο και από άλλες που επέλεξαν τα ίδια (βλ. την πιο πάνω δραστηριότητα). Σε ζευγάρια μελετούν τις πηγές (αναπαραστάσεις, φωτογραφίες ευρημάτων και γραπτά κείμενα - λεζάντες),

χρησιμοποιώντας το λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας. Συγκεκριμένα, τα παιδιά προσπαθούν να εντοπίσουν στις πηγές πληροφορίες σχετικά με τις ομοιότητες και τις διαφορές αυτών των πόλεων με την Έγκωμη, όσον αφορά στα εξής:

1. Πού κτίστηκαν οι πόλεις;
2. Ποια υλικά φαίνεται να χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή τους;
3. Υπήρχαν άραγε τείχη γύρω από τις πόλεις;
4. Υπάρχουν τεκμήρια ότι αυτές οι πόλεις ήταν δυνατές και πλούσιες;

Τα ζευγάρια σημειώνουν τις παρατηρήσεις τους στο Φύλλο Εργασίας (σημειώσεις) και συζητούν τον τρόπο με τον οποίο θα τις παρουσιάσουν στην ολομέλεια της τάξης. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να εντοπίσουν και από τα σχολικά τους βιβλία πληροφορίες για τις πόλεις που έκτισαν οι Μινωίτες, οι Μυκηναίοι και οι Αιγύπτιοι.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί γράφει στην ατομική του καρτέλα:

- δύο χαρακτηριστικά των πόλεων της Εποχής του Χαλκού που μελέτησαν σήμερα·
- δύο κριτήρια, σύμφωνα με τα οποία οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού επέλεγαν να κτίσουν τις συγκεκριμένες πόλεις (π.χ. να είναι κοντά σε ...)
- δύο υλικά που χρησιμοποιούσαν για να κτίσουν τις πόλεις και τα σπίτια τους.

Επίσης, το κάθε παιδί προσθέτει πληροφορίες/σχέδια/εικόνες/φωτογραφίες που θεωρεί σημαντικές ή ενδιαφέρουσες και δεν αναφέρονται ήδη στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 8-9).

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Τι σκεφτόμαστε;

Διδακτική πρόταση 7:⁸⁴

Εποχή του Χαλκού: Μυθολογία και Ιστορία

Ερώτημα-κλειδί

- Σε τι διαφέρει η Μυθολογία από την Ιστορία;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Τα παιδιά σε αυτό το μάθημα, επικεντρώνονται σε διάφορους μύθους και τους συνδέουν με την Εποχή του Χαλκού, εντοπίζοντας διαφορές ανάμεσα στους μύθους και τις ιστορικές αναφορές.

Μαθησιακοί στόχοι

Τα παιδιά να:

- εντοπίζουν μυθολογικά στοιχεία και κατά πόσον αυτά ανταποκρίνονται στην ιστορική πραγματικότητα (δεξιότητες).
- αναφέρουν βασικές διαφορές ανάμεσα στους μύθους και τις ιστορικές αναφορές (επιστημολογική γνώση).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Αποσπάσματα από ελληνικούς μύθους.
- Σχολικό βιβλίο Ιστορία Γ΄ Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία, Εκδόσεις ΟΕΔΒ.
- Φύλλο Εργασίας «Το παλάτι της Κνωσού» (σ. 120-121).
- Φύλλα Εργασίας «Μελετώ μύθους από την Ελλάδα» (σ. 122-126).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

⁸⁴ Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να μελετήσουν περισσότερο το θέμα του ιστορικού πυρήνα των μύθων σε άρθρα, όπως για παράδειγμα: Doumas Chr. (1991) What did the Argonauts seek in Colchis? *Hermathena* 150, σ. 31-41· Doumas Chr., Rosa V. La (επιμ.) (1997). *Η Πολιόχνη και η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στο Βόρειο Αιγαίο, Διεθνές Συνέδριο, Αθήνα 22-25 Απριλίου 1996*, Αθήνα: Scuola Archeologica Italiana di Atene/ Πανεπιστήμιο Αθηνών· Κόνσολα Ντ. (2004). Η πρώιμη αστικοποίηση στην ηπειρωτική Ελλάδα». Στο Α. Λαγόπουλος (επιμ.). *Η Ιστορία της Ελληνικής Πόλης*, Αθήνα: Ερμής - Αρχαιολογία και Τέχνες, σ. 75-82· Ντούμας Χρ. (2004). Ο πρώιμος εξαστισμός στα νησιά του Αιγαίου. Στο Α. Λαγόπουλος (επιμ.). *Η Ιστορία της Ελληνικής Πόλης*, Αθήνα: Ερμής - Αρχαιολογία και Τέχνες, σ. 83-101· Treuil R., P. Darceque, J.-Cl. Poursat, G. Touchais, (1996) *Οι Πολιτισμοί του Αιγαίου κατά τη Νεολιθική και την Εποχή του Χαλκού*, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου-Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, σ. 174-209. Επίσης, βλ. Greek Mythology Resource Page: <http://osr.org/en-us/articles/greek-mythology-resource-page/> [4 Ιουλίου 2012].

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Δίνεται στα παιδιά το πιο κάτω κείμενο, το οποίο αναφέρεται στη μυθολογία που σχετίζεται με τα «κυκλώπεια» τείχη των Μυκηνών στην Ελλάδα.

Ο ιδρυτής των Μυκηνών ήταν ο Περσέας που ήταν γιος του Δία (του πατέρα των θεών και των ανθρώπων) και της Δανάης (της βασίλισσας του Άργους). Όταν ίδρυσε την πόλη των Μυκηνών, ο Περσέας χρησιμοποίησε τους Κύκλωπες (γίγαντες με ένα μάτι στο κέντρο του μετώπου τους) για να την προστατέψει από τους εχθρούς. Οι Κύκλωπες έκτισαν τα τείχη της πόλης των Μυκηνών, χρησιμοποιώντας τεράστιους βράχους, τους οποίους μετακινούσαν και τοποθετούσαν με τα χέρια τους. Για αυτό και σήμερα τα τείχη αυτά ονομάζονται «κυκλώπεια τείχη».

Ο Περσέας μάλιστα ήταν αυτός που σκότωσε τη γοργόνα Μέδουσα, η οποία από τη μέση και κάτω είχε σώμα ψαριού και από τη μέση και πάνω είχε σώμα γυναίκας. Στο κεφάλι της, αντί για μαλλιά είχε φίδια. Όποιος την κοιτούσε στα μάτια μετατρέποταν σε πέτρα. Ο Περσέας κατάφερε να σκοτώσει τη Μέδουσα με τη βοήθεια των δύρων που του έδωσαν οι θεοί, Ερμής και Αθηνά: ενός ζευγαριού φτερωτά σανδάλια και μιας ασπίδας. Ο Περσέας κατάφερε να αποκεφαλίσει τη Μέδουσα, κοιτώντας την αντανάκλασή της μέσα από την ασπίδα της Θεάς Αθηνάς.

Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να πουν κατά πόσο η πιο πάνω ιστορία είναι αληθινή και να τεκμηριώσουν την άποψή τους. Αναμένουμε ότι τα παιδιά θα αποφανθούν ότι η ιστορία δεν είναι αληθινή, κάνοντας αναφορά στα μη πραγματικά στοιχεία της (π.χ. τους Κύκλωπες, τα φτερωτά σανδάλια, το ότι ο Περσέας ήταν γιος θεού κ.ά.)

Αναφέρουμε στα παιδιά ότι οι άνθρωποι πάντα έφτιαχναν φανταστικές ιστορίες για το παρελθόν. Όλες αυτές οι ιστορίες σήμερα ονομάζονται μύθοι και όλοι μαζί οι μύθοι, Μυθολογία. Η Μυθολογία διαφέρει από την επιστήμη της Ιστορίας. Τίθεται το ερώτημα: «Σε τι διαφέρει ο μύθος από την Ιστορία;»⁸⁵

Δραστηριότητα 1: Τα κυκλώπεια τείχη στο μύθο και την Ιστορία

Τα παιδιά ξαναδιαβάζουν το πιο πάνω κείμενο και σημειώνουν (υπογραμμίζοντας ή χρησιμοποιώντας highlighter) με μπλε χρώμα όλα τα στοιχεία που θεωρούν μυθικά (όσα δεν βασίζονται στην πραγματικότητα) και με πράσινο χρώμα όσα θεωρούν ιστορικά (όσα βασίζονται σε τεκμήρια).

Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και στη συνέχεια συζητούν τις επιλογές τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους. Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να επιχειρηματολογούν για τις επιλογές τους. Στη συνέχεια δίνουμε στα παιδιά το πιο κάτω κείμενο, το οποίο αποτελεί περιγραφή των τειχών και τους ζητούμε να επαναλάβουν την διαδικασία που έκαναν για το προηγούμενο κείμενο.

⁸⁵ Βλ. για παράδειγμα Burkert, W. (1983). *Homo necans: The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*. (μτφρ.) Peter Bing. Berkeley: University of California Press · Burkert, W. (1979). *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*. Berkeley: University of California Press · Burkert, W. (1992). *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*. (μτφρ.) Margaret E. Pinder, Cambridge, Mass.: Harvard University Press ·

Τα Κυκλώπεια τείχη ήταν φτιαγμένα από τεράστιες πέτρες, που σε μερικές περιπτώσεις είχαν το μέγεθος ενός μικρού αυτοκινήτου. Κυκλώπεια τείχη έχουν βρεθεί σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας την Εποχή του Χαλκού, όπως στις Μυκήνες, στην Τίρυνθα και στο Άργος· αλλά και στην Κύπρο, όπως στην Έγκωμη και στο Παλαίκαστρο στην Πάφο. Οι Μυκηναίοι είχαν αναπτύξει τεχνικές που τους επέτρεπαν να μετακινούν τεράστιες πέτρες και να τις τοποθετούν την μια πάνω στην άλλη με μεγάλη ακρίβεια. Αυτό το ξέρουμε, μελετώντας τα τείχη αυτά, τα οποία ανακάλυψαν οι αρχαιολόγοι μετά από ανασκαφές. Δεν ξέρουμε όμως με ποιον ακριβώς τρόπο μετακινούσαν και τοποθετούσαν αυτές τις πολύ μεγάλες πέτρες.

Τονίζουμε ότι το δεύτερο κείμενο αναφέρεται στις υποθέσεις των επιστημόνων (αρχαιολόγων – ιστορικών). Στη συνέχεια, τα παιδιά συγκρίνουν αυτά που σημείωσαν στο κάθε κείμενο και ανακοινώνουν τις παρατηρήσεις τους. Αναμένεται ότι στην περίπτωση του δεύτερου κειμένου θα εντοπίσουν όλα τα στοιχεία που φαίνεται να είναι ιστορικά ακριβή, με βάση τα ευρήματα.

Ακολούθως, τα παιδιά γράφουν και παρουσιάζουν στην ατομική τους καρτέλα μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στη Μυθολογία και την Ιστορία. Το σημαντικότερο συμπέρασμα που αναμένουμε να εξαχθεί είναι ότι στους μύθους έχουμε στοιχεία που δε βασίζονται στην πραγματικότητα, ενώ στην Ιστορία έχουμε μόνο στοιχεία που μπορεί να είναι αληθινά.

Δραστηριότητα 2: Το παλάτι της Κνωσού στο μύθο και την Ιστορία

Αφού συζητήσουμε στην ολομέλεια τις φωτογραφίες⁸⁶ του πιο πάνω ψηφιδωτού, το οποίο παρουσιάζει το Θησέα και το Μινώταυρο μέσα στο λαβύρινθο, μοιράζουμε το Φύλλο Εργασίας «Το παλάτι της Κνωσού» (σ. 120-121). Τα παιδιά μελετούν δύο σχετικά κείμενα (μύθος και ιστορική περιγραφή βασισμένη σε τεκμήρια) και εντοπίζουν ομοιότητες και διαφορές. Υπενθυμίζουμε στα παιδιά ότι φωτογραφίες και αναπαραστάσεις του παλατιού της Κνωσού είχαμε μελετήσει και στο προηγούμενο μάθημα. Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και στη συνέχεια συγκρίνουν τις απαντήσεις τους με τα παιδιά που κάθονται δίπλα τους.

Αρχικά τα παιδιά εντοπίζουν την πηγή των πληροφοριών σε κάθε περίπτωση. Στην περίπτωση των μύθων, η πηγή πληροφοριών είναι η παράδοση. Στην περίπτωση της Ιστορίας, η πηγή είναι τα ευρήματα των αρχαιολόγων και τα αρχαία κείμενα.

⁸⁶ Πηγή φωτογραφιών: Φωτογραφικό Αρχείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων.

Στη συνέχεια, τα παιδιά εντοπίζουν ομοιότητες και διαφορές στο περιεχόμενο των δύο κειμένων και γράφουν στην ατομική τους καρτέλα ποιο από τα δύο κείμενα θεωρούν ότι περιέχει τεκμηριωμένες πληροφορίες. Καλούμε τα παιδιά να σημειώσουν ποιο κείμενο θεωρούν ότι αποτελεί μύθο και ποιο κείμενο θεωρούν ότι αποτελεί ιστορική αναφορά. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να επιχειρηματολογήσουν για την άποψή τους σε κάθε περίπτωση.

Τέλος αναφέρουμε ότι ο μύθος που διάβασαν υπήρχε από τα πολύ παλιά χρόνια, ενώ η ιστορική αναφορά δημιουργήθηκε πολύ αργότερα και θέτουμε το ερώτημα: «Φάνηκε χρήσιμος ο μύθος για τους αρχαιολόγους και, αν ναι, σε κάποιο βαθμό;» (π.χ. ο μύθος έδωσε ενδείξεις στους αρχαιολόγους για το πού μπορεί να υπήρχε ένα εντυπωσιακό κτήριο, όπως αυτό που περιγράφεται στο μύθο).

Δραστηριότητα 3: Εντοπίζοντας πιθανά ιστορικά στοιχεία μέσα σε μύθους.

Ανάλογα με το διαθέσιμο χρόνο, τα παιδιά μελετούν έναν από τους μύθους που προσφέρονται στα Φύλλα Εργασίας τους (σ. 122-126, μπορούν να επιλέξουν μόνο τους), προσπαθώντας να εντοπίσουν ποια στοιχεία είναι μυθικά και ποια πραγματικά. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να σκεφτούν και να εργαστούν όπως και στη Δραστηριότητα 1.

Στη συνέχεια τα παιδιά διαπιστώνουν ότι τα στοιχεία που θεωρούν ιστορικά τεκμηριωμένα συνδέονται με τα όσα έμαθαν για την Εποχή του Χαλκού (π.χ. ταξίδια με πλοία, πολεμικές συγκρούσεις).

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Παρουσιάζουμε στα παιδιά τις πιο κάτω προτάσεις (είτε σε φυλλάδιο, είτε σε μορφή PowerPoint) και τα παιδιά γράφουν στον ατομική καρτέλα τους ΝΑΙ (αν θεωρούν ότι ισχύει) και ΟΧΙ (αν θεωρούν ότι δεν ισχύει) για την κάθε πρόταση:

1. Οι μύθοι βασίζονται στις ανακαλύψεις των ιστορικών και των αρχαιολόγων.
2. Οι μύθοι βασίζονται σε ιστορίες που διηγούνται οι άνθρωποι και μεταδίδονται από γενιά σε γενιά.
3. Η Ιστορία βασίζεται στις ανακαλύψεις των ιστορικών και των αρχαιολόγων.
4. Η Ιστορία βασίζεται σε ιστορίες που διηγούνται οι άνθρωποι.
5. Στους μύθους πολλές φορές υπάρχουν στοιχεία που δεν είναι λογικά, όπως για παράδειγμα πλάσματα που δεν υπάρχουν.
6. Στους μύθους όλα τα στοιχεία είναι λογικά.
7. Στην Ιστορία πολλές φορές υπάρχουν στοιχεία που δεν είναι λογικά, όπως για παράδειγμα πλάσματα που δεν υπάρχουν.
8. Στην Ιστορία όλα τα στοιχεία είναι λογικά.

Αποστολή 1 – Δημιουργική σκέψη και έρευνα για το σπίτι

Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να χρησιμοποιήσουν τον Πίνακα Περιεχομένων του σχολικού τους βιβλίου *Ιστορία Γ' Δημοτικού. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία*, για να εντοπίσουν τους μύθους που αναφέρθηκαν στην τάξη, να σημειώσουν τις σελίδες τους με αυτοσχέδιους σελιδοδείκτες και να εξετάσουν με ποιους τρόπους διάφοροι καλλιτέχνες επέλεξαν να παρουσιάσουν τους μύθους αυτούς (αναπαραστάσεις σε αγγεία, ανάγλυφα και νομίσματα, αγάλματα και άλλα γλυπτά).

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Διδακτική πρόταση 8: Τι σκέφτονταν άραγε οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Ερώτημα-κλειδί

- Τι μας λένε οι πηγές για το τι σκέφτονταν και τι πίστευαν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Τα παιδιά μεταφέρουν τις γνώσεις που απέκτησαν από τα προηγούμενα μαθήματα για την Εποχή του Χαλκού για να απαντήσουν στο ερώτημα: «Τι σκέφτονταν άραγε οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;». Με αφορμή τα όσα έχουν ερευνήσει στα προηγούμενα μαθήματα, με βάση τις ερωτήσεις που τα ίδια τα παιδιά έχουν θέσει (ιδιαίτερα μέσα από τη διαδικασία του αναστοχασμού), τα παιδιά επεκτείνουν τον προβληματισμό γύρω από το τι σκέφτονταν οι άνθρωποι στην Εποχή του Χαλκού. Είναι πολύ πιθανόν τα παιδιά να έχουν ήδη προσέξει μέσα από τις μέχρι τώρα δραστηριότητες, ότι τα υλικά αντικείμενα δεν έχουν πάντα εγγενή αξία αλλά μπορούν να «διηγηθούν» διαφορετικές ιστορίες ανάλογα με τα ερωτήματά που τους θέτουμε, τον τρόπο που τα χρησιμοποιούμε και το πλαίσιο που – συνειδητά ή ασυνείδητα – κατασκευάζουμε γι' αυτά.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- κάνουν υποθέσεις, με βάση διάφορες έντυπες και ηλεκτρονικές πηγές, για τις κυριότερες σκέψεις/ανησυχίες που πιθανόν να είχαν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού (γνώση περιεχομένου- δεξιότητες).
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).
- αναστοχάζονται για τη διαδικασία διαρκούς επανεξέτασης των συμπερασμάτων/ερμηνειών που προκύπτουν από τα τεκμήρια (επιστημολογικές έννοιες).
- επιχειρηματολογούν τεκμηριώνοντας τις απόψεις τους (δεξιότητες).
- εκτιμούν τους καλά τεκμηριωμένους ιστορικούς ισχυρισμούς και καταβάλλουν κάθε προσπάθεια να τους επιτυγχάνουν (στάσεις).
- επιδεικνύουν σεβασμό στην ύπαρξη διαφορετικών απόψεων και ερμηνειών (στάσεις).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Έντυπες και ηλεκτρονικές πηγές.
- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από τον πηλό στο μέταλλο*, Τάξη Γ', Μέρος Β', Έκδοση ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου.
- Σχολικό βιβλίο *Ιστορία Γ' Δημοτικού*. Από τη Μυθολογία στην Ιστορία, Εκδόσεις ΟΕΔΒ.
- Φύλλα Εργασίας «Τι σκέφτονταν άραγε οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού; Τι τους ανησυχούσε; Τι τους ενδιέφερε, τι τους ένοιαζε, τι πίστευαν;» (σ. 127-138).

- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 16-17).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Συζητούμε με τα παιδιά το ερώτημα «Τι σκέφτονταν οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής; Τι απασχολούσε τους ανθρώπους της Νεολιθικής Εποχής;». Μέσα από τη συζήτηση, και με κάποιες διευκρινιστικές ερωτήσεις, διαπιστώνουμε τι γνωρίζουν οι μαθητές και οι μαθήτριές μας για το θέμα και προσδιορίζουμε τι ακριβώς χρειάζεται να επαναφέρουμε, αλλά και πού να ψάξουμε για να μάθουμε για την Εποχή του Χαλκού.⁸⁷

Σημειώνουμε ή προβάλλουμε το ερώτημα: «Τι σκέφτονταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;». Τα παιδιά, ανακαλούν πληροφορίες που θυμούνται από τις επισκοπήσεις, ή τα όσα έμαθαν μέσα από τις προηγούμενες θεματικές και σημειώνουν λέξεις, φράσεις ή προτάσεις, στην ατομική τους καρτέλα.⁸⁸ Τα παιδιά εμπλουτίζουν τις σημειώσεις τους μέσα από ανταλλαγή απόψεων με το παιδί που κάθεται δίπλα τους.

Είναι πολύ πιθανόν τα ίδια τα παιδιά να θέσουν το εξής ερώτημα-προβληματισμό: «Υπάρχουν τεκμήρια που υποστηρίζουν τα όσα σημειώσαμε για το τι σκέφτονταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;». Ως εκπαιδευτικοί μπορούμε να συνεχίσουμε τον προβληματισμό των παιδιών, θέτοντας τις Κάρτες Εργασίας και τις Επισκοπήσεις κάτω από το φακό της κριτικής εξέτασης και της αμφισβήτησης. «Πού μπορούμε να ψάξουμε για να βρούμε αποδεικτικά στοιχεία και να τα σημειώσουμε;». Τα παιδιά συζητούν τις σκέψεις τους αναφορικά με τα διάφορα είδη των πηγών, πρώτα σε δυάδες και μετά στην ολομέλεια

Δραστηριότητα 1: Εντοπίζοντας τεκμήρια για το τι σκέφτονταν και τι πίστευαν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού⁸⁹

Στην προτεινόμενη διδακτική πρόταση ο ενδεικτικός πίνακας που ακολουθεί λειτουργεί ως ένας τρόπος οργάνωσης και συλλογής των παρατηρήσεων και των υποθέσεων των παιδιών, ώστε να μπορούν στη συνέχεια να διατυπώσουν τις απόψεις τους στηρίζοντάς τις με επιχειρήματα. Εναλλακτικά, τα παιδιά μπορούν να γράψουν τις σημειώσεις τους σχετικά με το ερώτημα προς διερεύνηση δίπλα από τα αντίγραφα των πηγών ή στο τετράδιό τους.

Τα παιδιά μελετούν τις πηγές που έχουν στην ομάδα τους και εντοπίζουν τα τεκμήρια που απαντούν στο ερώτημα «Τι μας λένε οι πηγές που έχουμε στην ομάδα μας για το τι σκέφτονταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού» (σ. 127-138). Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά, εντοπίζοντας στις συγκεκριμένες πηγές τεκμήρια σχετικά με το τι σκέφτονταν οι άνθρωποι και σημειώνοντάς τα δίπλα ή γύρω από τη συγκεκριμένη πηγή του Φύλλου Εργασίας. Ακολουθώντας, τα παιδιά συζητούν τα ευρήματά τους με το ζευγάρι τους με τη βοήθεια ερωτημάτων, τα οποία στόχο έχουν να βοηθήσουν τα παιδιά να εντοπίσουν

⁸⁷ Σύμφωνα με τα τρέχοντα αρχαιολογικά ευρήματα (βλ. Κάρτες Εργασίας), σε γενικές γραμμές, οι άνθρωποι της Παλαιολιθικής Εποχής, ανάλογα με τον τόπο στον οποίο ζούσαν, σκέφτονταν και ανησυχούσαν κυρίως για το πώς να βρουν τροφή και χώρο για να προστατευτούν από τα καιρικά φαινόμενα, τα άγρια ζώα και, ενδεχομένως, από άλλους ανθρώπους. Επίσης τους απασχολούσε το πώς να κατασκευάσουν αντικείμενα και πως να δημιουργήσουν τεχνουργήματα από πέτρα και ξύλο που θα διευκόλυναν ή/και θα ομόρφαιναν τη ζωή τους. Κατά τη Νεολιθική Εποχή, οι άνθρωποι κυρίως ανησυχούσαν και σκέφτονταν για το πώς να βρουν τροφή, πώς να καλλιεργήσουν τη γη με τα φυτά τους, πώς να φροντίσουν τα ζώα τους, πώς να κτίσουν τα σπίτια τους, πώς να θάψουν τους νεκρούς τους και με ποια αντικείμενα. Επίσης τους απασχολούσε το πώς να κατασκευάσουν αντικείμενα και πώς να δημιουργήσουν τεχνουργήματα από πέτρα, ξύλο και πηλό, που θα διευκόλυναν ή/και θα ομόρφαιναν τη ζωή τους. Σκέφτονταν ακόμα πώς να βρουν τους κατάλληλους χώρους για να κτίσουν τα σπίτια και τα χωριά τους, και πώς να προστατευτούν από τα άγρια ζώα ή άλλους ανθρώπους.

⁸⁸ Κάποια παιδιά ίσως νιώσουν την ανάγκη να ανατρέξουν στην παρουσίαση της επισκόπησης ή/και στις Κάρτες Εργασίας με τις σημειώσεις τους, για να βρουν τις σχετικές πληροφορίες.

⁸⁹ Το πλούσιο φωτογραφικό υλικό από το Φωτογραφικό Αρχείο του Τμήματος Αρχαιοτήτων των Κυπριακής Δημοκρατίας που προτείνουμε σε αυτή την διδακτική πρόταση, υπάρχει διαθέσιμο και στην σχετική ιστοσελίδα Ν.Α.Π. Ιστορίας Δημοτικής Εκπαίδευσης.

περισσότερες πληροφορίες μέσα από τις πηγές για το ερώτημά μας (βλ. ενδεικτική προτεινόμενη πρακτική όπως προσφέρεται στην παρουσίαση PowerPoint και Οδηγίες στο Φύλλο Εργασίας, σ. 127).

Τέλος, τα παιδιά αξιολογούν την συνεργασία τους (Φύλλο Εργασίας, σ. 138) και σκέφτονται τρόπους ώστε να παρουσιάσουν τα συμπεράσματά τους.

Στην ολομέλεια της τάξης, συζητούμε με τα παιδιά τις παρατηρήσεις τις και υποθέσεις τους. Παράλληλα δίνουμε στα παιδιά νέα ερεθίσματα για σκέψη θέτοντας τα εξής ερωτήματα:

- Ποια αντικείμενα διασώθηκαν; Σε ποιους άνηκαν; Μας δείχνει κάτι αυτό για τον τρόπο που σκέφτονταν οι άνθρωποι;
- Μπορούμε να εντοπίσουμε ποια αντικείμενα ανήκαν σε άντρες και ποια σε γυναίκες;
- Γιατί δεν γνωρίζουμε πού βρέθηκαν ορισμένα ευρήματα; Πώς κατέληξαν να φυλάγονται σε μουσεία;
- Υπάρχει περίπτωση να αναθεωρήσουμε τα συμπεράσματά μας για τον τρόπο που σκέφτονταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού στην Κύπρο, αν μάθουμε περισσότερα για το *πού* και *πώς* βρέθηκαν τα αντικείμενα;

Συζητούμε επίσης τις διαφορές των πηγών και τα παιδιά ταξινομούν τις πρωτογενείς από τις δευτερογενείς πηγές.⁹⁰

Δραστηριότητα 2: Ποια είναι η σημαντικότερη αλλαγή που έγινε σε σχέση το τι σκέφτονταν οι άνθρωποι κατά την Εποχή του Χαλκού;

Τα παιδιά συζητούν με το ζευγάρι τους και σημειώνουν στην ατομική τους καρτέλα, τη σημαντικότερη αλλαγή που έγινε την Εποχή του Χαλκού, σε σχέση με το τι σκέφτονταν οι άνθρωποι (ιδέες, σκέψεις, ανησυχίες).

Τα παιδιά κοινοποιούν τις απόψεις τους και διαπραγματεύονται με σεβασμό τις διαφορετικές απόψεις των συνομιλητών τους, παρουσιάζοντας επιχειρήματα για την επιλογή τους και εξηγώντας τα κριτήρια με τα οποία επέλεξαν τη συγκεκριμένη αλλαγή ως τη σημαντικότερη. Δεν επιδιώκουμε την εξαγωγή μιας «ορθής» απάντησης, αλλά τη χρήση επιχειρηματολογίας από τα παιδιά. Αφού συζητήσουμε στην ολομέλεια τις διάφορες επιλογές, κριτήρια και επιχειρήματα των παιδιών, εστιάζουμε τη συζήτησή μας στο ότι είναι πιθανόν οι διαφορετικές απόψεις των παιδιών σχετικά με τη σημαντικότητα μιας αλλαγής να βασίζονται σε διαφορετικά κριτήρια.

Δραστηριότητα 3: Τι έμεινε το ίδιο όσον αφορά το τι σκέφτονταν οι άνθρωποι (από τη Νεολιθική Εποχή στην Εποχή του Χαλκού);

Τα παιδιά αναφέρουν ή σημειώνουν στην ατομική τους καρτέλα *τι έμεινε το ίδιο* από τη Νεολιθική Εποχή στην Εποχή του Χαλκού και, παράλληλα, επιλέγουν με ποιο τρόπο θα παρουσιάσουν την επιλογή και τα επιχειρήματά τους στην ολομέλεια.

Αποστολή για το σπίτι

Τα νέα ερωτήματα των παιδιών που πιθανότατα να προκύψουν κατά τη διάρκεια του μαθήματος δημιουργούν την ανάγκη για εξεύρεση νέων πληροφοριών σχετικά με το κεντρικό μας ερώτημα: «Τι σκέφτονταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;». Αποστολή για το επόμενο μάθημα είναι να εντοπίσουμε μέσα από τα σχολικά μας βιβλία (ή άλλες πηγές που ίσως να διαθέτουμε στο σπίτι, π.χ. εγκυκλοπαίδειες, βιβλία ιστορίας, ηλεκτρονικές πηγές κ.λπ.) αρχαιολογικά ευρήματα-τεκμήρια για το τι σκέφτονταν οι άνθρωποι της Εποχής του

⁹⁰ Καλούμε τα παιδιά να θυμηθούν τη διαφορά ανάμεσα στις πρωτογενείς πηγές (αφορούν ευρήματα από την συγκεκριμένη εποχή) και τις δευτερογενείς (μας δίνουν πληροφορίες για μια εποχή ή γεγονός βασισμένες στην μελέτη πρωτογενών πηγών).

Χαλκού. Στην αρχή του επόμενου μαθήματος αφιερώνουμε χρόνο για να παρουσιάσουμε και να συζητήσουμε τα ευρήματα των παιδιών.

Ανακεφαλαίωση- επαναφορά

Το κάθε παιδί συμπληρώνει τα όσα εντόπισε ως σημαντικά και ενδιαφέροντα, σε σχέση με το ερώτημα, στο σημερινό μάθημα στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 16-17)

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Διδακτική πρόταση 9: Πώς εξέφραζαν και επικοινωνούσαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Ερώτημα-κλειδί

- Τι άλλαξε και τι έμεινε το ίδιο στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι εκφράζουν και επικοινωνούν τις ιδέες τους;

Πρόοδος από το προηγούμενο μάθημα

Στο προηγούμενο μάθημα, τα παιδιά ανέκριναν συγκεκριμένες πηγές, τεκμηρίωσαν τις υποθέσεις τους και παρουσίασαν τα συμπεράσματά τους σχετικά με το ερώτημα: «Τι σκέφτονταν οι άνθρωποι την Εποχή του Χαλκού». Λαμβάνοντας υπόψη και τα ερωτήματα των ίδιων των παιδιών, στο σημερινό μάθημα προχωρούμε στη διερεύνηση του νέου μας ερωτήματος «Πώς εξέφραζαν και επικοινωνούσαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;», δίνοντας έμφαση στην εμφάνιση της γραφής.

Μαθησιακοί στόχοι:

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- κάνουν υποθέσεις, με βάση έντυπες και ηλεκτρονικές πηγές, για τις κυριότερες ιδέες και σκέψεις που πιθανόν να είχαν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού (γνώση περιεχομένου- δεξιότητες).
- μελετούν ευρήματα της Εποχής του Χαλκού και εντοπίζουν συστήματα αρχαίας γραφής (γνώση περιεχομένου).
- αντιλαμβάνονται ότι για πολλά θέματα στην Ιστορία δεν έχουμε απαντήσεις, και ότι τα συμπεράσματά μας βασίζονται σε υποθέσεις στη βάση τεκμηρίων (γνώση περιεχομένου, επιστημολογικές έννοιες).
- εκφράζουν και συζητούν τα συμπεράσματά τους χρησιμοποιώντας το κατάλληλο λεξιλόγιο (δεξιότητες).
- αναστοχάζονται σχετικά με τη διαδικασία διαρκούς επανεξέτασης των συμπερασμάτων/ερμηνειών που προκύπτουν από τα τεκμήρια (επιστημολογικές έννοιες).
- επιχειρηματολογούν, τεκμηριώνοντας τις απόψεις τους (δεξιότητες).
- εκτιμούν τους καλά τεκμηριωμένους ιστορικούς ισχυρισμούς και καταβάλλουν κάθε προσπάθεια να τους επιτυγχάνουν (στάσεις).
- επιδεικνύουν σεβασμό στην ύπαρξη διαφορετικών απόψεων και ερμηνειών (στάσεις).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Αναρτημένο λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας σε καρτέλες: αποκλείεται, δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι..., ίσως, μάλλον, πιθανόν, πιθανότατα, όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι..., σίγουρα, σύμφωνα με....
- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Έντυπες και ηλεκτρονικές πηγές π.χ. φωτογραφίες μουσειακών εκθεμάτων από το Κυπριακό Μουσείο⁹¹ και άλλες οπτικές αναφορές.

⁹¹ Το πλούσιο φωτογραφικό υλικό από το Φωτογραφικό Αρχείο του Τμήματος Αρχαιοτήτων των Κυπριακής Δημοκρατίας που αξιοποιείται και σε αυτή την διδακτική πρόταση, υπάρχει διαθέσιμο και στην σχετική ιστοσελίδα των Ν.Α.Π. Ιστορίας Δημοτικού.

- Σχολικό βιβλίο *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από τον πηλό στο μέταλλο*, Τάξη Γ΄, Μέρος Β΄, Έκδοση ΥΑΠ, ΥΠΠ Κύπρου.
- Φύλλα Εργασίας «Τι σκέφτονταν άραγε οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού; Τι τους ανησυχούσε; Τι τους ενδιέφερε, τι τους ένοιαζε, τι πίστευαν;» (σ. 128-138).
- Φύλλο Εργασίας «Πώς επικοινωνούσαν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού, πώς έδειχναν, πώς παρουσίαζαν αυτά που σκέφτονταν και πίστευαν;» (σ. 139).
- Φύλλο Εργασίας «Μελετώντας τις αρχαίες γραφές. Ένα άλυτο μυστήριο» (σ. 140-146).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;.
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Η διερεύνηση του θέματος μπορεί να γίνει μέσα από ποικίλες πτυχές και διαστάσεις, ανάλογα με τα ενδιαφέροντα των παιδιών. Ακολουθεί περιγραφή μιας προτεινόμενης πορείας.

Ανοίγουμε το μάθημά μας κάνοντας αναφορά στα ερωτήματα που προέκυψαν στο προηγούμενο μάθημα (τόσο κατά τη διάρκεια του μαθήματος, όσο και μέσα από τον αναστοχασμό των παιδιών). Αναφερόμαστε επίσης στα *αρχαιολογικά ευρήματα* που τα παιδιά εντόπισαν στα σχολικά τους βιβλία και αλλού, και τα οποία μας δίνουν τεκμήρια αναφορικά με το τι σκέφτονταν οι άνθρωποι την Εποχή του Χαλκού.

Τα παιδιά στις ομάδες τους επιλέγουν από τις πηγές που έχουν στη διάθεσή τους (πηγές που μελέτησαν στο προηγούμενο μάθημα, αλλά και νέες πηγές που εντόπισαν τα ίδια) μόνον όσες παρουσιάζουν φωτογραφίες αρχαιολογικών ευρημάτων.⁹²

Με το Φύλλο Εργασίας «Πώς επικοινωνούσαν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού, πώς έδειχναν, πώς παρουσίαζαν αυτά που σκέφτονταν και πίστευαν;» (σ. 139), το σύνολο των πηγών εμπλουτίζεται με επιπλέον υλικό: μια φωτογραφία μέρους μιας πήλινης πινακίδας με σφηνοειδή γραφή και οστέινη γραφίδα· φωτογραφία πινακίδας από την Τελ-Ελ-Αμάρνα· και αποκρυπτογραφημένα αποσπάσματα γραφής.

Δραστηριότητα 1: Εντοπίζοντας τεκμήρια για το πώς εξέφραζαν τις ιδέες του οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού

Στην παρούσα διδακτική πρόταση προτείνονται ορισμένα ενδεικτικά ερωτήματα, με σκοπό τα παιδιά να αντιληφθούν ότι, ανάλογα με το είδος της ερώτησης, ακόμα και τα ίδια τα αντικείμενα μπορούν να μας οδηγήσουν σε νέες υποθέσεις και διαφορετικές πληροφορίες.

«Τι μας λένε τα αρχαιολογικά ευρήματα για το πώς εξέφραζαν και επικοινωνούσαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού» (βλ. ευρήματα στα σχετικά Φύλλα Εργασίας, σ. 128-139). Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και, στη συνέχεια, συζητούν τα ευρήματά τους με το ζευγάρι τους. Τα παιδιά μπορούν να γράφουν τις σημειώσεις τους αναφορικά με το ερώτημα προς διερεύνηση είτε δίπλα από τις πηγές στα αντίγραφα που τους δόθηκαν, είτε στο τετράδιό τους, είτε στον υπολογιστή (π.χ. οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού εκφράζονταν με την κατασκευή πήλινων αγγείων και αναπαραστάσεων· με τη δημιουργία χάλκινων ειδωλίων· με τη δημιουργία χρυσών κοσμημάτων· με την κατασκευή κτηρίων· με τη γραφή κ.λπ.).

Με τα ζευγάρια των παιδιών συζητούμε διάφορα θέματα και ερωτήματα που ενδεχομένως να προκύψουν μέσα από την ανάκριση των πηγών, με βάση το νέο ερώτημα, όπως π.χ.

- Τι μας δείχνει αυτός ο τρόπος έκφρασης;

⁹² Ένα ερώτημα που ίσως προκύψει: «Υπάρχουν πηγές που δεν μπορούν να μας δώσουν πληροφορίες για το νέο κύριο ερώτημά μας;» Συναποφασίζουμε ποιες πηγές θα εξετάσουμε και γιατί.

- Όλοι οι άνθρωποι μπορούσαν να εκφράζουν τις ιδέες, τις σκέψεις ή τις ανησυχίες τους με αυτόν τον τρόπο (π.χ. κατασκευή αγγείου, γραφή, κατασκευή κοσμημάτων); Ποιοι άραγε μπορούσαν να το κάνουν αυτό (πλούσιοι, φτωχοί, που γνώριζαν/δεν γνώριζαν την τέχνη, που είχαν/δεν είχαν υλικά στη διάθεσή τους κ.λπ.); Γιατί;

Στην ολομέλεια της τάξης, συζητούμε με τα παιδιά τις παρατηρήσεις και υποθέσεις τους. Ακολουθούμε τα νέα ερωτήματα των παιδιών και συναποφασίζουμε σε ποια θα επικεντρωθούμε και με ποιους τρόπους θα βρούμε νέες πηγές με επιπρόσθετες πληροφορίες.

Δραστηριότητα 2: Η εμφάνιση της γραφής

Είναι πολύ πιθανόν αρκετά παιδιά να εντοπίσουν ανάμεσα στα ευρήματα και τις δύο πήλινες πινακίδες που προστέθηκαν στις πηγές της προηγούμενης εβδομάδας (Φύλλο Εργασίας «Πώς επικοινωνούσαν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού, πώς έδειχναν, πώς παρουσίαζαν αυτά που σκέφτονταν και πίστευαν;», σ. 139). Τα παιδιά εκφράζουν τις υποθέσεις και τα σχόλιά τους.

Επιπρόσθετες πληροφορίες για την Πηγή 27:

Φωτογραφία που παρουσιάζει: κομμάτι από πήλινη πινακίδα με **κυπρο-μινωική γραφή** και γραφίδα από οστό (κόκαλο). Και τα δύο αντικείμενα βρέθηκαν στην Έγκωμη. Σήμερα φυλάσσονται στο Κυπριακό Μουσείο.

Επιπρόσθετες πληροφορίες για την Πηγή 28:

Φωτογραφία μιας από τις 382 πήλινες πινακίδες - επιστολές.

Με αυτόν τον τρόπο οι Φαραώ (βασιλιάδες) της Αιγύπτου την Εποχή του Χαλκού επικοινωνούσαν με τους άλλους βασιλιάδες – πολύ πιθανόν και με κάποιο βασιλιά της Κύπρου.

Οι αρχαιολόγοι τις ονόμασαν «Πινακίδες της Τελ-ελ-Αμάρνα» από την πεδιάδα της *Τελ-ελ-Αμάρνα* όπου βρέθηκαν. Η πεδιάδα αποτελεί έναν σημαντικό αρχαιολογικό χώρο της Αιγύπτου, στην ανατολική όχθη του Νείλου. Σήμερα φυλάσσονται σε μουσείο στην Αίγυπτο.

Ιστοσελίδα φωτογραφίας:

http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:Amarna_Akkadian_letter.png

Στη συνέχεια, τα παιδιά μελετούν τις πιο πάνω επιπρόσθετες πληροφορίες για κάθε πηγή και αναθεωρούν ή ενισχύουν τις αρχικές τους υποθέσεις. Εστιάζουμε στην εμφάνιση ενός διαφορετικού τρόπου επικοινωνίας: της γραφής.

Ίσως κάποια παιδιά εντοπίσουν το γεγονός ότι αυτή την εποχή η γραφή χρησιμοποιείται από τους βασιλιάδες. Αν τα παιδιά το αναφέρουν, μπορούμε να εμπλουτίσουμε τη συζήτηση, θυμίζοντας ότι η γραφή υπάρχει για ένα σχετικά μικρό κομμάτι της ανθρώπινης ιστορίας και – ακόμα και στις περιπτώσεις που χρησιμοποιούνταν – αυτό γινόταν μόνο από μικρές και προνομιούχες ομάδες.

Δραστηριότητα 3: Πώς έμαθαν οι Κύπριοι την γραφή αυτή; Πώς έγραφαν πάνω στις πήλινες πινακίδες; Τι μας λέει το σχολικό μας βιβλίο

Με βάση τα δύο υποερωτήματα, τα παιδιά μελετούν σε ζευγάρια τις σ. 80-81 του σχολικού τους βιβλίου *Ο Άνθρωπος και η Ιστορία του. Από τον πηλό στο μέταλλο* και παρουσιάζουν τις απαντήσεις τους σημειώνοντάς λέξεις-κλειδιά στην ατομική τους καρτέλα.

Δραστηριότητα 4: Η εμφάνιση της γραφής – Τι συνέβαινε σε άλλες γειτονικές χώρες;

Τα παιδιά καλούνται να λύσουν το «Άλυτο μυστήριο» (σ. 140-143). Τα παιδιά παρατηρούν και αναφέρουν τις σκέψεις τους (πολύ σύντομα) για το αντικείμενο (Δίσκο της Φαιστού) που βλέπουν στο σχετικό Φύλλο Εργασίας (υποβοηθητικά ερωτήματα, π.χ. Τι είναι; Γιατί το έφτιαξαν;). Στη συνέχεια, με τη βοήθεια της γραπτής πηγής, τα παιδιά συλλέγουν περισσότερες πληροφορίες για το αντικείμενο και τις καταγράφουν στο σχετικό Φύλλο Εργασίας. Κατόπιν τα παιδιά επιλέγουν σύμβολα, τα σχεδιάζουν και δίνουν τις δικές τους εξηγήσεις/ερμηνείες.

Με τη βοήθεια των Φύλλων Εργασίας, τα παιδιά γνωρίζονται και με άλλα συστήματα γραφής και εντοπίζουν ομοιότητες και διαφορές με τον Δίσκο της Φαιστού (χωρίς να επιμένουμε σε λεπτομέρειες).

Τέλος, συνεργάζονται για να μεταφράσουν «προτάσεις» από το δίσκο της Φαιστού και να διατυπώσουν τη δική τους θεωρία (βλ. σχετικά Φύλλα Εργασίας «Μελετώντας τις αρχαίες γραφές. Ένα άλυτο μυστήριο»).

Δραστηριότητα 5: Τι έμεινε το ίδιο, όσον αφορά το πώς εξέφραζαν τις ιδέες και τα πιστεύω τους οι άνθρωποι (από τη Νεολιθική Εποχή στην Εποχή του Χαλκού);

Τα παιδιά αναφέρουν ή σημειώνουν στην ατομική τους καρτέλα τι έμεινε το ίδιο από τη Νεολιθική Εποχή στην Εποχή του Χαλκού, και επιλέγουν τον τρόπο που θα παρουσιάσουν την επιλογή και τα επιχειρήματά τους στην ολομέλεια.

Τα παιδιά κοινοποιούν τις απόψεις τους και διαπραγματεύονται τις διαφορετικές απόψεις που εκφράζονται με σεβασμό στην προσωπικότητα των συνομιλητών. Τα παιδιά επιχειρηματολογούν για την επιλογή τους, εξηγώντας με ποια κριτήρια επέλεξαν τη συγκεκριμένη αλλαγή ως τη σημαντικότερη. Δεν επιδιώκουμε την εξαγωγή μιας «ορθής» απάντησης, αλλά τη χρήση επιχειρηματολογίας από τα παιδιά.

Δραστηριότητα 6: Ποια είναι η σημαντικότερη αλλαγή που έγινε σε σχέση με το πώς εξέφραζαν τις ιδέες τους οι άνθρωποι κατά την Εποχή του Χαλκού;

Τα παιδιά συζητούν με το ζευγάρι τους και σημειώνουν στην ατομική τους καρτέλα τη σημαντικότερη αλλαγή που έγινε την Εποχή του Χαλκού σχετικά με τον τρόπο έκφρασης των ιδεών, των ανησυχιών και των σκέψεων των ανθρώπων.

Και πάλι, τα παιδιά κοινοποιούν τις απόψεις τους και διαπραγματεύονται τις διαφορετικές απόψεις των συνομιλητών τους με σεβασμό. Δεν επιδιώκουμε την εξαγωγή μιας «ορθής» απάντησης, αλλά τη χρήση επιχειρηματολογίας από τα παιδιά.

Ανακεφαλαίωση- Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί συμπληρώνει στις σχετικές στήλες όσα πράγματα θεωρεί ενδιαφέροντα ή/και σημαντικά από το σημερινό μάθημα, σε σχέση με το ερώτημα, συμπληρώνοντας τις σχετικές σελίδες στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 16-19)

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;

- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Πώς οργανωνόμαστε;

Διδακτική πρόταση 10: Πώς οργανώνονταν οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού;

Ερώτημα-κλειδί

- Πόσο μεγάλες ήταν οι ομάδες των ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού και ποιοι παίρνουν τις αποφάσεις;

Σύνδεση με το προηγούμενο μάθημα

Στα προηγούμενα μαθήματα τα παιδιά είχαν την ευκαιρία να μελετήσουν διάφορες πτυχές της ζωής των ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού (μετακίνηση και εγκατάσταση, καθημερινή ζωή, ιδέες και πεποιθήσεις). Στο σημερινό μάθημα, τα παιδιά θα εξερευνήσουν την οργάνωση των ανθρώπων σε ομάδες και, πιο συγκεκριμένα, το μέγεθος αυτών των ομάδων και τον τρόπο με τον οποίο λάμβαναν τις διάφορες αποφάσεις.

Μαθησιακοί στόχοι:

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν υποθέσεις σχετικά με το μέγεθος των βασιλείων στην Εποχή του Χαλκού (γνώση περιεχομένου).
- αναφέρουν υποθέσεις σχετικά με τον τρόπο λήψης αποφάσεων στα βασίλεια της Εποχής του Χαλκού (γνώση περιεχομένου).
- αναφέρουν υποθέσεις σχετικά με το θέμα της ισότητας ανάμεσα στα μέλη των ομάδων της Εποχής του Χαλκού (γνώση περιεχομένου).
- επιχειρηματολογούν για να υποστηρίξουν τις υποθέσεις τους (δεξιότητες).
- αναστοχάζονται σχετικά με το γεγονός ότι τα διάφορα φαινόμενα δεν έχουν πάντοτε καθολική ισχύ (επιστημολογικές έννοιες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Χρωματιστός μαρκαδόρος (highlighter) (ένας για κάθε παιδί).
- Χάρτης «Βασίλεια στην Εποχή του Χαλκού».⁹³
- Φύλλο Εργασίας «Οι επιστολές της Αμάρνα» (σ. 147).
- Φύλλο Εργασίας «Τάφοι της Εποχής του Χαλκού» (σ. 148).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 20-21).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Τα παιδιά αναφέρουν τις ομάδες, στις οποίες οργανώνονταν οι άνθρωποι κατά την Παλαιολιθική και τη Νεολιθική Εποχή. Με τη βοήθεια και των Καρτών Εργασίας *Τι αλλάζει και*

⁹³ Ιστοσελίδα: <http://sitemaker.umich.edu/mladjov/files/ane1250.jpg>

τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;, αναμένουμε ότι τα παιδιά θα αναφέρουν ότι κατά την Παλαιολιθική Εποχή οι άνθρωποι ήταν οργανωμένοι σε μικρές ομάδες που μετακινούνταν συνεχώς (μέχρι 100-150 άτομα), ενώ τη Νεολιθική Εποχή ζούσαν μαζί σε οικισμούς (μέρη όπου κατοικούν μαζί οι άνθρωποι) που μπορεί να έφταναν και τις μερικές χιλιάδες κατοίκους.

Ακολούθως θέτουμε τον εξής προβληματισμό

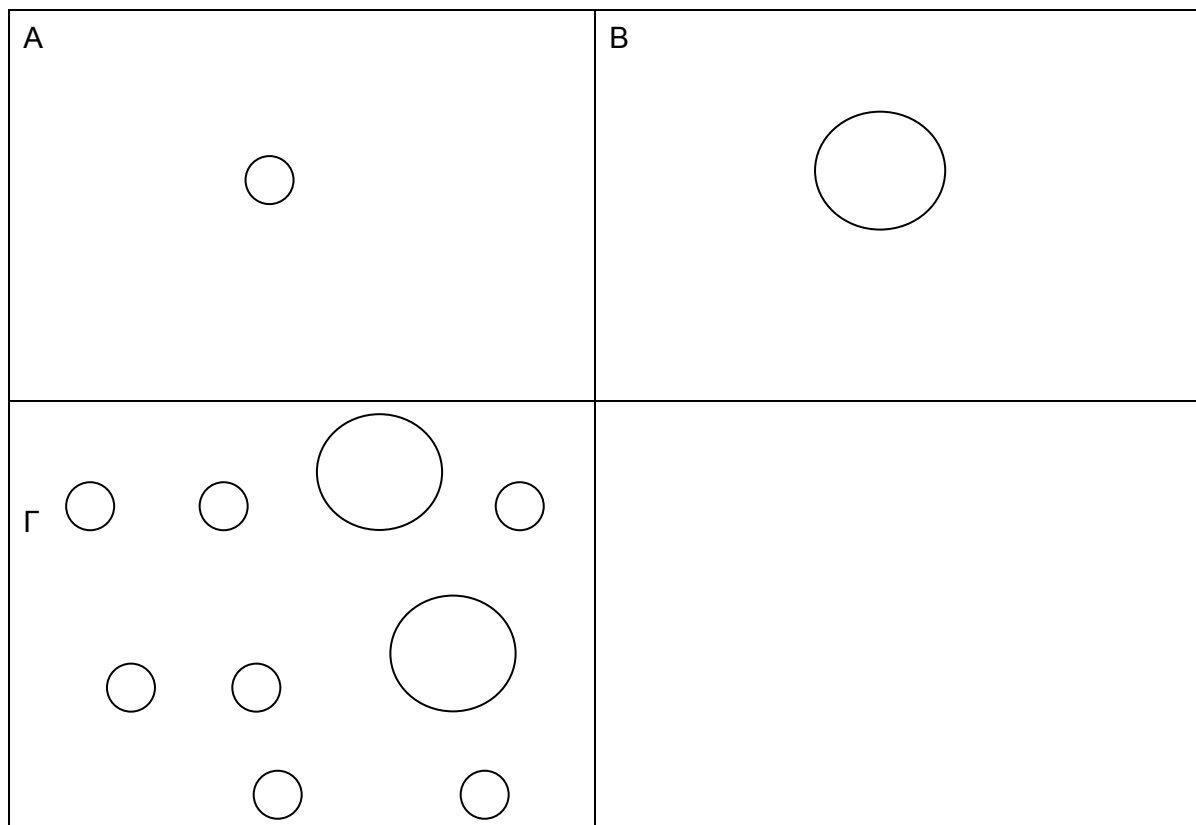
- Πώς καταλαβαίνουμε την έννοια *βασίλεια*;

Αναμένουμε ότι τα παιδιά θα δώσουν διάφορες περιγραφές για το τι είναι τα *βασίλεια*. Ενθαρρύνουμε την έκφραση διαφορετικών απόψεων αλλά και τον αναστοχασμό σχετικά με την πηγή αυτής της γνώσης. Είναι πιθανόν τα παιδιά να αναφερθούν σε προηγούμενα μαθήματα της ενότητας, σε παραμύθια, σε βιβλία, στην τηλεόραση, σε διηγήσεις που άκουσαν κ.λπ..

Δραστηριότητα 1: Πόσο μεγάλα ήταν τα βασίλεια της Εποχής του Χαλκού;

Τα παιδιά παρατηρούν τα πιο κάτω σχεδιάγραμμα. Σε συνεργασία με το παιδί που κάθεται δίπλα τους, αποφασίζουν ποιο σχεδιάγραμμα συμβολίζει χωριό, ποιο πόλη και ποιο βασίλειο και αναγράφουν την απόφασή τους στις ατομικές τους καρτέλες.

Πληροφορούμε τα παιδιά ότι κάθε κύκλος αντιστοιχεί σε ένα οικισμό (μέρος όπου κατοικούν μαζί οι άνθρωποι).

Αναμένουμε ότι τα παιδιά θα διακρίνουν ότι είναι το σχεδιάγραμμα Γ που αντιπροσωπεύει ένα βασίλειο (χωριά και πόλεις μαζί). Σε περίπτωση που τα παιδιά αντιμετωπίσουν δυσκολίες, τα ενθαρρύνουμε να εντοπίσουν πρώτα το χωριό, έπειτα την πόλη και τέλος το βασίλειο.

Στη συνέχεια, τα παιδιά παρατηρούν τον χάρτη «Βασίλεια της Εποχής του Χαλκού», τα συγκρίνουν με το νησί της Κύπρου και σημειώνουν προφορικά ή γραπτά τις παρατηρήσεις τους όσον αφορά το μέγεθος των βασιλείων (π.χ. μεγαλύτερα). Στη συνέχεια, τα παιδιά δηλώνουν τον βαθμό, στον οποίο θεωρούν σωστές τις πιο κάτω προτάσεις, επιλέγοντας ποια λέξη από το λεξιλόγιο διαβαθμισμένης βεβαιότητας θα αναγράψουν στις ατομικές τους καρτέλες. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να επιχειρηματολογήσουν για τις επιλογές τους:

- Την Εποχή του Χαλκού τα βασίλεια είχαν πληθυσμό μέχρι 500 κατοίκους
- Την Εποχή του Χαλκού τα βασίλεια είχαν πληθυσμό πάρα πολλών χιλιάδων κατοίκων.
- Την Εποχή του Χαλκού τα βασίλεια είχαν πληθυσμό μέχρι 2000 κατοίκους.
- Την Εποχή του Χαλκού οι άνθρωποι ζούσαν σε μεγαλύτερες ομάδες από ότι στη Νεολιθική Εποχή.

Δραστηριότητα 3: Πώς διοικούνταν τα βασίλεια της Εποχής του Χαλκού;

Τα παιδιά αναφέρουν τι θυμούνται για τον τρόπο που διοικούνταν οι ομάδες των ανθρώπων της Παλαιολιθικής και Νεολιθικής Εποχής (υπάρχουν ενδείξεις ότι πιθανόν οι κοινωνίες εκείνων των εποχών να μην είχαν ιεραρχικές δομές και οι αποφάσεις να ήταν κοινές).

Στη συνέχεια θέτουμε το ερώτημα «Ποιος ή ποιοι έπαιρναν τις αποφάσεις για την ομάδα κατά την Εποχή του Χαλκού;». Επισημαίνουμε στα παιδιά τις δύο βασικές διαφορές ανάμεσα στις ομάδες των ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού και των δύο προηγούμενων περιόδων, οι οποίες είναι οι εξής:

1. το πολύ μεγαλύτερο μέγεθος των ομάδων, και
2. ότι τα μέλη της ίδιας ομάδας (βασίλειο) δεν κατοικούσαν όλα στον ίδιο οικισμό.

Τα παιδιά πρώτα γράφουν την απάντησή τους μονολεκτικά πάνω στην ατομική τους καρτέλα (π.χ. ο αρχηγός, οι πιο δυνατοί, οι πιο πλούσιοι, όλοι μαζί, ο βασιλιάς κτλ.)· έπειτα συγκρίνουν και συζητούν την υπόθεσή τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους· και τέλος ανακοινώνουν την υπόθεσή τους στην ολομέλεια της τάξης. Ενθαρρύνουμε τα παιδιά να επιχειρηματολογήσουν για τις απόψεις τους.

Έπειτα, ρωτούμε και πάλι τα παιδιά τι είναι αυτό που χρειαζόμαστε για να μπορούμε να κάνουμε καλύτερες υποθέσεις. Αναμένουμε ότι τουλάχιστον κάποια από τα παιδιά θα αναφερθούν σε πηγές και τεκμήρια. Με τη βοήθεια του Φύλλου Εργασίας «Οι επιστολές της Αμάρνα» (σ. 147), τα παιδιά μελετούν αποσπάσματα από τα κείμενα αυτά και εντοπίζουν τεκμήρια για το μοναρχικό σύστημα της Εποχής του Χαλκού:

- τα βασίλεια διοικούνταν από τους βασιλιάδες, οι οποίοι είχαν σημαντικό ρόλο στο εμπόριο, στις σχέσεις με τα άλλα βασίλεια και στην επιβολή του νόμου στο δικό τους βασίλειο.

Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και ακολούθως συζητούν τα συμπεράσματα και τις υποθέσεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους, και μετά στην ολομέλεια της τάξης. Ακολουθεί συζήτηση με βάση το ερώτημα: «Ήταν όλοι οι άνθρωποι της Εποχής του Χαλκού σε ολόκληρο τον κόσμο οργανωμένοι σε βασίλεια;»

Δραστηριότητα 4: Ήταν όλοι ίσοι μεταξύ τους στην Εποχή του Χαλκού;

Υπενθυμίζουμε στα παιδιά τη συζήτηση για το ίδιο θέμα που είχαμε κάνει για την Νεολιθική Εποχή. Αναμένουμε ότι τα παιδιά θα θυμούνται ότι μετά την μελέτη των πηγών – όπως ακριβώς και οι αρχαιολόγοι – είχαμε διαφορετικές απόψεις στην τάξη μας και δεν είχαμε καταλήξει σε μια μόνο υπόθεση.

Οι τάφοι που έχουν βρεθεί αποτελούν μια από τις σημαντικότερες πηγές που παρέχει τεκμήρια για το ερώτημα «Ήταν όλοι ίσοι μεταξύ τους στην Εποχή του Χαλκού;». Τα παιδιά

εργάζονται στο Φύλλο Εργασίας «Τάφοι της Εποχής του Χαλκού» (σ. 148), στο οποίο εντοπίζουν τεκμήρια που απαντούν στο ερώτημα αυτό. Επίσης, δίνουμε στα παιδιά την ευκαιρία να συζητήσουν κατά πόσον τα συμπεράσματά τους ισχύουν καθολικά για ολόκληρο τον κόσμο κατά την Εποχή του Χαλκού. Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και στη συνέχεια συζητούν τα συμπεράσματα και τις υποθέσεις τους με το παιδί που κάθεται δίπλα τους. Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης.

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Τα παιδιά απαντούν σε μια σειρά από ερωτήματα αναγράφοντας στις ατομικές τους καρτέλες μια από τις εποχές που μελέτησαν μέχρι τώρα (Παλαιολιθική, Νεολιθική, Εποχή του Χαλκού), αλλά και τη δική μας εποχή (σήμερα) όπου ισχύει. Τα ερωτήματα που θέτουμε είναι τα ακόλουθα:

- Σε ποια εποχή οι ομάδες των ανθρώπων είναι συνήθως μεγαλύτερες;
- Σε ποια εποχή ζουν περισσότεροι άνθρωποι στον ίδιο οικισμό (χωριό ή πόλη);
- Σε ποια εποχή συμμετέχουν περισσότεροι άνθρωποι στη λήψη αποφάσεων;
- Σε ποια εποχή είναι πιο πιθανόν να είναι οι άνθρωποι ίσοι μεταξύ τους;

Ακολουθώντας, το κάθε παιδί σημειώνει επιπρόσθετα στην ατομική του καρτέλα:

- δύο από τα θέματα με τα οποία ασχολούνταν οι βασιλιάδες στην Εποχή του Χαλκού.

Τέλος το κάθε παιδί προσθέτει όσες πληροφορίες θεωρεί σημαντικές ή ενδιαφέρουσες στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;*

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Διδακτική πρόταση 11:

Οι σχέσεις ανάμεσα στις ομάδες ανθρώπων της Εποχής του Χαλκού – Πολιτική και κοινωνική οργάνωση

Ερώτημα-κλειδί

- Ποιες ήταν οι σχέσεις ανάμεσα στα βασίλεια της Εποχής του Χαλκού;

Σύνδεση με το προηγούμενο μάθημα

Στα προηγούμενα μαθήματα τα παιδιά είχαν την ευκαιρία να εξερευνήσουν την οργάνωση των ανθρώπων σε ομάδες – και πιο συγκεκριμένα το μέγεθος αυτών των ομάδων και τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Στο σημερινό μάθημα τα παιδιά θα μελετήσουν τις σχέσεις ανάμεσα στα βασίλεια της Εποχής του Χαλκού.

Μαθησιακοί στόχοι

Οι μαθητές και μαθήτριες να:

- αναφέρουν υποθέσεις σχετικά με τις σχέσεις ανάμεσα στα διάφορα βασίλεια της Εποχής του Χαλκού (γνώση περιεχομένου).
- επιλέγουν τις πηγές που προσφέρουν τεκμήρια για συγκεκριμένα ερωτήματα (δεξιότητες).
- επιχειρηματολογούν για να υποστηρίξουν τις υποθέσεις τους (δεξιότητες).
- αναστοχάζονται σε σχέση με το φαινόμενο της καταλληλόλητας μιας πηγής, ανάλογα με το ερώτημα που θέτουμε (επιστημολογικές έννοιες).

Διδακτικό και μαθησιακό υλικό

- Ατομική πλαστικοποιημένη καρτέλα (μικρός πίνακας), μαρκαδόροι νερού και σφουγγαράκι.
- Πηγές που χρησιμοποιήθηκαν στα προηγούμενα μαθήματα για την Εποχή του Χαλκού.
- Φύλλο Εργασίας «Ποιες ήταν οι σχέσεις ανάμεσα στα βασίλεια της Εποχής του Χαλκού» (σ. 149).
- Κάρτες Εργασίας Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα; (σ. 24-25).
- Φάκελος Επιτευγμάτων.

Δραστηριότητα προσανατολισμού

Υπενθυμίζουμε στα παιδιά ότι στο προηγούμενο μάθημα εντοπίσαμε τεκμήρια που δείχνουν ότι την Εποχή του Χαλκού σε κάποιες περιοχές του κόσμου είχαμε βασίλεια που αποτελούνταν από πολλούς οικισμούς (χωριά και πόλεις) και τα οποία διοικούσε ένας βασιλιάς. Θέτουμε το ερώτημα: «Ποιες ήταν οι σχέσεις ανάμεσα στα διάφορα βασίλεια;». Τα παιδιά κάνουν υποθέσεις και επιχειρηματολογούν γι' αυτές.

Δραστηριότητα 1: Ποιες πηγές μπορούν να μας δώσουν τεκμήρια για τις σχέσεις ανάμεσα στα βασίλεια της Εποχής του Χαλκού;

Σημείωση: Για τη συγκεκριμένη δραστηριότητα τα παιδιά θα πρέπει να έχουν στη διάθεσή τους αρκετές από τις πηγές που αξιοποιήθηκαν στα προηγούμενα μαθήματα για την Εποχή του Χαλκού. Ανάλογα με τον αριθμό και το είδος των πηγών που θεωρούμε ότι μπορούν να

χειριστούν τα παιδιά της τάξης, επιδιώκουμε να έχουμε ποικιλία πηγών ως προς το είδος, αλλά και ως προς το κατά πόσον οι πηγές αυτές απαντούν το ερώτημα του μαθήματος: κάποιες από τις πηγές που θα επιλέξουμε θα πρέπει να μην απαντούν το ερώτημα, ενώ κάποιες άλλες θα πρέπει να παρέχουν τεκμήρια τόσο για τις σχέσεις συνεργασίας, όσο και για τις συγκρούσεις μεταξύ των βασιλείων. Καλό είναι να αξιοποιήσουμε λιγότερο τις γραπτές και περισσότερο τις παραστατικές πηγές (π.χ. φωτογραφίες αντικειμένων ή αντίγραφα αντικειμένων) που ανταποκρίνονται καλύτερα στις δυνατότητες των παιδιών της ηλικίας αυτής.

Για να απαντήσουν το ερώτημα του σημερινού μαθήματος, τα παιδιά αξιοποιούν τις πηγές με τις οποίες δουλέψαμε στα προηγούμενα μαθήματα, ώστε να αντιληφθούν ότι οι πηγές στην Ιστορία μπορούν συνήθως να μας δώσουν απαντήσεις σε περισσότερα από ένα ερωτήματα.

Τα παιδιά παρατηρούν τις πηγές που έχουμε προεπιλέξει και τις χωρίζουν:

- σε πηγές που μπορούν να μας δώσουν τεκμήρια για τις σχέσεις ανάμεσα στα βασίλεια· και
- σε πηγές που δεν μπορούν να μας δώσουν πληροφορίες σχετικά με το ερώτημά μας.

Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και στη συνέχεια συγκρίνουν τις επιλογές τους με τα υπόλοιπα παιδιά της ομάδας τους. Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης. Ακόμα και σε περιπτώσεις που τα παιδιά επιλέγουν διαφορετικές πηγές μεταξύ τους, δεν επεμβαίνουμε με διορθώσεις. Αναμένουμε ότι στην επόμενη δραστηριότητα, οι πηγές που δεν μπορούν να μας δώσουν τεκμήρια, θα «απορριφθούν» από τα ίδια τα παιδιά, που δεν θα επιλέξουν να τις αξιοποιήσουν για το συγκεκριμένο θέμα.

Δραστηριότητα 2: Τι μας λένε οι πηγές μας για τις σχέσεις ανάμεσα στα βασίλεια της Εποχής του Χαλκού;

Τα παιδιά εντοπίζουν τεκμήρια για τις σχέσεις ανάμεσα στα βασίλεια της Εποχής του Χαλκού μέσα από τις πηγές, τις οποίες επέλεξαν στην προηγούμενη δραστηριότητα. Για τη δραστηριότητα αυτή τα παιδιά μπορούν να χρησιμοποιήσουν το Φύλλο Εργασίας «Ποιες ήταν οι σχέσεις ανάμεσα στα βασίλεια της Εποχής του Χαλκού» (σ. 149). Τα παιδιά εργάζονται πρώτα ατομικά και στη συνέχεια συγκρίνουν τις υποθέσεις τους με τα υπόλοιπα παιδιά της ομάδας τους. Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης.

Δραστηριότητα 3: Ποια πηγή είναι «καλύτερη»;

Τα παιδιά βάζουν σε σειρά τις πηγές τους, ξεκινώντας από εκείνη που θεωρούν «καλύτερη». Τα παιδιά εργάζονται ατομικά και στη συνέχεια συγκρίνουν τις υποθέσεις τους με τα υπόλοιπα παιδιά της ομάδας τους. Ακολουθεί συζήτηση στην ολομέλεια της τάξης.

Αφήνουμε τα παιδιά ελεύθερα να κατατάξουν τις πηγές σύμφωνα με τα δικά τους κριτήρια για το τι σημαίνει «καλύτερη» πηγή· και στη συνέχεια συζητούμε τα κριτήριά τους. Επίσης, με νέες ερωτήσεις ενθαρρύνουμε τα παιδιά να κάνουν διάφορες κατηγοριοποιήσεις, χρησιμοποιώντας πιο συγκεκριμένα ερωτήματα, π.χ. καλώντας τα να κατηγοριοποιήσουν τις πηγές ανάλογα με το:

- ποια μας δίνει περισσότερες πληροφορίες·
- ποια είναι κατανοητή ή ευανάγνωστη·
- ποια πηγή μας δίνει πιο «σίγουρες» πληροφορίες (εγκυρότητα- αξιοπιστία).⁹⁴

Ανακεφαλαίωση – Επαναφορά κύριων σημείων

Το κάθε παιδί γράφει στην ατομική του καρτέλα:

- δύο στοιχεία για τις σχέσεις ανάμεσα στα βασίλεια της Εποχής του Χαλκού·

⁹⁴ Αποφεύγουμε σε αυτό το στάδιο να αναφέρουμε στα παιδιά τους όρους *εγκυρότητα* και *αξιοπιστία*.

- μια πηγή που τεκμηριώνει το κάθε στοιχείο που σημείωσε.

Επίσης, το κάθε παιδί προσθέτει πληροφορίες, που το ίδιο θεωρεί σημαντικές ή ενδιαφέρουσες και οι οποίες δεν αναφέρονται ήδη στις Κάρτες Εργασίας *Τι αλλάζει και τι μένει το ίδιο από την Παλαιολιθική Εποχή μέχρι σήμερα;* (σ. 24-25).

Αναστοχασμός παιδιού

Το κάθε παιδί επιλέγει να απαντήσει σε μια ή περισσότερες ερωτήσεις:

- Τι μου άρεσε πιο πολύ ή μου έκανε εντύπωση από αυτά που κάναμε σήμερα;
- Άλλαξαν οι ιδέες/γνώσεις μου με το σημερινό μάθημα; Γιατί;
- Συνεργάστηκα/συζήτησα αποτελεσματικά με άλλα παιδιά;
- Τηρήθηκαν οι αρχές του αμοιβαίου σεβασμού στον διάλογο;
- Πώς θα με βοηθήσουν αυτά που έμαθα σήμερα στην καθημερινή μου ζωή;
- Τι άλλο θέλω να μάθω; Τι θα ήθελα να εισηγηθώ στη/στον δασκάλα/ό μου;

Αναστοχασμός εκπαιδευτικού

- Πότε συμμετείχαν πιο ενεργά τα παιδιά;
- Τι πέτυχε κατά την άποψή μου; Τι δεν «δούλεψε» και γιατί;
- Ποιες περιοχές χρειάζονται βελτίωση; Πώς θα μπορούσαν να γίνουν;

Αξιολόγηση

Συντρέχουσα αξιολόγηση γίνεται κατά τη διάρκεια του μαθήματος μέσα από τις δραστηριότητες που εκτελούν τα παιδιά στις ομάδες τους και στην ολομέλεια της τάξης· και τελική αξιολόγηση γίνεται με τη δραστηριότητα ανακεφαλαίωσης και επαναφοράς των κύριων σημείων.

Φωτογραφίες από εφαρμογές σε δημοτικά σχολεία της Κύπρου

Ποια είμαι; Ποιος είμαι; Ποια θα είμαι; Ποιος θα είμαι

Γ' Δημοτικό Σχολείο Λασιών.

Φωτογραφίας: Αγάθη Σάββα, Β.Δ.

*Παρουσιάζοντας αντικείμενα από το παρελθόν μας
(Μια έκθεση στην τάξη μας)*

Θ' Δημοτικό Σχολείο Λεμεσού (Κ.Α)- Κάψαλος. Φωτογραφία: Ελπίδα Χαλλουμή-Κάρου, Β.Δ.

Πώς φτιάχνουμε μια έκθεση στην τάξη μας;

Περιφερειακό Δημοτικό Σχολείο Ταμασού.

Φωτογραφία από: Μαρία Αργυρού, Δασκάλα- Σύμβουλος Γραφείου ΝΑΠ.

Πλούσιο το κυνήγι σήμερα!

Ενιαίο Ολοήμερο Δημοτικό Σχολείο Ερήμης, Λεμεσός. Φωτογραφία από: Έλενα Κατσουνωτού, Β.Δ.

Λίθινα εργαλεία για το άλεσμα των σπόρων

Ενιαίο Ολοήμερο Δημοτικό Σχολείο Ερήμης, Λεμεσός. Φωτογραφία από: Έλενα Κατσουνωτού, Β.Δ.

Ελάτε να ετοιμάσουμε το φαγητό!

Ενιαίο Ολοήμερο Δημοτικό Σχολείο Ερήμης, Λεμεσός. Φωτογραφία από: Έλενα Κατσουνωτού, Β.Δ..

Αναπαράσταση στον αρχαιολογικό χώρο της Χοιροκοιλίας από παιδιά Γ΄τάξης Θ΄ Δημοτικού Λεμεσού (Κ.Α),
Δασκάλες: Ελπίδα Χαλλουμή- Κάρου & Δήμητρα Χατζησταύρου

Αναπαράσταση στον αρχαιολογικό χώρο της Χοιροκοιλίας από παιδιά Γ΄τάξης Θ΄ Δημοτικού Λεμεσού (Κ.Α),
Δασκάλες: Ελπίδα Χαλλουμή- Κάρου & Δήμητρα Χατζησταύρου

**Κατάλογος με τις ιστοσελίδες και τις εικόνες που χρησιμοποιήθηκαν στα Φύλλα Εργασίας
Η ιστορία μου, οι ιστορίες μου, η ιστορία μας, οι ιστορίες μας**

Φύλλα Εργασίας Η ιστορία μου, οι ιστορίες μου, η ιστορία μας, οι ιστορίες μας - Εισαγωγική Ενότητα: Η ιστορία μου, οι ιστορίες μου, η ιστορία μας, οι ιστορίες μας		
Σελίδες	Εικόνες	Πηγές
9, 11	Οικογενειακές φωτογραφίες οικογένειας Γιακουμή και Φωτεινής Αντωνίου	Παραχώρηση της οικογένειας
15	Μαθητές και εκπαιδευτικοί, Αρρεναγωγείο Ριζοκαρπάσου (1964-65)	Ριζοκάρπασον, Μαθητικές Φωτογραφίες, στο διαδίκτυο: http://www.rizokarpason.com/sxoleia/gymnasio/mathitikes.htm (προσπελάστηκε, 18/06/2012)
18	Μαθήτριες και εκπαιδευτικός, Παρθεναγωγείο Ριζοκαρπάσου (1967)	Ριζοκάρπασον, Μαθητικές Φωτογραφίες, στο διαδίκτυο: http://www.rizokarpason.com/fotoold2.htm (προσπελάστηκε, 18/06/2012)
18	Μαθητές και εκπαιδευτικοί, Αρρεναγωγείο Λευκάρων (γύρω στο 1925)	Η Άλλη Κύπρος, Εκπαίδευση, Σχολικές Φωτογραφίες Λευκάρων, στο διαδίκτυο: http://allikypros.files.wordpress.com/2011/04/lefkara2-1925.jpg (προσπελάστηκε, 18/06/2012) (Από το οικογενειακό φωτογραφικό αρχείο Έλλης Τρεππίδου Χριστοφόρου)
19	Φωτογραφία σχολικού κτιρίου Νάρεκ Λεμεσού (1995)	Χατζηλύρας, Α. Μ. (2010) Η Αρμενική εκπαίδευση στην Κύπρο. Στο <i>Χρονικό, Εφημερίδα Πολίτης, Τεύχος</i> , 188, σ.12.
19	Πρόσοψη Ελένειου Δημοτικού Σχολείου (άγνωστη ημερομηνία λήψης)	Η Άλλη Κύπρος, Εκπαίδευση, Το Δημοτικό Σχολείο Ελένειον, στο διαδίκτυο: http://allikypros.files.wordpress.com/2011/03/eleneion.jpg (προσπελάστηκε, 18/06/2012)
22	Μικτό Σχολείο Άχνας, Ωρολόγιο Πρόγραμμα Α΄ τάξης	Π.Ο.Ε.Δ., Ημερολόγιο 2008
23	Τάξεις σχολείων στη δεκαετία του 50.	Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, Κυπριακή Δημοκρατία

Φύλλα Εργασίας Η ιστορία μου, οι ιστορίες μου, η ιστορία μας, οι ιστορίες μας - Παλαιολιθική Εποχή

37	Περιδέραιο από λίθους και κοχύλια	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Cro-Magnon Shell Bead Necklace, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/cro-magnon-shell-bead-necklace (προσπελάστηκε 18/06/2012).
37	Λίθινη μύτη βέλους	Australian Museum, Hominin Tools, Cast of an arrow head, στο διαδίκτυο http://australianmuseum.net.au/image/Cast-of-an-arrow-head/ (προσπελάστηκε, 18/06/2012).
37	Βελόνες από οστά	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Bone and Ivory Needles, στο διαδίκτυο http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/bone-and-ivory-needles (προσπελάστηκε, 18/06/2012).
37	Λίθινα μαχαίρια- λεπίδες	Australian Museum, Hominin Tools, Stone blade knife, στο διαδίκτυο http://australianmuseum.net.au/image/Stone-blade-knife (προσπελάστηκε, 18/06/2012).
38	Παλαιολιθικό οστό (κόκαλο) με χαραγμένα μαμούθ	Social Science for ESO, Paleolithic Art, στο διαδίκτυο, http://eso-socialscience.blogspot.com/2010/10/palaeolithic-art.html (προσπελάστηκε 19/06/2012)
38	Παλαιολιθικό οστό με χαραγμένα άλογα	Social Science for ESO, Paleolithic Art, στο διαδίκτυο: http://eso-socialscience.blogspot.com/2010/10/palaeolithic-art.html (προσπελάστηκε 19/06/2012)
38	Παλαιολιθικό αγαλματάκι	Social Science for ESO, Paleolithic Art, στο διαδίκτυο: http://eso-socialscience.blogspot.com/2010/10/palaeolithic-art.html (προσπελάστηκε 19/06/2012)
38	Παλαιολιθικό μουσικό όργανο (αυλός)	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Ancient Flute,

		στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/ancient-flute (προσπελάστηκε, 18/06/2012).
39	Σπηλιά στην οποία έχουμε ενδείξεις ότι κατοικούσαν άνθρωποι κατά την Παλαιολιθική Εποχή	Travel Blog, Rock Shelters of Paleolithic and Mesolithic era, στο διαδίκτυο: http://www.travelblog.org/Photos/5477239 (προσπελάστηκε 19/06/2012)
39	Σπηλιά στην οποία έχουμε ενδείξεις ότι κατοικούσαν άνθρωποι κατά την Παλαιολιθική Εποχή	University of Tübingen, Alfred Ferdinand Pawlik, Projects, στο διαδίκτυο: http://homepages.uni-tuebingen.de/alfred.pawlik/Projects_homepage/Karain.jpg (προσπελάστηκε 19/06/2012)
39	Σημάδια και ζωγραφίες με χρώμα σε σπηλιά (σπηλαιιογραφία) I	The Human Journey, Pre-Axial Thought, Paleolithic Beginnings, στο διαδίκτυο: http://www.humanjourney.us/PaleolithicBeginnings.html (προσπελάστηκε 19/06/2012)
39	Ζωγραφίες και σημάδια με χρώμα πάνω σε βράχους (βραχογραφίες) II	Social Science for ESO, Paleolithic Art, στο διαδίκτυο: http://eso-socialscience.blogspot.com/2010/10/palaeolithic-art.html (προσπελάστηκε 19/06/2012)
39	Βραχογραφία I	Museum Quality, Prehistoric Art – Paleolithic, στο διαδίκτυο: http://www.huntfor.com/arthistory/prehistoric/paleolithic.htm (προσπελάστηκε 19/06/2012)
39	Βραχογραφία II	Prehistoric & Ancient Art, The Art History Archive, Cave Art, στο διαδίκτυο: http://www.arthistoryarchive.com/arthistory/prehistoricart/ (προσπελάστηκε 19/06/2012)
40	Παλαιοντολόγοι μελετούν απολιθώματα οστών	Wikipedia, Europasaurus Praeparation, στο διαδίκτυο: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Europasaurus_Praeparation.JPG (προσπελάστηκε 19/06/2012)
40	Απολιθώμα φυτού	Φιλοδασική Διαδικτυακή Κίνηση, στο διαδίκτυο: http://forest.pblogs.gr/files/f/437052-1.JPG (προσπελάστηκε 16/ 07/ 2012)
40	Στρώματα εδάφους όπως φαίνονται μετά από κάθετη τομή (κόψιμο)	Ακραίφνιο, Προϊστορικό Σπήλαιο Σαρακινό, στο διαδίκτυο: http://www.akraifnia-polis.gr/Proistoriko_Spilaio_Sarakino.html (προσπελάστηκε, 19/06/2012)
40	Στρώματα εδάφους	Ακραίφνιο, Προϊστορικό Σπήλαιο Σαρακινό, στο διαδίκτυο: http://www.akraifnia-polis.gr/Proistoriko_Spilaio_Sarakino.html (προσπελάστηκε, 19/06/2012)
41	Μέρη από σκελετό παλαιολιθικού ανθρώπου	Smithsonian National Museum of Natural History, Human Characteristics, What does it mean to be human?, Bodies, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/human-characteristics/bodies (προσπελάστηκε, 18/06/2012).
41	Παλαιολιθικά, ανθρώπινα κρανία	Smithsonian National Museum of Natural History, Human Evolution Evidence, Human Fossils, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/human-fossils (προσπελάστηκε 19/06/2012)
41	Βιβλία γραμμένα από παλαιοντολόγους και ανθρωπολόγους που ειδικεύονται στις συγκρίσεις με την Παλαιολιθική Εποχή Βιβλία γραμμένα από παλαιοντολόγους και ανθρωπολόγους που ειδικεύονται στις συγκρίσεις με την Παλαιολιθική Εποχή	Aboriginal Culture, Front Cover of Making Fire, στο διαδίκτυο: http://www.aboriginalculture.com.au/bookcoverfire.shtml (προσπελάστηκε 19/06/2012)
41	Παιδί Πυγμαίων σήμερα	MSNBC.COM, In Congo forest, bushmeat trade threatens Pygmies, στο διαδίκτυο: http://today.msnbc.msn.com/id/38076131/ns/todaytoday_news/t/congo-forest-bushmeat-trade-threatenspygmies (προσπελάστηκε 19/06/2012)
42	Εικόνα 1	Αρχείο Υπηρεσίας Ανάπτυξης Προγραμμάτων (ΥΑΠ), Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (ΥΠΠ) Κύπρου
42	Εικόνα 2	Αρχείο Υπηρεσίας Ανάπτυξης Προγραμμάτων (ΥΑΠ), Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (ΥΠΠ) Κύπρου
42	Εικόνα 3	Αρχείο Υπηρεσίας Ανάπτυξης Προγραμμάτων (ΥΑΠ), Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (ΥΠΠ) Κύπρου
42	Εικόνα 4	Refugees United Australia http://refuniteaustralia.wordpress.com/2010/08/14/afghan-refugees-at-risk-in-flood-stricken-pakistan (προσπελάστηκε 20/6/2012)

42	Εικόνα 5	Αρχείο Υπηρεσίας Ανάπτυξης Προγραμμάτων (ΥΑΠ), Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (ΥΠΠ) Κύπρου
42	Εικόνα 6	Globalist Inc., Experience, στο διαδίκτυο: http://www.globalist.com/Experience.html (προσπελάστηκε, 18/06/2012)
42	Εικόνα 7	Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών, Κυπριακή Δημοκρατία http://www.moi.gov.cy/MOI/pio/pio.nsf/All/5DE09551A14918CCC225735B00387E73/\$file/invas12_C.jpg?OpenElement (προσπελάστηκε 18/06/2012)
44	Αναπαραστάσεις ανθρώπων της Παλαιολιθικής Εποχής	Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (2000) <i>Ο άνθρωπος και η Ιστορία του: Από το λίθο στον πηλό</i> . Λευκωσία: Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων.
46	Κοκάλινα εργαλεία	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Bone Tools, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/bone-tools (προσπελάστηκε 18/06/2012).
46	Λίθινο καμάκι	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Katanda Bone Harpoon Point, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/katanda-bone-harpoon-point (προσπελάστηκε 18/06/2012).
46	Απολιθωμένο οστό ζέβρας	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Butchered Animal Bones from Gona, Ethiopia, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/butchered-animal-bones-gona-ethiopia (προσπελάστηκε 18/06/2012).
47	Ξύλινο ακόντιο	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Oldest Wooden Spear, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/oldest-wooden-spear (προσπελάστηκε 18/06/2012).
47	Λίθινο βλήμα	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Projectile Point, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/projectile-point (προσπελάστηκε 18/06/2012).
47	Λίθινη λεπίδα	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Punctured Horse Shoulder Blade, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/punctured-horse-shoulder-blade (προσπελάστηκε 18/06/2012).
47	Λίθινα εργαλεία	Wikipedia, στο διαδίκτυο http://en.wikipedia.org/wiki/File:Pierre_tail%C3%A9_Melka_Kulture_%C3%89thiopie_fond.jpg (προσπελάστηκε 18/07/2012)
47	Λίθινα εργαλεία	Wikipedia, στο διαδίκτυο http://en.wikipedia.org/wiki/File:Burin_213_5_Global.jpg (προσπελάστηκε 18/07/2012)
47	Λίθινα εργαλεία	Wikipedia, στο διαδίκτυο http://en.wikipedia.org/wiki/File:Os_Tart%C3%A9_MHNT_PRE_2009.0.248.1.jpg (προσπελάστηκε 18/07/2012)
47	Κοκάλινες βελόνες	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Bone and Ivory Needles, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/bone-and-ivory-needles (προσπελάστηκε 18/06/2012).
47	Κοκάλινα σουβλιά	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Bone Awls, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/bone-awls (προσπελάστηκε 18/06/2012).
48	Λίθινο βλήμα	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Projectile Point, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/projectile-point (προσπελάστηκε 18/06/2012).
48	Περιδέριο από λίθους και κοχύλια	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Cro-Magnon Shell Bead Necklace, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/cro-magnon-shell-bead-necklace (προσπελάστηκε 18/06/2012).
49	Λίθινο καμάκι	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Katanda Bone Harpoon Point, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/katanda-bone-harpoon-point (προσπελάστηκε 18/06/2012).
49	Ξύλινο ακόντιο	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Oldest Wooden Spear, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/oldest-wooden-spear (προσπελάστηκε 18/06/2012).
49	Κοκάλινες βελόνες	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Bone and Ivory Needles, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/bone-and-ivory-needles (προσπελάστηκε 18/06/2012).

49	Παλαιολιθικό μουσικό όργανο (αυλός)	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Ancient Flute, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/ancient-flute (προσπελάστηκε, 18/06/2012).
50, 51, 52	Απολίθωμα οστού ζέβρας	Smithsonian National Museum of Natural History, Human Characteristics, What does it mean to be human?, Tools and Food, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/human-characteristics/tools-food (προσπελάστηκε, 18/06/2012).
53	Βραχογραφία από κυνήγι ελαφιών	Museum Quality, Prehistoric Art – Paleolithic, στο διαδίκτυο: http://www.huntfor.com/arthistory/prehistoric/paleolithic.htm (προσπελάστηκε 19/06/2012)
54	Βραχογραφία βίσωνα	Bradshaw Foundation, The Cave Art Paintings of the Chauvet Cave, The world's oldest cave art paintings?, στο διαδίκτυο: http://www.bradshawfoundation.com/chaudet/chaudet_cave_art.php (προσπελάστηκε 20/06/2012)
54	Βραχογραφία πουλιού	Archeology and Art, στο διαδίκτυο: http://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/05/5297_pouli-n.gif (προσπελάστηκε 20/06/2012)
55	Βραχογραφία από τη Νιγηρία	Art of Palaeolithic and Neolithic Europe, Art History Survey I, στο διαδίκτυο: http://quistlink.com/WK%202/Paleolithic%20and%20Neolithic%20Art.htm (προσπελάστηκε 20/06/2012)
55	Βραχογραφία από τη Νότιο Αφρική	Art of Palaeolithic and Neolithic Europe, Art History Survey I, στο διαδίκτυο: http://quistlink.com/WK%202/Paleolithic%20and%20Neolithic%20Art.htm (προσπελάστηκε 20/06/2012)
55	Γραμματόσημο που απεικονίζει βραχογραφία από τη Τσαντ	Rock paintings, African and European Rock Art, στο διαδίκτυο: http://www.artonstamps.org/Art-Gallery/Rock-Paintings/rock-paintings2.htm (προσπελάστηκε 20/06/2012)
57	Αναπαράσταση ανθρώπων της Παλαιολιθικής εποχής σε σπηλιά	Discovery News, History News, Did Neanderthals Believe in an Afterlife?, στο διαδίκτυο: http://news.discovery.com/history/zoooms/neanderthal-burial-ground-afterlife-110420.html (προσπελάστηκε 20/06/2012)
58	Σημάδια και ζωγραφίες με χρώμα σε σπηλιά (σπηλαιογραφία) I	The Human Journey, Pre-Axial Thought, Paleolithic Beginnings, στο διαδίκτυο: http://www.humanjourney.us/PaleolithicBeginnings.html (προσπελάστηκε 19/06/2012)
58	Βραχογραφία από κυνήγι ελαφιών	Museum Quality, Prehistoric Art – Paleolithic, στο διαδίκτυο: http://www.huntfor.com/arthistory/prehistoric/paleolithic.htm (προσπελάστηκε 19/06/2012)
58	Παλαιολιθικό μουσικό όργανο (αυλός)	Smithsonian National Museum of Natural History, What does it mean to be human?, Human Evolution Evidence, Behavior, Ancient Flute, στο διαδίκτυο: http://humanorigins.si.edu/evidence/behavior/ancient-flute (προσπελάστηκε, 18/06/2012).
59	Βραχογραφία που απεικονίζει άλογο	Books of Art, στο διαδίκτυο: http://booksofart.com/prehistoric-art/paleolithic-art/ (προσπελάστηκε 16/ 07/ 2012)
59	Παλαιολιθικό αγαλματάκι	Social Science for ESO, Paleolithic Art, στο διαδίκτυο: http://eso-socialscience.blogspot.com/2010/10/palaeolithic-art.html (προσπελάστηκε 19/06/2012)
60	Κυνηγοί Χάτζα	Flickr, Hadzabé s'entraînant à l'arc (by thiery49), στο διαδίκτυο: http://www.flickr.com/photos/thiery44/4875066899/ (προσπελάστηκε 20/09/2012)
60	Γυναίκες Χάτζα	Flickr, Femme hadzabé (by thiery49), στο διαδίκτυο: http://www.flickr.com/photos/thiery44/4875679106/ (προσπελάστηκε 20/09/2012)

Φύλλα Εργασίας Η ιστορία μου, οι ιστορίες μου, η ιστορία μας, οι ιστορίες μας - Νεολιθική Εποχή

68	Αναπαράσταση νεολιθικού χωριού	Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (2000) <i>Ο άνθρωπος και η Ιστορία του: Από το λίθο στον πηλό</i> . Λευκωσία: Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων.
69	Παπυρέλες	Δημοτικό Μουσείο «Θάλασσα», Αγία Νάπα, Αμμόχωστος
70	Κάτοψη οικίας στη Χοιροκοιλία	Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (2000) <i>Ο άνθρωπος και η Ιστορία του: Από το λίθο στον πηλό</i> . Λευκωσία: Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων.
70	Αναπαράσταση οικίας στην Παρεκκλησιά (Σκυλουρόκαμπος)	Hadjisavvas, S. (Ed.) (2010). <i>Cyprus at the Crossroad of civilisations. [Η Κύπρος στο σταυροδρόμι των πολιτισμών]</i> . Nicosia: The government of the Republic of Cyprus
70	Αναπαράσταση μερών στέγης από την Χοιροκοιλία	Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (2000) <i>Ο άνθρωπος και η Ιστορία του: Από το λίθο στον πηλό</i> . Λευκωσία: Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων.

71	Αναπαράσταση οικίας στη Χοιροκοιτία	Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (2000) <i>Ο άνθρωπος και η Ιστορία του: Από το λίθο στον πηλό</i> . Λευκωσία: Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων.
72	Κατάλοιπα νεολιθικού οικισμού	Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2006) <i>Ιστορία Γ' Δημοτικού: Από τη Μυθολογία στην Ιστορία</i> , Αθήνα: ΟΕΔΒ
72	Αναπαράσταση οικιών	Συλλογικό έργο (2006). <i>Ιστορία των Ελλήνων</i> . Αθήνα: Εκδόσεις Δομή.
72	Ανακατασκευασμένη οικία	Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, στο διαδίκτυο: http://www.fhw.gr/chronos/01/en/gallery/nl/dispilio/disp2max.html (προσπελάστηκε 20/06/2012)
72	Ανακατασκευασμένη οικία	Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2006) <i>Ιστορία Γ' Δημοτικού: Από τη Μυθολογία στην Ιστορία</i> , Αθήνα: ΟΕΔΒ
73	Κατάλοιπα οικιών	Orkneyjar: The heritage of the Orkney Islands, Skara Brae, στο διαδίκτυο: http://www.orkneyjar.com/history/skarabrae/index.html (προσπελάστηκε 20/06/2012)
73	Αναπαράσταση οικίας	Orkneyjar: The heritage of the Orkney Islands, The Stonehall Neolithic Settlement, στο διαδίκτυο: http://www.orkneyjar.com/history/stonehall.htm (προσπελάστηκε 20/06/2012)
73	Αναπαράσταση οικίας	Αναπαράσταση οικίας από το νεολιθικό οικισμό της Ιεριχού, στο διαδίκτυο: www.en.wikipedia.org/wiki/Jericho στο διαδίκτυο: www.en.wikipedia.org/wiki/Jericho (προσπελάστηκε 20/01/2012)
73	Κατάλοιπα οικίας	Κατάλοιπα οικίας από τη νεολιθική Ιεριχού στο διαδίκτυο: www.en.wikipedia.org/wiki/Jericho (προσπελάστηκε 20/01/2012)
74	Ανακατασκευή οικίας	Εσωτερικό οικίας (ανακατασκευή από αρχαιολόγους) στο διαδίκτυο: http://www.catalhoayuk.com (προσπελάστηκε 18/07/2012)
74	Αναπαράσταση νεολιθικού οικισμού	Αναπαράσταση νεολιθικού οικισμού Τσαταλχουγιούκ στο διαδίκτυο http://myweb.tiscali.co.uk/ighsillustration (προσπελάστηκε 18/07/2012)
74	Αναπαράσταση οικίας από Ελβετία	Swissinfo.ch, UNESCO world heritage sites in Switzerland, στο διαδίκτυο: http://www.swissinfo.ch/eng/Specials/UNESCOWorld_Heritage/Sites_in_Switzerland.html?cid=7907086 (προσπελάστηκε 27/06/2012)
76, 78, 79	Αντικείμενα Νεολιθικής Εποχής	Τμήμα Αρχαιοτήτων
80	Αντικείμενα Νεολιθικής Εποχής	Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2006) <i>Ιστορία Γ' Δημοτικού: Από τη Μυθολογία στην Ιστορία</i> , Αθήνα: ΟΕΔΒ
81	Αγγεία	Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2006) <i>Ιστορία Γ' Δημοτικού: Από τη Μυθολογία στην Ιστορία</i> , Αθήνα: ΟΕΔΒ
81	Πήλινο ομοίωμα πλοίου	Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, στο διαδίκτυο: http://www.ime.gr/chronos/01/gr/gallery/nl/tsagli/tsag5.html (προσπελάστηκε 20/06/2012)
81	Κοσμήματα από κοχύλια	Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, στο διαδίκτυο: http://www.ime.gr/chronos/01/gr/nl/culture/jewelfr.html (προσπελάστηκε 20/06/2012)
81	Σφοντύλι και πηνία από πηλό	Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, στο διαδίκτυο: http://www.ime.gr/chronos/01/gr/gallery/nl/nltools/nltool4.html (προσπελάστηκε 20/06/2012)
83	Αναπαράσταση από τον οικισμό του Σκυλλουρόκαμπτου	Hadjisavvas, S. (Ed.) (2010). <i>Cyprus at the Crossroad of civilisations. [Η Κύπρος στο σταυροδρόμι των πολιτισμών]</i> . Nicosia: The government of the Republic of Cyprus
84	Αναπαράσταση φράκτη με ζώα από τον οικισμό του Σκυλλουρόκαμπτου	Jean Guilaine, Francois Briois, Jean-Denis Vigne(Eds) <i>Shillourokambos, un etablissement neolithique pre-ceramique a Chypre les fouilles du secteur 1</i> , Paris:Errance,
86	Φωτογραφία νεολιθικής ταφής (Σκυλλουρόκαμπος)	Mykypros.com, Σημαντική αρχαιολογική ανακάλυψη για τη σχέση γάτου - ανθρώπου Γάτες ως κατοικίδια είχαν οι αρχαίοι Κύπριοι, στο διαδίκτυο: http://mykypros.com/cgi-bin/hweb?-A=4612_printer.html&-V=ikypros (προσπελάστηκε 20/06/2012)
87	Αναπαράσταση ανθρώπου και γάτας μαζί σε τάφο (Σκυλλουρόκαμπος)	Hadjisavvas, S. (Ed.) (2010). <i>Cyprus at the Crossroad of civilisations. [Η Κύπρος στο σταυροδρόμι των πολιτισμών]</i> . Nicosia: The government of the Republic of Cyprus
90	Φωτογραφία ευρημάτων από νεολιθικό τάφος της Χοιροκοιτίας	Le Brun, A. (1996) <i>Νεολιθική Χοιροκοιτία</i> , Λευκωσία: Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζής Κύπρου

90	Φωτογραφία νεολιθικής ταφής από Ταϋλάνδη	About.com, Archaeology, Neolithic Burial at Ban Non Wat (by Charles Higham), στο διαδίκτυο: http://archaeology.about.com/od/mortuarystudies/ig/Ban-Non-Wat/Neolithic-Burial.htm (προσπελάστηκε 20/06/2012)
90	Φωτογραφία νεολιθικής ταφής στην Γερμανία	Discover Magazine, Human Origins, Archaeology, Old stock, στο διαδίκτυο: http://discovermagazine.com/2005/nov/haak-european-ancestors (προσπελάστηκε 20/06/2012)
91	Λίθινο κεφάλι γάτας	Jean Guilaine, François Briois, Jean-Denis Vigne (Eds) <i>Shillourokambos, un établissement néolithique pré-céramique à Chypre les fouilles du secteur 1</i> , Paris: Errance
92	Εγγάρακτα βότσαλα	Le Brun, A. (1996) <i>Νεολιθική Χαιροκοιλία</i> , Λευκωσία: Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου
92	Λίθινα αντικείμενα	Le Brun, A. (1996) <i>Νεολιθική Χαιροκοιλία</i> , Λευκωσία: Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου
92	Πήλινο αντικείμενο	European Virtual Museum, Spindle – whorl, στο διαδίκτυο: http://www.europeanvirtualmuseum.it/repertidettaqli/Deepenings174.htm (προσπελάστηκε 20/06/2012)
93	Λίθινα ευρήματα	Le Brun, A. (1996) <i>Νεολιθική Χαιροκοιλία</i> , Λευκωσία: Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου
93	Ευρήματα από λίθο και κοχύλια	Hadjisavvas, S. (Ed.) (2010). <i>Cyprus at the Crossroad of civilisations. [Η Κύπρος στο σταυροδρόμι των πολιτισμών]</i> . Nicosia: The government of the Republic of Cyprus
93	Ευρήματα από οστά και κοχύλια	European Virtual Museum, Spondylus from Kleinhadersdorf, στο διαδίκτυο: http://www.europeanvirtualmuseum.it/repertidettaqli/Deepenings202.htm (προσπελάστηκε 20/06/2012)
94	Νεολιθικό πηγάδι	Hadjisavvas, S. (Ed.) (2010). <i>Cyprus at the Crossroad of civilisations. [Η Κύπρος στο σταυροδρόμι των πολιτισμών]</i> . Nicosia: The government of the Republic of Cyprus
94	Αναπαράσταση οικίας στην Παρεκκλησιά (Σκυλουρόκαμπος)	Hadjisavvas, S. (Ed.) (2010). <i>Cyprus at the Crossroad of civilisations. [Η Κύπρος στο σταυροδρόμι των πολιτισμών]</i> . Nicosia: The government of the Republic of Cyprus
95	Νεολιθικά ευρήματα από οστά	Zhang, J. et. al. (1999) Oldest playable musical instruments found at Jiahu early Neolithic site in China, <i>Nature</i> 401, pp. 366-368
96	Εύρημα από καμένο πηλό	European Virtual Museum, The Thinker, στο διαδίκτυο: http://www.europeanvirtualmuseum.it/repertidettaqli/Deepenings49.htm (προσπελάστηκε 20/06/2012)
96	Λίθινο εύρημα	Le Brun, A. (1996) <i>Νεολιθική Χαιροκοιλία</i> , Λευκωσία: Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου
96	Πήλινο εύρημα	European Virtual Museum, The Kourotrophos (Nurse), στο διαδίκτυο: http://www.europeanvirtualmuseum.it/repertidettaqli/Deepenings177.htm (προσπελάστηκε 20/06/2012)
102	Αιχμές βελών	Wikipedia, Yiftahel Pre-Pottery Neolithic B flint arrowheads.jpg, στο διαδίκτυο: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Yiftahel_Pre-Pottery_Neolithic_B_flint_arrowheads.jpg (προσπελάστηκε 20/06/2012)
102	Κρανίο	Current Archaeology, Bloody Stone Age: war in the Neolithic, στο διαδίκτυο: http://www.archaeology.co.uk/articles/features/bloody-stone-age-war-in-the-neolithic.htm (προσπελάστηκε 20/06/2012)
102	Αναπαράσταση νεολιθικού οικισμού	Συλλογικό έργο.(1972).Ιστορία Του Ελληνικού Έθνους, Τόμος Α΄ Εκδόσεις: Εκδοτική Αθηνών
103	Κοσμήματα από κοχύλια	Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, στο διαδίκτυο: http://www.ime.gr/chronos/01/en/nl/culture/jewellery.html (προσπελάστηκε 20/06/2012)
103	Λεπίδες από οφιανό	Τμήμα Αρχαιοτήτων, Κυπριακό Μουσείο
103	Πήλινο αγγείο με «χτενιστή» διακόσμηση	Cyprus Archaeology, Neolithic, στο διαδίκτυο: http://www.cyprus-archaeology.org.uk/periods/neolithic.htm (προσπελάστηκε 20/06/2012)

Φύλλα Εργασίας Η ιστορία μου, οι ιστορίες μου, η ιστορία μας, οι ιστορίες μας - Εποχή του Χαλκού

105	Αναπαράσταση του Ότζι	The Iceman, στο διαδίκτυο: http://eck208.com/blog/2011/10/assignments/iceman/attachment/iceman-image/ (προσπελάστηκε 16/07/2012)
106, 107	Ευρήματα από μεταλλείο της εποχής του Χαλκού	Φωτογραφικό αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων
108, 109, 110	Ευρήματα από το ναυάγιο του Ουλούμ Μπουρού,μ	Uluburun, View the artifacts, στο διαδίκτυο: http://sara.theellisschool.org/shipwreck/artifacts.html (προσπελάστηκε 25/06/2012)

111	Τοιχογραφία (Αίγυπτος)	Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2006) <i>Ιστορία Γ' Δημοτικού: Από τη Μυθολογία στην Ιστορία</i> , Αθήνα: ΟΕΔΒ
111	Πήλινη σκηνή οργώματος (Κύπρος)	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
111	Τοιχογραφία (Σαντορίνη)	Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2006) <i>Ιστορία Γ' Δημοτικού: Από τη Μυθολογία στην Ιστορία</i> , Αθήνα: ΟΕΔΒ
111	Σκηνή κυνηγιού (Μυκήνες)	Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2006) <i>Ιστορία Γ' Δημοτικού: Από τη Μυθολογία στην Ιστορία</i> , Αθήνα: ΟΕΔΒ
111	Πατητήρι σταφυλιών (Κρήτη)	Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2006) <i>Ιστορία Γ' Δημοτικού: Από τη Μυθολογία στην Ιστορία</i> , Αθήνα: ΟΕΔΒ
111	Χρυσό κόσμημα (Κρήτη)	Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2006) <i>Ιστορία Γ' Δημοτικού: Από τη Μυθολογία στην Ιστορία</i> , Αθήνα: ΟΕΔΒ
112	Στοιχεία ενδυμασίας (Κύπρος)	-Συλλογικό έργο (2006). <i>Ιστορία των Ελλήνων</i> . Αθήνα: Εκδόσεις Δομή. -Φωτογραφικό Αρχείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου
112	Στοιχεία ενδυμασίας (Κρήτη)	Λογιάδου- Πλάτωνος, Σ. & Μαρινάτου, Ν. (1989). <i>Κνωσός/ Μινωικός Πολιτισμός</i> . Αθήνα: Ι. Μαθιουλάκης
112	Στοιχεία ενδυμασίας (Μυκήνες)	Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (2001) <i>Ο άνθρωπος και η Ιστορία του: Από τον πηλό στο μέταλλο</i> . Λευκωσία: Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων.
112	Στοιχεία ενδυμασίας (Αίγυπτος)	Daily Life in Ancient Egypt for kids, στο διαδίκτυο: http://ancienthistory.mrdonn.org/Egyptlife.html (προσπελάστηκε 20/7/2012) Η τέχνη του καλλιψισμού στην Αρχαία Αίγυπτο, Νέα Ακρόπολη στο διαδίκτυο: http://www.nea-acropoli.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=172:2008-03-24-08-52-38&catid=58:2008-03-23-17-32-17&Itemid=105 (προσπελάστηκε 20/7/2012)
116	Φωτογραφία από το ναυάγιο του Ουλού Μπορούν	Uluburun, στο διαδίκτυο: http://sara.theellisschool.org/shipwreck/ulusplash.html (προσπελάστηκε 25/06/2012)
116	Χρυσό κόσμημα από την Αίγυπτο	Uluburun, View the artifacts, Large gold roundel (KW 756), στο διαδίκτυο: http://sara.theellisschool.org/shipwreck/ulusplash.html (προσπελάστηκε 25/06/2012)
116	Δόντια ιπποπόταμου από την Αίγυπτο	Uluburun, View the artifacts, Hippopotamus Ivory (KW252), στο διαδίκτυο: http://sara.theellisschool.org/shipwreck/artifactgallery/ekw252.html (προσπελάστηκε 25/06/2012)
116	Ερείπια της Τροίας στη Μικρά Ασία (σημερινή Τουρκία)	Ελληνική Ιστορία, Αρχαιολογία, Φιλοσοφία, Κοινωνία, Από την Τροία με αγάπη, στο διαδίκτυο http://istoria-archaiologia.blogspot.com/2009/09/blog-post_22.html (προσπελάστηκε 25/06/2012)
118	Αναπαράσταση πλοίου (Σαντορίνη)	Nature, Underwater archaeology: Hunt for the ancient mariner, στο διαδίκτυο: http://www.nature.com/news/underwater-archaeology-hunt-for-the-ancient-mariner-1.9880?nc=1339070905197 (προσπελάστηκε 25/06/2012)
118	Μυκηναϊκό αγγείο (Έγκωμη)	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
118	Αναπαράσταση άρματος (Μεσοποταμία)	The destruction of the Sumerians, στο διαδίκτυο: http://www.historywiz.com/exhibits/destructionofsumer.html (προσπελάστηκε 26/06/2012).
118	Λεπτομέρεια από αγγείο (Κύπρος)	The Greek Age of Bronze, Chariots, στο διαδίκτυο: http://www.salimbeti.com/micenei/chariots.htm (προσπελάστηκε 26/06/2012)
118	Φιγούρα από πηλό	The Greek Age of Bronze, Chariots, στο διαδίκτυο: http://www.salimbeti.com/micenei/chariots.htm (προσπελάστηκε 26/06/2012)
1119	Αεροφωτογραφία της αρχαίας Έγκωμης	Google earth
120	Ερείπια αρχαίας Έγκωμης	Η αυλή του Ευαγόρα, Η ίδρυση νέων οικισμών, στο διαδίκτυο: http://195.14.149.87/directory/printable-topic.rxt?id=69880 (προσπελάστηκε 26/06/2012)
123	Αναπαράσταση της πόλης Ουρ	Islahi Centre, Ur, στο διαδίκτυο: http://islahicentre.org/tag/ur/ (προσπελάστηκε 01/07/2012)

123	Ερειπια της πόλης Ουρ	Words on anything interesting, City gods of Summer, στο διαδίκτυο: http://tainn.wordpress.com/2011/07/09/city-gods-of-sumer/ (προσπελάστηκε 01/07/2012)
124	Αναπαράσταση του παλατιού της Κνωσού	Crete Greece Holidays, στο διαδίκτυο: http://www.crete-kreta.com/knossos (προσπελάστηκε 29/06/2012)
124	Ερείπια του παλατιού της Κνωσού	Travel-to-Crete.com, Crete, Knossos, The palace of Knossos, στο διαδίκτυο: http://www.travel-to-crete.com/page.php?page_id=103 (προσπελάστηκε 01/07/2012)
125	Αναπαράσταση του παλατιού της πόλης Χαζάρ	The Department of Classical and Near Eastern Studies, University of Minnesota, The LateBronze Age Palace (14th-13th Centuries BCE): A Reconstruction of the Entrance Porch, στο διαδίκτυο: http://cnes.cla.umn.edu/courses/archaeology/Hazor/HazorLBPalaceEntrance.html (προσπελάστηκε 01/07/2012)
125	Αεροφωτογραφία των ερειπίων της πόλης Χαζάρ	Bible Archaeology, Joshua and Hazor, στο διαδίκτυο: http://www.bible-archaeology.info/bible_city_hazor.htm (προσπελάστηκε 01/07/2012)
126	Αναπαράσταση των τειχών της πόλης Χαττούσα	Hattuscha, Reconstruction of one stretch of the Hittite city walls, στο διαδίκτυο: http://www.hattuscha.de/English/citywall.htm (προσπελάστηκε 01/07/2012)
126	Αεροφωτογραφία ερειπίων της πόλης Χατούσας	Looklex Encyclopaedia, Hattusha (by Yann Arthus-Bertrand/Corbis), στο διαδίκτυο: http://i-cias.com/e.o/hattusha.htm (προσπελάστηκε 01/07/2012)
127	Αναπαράσταση της πόλης των Μυκηνών	Minoan and Mycenaean Art, στο διαδίκτυο: http://employees.oneonta.edu/farberas/arth/arth209/minoan_mycenaean.html (προσπελάστηκε 01/07/2012)
127	Αεροφωτογραφία των ερειπίων της πόλης των Μυκηνών	Minoan and Mycenaean Art, στο διαδίκτυο: http://employees.oneonta.edu/farberas/arth/arth209/minoan_mycenaean.html (προσπελάστηκε 01/07/2012)
131	Δαίδαλος και Ίκαρος	Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2006) <i>Ιστορία Γ' Δημοτικού: Από τη Μυθολογία στην Ιστορία</i> , Αθήνα: ΟΕΔΒ
134	Αναπαράσταση σκηνής από την Οδύσσεια	Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2006) <i>Ιστορία Γ' Δημοτικού: Από τη Μυθολογία στην Ιστορία</i> , Αθήνα: ΟΕΔΒ
135	Πήλινο ομοίωμα πλοίου	Φωτογραφικό αρχείο Τμήματος Αρχαιοτήτων
136	Φωτογραφία από το ναυάγιο του Ουλού Μπορούν	Uluburun, στο διαδίκτυο: http://sara.theellisschool.org/shipwreck/ulusplash.html (προσπελάστηκε 25/06/2012)
136	Χάρτης ανατολικής Μεσογείου	Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (2001) <i>Ο άνθρωπος και η Ιστορία του: Από τον πηλό στο μέταλλο</i> . Λευκωσία: Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων.
136	Μυκηναϊκό αγγείο (Έγκωμη)	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
137	Πήλινο ομοίωμα ιερού	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
138	Σκηνή οργώματος	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
139	Πήλινο αγγείο	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
140	Χάλκινο αγαλματίδιο	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
140	Χάλκινο αγαλματίδιο Αφροδίτης-Αστάρτης	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
140	Χάλκινο αγαλματίδιο	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
140	Πήλινο ομοίωμα	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
141	Πήλινο ομοίωμα ταύρου με άνθρωπο	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
141	Ασημένια κούπα	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
141	Λαβή καθρέφτη από ελεφαντόδοντο	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
141	Χάλκινος υποστάτης	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων

142	Κωνικό αγγείο	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
143	Πήλινη κούπα	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
143	Ζωόμορφα αγγεία	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
144	Χρυσά κοσμήματα	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
144	Χρυσό κόσμημα	Καραγιώργης, Β. (2004) Το Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη και οι συλλογές Κυπριακών Αρχαιοτήτων στα μουσεία του εξωτερικού. Αθήνα: Εκδόσεις Καπόν
145	Χάλκινα εργαλεία	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
145	Πήλινο αγγείο	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
146	Ερείπια αρχαίας Έγκωμης	Η αυλή του Ευαγόρα, Η ίδρυση νέων οικισμών, στο διαδίκτυο: http://195.14.149.87/directory/printable-topic.rxtid=69880 (προσπελάστηκε 26/06/2012)
146	Αναπαράσταση θολωτού τάφου	Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού (2001) <i>Ο άνθρωπος και η Ιστορία του: Από τον πηλό στο μέταλλο</i> . Λευκωσία: Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων.
147, 153	Πήλινη πινακίδα με σφηνοειδή γραφή	Κυπριακό Μουσείο, Τμήμα Αρχαιοτήτων
147, 155	Πινακίδα από την Τελ-ελ-Αμάρνα	Wikipedia, στο διαδίκτυο: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ae/Amarna_Akkadian_letter.png (προσπελάστηκε 26/06/2012)
148, 151	Δίσκος της Φαιστού	Wikipedia, στο διαδίκτυο: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c7/Diskos.von.Phaistos_Seite.A_11-Aug-2004_asb_PICT3371.JPG (προσπελάστηκε 26/06/2012)
152	Απόδοση φθόγγων σε ιερογλυφική γραφή	Γράψε το όνομά σου με ιερογλυφικά, στο διαδίκτυο: http://sgtogias.tripod.com/page030.html (προσπελάστηκε 18/07/2012)
154	Σύμβολα κυπρο-συλλαβικής γραφής	Λύκειο Ιδαίου, Η πινακίδα του Ιδαίου και η κυπροσυλλαβική γραφή, στο διαδίκτυο: http://lyk-idalion-lef.schools.ac.cy/mg.htm (προσπελάστηκε 18/07/2012)